

МВС України
Харківський національний університет внутрішніх справ

**Психологічні та педагогічні
проблеми професійної освіти
та патріотичного виховання
персоналу системи МВС України**

Тези доповідей
Всеукраїнської науково-практичної конференції
(Харків, 27 березня 2020 р.)

Харків 2020

Оргкомітет конференції

Швець Д. В. – ректор Харківського національного університету внутрішніх справ (голова);

Могилевський Л. В. – проректор Харківського національного університету внутрішніх справ (заступник голови);

Харченко С. В. – професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3 (секретар);

Колотік А. С. – декан факультету № 3;

Федоренко О. І. – завідувач кафедри педагогіки та психології факультету № 3;

Плеснявський В. П. – т.в.о. начальника відділу матеріального забезпечення;

Полховський О. М. – начальник інформаційно-технічного відділу;

Чумак В. В. – т.в.о. начальника відділу організації наукової роботи;

Щербакова І. В. – начальник відділу зв'язків з громадськістю;

Процких Т. О. – директор загальної бібліотеки;

Волощина Н. О. – заступник начальника – завідувач відділення поліграфії редакційно-видавничого відділу;

Тарасенко В. М. – заступник начальника відділу організації служби

*Друкується за рішенням оргкомітету
відповідно до доручення ХНУВС від 08.01.2020 № 2*

Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти
П86 та патріотичного виховання персоналу системи МВС України :
тези доп. наук.-практ. конф. (Харків, 27 березня 2020 р.) / МВС
України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 336 с.

У збірнику більше 125 авторів з різних регіонів України розглянули актуальні питання професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України, особливу увагу приділили проблемам соціально-психологічного забезпечення правоохоронної діяльності в сучасних умовах.

Дано низку пропозицій щодо вдосконалення психологічної роботи в правоохоронних органах.

УДК [159.9:378:351.74](477)

*Матеріали викладені в авторській редакції з незначними
коректорськими правками. Відповідальність за точність поданих фактів,
цитат, цифр і прізвищ несуть автори.*

*Електронна копія збірника безоплатно розміщується
у відкритому доступі на сайті Харківського національного університету
внутрішніх справ (<http://www.univd.edu.ua>) у розділі «Видавнича діяльність».
Матеріали науково-практичних конференцій, семінарів тощо», а також
у репозитарії ХНУВС (<http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/>).*

ЗМІСТ

ШВЕЦЬ Д. В.

Сучасні тенденції підготовки майбутніх офіцерів поліції
в Харківському національному університеті внутрішніх справ..... 12

СЕКЦІЯ 1

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ СТРУКТУР

БОРТНИК С. М.

Сучасний стан національно-патріотичного виховання
в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання 15

ФЕДОРЕНКО О. І.

Зміст та етапи реалізації національно-патріотичного виховання
курсантів і студентів у Харківському національному
університеті внутрішніх справ 18

ВАЙДА Т. С.

Дотримання принципів національного виховання курсантів
у ЗВО МВС України як методологічна основа належного
формування особистості сучасного поліцейського-патріота..... 21

ГУБЕНКО А. О.

Державне регулювання патріотичного виховання
в закладах вищої освіти МВС України..... 26

ЗАБОРОВСЬКИЙ В. В.

Інформаційно-психологічний вплив на супротивника
у війнах: історичний досвід 29

МОШЕНСЬКИЙ О. С.

Зовнішньополітичні аспекти українського патріотизму 32

ТИЩЕНКО О. І.

Патріотичне виховання студентів 35

ФОРОСТОВЕЦЬ С. В., БАГЛАЙ М. В.

Національно-патріотичне виховання молоді
у військових закладах освіти 37

ОВСІЄНКО О. Б.

Примусовий призов до військ і патріотичне виховання
військовослужбовців строкової служби 39

ХРИСТЮК О. С., ШУСТ Ю. В.

До проблеми національно-патріотичного
виховання поліцейських 42

СЕКЦІЯ 2

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ РІЗНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

ДОНІЙ Н. Є.

Доцільність герменевтичної компоненти при формуванні загально-професійної компетенції в курсантів, які здобувають освіту за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» 46

КОРОТКОВА Ю. М.

Удосконалення культури мовлення майбутнього правоохоронця 49

КУЧЕРЯВИЙ А. О.

Курсант вищого закладу освіти військового типу як суб'єкт самоуправління навчальною діяльністю 52

САППА М. М.

Конфлікт поколінь «батьки і діти» як виклик педагогам..... 55

СУПРУН Д. М.

Актуальність запровадження іншомовного аспекту як передумови професійного самоздійснення психологів системи МВС України 58

АНИЩЕНКО В. О.

Сучасне освітнє середовище закладу вищої освіти як ядро формування особистості майбутнього офіцера Державної кримінально-виконавчої служби України 60

БОБРО Н. В.

Роль куратора в організації виховної роботи в закладі вищої освіти 63

БРИСКОВСЬКА О. М.

Роль психолого-педагогічного виховання курсантів у вдосконаленні професійної майстерності..... 66

БУРАК М. В.

Потенціал навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ у підготовці фахівців для правоохоронних органів..... 69

ГІРЕНКО С. П.

До питання взаємозв'язку освітнього простору та формування конфліктологічної культури майбутніх працівників Національної поліції 72

ДЖАГУПОВ Г. В.

Деякі особливості нової моделі підготовки фахівців
підрозділів превентивної діяльності 77

ЖУК О. М.

Шляхи забезпечення гендерної рівності в ході виховної
роботи з курсантами ЗВО зі специфічними умовами навчання 79

ЗАПОРОЖАНОВ О. В., МАКСИМОВ С. П.

Реалізація окремих дидактичних принципів на заняттях
з вогневої підготовки в закладах освіти МВС України:
прикладні аспекти..... 82

ЗЕЛЬНИЦЬКИЙ А. М., ЗАБОЛОТНИЙ О. А., ВАСИЛЬЄВ О. М.

Методика оцінювання якості навчального заняття,
проведеного викладачем закладу вищої освіти:
«Викладач очима курсанта (слухача)»..... 85

МІЛОРАДОВА Н. Е.

Особливості застосування професійного сценарного
планування в підготовці поліцейського 91

МОНАСТИРСЬКИЙ В. М.

Психолого-педагогічний супровід процесу використання
моделювання професійної діяльності в системі військової
підготовки офіцерів запасу у військових навчальних
підрозділах ЗВО 95

МУХІНА Г. В.

Про деякі умови реалізації студентоцентризованого підходу
в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання 98

РОМАШЕНКО В. Є.

Особливості адаптаційної роботи з майбутніми поліцейськими 101

ТУЗІКОВ С. А., БЕЛОУСОВ В. В., ДЖУС В. С.

Деякі методи морально-психологічного виховання курсантів
(слухачів) ЗВО зі специфічними умовами навчання 104

ШЕВЦОВ С. О.

Інтерактивні методи навчання в системі
службової підготовки працівників поліції 108

БОРОВИК М. О.

Окремі питання професійного навчання поліцейських
у Великій Британії 110

ЗАДОРОЖНА М. В.

Основні педагогічні умови формування професійної
компетентності майбутніх дільничних офіцерів поліції..... 113

КУДРЯВЦЕВА Г. І.

Формування професійної відповідальності майбутніх
офіцерів поліції на засадах компетентнісного підходу 117

ЛОЗОВИЙ І. В., ШТУКА В. А.

Практичні заходи командира підрозділу щодо формування
професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників 120

ОЛІФЕРУК В. М., ШАБАТІНА Н. О.

Гарантування якості підготовки слухачів (курсантів)
у закладах вищої освіти 123

ШЕВЧЕНКО В. В.

Розвиток професійної компетентності
військовослужбовців НГУ на етапі фахової підготовки
як якісна підготовка до службової діяльності 127

ЦЕБИНОГА В. Ю.

Професійна підготовка працівників органів досудового
розслідування Національної поліції України в закладах
вищої освіти зі специфічними умовами навчання 129

СЕКЦІЯ 3

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

БАРКО В. І., ОСТАПОВИЧ В. П.

Психологічний профіль керівника територіального
підрозділу поліції охорони 133

ЄВДОКІМОВА О. О.

Антикорупційна спрямованість студентів:
проблеми формування 138

РОМАНЕНКО О. В.

Роль комунікативних здібностей у професійній діяльності
працівників поліції 142

АНДРОСЮК В. Г., ВОЛОШИНА О. В.

Поняття «компетентність» і «компетенція» в контексті
формування комунікативної майстерності професіонала 144

ГРИЩЕНКО М. В.

Аналіз діяльності підрозділів пробації державної
кримінально-виконавчої служби України 147

МАЛОГОЛОВА О. О.

Напрями формування та вдосконалення
гендерної політики в Україні 150

МИРОШНИЧЕНКО О. М.

Психологічні особливості процесу виправлення
та ресоціалізації жінок, засуджених до позбавлення волі..... 152

НИКОНОВА О. Ю.

Застосування тренінгових технологій у системі
професійно-психологічної підготовки особового складу
Національної гвардії України 155

ПАШКОВСЬКА М. В., БУТКО В. В.

Психологічне супроводження курсантів у процесі адаптації 158

ПРОЦИК Л. С.

Стан та перспективи участі жінок у міжнародних
і національних заходах щодо миру та безпеки 161

РІВЧАЧЕНКО О. А.

Психологічні особливості формування гендерної культури
працівників правоохоронних органів 164

ЯРЕМА Н. Ю., ПАМПУРА І. І.

Вимоги професійної діяльності до компетентності
поліцейських патрульної поліції 167

КОЦУР М. М.

Стан наукових розробок проблеми наркоманії
в період 1980–1991 рр. XX ст. 170

ТАРАНОВСЬКИЙ П. І.

Соціально-психологічні чинники формування
позитивного іміджу та професійного становлення
працівників Національної поліції України 174

ФЕДОРОВСЬКА Н. В., ПРИХОДЬКО О. О.

Гендерна рівність в органах Національної поліції 177

ЧЕПУР О. О.

Мотиваційний аспект соціально-психологічного впливу
у професійній діяльності слідчих 181

СТЕЦЕНКО В. В.

Дискурс щодо розуміння сутності формування медіаційної
компетенції майбутніх юристів 184

СЕКЦІЯ 4

НЕГАТИВНІ ПСИХОЕМОЦІЙНІ СТАНИ ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ У ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

КОЛЕСНІЧЕНКО О. С., МАЦЕГОРА Я. В.

Алгоритм визначення суїцидально активних військовослужбовців
НГУ як підґрунтя налаштування автоматизованого
психодіагностичного субкомплексу «Фактор-S» 187

АЛЕКСАНДРОВ Ю. В.

Зв'язок копінг-стратегій зі стресом у працівників поліції 191

ВЛАСЕНКО С. Б.

Розлади адаптації як реакція на професійний стрес
у працівників правоохоронних органів 194

ДІДУХ М. М.

Саморегуляція як процес внутрішньої психічної
активності поліцейських 197

ДЕМ'ЯНЕНКО Ю. О., БОЙПРАВ О. О.

Самотність як соціально-психологічний феномен 199

КОЖУШКО А. Р.

Гендерні особливості емоційного вигорання
працівників поліції 202

КУДАР К. В.

Посттравматичне зростання у поліцейських
і військовослужбовців після виконання
службових обов'язків у нетипових умовах 205

ЛАРІОНОВ С. О., САШУРІНА О. Ю.

Психологічні ресурси особистості правоохоронця:
погляд на проблему 208

ЛИТВИН В. В.

Психологічна адаптація поліцейських до умов професії 211

ПЛАТКОВСЬКА О. В.

Негативні психоемоційні стани та їх корекція
в персоналу правоохоронних органів 214

КРАВЦОВ Д. Р.

Психологічна стійкість спеціаліста екстремального профілю 217

ЛУКАШЕНКО М. Ю.

Стрес-фактор як чинник виникнення негативних
психоемоційних станів працівників Національної поліції 219

СЕКЦІЯ 5
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ
ПРАВООХОРОНЦЯ

ЗЕМЛЯНСЬКА О. В.

Категорія професіоналізації у психологічній науці..... 222

СОКУРЕНКО В. В.

Окремі питання формування особистості
сучасного поліцейського..... 225

ЦІЛЬМАК О. М.

Вплив самоорганізаційних вольових якостей
на успішність навчання..... 228

БОРИСЮК О. М.

Розвиток управлінської компетентності
майбутніх офіцерів поліції через використання
комплексних квазіуправлінських завдань 232

ГРЕСА Н. В., ШИЛНА А. А.

Специфіка копінг-поведінки курсантів
на різних етапах професійного становлення..... 235

ГРИЩЕНКО Н. В.

Гідність як головний принцип індивідуального
морального самовизначення працівника поліції 238

ДОЦЕНКО В. В.

Гендерні особливості копінг-поведінки
першокурсників ХНУВС під час табірних зборів 241

ПОНОМАРЕНКО Я. С.

Психолого-педагогічні підходи до вивчення
комунікабельності як системної властивості
особистості поліцейського..... 245

ТЕСЛИК Н. М., ГОНЧАРЕНКО А. Р.

Агресивність осіб юнацького віку 248

ХАРЧЕНКО С. В.

Психологічні особливості курсантів
з різним рівнем соціального інтелекту 251

СВТУШЕНКО В. І.

Характер як психологічна детермінанта
індивідуального стилю діяльності поліцейського 255

ГЕРАСИМЕНКО О. А.

Особистісна ідентичність у житті сучасної людини 257

ЗАВИДОВИЧ В. В.

Особливості розвитку комунікативної компетентності
офіцерів-прикордонників в умовах магістратури..... 260

КОЛДАШОВ А. О.

Заохочення поліцейських вогнепальною зброєю
як спосіб забезпечення службової дисципліни 263

ПЕТРУК О. В.

Зміст поняття «професійна культура» військового юриста..... 265

ТВЕРДОХЛІБОВА Н. Є.

Особливості професійної самореалізації працівників поліції 269

ХРИСТЮК О. С., БОНДАРЕНКО М. П.

Мотивація як первинний елемент формування особистості
фахівця-правоохоронця..... 271

ШУТКО Д. О.

Вплив рівня розвитку логічного мислення на професійно важливі
властивості курсантів ЗВО зі специфічними умовами навчання.....274

СЕКЦІЯ 6

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПЕРСОНАЛУ
ПРАВООХОРОННИХ СТРУКТУР ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ
ЗЛОЧИННОСТІ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ
ТА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА**

БАНДУРКА О. М.

Сексуальні домагання до дітей у мережі Інтернет 278

МОГІЛЕВСЬКИЙ Л. В.

Дефекти правової соціалізації як чинник девіацій у підлітків 281

ТЮРІНА В. О.

Формування в майбутніх працівників поліції готовності
до роботи з профілактики насильства в сім'ї..... 284

ТЮРІНА В. О., ВАВРЕНЮК Т. Д.

Кібербулінг як форма психологічного насильства
в підлітковому та молодіжному середовищі..... 287

ТЮРІНА В. О., КОВБАСЯР О. А.

Булінг як вид психологічного насильства
в дитячому і підлітковому середовищі..... 290

ВІДЕНЄВ І. О., АКЧУРИН А. Є., БАСАЛКЕВИЧ М. Л.

Деформація морально-етичної самосвідомості
при виникненні та розвитку девіантної поведінки
неповнолітніх правопорушників..... 293

ДАВИДОВА О. В., КАЗМІРЕНКО В. О.

До програми проекту «Зміцнення системи захисту дітей
у конфлікті із законом» 296

ІВАЩЕНКО В. О.

Запобігання та протидія домашньому насильству
уповноваженими підрозділами органів
Національної поліції України 299

МАКАРОВА О. П.

Теоретичні аспекти насильства
та жорсткого поводження з дітьми 302

МАКАРОВА О. П., РАДІОНОВА Л. О.

Фактори ризику насильства
та жорсткого поводження з дітьми 305

ЧЕРВОНИЙ П. Д.

Історія музею імені А. С. Макаренка в Куряжі..... 307

ЗАВЕРУХА О. Я.

Теоретичне обґрунтування психокорекційної роботи
з адиктивними особами підліткового віку 312

ХРИСТЮК О. С., ФЕДОРОВСЬКА Н. В.

Особливості використання навчально-тренувального
полігону «Зелена кімната» у процесі фахової
підготовки курсантів-психологів 315

ПАШКО Н. О.

Особливості психологічної готовності слідчих
до проведення допиту неповнолітніх, які зазнали насильства 318

ШПОРТЮК О. М.

Медіативні навички як необхідна складова професійної
компетентності офіцера ювенальної пробації..... 321

ГЛАЗЕНКО В. Ю.

Булінг проти вчителя як форма психологічного насильства
у шкільному середовищі 325

КОТОЛУП М. Г.

Жінка як жертва сімейного насильства 328

РЕЗНІК І. С.

Домашнє насильство як прояв психологічного насильства..... 330

СІРОШТАН А. О.

Ціннісні орієнтації в підлітковому та юнацькому віці 333

УДК [159.9:378:351.74](477)

Дмитро Володимирович ШВЕЦЬ,

*ректор Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, доцент;*

<https://orcid.org/0000-0002-1999-9956>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ В ХАРКІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Підготовка поліцейських в Україні характеризується наближенням вітчизняних стандартів освіти до вимог, які існують у державах-учасниках Європейського Союзу. Харківський національний університет внутрішніх справ не перебуває осторонь цих процесів, займає активну позицію у реформуванні та вдосконаленні процесу підготовки персоналу для органів Національної поліції України.

Процес реформування – це процес руху вперед, якісних змін, запровадження нового, вдосконалення вже наявного досвіду. Такий процес завжди складний, оскільки вимагає сучасних та принципово нових рішень. Цей процес відбувається і у нашому університеті.

За рік, що минув з попередньої конференції, відбулось багато важливих подій, пов'язаних із підготовкою майбутніх офіцерів поліції.

Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 29 січня 2018 року № 51 затверджено Концепцію запровадження трирівневої моделі підготовки поліцейських і встановлено рівні професійної освіти: базовий, початковий, бакалаврський та магістерський рівні вищої освіти у підготовці поліцейських. Наразі в університеті здійснюється підготовка поліцейських за всіма рівнями. У межах реформування відомчої освіти та запровадження зазначеної Концепції курсанти, які навчаються за спеціальністю «Правоохоронна діяльність», протягом одного року проходять службу в Патрульній поліції та одночасно продовжують навчання в університеті за заочною формою. Така новація була започаткована за ініціатииви Голови Національної поліції України генерала поліції третього рангу Ігоря Клименка у 2019 році і набула чинності у цьому році.

Важливим напрямком психологічної діяльності університету є участь науково-педагогічного складу університету в запровадженні ідей гендерної рівності, забезпеченні рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у закладах освіти сектору безпеки і оборони.

У 2018 році в межах реалізації Всеукраїнського проекту «**Через рівність і порозуміння до захисту та безпеки**» було започатковано проведення гендерного квесту, в якому взяли участь 8 команд закладів

вищої освіти МВС України і команда курсантів нашого університету посіла I місце.

У 2019 році за підтримки та участі Урядової уповноваженої з питань гендерної політики Катерини Левченко, Міністерства внутрішніх справ та Харківської обласної державної адміністрації у Харківському національному університеті внутрішніх справ також відбувся гендерний квест **«5 кроків до гендерної рівності»**. У заході взяли участь вже 16 команд закладів вищої освіти сфери безпеки та оборони з різних регіонів України. Команда наших курсантів презентувала свій проект із забезпечення гендерної рівності, успішно виконала завдання квесту і посіла II почесне місце.

Колектив університету тісно співпрацює з Консультативною місією Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки в Україні (КМЕС в Україні). Визнаючи високий рівень підготовки наших науково-педагогічних працівників, представники Консультативної місії активно залучають їх до проведення семінарів та тренінгів за темою **«Профілактика та протидія домашньому насильству: психологічні аспекти для професіоналів»** з працівниками різних органів та підрозділів Національної поліції Харківської області (зі слідчими, дільничними офіцерами поліції, працівниками підрозділів ювенальної превенції, патрульної поліції, груп швидкого реагування та іншими). За минулий рік науково-педагогічним складом університету було проведено більше 10 заходів зазначеного спрямування.

На жаль, у державі зберігається напружена ситуація, пов'язана з проведенням операції об'єднаних сил на східному кордоні нашої країни. Це посилює психологічну напругу серед населення та підвищує екстремальність професійної діяльності поліцейських. Для здійснення корекції негативних психічних станів поліцейських, забезпечення їх реадаптації та реабілітації науково-педагогічний склад університету взяв активну участь у розробленні Типової навчальної програми підвищення кваліфікації психологів з психологічного супроводу учасників Антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил МВС України, Національної гвардії України та Центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України.

В університеті існує потужна наукова школа з юридичної психології. Міністерство внутрішніх справ України залучає наших науковців до проведення психологічних досліджень з розроблення професіограм поліцейських різних підрозділів (слідчих, оперуповноважених карного розшуку (кримінальної поліції), працівників патрульної поліції), психологічних портретів злочинців, здійснення судово-психологічних експертиз тощо.

Підготовка курсантів за спеціальністю «Психологія» здійснюється з 1994 року, з дня заснування університету, тобто вже 25 років. За цей час підготовлено більше 700 фахівців-психологів, які працюють за фахом у відділеннях психологічного забезпечення Головних управлінь Національної поліції в усіх областях України, надаючи кваліфіковану психологічну допомогу поліцейським. Незважаючи на необхідність і надзвичайну важливу роль психолога у правоохоронній діяльності, необхідність підготовки цих фахівців у певні періоди вважалася другорядною. У цьому році поновлено набір курсантів за спеціальністю «Психологія», що підкреслює її важливість та перспективність.

Реформування Національної поліції та закладів вищої освіти МВС України продовжується. Потребують вирішення проблеми, пов'язані з:

- посиленням психологічної складової у підготовці курсантів, які здобувають освіту за спеціальностями 081 «Право» та 262 «Правоохоронна діяльність»;

- доцільністю введення посади «психолог» у підрозділах Національної поліції та підвищення його статусу як фахівця, що забезпечує безпеку, захист, підтримку та надає психологічну допомогу поліцейським у несенні служби;

- налагодженням взаємодії правоохоронних органів з сім'єю, освітніми закладами, молодіжними та громадськими організаціями;

- розробленням методичних рекомендацій для поліцейських щодо підвищення рівня їхньої психологічної підготовки до виконання професійних обов'язків в екстремальних умовах;

- проведенням дисертаційних досліджень у галузі вікової, педагогічної та юридичної психології щодо вивчення механізмів запобігання злочинності в молодіжному середовищі для підвищення ефективності підготовки поліцейських до професійної діяльності.

Конференція задумана як захід, на якому науковці спільно з працівниками різних підрозділів Національної поліції розглянуть можливості та перспективи вирішення зазначених проблем професійної освіти і підготовки кадрів для Національної поліції.

Отримано 13.02.2020

СЕКЦІЯ 1

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ СТРУКТУР

УДК 371.132:371.125

Сергій Миколайович БОРТНИК,

перший проректор

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор юридичних наук, професор

 ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5281-6007>

СУЧАСНИЙ СТАН НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Обґрунтовано, що національно-патріотичне виховання закладає основи для формування свідомості нинішніх і майбутніх поколінь. Продемонстровані заходи з національно-патріотичного виховання, які здійснюються в ХНУВС.

У сучасній ситуації викликів та загроз і водночас нових перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтеграції в європейське співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні, що відповідають нагальним вимогам і викликам сучасності.

В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української політичної нації. Важливу роль у просвітницькій діяльності відіграють різні соціальні інституції, зокрема заклади вищої освіти. Харківський національний університет внутрішніх справ є активним учасником процесу національно-патріотичного виховання курсантів, студентів та слухачів.

Національно-патріотичне виховання – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність усіх підрозділів університету, сім'ї та інших соціальних інститутів щодо формування у правоохоронців та молодого покоління в цілому, високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до

виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Патріотичне виховання у нашому закладі вищої освіти здійснюється під час проведення навчальних занять, через систему виховних заходів, гуртків, проведення екскурсій, написання наукових та творчих робіт. Суб'єкти виховної роботи керуються Конституцією України, Концепцією Національно-патріотичного виховання, наказами, розпорядженнями Президента України, Міністерства внутрішніх справ України.

У національно-патріотичному вихованні курсантів беруть участь усі працівники Харківського національного університету внутрішніх справ. Проводяться лекції, бесіди, інформаційно-виховні години, уроки мужності, вечори пам'яті, круглі столи, екскурсії, які мають на меті розвинути патріотичні цінності, переконання і повагу до культурного та історичного минулого України. Зокрема, в університеті понад 300 урочистих заходів було присвячено пам'ятним датам. Організовано підготовку наукових робіт із патріотичної тематики для круглого столу «Військово-патріотичне виховання молоді: досвід і перспективи»; науково-практичну конференцію «Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України». До участі у виховних заходах залучалися такі громадські організації, як Харківська обласна організація «Спілка юристів України», представники Спілки письменників України, Спілки журналістів України, фізкультурно-спортивного товариства «Динамо», «Союз Чорнобиль України», спілок ветеранів АТО і ветеранів Афганістану, Інститут соціально-політичних ініціатив та інші.

Для виховання у молодого покоління національної свідомості, патріотизму, любові до рідного краю, свого народу активно використовуються можливості музею університету, у фондовій колекції якого представлені унікальні, справжні й меморіальні експонати. Значну роль у національно-патріотичному вихованні молоді відіграє діяльність університетської волонтерської групи «Неофіти».

Значний внесок у національно-патріотичне виховання роблять творчі самодіяльні колективи – літературна студія, відновлено вокальний гурток, хор, ансамбль барабанщиків, який став відомим далеко за межами Харкова, а також підрозділ Почесної варті. Колективами художньої самодіяльності, духовим оркестром, ансамблем барабанщиків та підрозділом Почесної варті було взято участь у більше ста обласних, міських і

районних заходів, спрямованих на відродження й підтримку української національної культури і традицій, благодійних, патріотичних акціях.

Яскравим видовищем стали, зокрема, проведені 14 жовтня 2019 року урочисті заходи з демонстрацією показових театралізованих композицій, присвячених захисникам української землі різних періодів «Від козаків до героїв АТО» і патріотичного флешмобу «Вітчизна». Такі заходи забезпечують величезний виховний вплив, а також мають важливий іміджевий характер і, будучи широко висвітленими у засобах масової інформації, часто стають причиною обрання молоддю саме нашого закладу вищої освіти.

У рамках національно-патріотичного виховання студенти Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ взяли участь в обласному заході з нагоди відзначення 100-річчя вшанування подвигу героїв бою під Крутами. Захід відбувся у Сумському обласному краєзнавчому музеї, де були присутні наукові співробітники музею, студенти закладів освіти міста Суми, зокрема Сумської філії ХНУВС та слухачі Сумського центру первинної підготовки «Академія поліції» ХНУВС.

Значну роль у даному процесі відіграє Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді МОН України, котра спрямовує на відновлення низки засадничих принципів і настанов у даному процесі. І саме у курсантів та студентів під час здобуття професійної освіти необхідно формувати патріотично-державницькі настанови як основу для об'єднання українців. Важливе місце в просвітницькій діяльності відіграє відновлення історичної пам'яті про значні й тривалі державницькі традиції України [1]. У Харківському національному університеті внутрішніх справ традиційно проходять заходи, присвячені вшануванню пам'яті Кобзаря. Святкування 206 річниці від дня народження поета, художника, мислителя було пов'язане із відкриттям в університеті експозиції, що присвячена життю та творчості Т. Г. Шевченка – шевченківської аудиторії як місця проведення різноманітних культурних та освітніх заходів, як джерела літературної та історичної творчості, як витоку національних традицій.

Підтримка національних та культурних традицій у підростаючого покоління є актуальним завданням нашого часу. Ці питання порушував Кобзар ще багато років тому. І зараз вони залишаються актуальними і потребують нагального вирішення.

Список бібліографічних посилань

1. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді : дод. до Наказу МОН України від 16.06.2015 № 641 // Департамент освіти і науки виконавчого органу Київської міської ради : сайт. URL: <http://don.kievcity.gov.ua/files/2015/6/17/zahody.pdf> (дата звернення: 20.02.2020).

Отримано 25.02.2020

УДК 371.132:371.125

Олена Іванівна ФЕДОРЕНКО,

завідувач кафедри педагогіки та психології факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор педагогічних наук, професор;

 <https://orcid.org/0000-0003-4948-9524>

ЗМІСТ ТА ЕТАПИ РЕАЛІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО- ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ І СТУДЕНТІВ У ХАРКІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Розглянуто питання, пов'язані із національно-патріотичним вихованням курсантів та студентів. Виокремлено етапи реалізації національно-патріотичного виховання майбутніх офіцерів поліції. Розкрито зміст, напрями, методи і форми роботи із студентською молоддю у закладі вищої освіти МВС України.

В основу національної системи патріотичного виховання покладено національну ідею, як консолідуючий чинник розвитку суспільства й нації в цілому. Форми й методи виховання базуються на народних традиціях, кращих надбаннях національної та світової педагогіки й психології.

У той же час ця Концепція виходить з ідеї об'єднання різних народів, національних та етнічних груп, які проживають на території України, довкола ідеї української державності, українського громадянства, що виступають загальними надбаннями, забезпечують їхній всебічний соціальний та культурний розвиток. Українська держава заперечує будь-які форми дискримінації, підтримуючи всі мови і культури, що зазнали такої дискримінації в часи колоніальної залежності України.

На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зброєного і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного виховання молоді – формування громадянина-українця, що діє на основі національних та європейських цінностей, а саме:

- повага до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України);
- участь у громадсько-політичному житті країни;
- повага до прав людини;
- верховенство права;
- толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей;
- рівність всіх перед законом;
- готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

Відтак, актуальність національно-патріотичного виховання молоді, особливо нового покоління правоохоронців, зумовлюється процесами консолідації та розвитку українського суспільства, сучасними викликами, що стоять перед Україною, зокрема процесами реформування національної поліції, і вимагають подальшого вдосконалення системи національно-патріотичного виховання. Національно-патріотичне виховання має набути характеру системної і цілеспрямованої діяльності з формування у людини і громадянина високої національно-патріотичної свідомості, почуття відданості своїй державі.

Національно-патріотичне виховання спрямоване на формування і розвиток особистості громадянина-патріота держави, що характеризується самостійністю мислення, моральними якостями, почуттям громадянського обов'язку, проявом почуття любові до Батьківщини, рідного краю, мови, звичаям і традиціям свого народу, толерантним ставленням до інших народів та культур, шанування національних святинь і символів, повагою до Конституції, правовим основам держави.

Національно-патріотичне виховання являє собою комплекс заходів духовно-морального, соціально-політичного, психолого-педагогічного, військово-технічного та іншого характеру, реалізація яких сприяє формуванню у підростаючого покоління патріотичної самосвідомості, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку по захисту інтересів держави, прагнення брати участь в діяльності, яка спрямована на її розвиток, збереження національно-культурних традицій.

Етапи реалізації національно-патріотичного виховання курсантів, слухачів та студентів у Харківському національному університеті внутрішніх справ:

- створення нормативно-правового підґрунтя, інформаційно-методичного забезпечення для здійснення національно-патріотичного виховання курсантів, слухачів та студентів Харківського національного університету внутрішніх справ;

- створення інформаційного ресурсу на Веб-сайті Харківського національного університету внутрішніх справ, присвяченого національно-патріотичному вихованню;

- адаптація програм, навчально-методичних посібників з дисциплін гуманітарно-соціального спрямування, на патріотичне виховання курсантів, слухачів та студентів Харківського національного університету внутрішніх справ;

- підготовка та видання науково-методичних посібників і методичних рекомендацій з організації виховних заходів, роботи гуртків патріотичного виховання тощо;

- проведення моніторингу системи національно-патріотичного виховання курсантів, слухачів та студентів Харківського національного

університету внутрішніх справ за допомогою соціологічних опитувань, анкетування, психологічного тестування;

- проведення науково-методичних конференцій, створення банку передового педагогічного досвіду на інформаційному веб-ресурсі;
- розвиток міжнародної співпраці з державами Європейського Союзу та іншими розвинутими державами, які успішно впроваджують заходи у сфері національно-патріотичного виховання;
- аналіз здобутого, встановлення досягнень і викликів, корекція навчально-виховних впливів з урахуванням результатів моніторингу.

З метою реалізації національно-патріотичного виховання використовують такі *методи і форми* роботи із студентською молоддю у межах освітнього процесу закладу вищої освіти:

- словесні (бесіди, розповіді, лекції, семінари, робота з книгою та періодичною пресою, написання рефератів на статей, обговорення та ін.);
- наглядні (ілюстрації, демонстрації, презентації, відеоперегляд, екскурсії, оформлення тематичних листівок та ін.);
- практичні (метод вправ, метод прикладів, змагання, командно-штабні навчання, тактичні навчання та ін.);
- інтерактивні (зустрічі-діалоги, диспути, дискусії, творчі конкурси, організація та проведення тематичних свят, ігри, тематичні виставки, конференції, «круглі столи», зустрічі з видатними людьми);
- методи психологічного впливу на особистість: переконання, навіювання, власного прикладу.

Досягнення цілей національно-патріотичного виховання можливе лише за умов цілеспрямованої, систематичної і організованої роботи з формування у молоді покоління патріотичних ідей та переконань.

Отримано 25.02.2020

УДК 37.01:351.74

Тарас Степанович ВАЙДА,

завідувач кафедри спеціальної фізичної та вогневої підготовки

Херсонського факультету

Одеського державного університету внутрішніх справ,

кандидат педагогічних наук, доцент

ДОТРИМАННЯ ПРИНЦИПІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ У ЗВО МВС УКРАЇНИ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА НАЛЕЖНОГО ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО-ПАТРІОТА

Обґрунтовано необхідність дотримання принципів національного виховання як основи належного формування особистості сучасного працівника Національної поліції України. Розкрито та охарактеризовано особливості реалізації системного підходу при комплексному впливі науково-педагогічних та командно-адміністративних працівників у ЗВО МВС України на особу курсанта в контексті формування у поліцейських необхідних патріотичних якостей.

Вирішення поставлених перед підрозділами Національної поліції України (далі – НПУ) завдань із забезпечення публічної безпеки в суспільстві безпосередньо залежить як від фахової підготовки кадрового складу, так і від сформованості морально-вольових (патріотичних) якостей кожного правоохоронця [1]. Одним з базових елементів здійснення виховання патріотизму поліцейських у вищій школі МВС України є дотримання *принципів національного виховання*, під котриминами розуміються початкові керівні педагогічні положення, що відображують вимоги законів, суспільства та враховують можливості й закономірностей освітнього процесу. У свою чергу принципи національного виховання є нормою діяльності науково-педагогічного й адміністративно-командного складу закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання (далі – ЗВО). У своїй сукупності принципи патріотичного виховання визначають спрямованість, зміст, організацію і методику виховного впливу на особу курсанта у ЗВО МВС України. У національних принципах сконцентровано в узагальненому виді багаторічний досвід фахового виховання правоохоронця, результати наукових досліджень цього процесу. Розуміння суті принципів національного виховання дозволяє керівникам курсантських колективів, науково-педагогічному складу свідомо і творчо вирішувати завдання виховання патріотизму фахівця, систематизувати і упорядковувати свою діяльність, здійснювати її педагогічно обґрунтовано та впевнено.

Рисунок 1 – Зв'язок педагогічних законів і принципів виховання працівників Національної поліції України

Систему основних принципів, які ефективно використовуються у сучасних педагогічних технологіях патріотичного виховання курсантів ЗВО МВС України, складають: 1) демократична цілеспрямованість і гуманізм освітнього процесу; 2) виховання у службово-професійній діяльності, навчанні, практичній і громадській роботі; 3) виховання в курсантському колективі та через колектив; 4) індивідуально-диференційований підхід до курсантів; 5) поєднання вимогливості до поліцейських з повагою до їх особистої гідності та турботою про них; 6) опора на позитивне в особі правоохоронця та в курсантському колективі; 7) єдність, узгодженість і наступність виховних дій [2].

У цю систему доцільно включити принципи перспективності, поєднання довіри до самостійності курсантів з їх особистою відповідальністю за наслідки своєї діяльності, повсякденної поведінки, вчинки, розумну ініціативу, єдність виховання і самовиховання, зразковості та авторитетності науково-педагогічних працівників, керівників курсантських підрозділів та інших працівників вишу.

Принципи виховання складають теоретико-прикладну основу фахової виховної діяльності, є одним із джерел формування педагогічної позиції, педагогічного мислення і творчого підходу до питань виховання курсантів. Як початкові педагогічні положення вони регулюють процес застосування методів, засобів, прийомів і організаційних форм виховної роботи.

Реалізація принципів виховання здійснюється за допомогою *системи засобів і методів дії*. Ось чому однією з важливих умов результативності освітнього процесу є правильний вибір і застосування найбільш ефективних методів і засобів на основі конкретної ситуації та мети, яку ставить перед собою офіцер-педагог (наприклад, шляхом переконання, вправ та тренувань, критики, змагання, повторення дій за особистим прикладом, заохочення або примусу). Конкретні ідеї, положення, моральні норми, які треба прищепити курсантам, якою мірою вони властиві суб'єктові виховної дії, які конкретні обставини, при котрих буде здійснюватися задум керівника курсантського підрозділу тощо – усі вони є чинниками, що впливають на вибір та методику застосування різних засобів і методів патріотичного виховання.

Виховний процес щодо формування патріотичних якостей здійснюється у всіх сферах діяльності курсантів, всією системою педагогічних засобів. Навчально-пізнавальна діяльність, виконання службово-професійних завдань, громадська діяльність, культурно-освітня і спортивно-масова роботи, відпочинок і дозвілля – поле для діяльності офіцерів-вихователів (кураторів, викладачів, керівників курсантських підрозділів).

Чинниками виховної дії на формування патріотичних якостей особистості курсантів в ході освітнього процесу, де вихователем є передусім науково-педагогічний працівник (куратор, викладач-предметник), є: 1) загальнодержавна спрямованість змісту навчального матеріалу; 2) чітка організація освітньої діяльності; 3) застосування методів навчання, які забезпечують творчу пізнавальну діяльність курсантів; 4) проведення індивідуальної роботи; вплив особистості офіцера-вихователя, загальна виховна атмосфера у ЗВО МВС України та ін. [2].

Значна частина виховного процесу відбувається на практичних заняттях (наближених до реальних умов служби), де створюються найбільш сприятливі можливості для розвитку у курсантів якостей організатора і керівника, для формування психологічної стійкості та готовності до ефективної роботи у практичних підрозділах НПУ, до виконання складних завдань правоохоронної діяльності. Одночасно вирішується завдання з формування не лише соціальної зрілої особистості поліцейського, але і курсантських колективів в цілому, оскільки умови навчання у ЗВО МВС України вимагають їх об'єднання таким чином, щоб працівники поліції були здатними у будь-який момент виконати поставлені професійні завдання.

Значні виховні можливості щодо формування патріотичних якостей поліцейських закладені у службовій діяльності та в громадській роботі курсантів, в ході яких вони виконують різні професійні обов'язки, завдання і доручення громадських організацій ЗВО МВС України. Вихователями у цих видах діяльності виступають, головним чином, керівники курсантських підрозділів та інших відділів і служб поліцейського вишу.

Основна складність для офіцера-вихователя полягає у визначенні найбільш ефективних, суттєвих педагогічних засобів в цій ситуації. Як показує практика організації виховної роботи у ЗВО МВС України, у процесі підготовки педагогічного впливу куратором, керівником курсантського підрозділу визначаються: 1) конкретна мета дії (чого хоче досягти офіцер-вихователь); 2) зміст і джерела дії (які патріотичні цінності, моральні норми необхідно роз'яснити курсантам, які вимоги ставити до правоохоронців; що буде джерелом впливу – усне слово, нормативний документ, організація конкретних практичних дій тощо); 3) способи і методи дії (переконання або примус, заохочення або приклад, вправа або змагання тощо); 4) характер і темп застосування методів виховання (безпосередній або опосередкований, швидкий або повільний); 5) форма виховної роботи (аудиторне заняття згідно з розкладом, тематичний диспут, збори навчальної групи (курсу) тощо). Вирішення цих питань допомагає офіцерам-вихователям більш повно врахувати об'єктивні чинники, які сприяють правильному розумінню курсантами педагогічного впливу щодо встановлення вимог і дотримання норм їх поведінки. Якісна педагогічна підготовка офіцера-педагога сприяє ефективному практичному здійсненню виховної дії, досягнення глибоко усвідомлення поліцейськими сенсу нових патріотичних ідей, норм, вимог і вироблення позитивного ставлення до них, формування прагнення до самоудосконалення. Від внутрішньої позиції курсанта, від того, які висновки він зробив у значній мірі залежатиме і процес розвитку соціальної зрілості особистості, результативність подальшого ходу виховної роботи.

Особиста позиція курсанта по відношенню до сприйнятих дій може залежати від багатьох чинників, основними з яких є: 1) спрямованість особистості курсанта, котра проявляється в його життєвих цілях, потребах, мотивах поведінки, інтересах, мірі розуміння змісту і значення виховного впливу (її громадської і особистої значущості); 2) емоційно-вольовий стан (впевнений у своїх силах або сумнівається, зацікавлений або байдужий, імпульсивний або спокійний тощо); 3) ставлення до навчання і своєї професійної діяльності, до товаришів по навчальному взводу, до самого себе (чи любить професію правоохоронця або обтяжується нею, егоїст або колективіст, комунікабельний з товаришами або замкнутий, відвертий або скритний, здатний зайняти принципову позицію або

схильний пристосовуватися (до конформізму) тощо); 4) міра об'єктивності в оцінці своїх здібностей і можливостей для виконання вимог, що ставляться до нього.

У конкретній ситуації вирішальна роль у визначенні внутрішньої позиції курсанта належить одному або декільком чинникам. Щоб не втратити контроль за ходом процесу патріотичного виховання, домогтися позитивного вирішення протиріч необхідно глибоко і всебічно знати та враховувати індивідуальні особливості кожного поліцейського й курсантського колективу в цілому.

Логіка розвитку виховання патріотичних якостей поліцейського вимагає систематичного педагогічного спостереження *за результатами вжитих виховних дій*, ретельного врахування їх, створюючи об'єктивну основу для внесення корегування у наступний етап педагогічного впливу на особистість правоохоронця, забезпечуючи сприятливі умови для подальшого розвитку соціальної зрілості особистості курсанта шляхом: 1) збору і фіксації інформації про відповідність перебігу процесу патріотичного виховання розробленому плану педагогічних заходів; 2) повсякденного аналізу і оцінки дій (вчинків) підлеглих, спонукання і привчання їх до самоаналізу, всебічного врахування наслідків своєї поведінки; 3) встановлення вимог, що випереджають рівень розвитку особистості кожного і тим самим мобілізують сили курсантів на досягнення нових цілей; 4) стимулювання навчальної, пізнавальної і громадської діяльності курсантів; 5) зіставлення невирішених завдань і внесення нових коректив в наступні педагогічні дії.

Таким чином, системний підхід до виховання у курсантів патріотичних якостей у ЗВО МВС України є складною динамічною структурою, що складається із різних взаємозв'язаних і взаємодіючих між собою *елементів*: цілі, завдання, суб'єкти і об'єкти виховання, форми і зміст патріотичного виховання, принципи, методи, засоби та прийоми дій. Він реалізується в освітньому процесі на основі комплексного підходу до вирішення завдань виховання патріотизму при цілеспрямованому психолого-педагогічному супроводженні на базі гуманістичної загальної культури працівника НПУ.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 23.02.2020).
2. Вайда Т. С., Черкашин А. І., Доценко В. В. Основи виховання працівників ОВС : практ. посіб. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2014. 318 с.

Отримано 25.02.2020

УДК 354.31:[378.6.611.3:172.15](477)

Андрій Олександрович ГУБЕНКО,

*начальник сектору методичного забезпечення навчально-методичного відділу
Навчального центру Оперативно-рятувальної служби ДСНС України,
кандидат наук з державного управління*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ

Проаналізовано основні засади державного управління патріотичним вихованням студентів (курсантів) як чинника, що консолідує суспільство в цілому, формує в особі студента (курсанта) соціально значущу спрямованість, допомагає чітко визначити життєві орієнтації. Нині патріотичне виховання студентів (курсантів) символізує ідею історичної спадкоємності, зв'язки поколінь. Організація цієї роботи у ЗВО передбачає взаємодію всіх суб'єктів освітнього процесу, спрямованого на виховання, формування патріотичних переконань і стійких норм поведінки студентів (курсантів).

Системна криза українського суспільства останніх років порушила проблеми ментальної властивості, де зазнавали змін ціннісні орієнтації, умонастрої, мотивація діяльності й ставлення особи до навколишнього світу, свого покликання й долі України. Нині у країні йде пошук потенційного відродження. За останні роки прослідковується зріст патріотичної згуртованості українського суспільства. Важливими складовими цього процесу є ситуація, що склалась на сході України та анексії Автономної Республіки Крим, осмислення соціального досвіду інших націй та орієнтація на власні ресурси, передусім на духовно-моральну спадщину нашого народу. В умовах зміни вимог до соціально-цивільного розвитку особистості виникає необхідність у фахівцях, що мають високий рівень як професійної, так і загальної культури, самостійність мислення й розвинену цивільно-патріотичну самосвідомість, почуття цивільної відповідальності та власної гідності [4, с. 450].

У період соціальних перетворень у сучасному українському суспільстві постановка питання про формування громадськості як ціннісної світоглядної основи становлення особи молодой людини пояснюється низькою обставин.

По-перше, актуальність формування громадськості молоді обумовлена проблемами становлення громадського суспільства, основним чинником життєдіяльності якого виступає різноманіття форм власності, що є фундаментом свободи особи, задоволення її інтересів і потреб. Без громадського суспільства не можна реалізувати потенціал Конституції України, а без громадян не може виникнути саме громадське суспільство. Держава, як відомо, формує підданих, а громадське суспільство, в

якому людина з підданого перетворюється на особу з певними цивільними якостями, виховує громадян [5, с. 75].

По-друге, світова спільнота вступила в інформаційну цивілізацію. Фізична сила поступилася місцем інформації як способу досягнення достатку і благополуччя. Особливу владу мають знання, які дуже впливають на формування моральних якостей молодого людини її громадянську позицію. Серед чинників соціалізації освіта є ретранслятором усієї культури людства, що міститься в знанні, впливові середовища та безпосередньому оточенні індивіда.

По-третє, актуальність проблеми формування громадськості визначається складністю часу, в якому живе наша молодь.

Соціологічні дослідження, що проводяться останніми роками в Україні, свідчать про низький рівень громадськості й патріотизму серед сучасної молоді порівняно зі старшим поколінням.

Завдання побудови держави соціальної спрямованості потребує розробки шляхів і засобів формування людини, здатної жити в громадянському суспільстві. Процес розвитку такого феномену, як цивільно-патріотичні якості, може бути повноцінно осмислений тільки в ширшому культурному контексті, що інтегрує філософію, історію, суспільно-політичні науки. Сучасні концепції громадської освіти спираються на різні уявлення про громадянина, громадянство і громадське суспільство, що часто відрізняються внутрішньою суперечністю через їхню тривалу еволюцію і різні культурно-історичні трактування, що ускладнює визначення методологічних орієнтирів формування цілей і змісту категорій громадськості. В основі поняття громадськості лежить пошана до прав і обов'язків – своїх та інших людей. Йдеться про формування громадськості як інтеграційної якості особи, що дає можливість їй відчувати себе юридично, соціально, морально й політично дієздатним членом суспільства та громадянином держави. Громадськість – це не лише любов до землі батьків, не лише й не стільки платонічне почуття. Це усвідомлена життєва позиція, що виражається в активній, свідомій діяльності в ім'я основних її принципів.

Як відомо, період навчання у вищих навчальних закладах – найважливіший для процесу формування особи. Разом із набуттям загальних і спеціальних знань студенти (курсанти) виробляють не лише свої перші професійні уміння й навички, а також і відповідну систему цінностей. Як соціально-демографічна група молодь має низку особливостей: високу соціальну мобільність, що є джерелом інновацій, найбільш сприйнятлива до них. Водночас брак життєвого досвіду полягає в тому, що в сучасному молодіжному середовищі слабо розвинена культура відповідальної громадянської поведінки та не бажання бути інформованими соціально-політичною ситуацією в державі, додержанням сталих традицій українського

народу, бути патріотично свідомими громадянами своєї країни. Молоді нерідко властивий низький рівень зацікавленості до подій економічного і культурного життя, нерозбірливість в обранні засобів досягнення цілей, категоричність і заперечення загальноприйнятих цінностей, у тому числі правових, різні форми й прояви асоціальної поведінки [1]. Отже, питанням формування громадянськості, патріотизму студентів (курсантів) слід приділяти найпильнішу увагу впродовж професійної підготовки у ЗВО.

Основна мета громадянського та патріотичного виховання – «виховання в людині моральних ідеалів суспільства, почуття любові до Батьківщини, прагнення до світу, потреби в праці на благо суспільства. Прагнення людини до миру, усвідомлення, що з відповідальністю виконує свій громадянський обов'язок, розуміє, що від її дій залежить не лише власне життя, але й доля найближчих людей, народу і держави, визначає його соціальна поведінка і є істотною умовою розвитку суспільства» [7].

Аналіз досліджень, присвячених аспектам державного регулювання патріотичного виховання у ЗВО МВС України, дозволив виділити пріоритетні напрями в організації цієї роботи, а саме [2]:

- необхідність розробки концептуальних підходів до формування ціннісно-сенсових поглядів студентів (курсантів) ЗВО з урахуванням нових реалій;
- створення системи цивільно-патріотичного виховання у ЗВО, спрямованої передусім до особи як мети й результату виховання, як суб'єкта власного розвитку;
- виявлення і забезпечення організаційно-педагогічних умов діяльності, що гарантують стійку мотивацію особи на добросовісне виконання громадського обов'язку в ім'я інтересів держави, громадського суспільства та його цінностей.

Ефективність процесу формування цивільно-патріотичних якостей особи студента (курсанта), що виявляються в готовності брати участь в удосконаленні сучасного суспільства й активно впливати на суспільно-політичне життя країни, в освітньому середовищі ЗВО МВС України може бути досягнута за дотримання таких умов:

- включення питань патріотичного виховання в пріоритетні завдання навчання й виховання у ЗВО МВС України;
- збагачення змісту освіти за рахунок внесення до навчального процесу морально й культурно-творчих функцій, використання потенціалу соціально-гуманітарних і психолого-педагогічних дисциплін;
- посилення ролі особи викладача вищої школи, особисте осмислення ним педагогічних ідей, цінностей і принципів;
- гуманізація та гуманітаризація освіти, які виходять з того, що студент (курсант) ЗВО МВС України – це свідомо, самостійна особа, з почуттям власної гідності та власної відповідальності;

– формування культури міжнаціонального спілкування, вміння вирішувати міжетнічні конфлікти, що виникають мирними, а не силовими методами [6, с. 329].

Список бібліографічних посилань

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Київ : Либідь, 2002. 557 с.
2. Губа А. В. Характеристика складових управлінської культури в освіті. *Педагогіка і психологія*. 2008. № 3–4. С. 38–43.
3. Корсак К. В. Освіта, суспільство, людина в XXI столітті: інтегрально-філософський аналіз. Київ, 2005. 23 с.
4. Кривачук Л. Ф. Основні принципи діяльності інститутів виконавчої влади у сфері державної молодіжної політики в Україні // Ефективність державного управління в контексті глобалізації та євроінтеграції : матеріали наук.-практ. конф. (Київ, 29 трав. 2003 р.) : у 2 т. / відп. ред. В. І. Луговий, В. М. Князев. Київ : НАДУ, 2003. Т. 2. С. 450–451.
5. Орлов В. В. Основні напрямки діяльності органів виконавчої влади як суб'єктів державного управління у сфері державної молодіжної політики в Україні. *Економіка та держава*. 2008. № 3. С. 75–77.
6. Россохатський П. М., Домбровська С. М. Сучасна виховна концепція як механізм впливу на формування державної молодіжної політики. *Ефективність державного управління*. 2014. Вип. 39. С. 326–332.
7. Всемирная декларация о высшем образовании для XXI века: подходы и практические меры // Высшее образование в XXI веке: подходы и практические меры : II Всемир. конф. по высшему образованию (Париж, Франция, 5–9 окт. 1998 г.). Душанбе : Нац. комиссия по делам ЮНЕСКО, 2000. 33 с.

Отримано 25.02.2020

УДК 358.4:940.54

Віталій Віталійович ЗАБОРОВСЬКИЙ,

*доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат історичних наук, доцент*

ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВПЛИВ НА СУПРОТИВНИКА У ВІЙНАХ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД

Розглянута еволюція теорії й практики інформаційно-психологічного впливу (ПВ) при підготовці та веденні бойових дій, оцінена ефективність різних форм і методів інформаційно-психологічного впливу, визначено значення накопиченого досвіду для сучасності.

Сучасна війна дедалі більшою мірою стає війною на ураження та руйнування свідомості противника та консолідацію свідомості власного народу. На жаль, Україна стала об'єктом добре організованої інформаційної війни з боку Російської Федерації. Отже, саме зараз актуальним є

питання виявлення інформаційно-психологічного впливу (ІПВ) та протидії йому. Під інформаційною війною розуміється форма протиборства між суб'єктами інформаційної боротьби (державами, блоками держав) з використанням засобів масової інформації, метою якої є ІПВ на населення, органи державної влади і складові сектора безпеки та оборони для формування відповідної суспільної думки, підриву морального духу як усього суспільства, так і окремих його інституцій.

Підсумки всіх війн минулого демонструють, що перемога у війні залежить від двох факторів: матеріального й морального. З найдавніших часів полководці знали, що боротися з ворогом можна не тільки зброєю, але й шляхом цілеспрямованого впливу на свідомість і психіку людей, і активно використовували інформаційно-психологічний вплив (ІПВ), тобто цілеспрямоване проведення й розповсюдження спеціальної інформації, що безпосередньо впливає на суспільну думку, психіку й поведінку населення, військовослужбовців для ослаблення морального духу й бойової могутності супротивника. Мета ІПВ – вплив на масову свідомість супротивника шляхом цілого арсеналу маніпуляційних методик та досягнення стійкого результату у формуванні суспільної думки в заданому маніпуляторами ключі. Перша спроба узагальнити основні напрямки діяльності по ослабленню морально-психологічного потенціалу військ і населення супротивника була започаткована в Китаї за 500 років до н.е. в одному з найдавніших трактатів по військовому мистецтву [1, с. 141–45]. На думку автора трактату, Сунь-Цзи, основні способи впливу на психіку і поведінку супротивника зводяться до наступних: «розтівайте все добре, що є в країні вашого супротивника»; «втягуйте провідних представників вашого супротивника в злочинні діла»; «підривайте їхній престиж і виставляйте в потрібний момент на ганьбу громадськості»; «використовуйте співробітництво самих підлих і брудних людей»; «заважайте всіма способами діяльності уряду»; «перешкоджайте всіма способами оснащенню, забезпеченню й наведенню порядку в збройних силах»; «знецінюйте всі традиції й богів ваших ворогів»; «будьте щедрі на пропозиції й подарунки для покупки інформації й спільників, не заощаджуйте ні на грошах, ні на обіцянках, тому що вони приносять багаті дивіденди» [2, с. 43]. Усі досягнення теорії й практики ІПВ війн першого покоління були успадковані й розвинуті в Новий час. Чінгіз-хан, використавши китайський досвід, попереду своїх військ висилав провокаторів для вербування зрадників і поширення чуток – Китай був захоплений за 4 роки. Наполеон казав, що краще мати 100-тисячну газету, ніж 100-тисячну армію [3, с. 57]. Ленін писав, що з усіх мистецтв (за масовістю поширення ІПВ) найголовнішим є кіно. Гітлер на початку Другої світової війни визнав, що успіхами «Бліцкригу» і славі непереможного Вермахту зобов'язаний Міністерству пропаганди Геббельса.

Путін після анексії українського Криму нагородив разом із військовиками велику кількість російських журналістів та працівників ЗМІ за дезінформацію і пропаганду.

Впровадження інформаційних технологій у збройних силах є нагальною вимогою сучасності. Перевага у часі та ступені інформованості стає неодмінною умовою перемоги у війні, що переконливо доводить досвід останніх збройних конфліктів і локальних війн. Особливо наочно це виявила сучасна, так звана гібридна війна Росії проти України, яка прихована під виглядом «народного повстання» так званих «ДНР і ЛНР». Інформаційно-психологічні операції (ІПО) є складовими частинами інформаційно-психологічної війни, як форми інформаційної боротьби. Вони ведуться таємно, не обмежені державними кордонами та жодними морально-етичними рамками, в усьому глобальному інформаційному просторі. Інформація стала чинником, здатним не лише спровокувати військовий конфлікт, але й призвести до поразки у війні. Інформаційна боротьба стала обов'язковою складовою боротьби збройної. Усім відомий вислів «Хто володіє інформацією, той володіє світом» у сучасних умовах інформатизації, розвинений американським дослідником М. Маклюеном, звучить так: «Справжня тотальна війна – це війна за допомогою інформації» [4]. Результати аналізу проведення ІПО свідчать, що РФ використовує зокрема такі форми і способи інформаційного протистояння, як: маніпулювання суспільною свідомістю та політичною орієнтацією соціальних груп населення країни з метою створення політичної напруженості та контрольованого хаосу; створення атмосфери негативного ставлення до культурної спадщини противника, втрати національної свідомості; ініціювання страйків, масового безладу та інших акцій економічного протесту; підлив міжнародного авторитету держави, її співробітництва з іншими країнами, та багато інших [5, с. 10–13]. Для здійснення ІПВ Російською Федерацією створена відповідна розгалужена інформаційна інфраструктура, задіяні сили та засоби частин ІПО та інформаційний медіааресурс міжнародного, федерального та регіонального рівнів [6, с. 28–32].

Таким чином, історичні факти незаперечно свідчать про високий рівень, якого досягла теорія й практика ІПВ на населення й військовослужбовців супротивника на початку ХХІ століття. Одержали подальший розвиток такі напрямки ІПВ як обґрунтування причин розв'язання агресії, дискредитація керівництва супротивника, внесення розколу й протиріч у його ряди, фальсифікація історичних подій. Заходи інформаційно-психологічного впливу стали погоджуватися з бойовими завданнями, які виконували збройні сили. ІПВ стає невід'ємною частиною військового мистецтва. У сучасних умовах суттєво змінився характер збройної боротьби – вона набула ознак «гібридної» війни, ще більше значення набувають

інформаційно-психологічні операції. Недооцінка можливостей інформаційно-психологічного впливу може стати фатальною під час подальшого ведення «гібридної війни» проти України.

Список бібліографічних посилань

1. Заборовський В. В., Желтобородов О. М. Формування основ інформаційно-психологічного впливу на супротивника у війнах першого та другого покоління. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2009. Вип. 2 (20). С. 141–145.
2. Конрад Н. И. Сунь Цзы. Трактат о военном искусстве. М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1950. 120 с.
3. Мережковский Д. С. Наполеон. Нальчик : Логос, 1992. 352 с.
4. Інформаційно-психологічні операції у сучасних військових конфліктах. Шляхи та способи протидії негативному інформаційному впливу на свідомість та психіку особового складу // StudFiles : сайт. 10.06.2019. URL: <https://studfile.net/preview/8086488/page:11/> (дата звернення: 26.02.2020).
5. Певцов Г. В., Залкін С. В. Реалізація підходів інформаційної війни Російською Федерацією в сучасному інформаційному просторі України. *Наука і техніка Повітряних Сил*. 2014. Вип. 2 (15). С. 10–13.
6. Певцов Г. В., Залкін С. В. Інформаційно-психологічні операції Російської Федерації в Україні: моделі впливу та напрями протидії. *Наука і оборона*. 2015. № 2. С. 28–32.

Отримано 27.02.2020

УДК 323.22/.28

Олександр Семенович МОШЕНСЬКИЙ,

*доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат філософських наук, доцент;*

 <https://orcid.org/0000-0002-5171-0112>

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОГО ПАТРІОТИЗМУ

Аналізуються інтеграційні процеси в сучасному світі та місце України в цих процесах. Наголошується на необхідності пошуку нових засад для подальшого вибудовування української ідентичності. Робиться висновок про те, що Україна у подальшому державному будівництві більшою мірою має спиратися на власні сили, не покладаючись на партнерів.

В сучасному світі чітко проявила себе тенденція щодо зближення держав, народів, культур, між якими встановлюються все більш тісні контакти, що призводить до поступового формування механізмів взаємного впливу, а відтак і взаємозалежності.

Глобальна система, що формується надто складна, багаторівнева і різноманітна. Існує велика кількість міжнародних, регіональних, державних і недержавних установ і організацій, які суттєво впливають на політичні, економічні, культурні та інші зв'язки між державами та народами, які часом знаходяться на різних рівнях соціально-політичного розвитку, мають свої унікальні культури і традиції, сповідують різні релігії.

Зближення держав і народів та взаємопроникнення їхніх культур, з однієї сторони, є цілком позитивним, об'єктивним процесом, а, з іншого боку, породжує багато і негативних, руйнівних, незрозумілих явищ. Склалося так, що численні дослідники глобалізації (особливо вітчизняні) надто захопилися її позитивною стороною, недооцінюючи і не приділяючи належної уваги суперечливим, негативним наслідкам цього процесу. А саме ці негативні наслідки останнім часом все більше нагадують про себе. Можна не ходити далеко, а звернутися до інтеграційних реалій близького до нас Європейського Союзу, який стикається з дуже серйозними викликами, що ставлять під сумнів його майбутнє. Та й загалом, навряд чи хто буде сьогодні заперечувати той факт, що глобалізаційні процеси в сучасному світі наразились на вельми загрозливі перешкоди.

Україна в прогнозуванні і вибудовуванні стратегій свого майбутнього мала б більш критично і всебічно оцінювати глобальні процеси і бачення свого місця в них. Твереза самооцінка дозволила б більш ефективно використовувати на свою користь позитивні моменти глобалізації, а, з іншого боку, була б дієвим запобіжником відносно культивування у суспільстві невинновато завищених очікувань від неї.

В цих умовах нагально постає питання про необхідність переосмислення державницько-патріотичних засад розвитку українського суспільства з урахуванням 29-ти річного досвіду розбудови незалежної держави, з урахуванням тих викликів, перед якими стоїть сьогодні світ і Україна.

Патріотична свідомість далі не може спрощено і примітивно спиратись лише на одну просту формулу: «Україна – не Росія». Голе заперечення всього російського не може бути тим позитивним ґрунтом, на якому можна й далі вибудовувати українську ідентичність. Момент заперечення, негації має бути доповнений позитивним моментом реального осмислення творчого потенціалу багатонаціонального українського народу. Патріотично налаштований політичний клас України має здійснити чесний аудит того, що було зроблено і чого не вдалося зробити за 29 років незалежності і на його основі розробити програму розвитку на майбутнє. Відсутність чіткої стратегії подальшого розвитку українського суспільства, відсутність зрозумілих всьому суспільству цілей (політичних, економічних, культурних, тощо) значно ускладнює процес формування

державницько-патріотичних переконань українців, прирікає їх на соціальний песимізм, зневірює у спроможності побудувати справедливе й заможне суспільство.

29 років розбудови незалежної української держави наочно свідчать про суттєве розходження наявних результатів і того, що проголошувала наша конституція на початку. Причому, розходження протягом цих років по деяких параметрах не скоротилося, а, навіть, збільшилося. Народ терпляче чекає свого Мойсея, який нарешті припинить його безцільне блукання по пустелі і виведе на стратегічний шлях прогресивного розвитку.

Українська еліта мусить дати своєму народові чітке розуміння яке суспільство ми будемо, на яких принципах, як і коли ми його побудуємо. Безкінечні, хаотичні і безсистемні спроби реформування різних сфер суспільного буття знекровлюють державу, підривають довіру людей до неї.

Українці в решті-решт мають зрозуміти сувору правду життя, яка полягає в тому, що мало хто в цьому світі зацікавлений в потужній, самостійній і самодостатній українській державі. І якщо недружня Росія відверто мріє про розпад і зникнення нашої держави, то друзі часто зацікавлені в якомога тривалішій її маргіналізації, яка б дозволяла постійно нею маніпулювати і використовувати. Україна має навчитися говорити «ні» не тільки своїм недругам, але й друзям. Велика європейська країна з потужним геополітичним, економічним, культурним й військовим потенціалом має навчитися поважати сама себе і тим самим змусити інших рахуватися з нею. Патріотична свідомість, яка спирається на реальну, раціональну (на протидію емоціям) оцінку процесів як в середині, так і навколо нашої держави, має стати підґрунтям для формування здорового національного егоїзму. Ми вдячні країнам заходу за підтримку і сприяння у розбудові незалежної держави, але ми маємо також і розуміти, що далеко не у всьому наш інтерес співпадає з їхнім. Українська патріотична еліта в своїй державотворчій діяльності має керуватися формулою, яку відверто сформулював британський прем'єр-міністр В. Черчилль по відношенню до своєї країни: «У Британії (Україні – авт.) немає друзів, у неї є інтереси.»

Багато говорено і писано про те, що тупоголовий ура-патріотизм приносить мало користі нашій країні, а часто й шкодить їй. Патріотизм як висока морально-етична категорія, як піднесений стан людського духу має спиратися на доводи розуму і тоді він здатен творити чудеса. Згадаймо як українські патріоти, жертвуючи своїми життями, спасли нашу державу у перші дні агресії 2014 року.

В Україні під патріотів нерідко рядяться різного роду політики, корупціонери, злочинці та відверті бандити. Патріотичні, псевдопатріотичні рухи та їх очільники ще мають бути піддані серйозному суспільно-політичному аналізу з точки зору того, яку користь чи шкоду державі

вони принесли. Цей напрямок досліджень в сучасній історичній та суспільно-політичній українській науці, на жаль, поки що мало розроблений.

Отримано 26.02.2020

УДК 378.015.31:172.15:796.5

Олена Іванівна ТИЩЕНКО,

викладач кафедри юридичної психології

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),

кандидат педагогічних наук, доцент

ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ

Розкрито актуальні проблеми національно-патріотичного виховання в закладах вищої освіти. Звернено увагу на сутність патріотизму. Акцентовано на формування ціннісного ставлення особистості до Батьківщини, держави, нації, готовності до захисту національних інтересів, незалежності України, здійснення патріотично-формуючого підходу в навчальний та позаурочний час, а також організацію громадянської діяльності студентів у вищих закладах та громадах.

Становлення системи патріотичного виховання особистості відбувається в умовах розвитку і переосмислення щодо розуміння основних категорій навчання, виховання, розвитку шляхом впровадження принципів патріотично-формуючого підходу у процесі виховання.

Патріотичне виховання включає у себе соціальні, цільові, функціональні, організаційні та інші аспекти. Головною складовою патріотичного виховання є формування у молоді любові до рідної країни, що здійснюється в першу чергу сім'єю, безпосереднім соціальним оточенням через передавання певних культурних традицій.

Над проблемою виховання працювали І. Бех [1, с.170], С. Гончаренко [2, с. 291], Н. Лавриченко [3, с. 21], А. Мудрик [4, с. 81], М. Сметанський [5, с. 8], І. Харламов [6, с. 57] та ін.

Змінився зміст і взаємозв'язок основних категорій педагогіки - освіти, навчання, виховання, соціалізація.

Навчальний процес покликаний забезпечити розвиток пізнавально - інтелектуальної сфери особистості, осмисленню базових світоглядних ідей та розширенню її уявлень, знань індивідуального досвіду.

Соціальні норми та цінності, які засвоюють студенти у процесі виховання, на думку М. Сметанського, підлягають негайному застосуванню у власній поведінці. Виховання характеризується віддаленістю результатів: почуття, переконання і риси характеру формуються тривалий час. Результати виховання важко діагностувати і прогнозувати, вони

залежать від індивідуальних особливостей вихованців. Ефективність виховання залежить від багатьох стихійних чинників й умов соціального середовища, що впливають на розвиток особистості.

Перед вищими закладами постало завдання – виховання патріотичних особистостей, громадян, які готові самовіддано захищати і розбудовувати правову і соціальну державу.

При цьому вони мають людську гідність, національну самосвідомість, гуманістичну мораль, знають свої права і свободи і вміють цивілізованим шляхом відстояти їх, сприяючи громадянському миру і злагоді в суспільстві та дотримуючись законів.

Патріотичні якості вихованців формуються у процесі власної життєдіяльності і залежать від тих відносин, які наповнюють цю діяльність.

Отже у сучасному вихованні відбувається перехід від регулюючих функцій спеціальних педагогічних умов і вимог, системи виховних заходів і стихійного впровадження інноваційних форм діяльності до організації особистого соціального досвіду у процесі створення виховних ситуацій. Такі ситуації потребують від вихованця здійснення відповідальної соціальної дії, формування особистого соціального досвіду.

Одним з головних показників патріотичної зрілості є збереження української мови, ґрунтовне володіння нею.

Патріотичне виховання, крім, спрямованості на формування соціально важливих, громадянських якостей особистості, має на меті досягнення інших завдань виховного процесу – успішної соціалізації молодого покоління і саморозвитку особистості як суб'єкта діяльності.

Громадянська соціалізація студентів – процес, що здійснюється не тільки у спеціально організованому середовищі, але й за його межами.

Важливою особливістю сучасного етапу є розвиток та реалізація патріотичних компетентностей учнівської молоді, насамперед перш за все на місцевому рівні, у місцевій громаді. Це передбачає залучення до справи патріотичного виховання та здійснення відповідних програм різних учасників, представників різних соціальних верств. Такий виховний процес набуває якісно нових ознак і виходить за межі традиційного розвитку відокремлення виховного процесу від суспільства, місцевої спільноти та обмеження виховання винятково вищим закладом.

Таким чином, патріотичне виховання повинно акумулювати соціалізацію молодих людей у процесі їх міжособистісної взаємодії, у навчально-виховному процесі, здійснення патріотично-формуючого підходу в навчальний та позаурочний час, а також організацію громадянської діяльності студентів у вищих закладах та громадах.

Список бібліографічних посилань

1. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Київ : Либідь, 2003. Кн. 1. 280 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

3. Лавриченко Н. Педагогічне осмислення проблем соціалізації шкільної молоді у Франції. *Шлях освіти*. 2000. № 4. С. 20–23.
4. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику. М., 1997. 252 с.
5. Сметанський М. Змістові характеристики виховання як педагогічної категорії. *Шлях освіти*. 2005. № 3. С. 5–9.
6. Харламов И. Ф. Формирование личностных качеств в процессе воспитания. *Педагогика*. 2003. № 3. С. 52–59.

Отримано 25.02.2020

УДК 378.6.011.3:172.15:355(477)

Сергій Володимирович ФОРОСТОВЕЦЬ,

начальник комунального закладу

*«Харківський ліцей з посиленою військово-фізичною
підготовкою “Рятувальник”» Харківської обласної ради,
кандидат філософських наук;*

Микола Васильович БАГЛАЙ,

начальник курсу № 2 факультету логістики

Національної академії Національної гвардії України (м. Харків)

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ МОЛОДІ У ВІЙСЬКОВИХ ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

*Розкриті питання національно-патріотичного виховання молоді у військо-
вих закладах освіти. На сучасному етапі розвитку українського суспільства фор-
мування патріотизму стає все більш актуальним. У зв'язку з багатомовністю
країни та запозиченням досвіду інших держав пріоритетним стає прищеплення
громадянам національно-патріотичних цінностей. Першочерговим є виховання
любові до нації у майбутніх захисників України. Пріоритетом у вихованні та
навчанні молоді є шанобливе відношення до Батьківщини, її національних сим-
волів, захищати її суверенітет, цілісність та незалежність тощо.*

Міністерством освіти і науки України розроблено рекомендації про національно-патріотичне виховання у закладах освіти у 2019–2020 навчальному році, які мають використовуватись працівниками освіти при плануванні виховної роботи з учнівськими колективами. Формування патріотизму в українському суспільстві залишається першочерговим як для держави, так і для системи освіти в цілому. У зв'язку з цим національно-патріотичне виховання є важливою складовою освітнього процесу [2].

Питання патріотичного виховання хвилювало літописців, державних і громадських діячів, письменників: Н. Літописця, Я. Мудрого, В. Мономаха, П. Орлика, Ф. Прокоповича, Г. Сковороду, Т. Шевченка, П. Куліша, Д. Чижевського, Л. Українку, І. Франка, М. Грушевського, В. Винниченка, С. Рудницького. Багатогранні аспекти патріотичного

виховання особистості знайшли своє відображення у працях педагогів Х. Алчевської, Г. Ващенко, О. Духновича, І. Огієнка, С. Русової, К. Ушинського, Я. Чепіги, які велику увагу приділяли вихованню любові до своєї землі, рідної мови, формуванню національної самосвідомості, поваги до історичного минулого. А. Макаренко, В. Сухомлинський радили прищеплювати молоді високі почуття вірності й відданості Батьківщині, пошани до її трудівників. Психологічні засади патріотичного виховання досліджували П. Блонський, Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтьєв, О. Петровський, І. Синиця, П. Якобсон. У сучасній педагогічній науці окремі аспекти патріотичного виховання розробляють О. Бандура, Н. Волошина, А. Капська, В. Неділько, Є. Пасічник, Б. Степанишин.

З метою виховання громадянина-патріота України, любові до Батьківщини, духовності, моральності, шанобливого ставлення до національних надбань українського народу, наслідування найкращих прикладів мужності та звитяги борців за свободу та незалежність України як з історичного минулого, так і захисників, які сьогодні відстоюють суверенітет та територіальну цілісність держави у боротьбі із зовнішньою агресією, а також визначення ефективних механізмів системної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства у питаннях національно-патріотичного виховання прийнято Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді за 2016–2020 роки». Становлення української державності, побудова громадянського суспільства, інтеграція України у світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію на Людину, її духовну культуру й визначають основні напрями виховної роботи з молоддю та модернізації навчально-виховного процесу. Ідеалом виховання виступає різнобічно та гармонійно розвинений національно свідомий, високоосвічений, життєво компетентний громадянин, здатний до саморозвитку та самовдосконалення. Головною домінантою національно-патріотичного виховання молоді є формування у особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної, за змістом, життєвої позиції.

В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідею розвитку української державності як консолідуючий чинник розвитку суспільства й нації в цілому. Форми й методи виховання базуються на українських народних традиціях, кращих надбаннях національної та світової педагогіки й психології. Національно-патріотичне виховання є складовою загального виховного процесу підростаючого покоління, головною метою якого є набуття молодими громадянами 14–35 річного віку соціального досвіду, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування особистісних рис громадянина

Української держави, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, інтелектуальної, правової, трудової, екологічної культури.

Національно-патріотичне виховання формується на прикладах історії становлення Української державності, українського козацтва, героїки визвольного руху, досягнень у галузі політики, освіти, науки, культури і спорту [1].

Аналіз сучасної ситуації у військових закладах освіти дозволив виділити низку проблем у сфері національно-патріотичного виховання військових закладів освіти. В цілях визначення найефективніших шляхів їх вирішення уявляється доцільним ці проблеми класифікувати по трьох групах: 1) проблеми, пов'язані з недостатньою розробкою концептуальних основ сучасної теорії українського патріотизму; 2) проблеми, обумовлені практикою функціонування державної системи національно-патріотичного виховання, загальним рівнем і змістом патріотичної свідомості громадян України; 3) проблеми, що є слідством недосконалості системи виховної роботи в військових закладах освіти.

Список бібліографічних посилань

1. Концепція національно-патріотичного виховання молоді : затв. Наказом М-ва освіти і науки України від 27.10.2009 № 3754/981/538/49 // Бердянський державний педагогічний університет : сайт. URL: <http://bdpu.org/upbringing-work/national-patriotic-education/> (дата звернення: 20.01.2020).

2. Національно-патріотичне виховання у закладах освіти: рекомендації // Профспілка працівників освіти і науки України : офіц. сайт. 22.08.2019. URL: <https://pon.org.ua/novyny/7258-naconalno-patrotichne-vihovannya-u-zakladah-osvti-rekomendaciy.html> (дата звернення: 20.01.2020).

Отримано 25.01.2020

УДК 355.212:172.15:355/359.08

Оксана Борисівна ОВСІЄНКО,

начальник служби психологічного забезпечення

військової частини 3035 Східного ОТО Національної гвардії України

ПРИМУСОВИЙ ПРИЗОВ ДО ВІЙСЬК І ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ СТРОКОВОЇ СЛУЖБИ

Проаналізовано історичні факти військової повинності та запропоновано скасування строкової військової служби. Розглянуто аспекти підвищення якості патріотичного виховання військовослужбовців шляхом скасування строкової військової служби

Зараз як наявність, так і відсутність військової повинності не є дивним явищем для держави з будь-яким рівнем демократії та з будь-яким

рівнем економічної розвинутості. Проте, характерною тенденцією останнього часу є відмова демократичних держав від примусового призову до війська. Для англomовних держав це було характерно ще кілька десятиліть тому: так, наприклад, у середині 1980-х років Велика Британія, Ірландія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Індія військової повинності вже не мали, на відміну від переважної більшості держав Європи. Але в 1990-х і 2000-х роках спостерігається стрімке зменшення кількості держав з військовою повинністю за рахунок насамперед Європи.

Разом з тим, для держав Європи, в яких залишається військова повинність, а також для Ізраїлю, характерні дуже широкі можливості для уникнення призову. У багатьох згаданих державах ситуація наближається до такої, що фактично до війська беруть тільки тих, хто цього хоче (та й то далеко не всіх), так що військова повинність вироджується у формальність. Бажання служити при цьому часто буває зумовлено пільгами, які мають люди, що відслужили у війську; це особливо характерно для Ізраїлю.

У рабовласницькому суспільстві військова повинність складала обов'язок і право вільних, головним чином імущих людей. У період раннього середньовіччя на Заході військо складалося головним чином з ополчення вільних селян і городян, що збиралося згідно з громадською військовою повинністю. У період феодалізму, роздробленості панувань, формою військової повинності стало лицарське ополчення.

В Україні існували плани поступово повністю скасувати військову повинність і перейти на контрактний принцип комплектування війська. Питання про те, наскільки скоро це може відбутися, час від часу ставало предметом передвиборних обіцянок і суперечок; при цьому називалися роки в межах від 2008 до 2016. Важливий крок у цьому напрямі відбувся 14 жовтня 2013 року, коли Президент України підписав указ, згідно з яким у 2014 році примусовий призов мав відбуватися лише до внутрішніх військ МВС України, а всі інші війська перейшли б на контрактний принцип комплектування після звільнення останніх призовників у листопаді 2014 року https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F%D0%B7%D0%BE%D0%BA - cite_note-3.

Однак військове вторгнення Росії у 2014 році змінило ситуацію, призводячи до бажання влади відновити примусовий призов до Збройних Сил України (далі – ЗСУ), що й було зроблено указом в.о. Президента України від 01.05.2014 року № 447/2014 «Про заходи щодо підвищення обороноздатності держави».

У 2015 році, незважаючи на продовження бойових дій, у середовищі українських високопосадовців відновилось активне обговорення планів щодо швидкого переходу на професійну армію https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2%27%D1%8F%D0%B7%D0%BE%D0%BA

D0%B2%D0%B8%D0%B9 %D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%B2%27%
D1%8F%D0%B7%D0%BE%D0%BA - cite_note-3.

Наприкінці 2019 року постановою Верховною Радою України схвалено Програму діяльності КМУ, в якій на виконання проекту плану реалізації концепції політики (ціль 15.4) пропонується розроблення дорожньої карти з реформи строкової військової служби та її поетапне впровадження з метою переходу на комплектування ЗСУ військовослужбовцями військової служби за контрактом [1].

Слід зазначити, що військова справа – це одна з професій, і її, як і кожен іншу професію, не слід нав'язувати насильно; примусова робота є неефективною, і отже, професійна армія боєздатніша, ніж сформована на засадах примусу; примушувати людину вчитись убивати – одна з найгірших форм примусу; від призваного на військову службу вимагається прийняття присяги, але нелогічно, щоб присяга була примусовою, оскільки тоді вона не виражає справжньої волі того, хто присягнув; служба в армії гальмує кар'єру людини.

Крім того, критику військової повинності часто спричинюють негативні явища, які спостерігаються у війську конкретної держави. Так, наприклад, для СРСР починаючи з 1970-х років було характерним поширення в армії так званої дідівщини, залишки якої, ще й досі спостерігаються в деяких військових частинах України. Сучасну українську громадськість часто обурюють також окремі смертельні нещасні випадки в армії, що теж висувається як вагомий аргумент за те, щоб скасувати військову повинність якомога скоріше.

Відмова від строкового призову включає соціальний і правовий захист військових, забезпечення їх житлом, харчуванням, медичним обслуговуванням. При помітному зменшенні кількості солдат і офіцерів повинні істотно зрости їх професіоналізм і готовність виконувати поставлені завдання. Сучасна військова техніка стає все більш складною у використанні, і тому нею повинні керувати професіонали-контрактники. До того ж при такому рівні озброєнь відпадає необхідність у численній за складом армії.

І лише після того як прийде замотивована молодь на військову службу можна говорити, на мою думку, про патріотичне виховання.

Я. Я. Романовський зазначає, що ядром патріотичного виховання стала українська культура з її народними піснями, танцями, святковими обрядами, звичаями, художніми виробами, іншими творчими проявами національного життя, а засобами патріотичного виховання: національні культурні традиції, звичаї, обряди, мова, народна мораль, етика, естетика, родовід, рідна історія, краєзнавство, фольклор, народне мистецтво, народний календар, національна символіка, релігійні виховні традиції, форми і методи української етнопедагогіки. Так, основною функціональною силою виховної патріотичної роботи ЗСУ стали установи та

підрозділи культури, до яких належать будинки офіцерів, музеї, ансамблі пісні і танцю, військові оркестри, а також військові клуби, бібліотеки, музеї (кімнати) бойової слави [2, с.183].

Слід погодитись з думкою В. І. Мудріка, який одним із головних напрямів педагогічного впливу визначає патріотизм як формування взірця військовослужбовця – героя, захисника національних інтересів [3, с. 26].

Таким чином, сьогодні Україна вже готова відмовитися від призову на строкову службу. Заплановані реформи та кроки, що направлені на поступовий перехід до професійної армії, будуть сприяти зростанню її боєготовності і реального наближення до стандартів НАТО. Отже, вищезазначене сприятиме реалізації заходів щодо патріотичного виховання, підвищенню популярності військової служби та її позитивного сприйняття суспільством.

Список бібліографічних посилань

1. Програма діяльності Кабінету Міністрів України : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 29.09.2019 № 849 // Урядовий портал : сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/programa-diyalnosti-uryadu> (дата звернення: 22.02.2020).

2. Романовський Я. Я. Історичні витоки формування патріотизму особистості у ЗСУ. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2008. № 634. С. 180–187.

3. Мудрік В. І. Формування мотивації молоді до військової служби у різних країнах. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2014. Вип. 18 (2). С. 24–32.

Отримано 25.02.2020

УДК [159.9:378:351.74](477)

Оксана Сергіївна ХРИСТЮК,

*викладач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ);*

<https://orcid.org/0000-0002-5680-4935>;

Юлія Віталіївна ШУСТ,

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
за спеціальністю «Психологія»*

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ДО ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Розкривається проблема національно-патріотичного виховання поліцейських Національної поліції України. Зазначається, що в період реформування був запозичений досвід професійної підготовки поліцейських західних країн в сфері

тактики, вогневої, дій поліцейського у різних ситуаціях тощо, однак не приділено достатньої уваги національно-патріотичній складовій формування особистості поліцейського-професіонала.

В умовах повного переформатування суспільства в зв'язку із наявними проблемами в соціально-економічному вимірі, кардинальною зміною політичної влади держави, збройним конфліктом на Сході країни, реформуванням правоохоронних органів, орієнтацією на європейські та міжнародні стандарти захисту прав та свобод людини, відбувається значне посилення національно-патріотичних рухів, а також підвищення національної свідомості громадян.

Працівник поліції, як представник державної влади та еталон поведінки для членів суспільства, повинен демонструвати не тільки високі професійні якості, а й бути зрілою особистістю з активною громадянською позицією.

Слід зазначити, що формування національно-патріотичних почуттів у поліцейських здійснюється в ході комплексного і цілеспрямованого виховного процесу, передбаченого нормативно-правовими актами МВС України, за допомогою психолого-педагогічних методів і засобів, що враховують особливості когнітивної, емоційної та поведінкової сфер кожної особистості. Сприяють цьому процесу прийняття законів України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті», «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», Постанова Верховної Ради України від 12.05.2015 р. № 373-VIII «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді».

Як зауважує Ю. О. Загуменна, професіонали в органах поліції можуть сформуватись тільки за умови прагнення до морального самовдосконалення, високої відданості своїй справі й оволодіння нею повністю, почуття морального задоволення від своєї роботи, при обов'язковій наявності в них визначеного морального «стрижня» повсякденного поведінки у відповідності з вимогами професійної етики. Таким чином, звідси випливає важливість і необхідність того, щоб кадри органів поліції, а керівні особливо, оволоділи та керувалися у своїй діяльності системою знань етики, професійної моралі, національно-патріотичного виховання кадрів [1].

Аналіз результатів дослідження стану національно-патріотичного виховання поліцейських показав наявність низки проблем, які є важливими і необхідними для забезпечення якісної діяльності поліцейських, співпраці їх з громадою, розкриття та попередження злочинів, підняття престижу правоохоронних органів серед населення. Керівники підрозділів Національної поліції України відмічають недостатній рівень патріотичного

виховання серед молодих поліцейських. Зауважують, що з часу започаткування реформ, коли багато осіб прийшли в патрульну поліцію України на моменті сплеску найвищого з проявів патріотизму в історії Незалежної України – після кривавих подій на Майдані, коли градус громадянської та національної свідомості в суспільстві був найвищим і бути патріотом бути престижно. На нашу думку, цю тенденцію необхідно було всіляко підтримувати, а в деяких випадках – спеціально виховувати. В період реформування був запозичений досвід професійної підготовки поліцейських західних країн в сфері тактики, вогневої, дій поліцейського у різних ситуаціях тощо, однак не приділено достатньої уваги національно-патріотичній складовій формування особистості поліцейського-професіонала. Наразі, на жаль, гіркий осад від втрат в АТО (ООС), політичні розчарування та тотальне, стрімко прогресуюче, зубожіння населення відтискають патріотизм на дальній план.

Ще у 2001 році відомий американський поліцейєст Д. Бейлі сформулював базові вимоги до змісту поліцейської діяльності в сучасному демократичному суспільстві: пріоритетним напрямком роботи поліції має бути служіння як потребам окремих громадян, так і суспільним групам і суспільству в цілому; поліція повинна відповідати перед законом, а не перед урядом; поліція повинна захищати права людини, особливо ті, що є необхідними для вільної політичної діяльності в демократичному суспільстві; поліція має бути прозорою у своїх діях. Ці вимоги мали б стати визначальними для української національної поліції нового зразка, але нажаль вони існують лише на папері.

Оскільки до поліції зараз приходять громадяни, які часто не мають спеціальної освіти, питання патріотичного виховання, та й виховання взагалі, стоїть досить гостро. Це зумовлено низьким рівнем підготовки та виховання кандидатів, бажаючих долучитися до служби в лавах поліції, що є досить зрозумілим – невисока зарплатня, емоційно та фізично складна робота, постійний негатив у спілкуванні з громадянами, відсутність престижу професії в Україні, тощо.

Звісно, керівний склад підрозділів Національної поліції намагається виходити з обставин, що склалися, всіма доступними психолого-педагогічними методами і способами: обов'язковим є навчання протягом шести місяців курсантів у новоствореній Поліцейській академії, для вже працюючих працівників кожні три роки проводяться курси підвищення кваліфікації, здійснення психологічного супроводу, проведення тренінгів із залученням міжнародних фахівців, безупинно ведеться моніторинг процесу спілкування з громадянами та якості виконання службових обов'язків поліцейським уповноваженими на те органами. Окрім того, в патрульній поліції всіляко сприяють вступу поліцейських до спеціалізованих вишів для отримання фахової освіти, де в переліку дисциплін

обов'язково будуть ті, що сприятимуть зростанню патріотичної та соціальної свідомості, мотивації служіння на благо Держави.

Отже, для ефективного виконання державних завдань сьогодні недостатньо бути лише професійно підготовленим працівником, мати необхідні знання й достатній досвід роботи. Професійного успіху досягає лише той поліцейський, який володіє високою національно-патріотичною свідомістю, активною громадянською позицією, сумлінно виконує службові обов'язки та забезпечує їх виконання відповідно до морально-етичних вимог державної служби.

Список бібліографічних посилань

1. Загуменна Ю. О. Національно-патріотичне виховання поліцейських як невід'ємна складова забезпечення внутрішньої безпеки України. *Верховенство права*. 2017. № 3. С. 173–178.

Отримано 28.02.2020

СЕКЦІЯ 2

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ РІЗНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

УДК 37.012.1+378.147

Наталія Євгенівна ДОНІЙ,

*професор кафедри економіки та соціальних дисциплін
факультету пробації*

*Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів),
доктор філософських наук, професор*

ДОЦІЛЬНІСТЬ ГЕРМЕНЕВТИЧНОЇ КОМПОНЕНТИ ПРИ ФОРМУВАННІ ЗАГАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЙ В КУРСАНТІВ, ЯКІ ЗДОБУВАЮТЬ ОСВІТУ ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ «ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ»

Обґрунтовується доцільність включення в підготовку майбутніх співробітників правоохоронних органів герменевтичної компоненти, яка має потенціал в розвитку навички розуміння та має сприяти кращому усвідомленню якості дій, що виконує професіонал, і оцінюванню рівня комунікації, в яку він включений.

*«Основна задача справжньої освіти –
навчити розумінню»
С. Каніца*

Як мінімум два останні десятиріччя освітня сфера світу перебуває в процесі перманентних пошуків нових методів, технологій та алгоритмів, які б забезпечували адекватність репродукованих знань, вмінь і навичок запитам, виставлених економіко-технічним прогресом, глобалізацією соціокультурних, політичних і правових процесів, тенденцією індивідуалізації бажань індивідів щодо речей, послуг і сервісів. Утім, жодна інновація і жодне зусилля системи освіти та педагога не віднайде відгуку в особи, яка отримує освіту, якщо вона не зрозуміє мету та суть тих знань, що відчужуються педагогом і не привласнить їх. Це актуалізує проблему навчання технології розуміння тексту в найширшому його значенні.

Вагомості вирішенню цієї проблеми надає факт, що розуміння виступає важливою умовою комунікації, взаємодії та взаєморозуміння людини та Інших. Воно є символічним оволодінням предметом дослідження, що дає можливість чіткого уявлення цього предмета у взаємозв'язках

з іншими, розгляду окремих його аспектів і співвіднесення його з контекстом існування. Розуміння, як операція мислення людини, дозволяє усвідомлювати якість дій, що виконує людина та оцінювати той рівень комунікації, в тому числі й професійної, в яку ця людина включилася. У зв'язку з цим переконані, що розуміння характеризує ефективність професійної діяльності в будь-якій сфері людських інтересів, воно є важливим здатностним компонентом, на кристалізації якого мають сконцентрувати зусилля науково-педагогічні працівники, які задіяні в підготовці персоналу для правоохоронних органів.

Нагадаймо, наука, що досліджує проблеми розуміння та інтерпретації будь-якого знання, – герменевтика. Тривалий час вона розглядалася виключно в філософсько-культурологічній традиції. Наприкінці ХХ ст. герменевтика, коли більшість галузей знання «підлаштувалися» до вимог інформаційного суспільства, також почала сприйматися як компонент, який доречним виглядає не тільки в просторі строгого наукового дискурсу, але й як освітня практика й як дисципліна, вивчення якої має не тільки сформувати те мислення, рисами якого є високий рівень розуміння та критичності, але й мати вихід у професійний простір тих фахівців, які далекі від філософії чи культурології. Останнє є тим моментом, на якому акцентував Г.-Г. Гадамер, зазначаючи у вступі до російськомовного видання, що: «Герменевтика – це практика <...>. підтримувати діалог, давати сказати своє слово й тим, хто мислить по-іншому, вміти усвідомлювати те, що було сказано ним» [1, с. 8]. Тому-то можна вести мову, що переналаштування освітньої сфери та поява в ній нових течій і технологій відкрили герменевтику педагогічному дискурсу як метод, який особливо сприяє формування загально-професійної компетенції фахівців сфер «людина – людина». Конкретно, якщо вести мову про майбутніх працівників правоохоронних органів, то питання розуміння постає з моменту встановлення зв'язку між всіма учасниками процесу відчуження-привласнення знання і проявляється на різних рівнях: від розуміння особами, які отримують освіту, викладача і дисципліни, яку він викладає, до розуміння соціального замовлення, поставленого правоохоронній сфері. В процесі виконання службових обов'язків це розуміння буде поставати в ситуації конкретного акту впливу, до якого апелюватиме або керівник органу поліції чи установи кримінально-виконавчої системи, або співробітник, проводячи профілактичну чи виховну роботу з особами, дії яких відносяться до розряду протиправних.

Для осіб, які здобувають освіту за спеціальністю «Правоохоронна діяльність», вміння добре розуміти людину, ситуацію чи дії є важливою умовою кар'єрного зростання. Саме тому, Н. Сердюк відзначила, що герменевтичний компонент в «професійній взаємодії – один із шляхів побудови і розвитку кадрового потенціалу органів внутрішніх справ»

[2]. Підтримуючи таку позицію зазначимо, герменевтична компонента в процесі отримання освіти має потенціал щодо вдосконалення у особи, яка отримує освіту, навички аналізу іншої людини та розшифрування її поведінки як закодованого тексту і є передумовою досягнення порозуміння. Зазначена компонента забезпечить особі, яка навчається, продуктивні та якісні знання та навички, володіння якими сприятиме досягненню інтерсуб'єктивності через подолання непродуктивних забобон й забезпечить можливість віднайдення глибоко прихованого сенсу. Більш того, принципи дослідження в герменевтиці дозволять такій особі поглянути, перш за все, на власні світоглядні основи, своє призначення як професіонала, усвідомити цілі та завдання, що стоять перед ним як перед одним із гарантів соціальної безпеки держави. А це саме те, що має постійно практикувати та демонструвати фахівець-правоохоронець.

В підсумку, герменевтична складова професійної підготовки курсантів, які спеціалізуються на галузі «Правоохоронна діяльність», виступаючи в ролі світоглядного навігатора, має сприяти зменшенню кількості проблем, які стосуються: 1) допущення некоректних формулювань (в правовому, семантичному і етичному плані); 2) невміння встановлювати істинність або хибність висловлювань свідків, підозрюваних, потерпілих; 3) нездатність пояснити сенс своїх професійних дій і вчинків.

Як сказано вище, розуміти означає розмістити об'єкт у власному контексті. Не можна зрозуміти те, що ніяк не пов'язане, наприклад, з попереднім професійним досвідом: нове сприйняття розміщує об'єкт на тій «карті», яка відображає освоєну на цей момент «територію» (професійно-культурну нішу). Тому-то, введення герменевтичної компоненти як складової формування професійної компетенції передбачає зміну трьох компонентів освіти: 1) структури та змісту знання; 2) ролі викладача, який стає керівником особи, яка здобуває освіту, в її дослідницькій діяльності, а також інтерпретатором її інформації та знань; 3) роль і місце особи, яка здобуває освіту, та займає активну і творчу позицію, шукає, знаходить, досягає цілей.

Певнені, що сучасна система надання освітніх послуг майбутнім фахівцям правоохоронної сфери має включати в себе обов'язкову герменевтичну компоненту в формі як окремої дисципліни «Герменевтика»/»Правова герменевтика» або як складового елементу дисциплін, на кшталт «Комунікологія», «Психологія/педагогіка професійного спілкування» заради того, щоб випускники спеціальності «Правоохоронна діяльність» могли демонструвати суспільству високий рівень загальнопрофесійної компетенції та гідно виконувати функцію охорони права та соціальної безпеки.

Список бібліографічних посилань

1. Гадамер Г. Г. Актуальность прекрасного. М. : Искусство, 1991. 367 с.

2. Сердюк Н. В. Педагогическая герменевтика в деятельности руководителя органа внутренних дел : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. М., 2010. URL: <http://www.dissers.ru/2pedagogika/pedagogicheskaya-germenevtika-deyatelnosti-rukovoditelya-organa-vnutrennih-del-specialnost-13-00-01-obschaya-pedagogika-istoriya-pedagogiki.php> (дата звернення: 24.02.2020)

Отримано 26.02.2020

УДК 808.5:351.74(477)(06)

Юлія Михайлівна КОРОТКОВА,

*професор кафедри гуманітарних дисциплін факультету № 2
Донецького юридичного інституту МВС України (м. Маріуполь),
доктор педагогічних наук, доцент;*

 <https://orcid.org/0000-0003-2919-5545>

УДОСКОНАЛЕННЯ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПРАВООХОРОНЦЯ

Визначено сутність і зміст поняття «культура мовлення майбутнього правоохоронця», виокремлено та схарактеризовано компоненти структури досліджуваного поняття. Запропоновано введення до навчальних планів підготовки фахівців-правоохоронців міждисциплінарного курсу «Основи ефективного спілкування», що складатиметься з декількох взаємопов'язаних модулів, кожний з яких викладатиме відповідний фахівець у тісній взаємодії один з одним.

На підставі узагальнення поглядів українських і зарубіжних учених на сутність поняття «культура мовлення» [1–7], ми під культурою мовлення майбутнього правоохоронця розуміємо багаторівневу професійно особистісну якість, що виявляється в досконалому володінні мовою, її нормами, уміннями правильно, точно, виразно передавати свої думки, впливати на почуття й емоції слухачів за допомогою мовних і позамовних засобів, добираючи останні відповідно до мети та ситуації спілкування.

Структура культури мовлення майбутнього правоохоронця, на нашу думку, складається з сукупності таких компонентів: мотиваційного, когнітивного, діяльнісного, психологічного, афективного, міжкультурного, що схематично можна подати в рисунку 1.

Мотиваційний компонент передбачає інтеріоризацію загальнокультурних, національних, мовних, професійних цінностей суспільства в особистісні, перетворення їх у відповідні професійні якості, що проявляються в повсякденній поведінці як складові елементи культури професійного мовлення на емоційно-чуттєвому рівні.

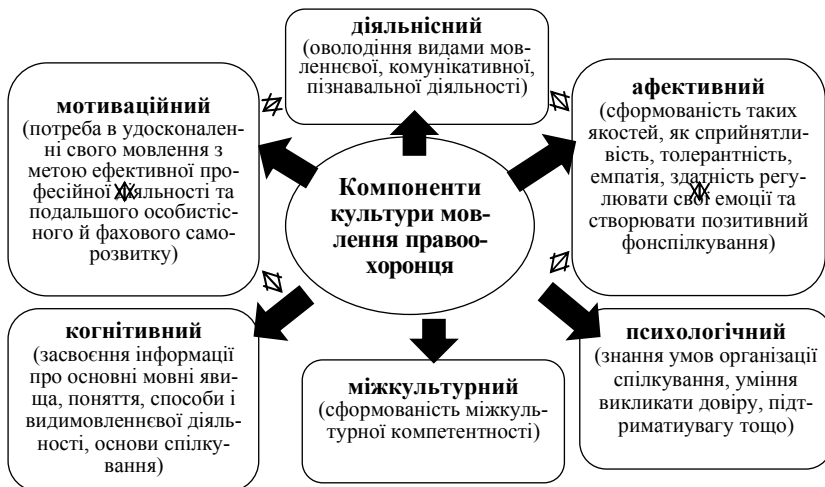

Рисунок 1 – Структура культури мовлення юриста

Когнітивний компонент передбачає оволодіння курсантами необхідною мовленнєвою інформацією, знаннями основ організації ефективного спілкування, знаннями фахових дисциплін, знаннями методів і форм самовиховання, самовдосконалення, саморозвитку в сфері культури професійного спілкування.

Діяльнісний компонент потребує оволодіння необхідними прийомами, що відповідають чотирьом формам мовленнєвої діяльності: говоріння, читання, слухання, письмо [2, с. 6–7; 5, с. 271].

Афективний компонент виявляється в сформованості таких якостей, як сприйнятливість, толерантність, емпатія, здатність регулювати свої емоції та створювати позитивний фон спілкування, протистояти ксенофобії тощо.

Зміст *психологічного компоненту* включає в себе орієнтування в особливостях особистості співрозмовника в умовах конкретної діяльності, знання психологічних прийомів викликати в нього довіру в процесі комунікації, знання умов організації спілкування, що сприяє особистісному розкриттю учасників спілкування, вільному вираженню емоцій.

Нарешті, *міжкультурний компонент* синтезує сукупність знань, умінь, ставлень, ціннісних установок, обумовлених метою й завданнями міжкультурного спілкування на засадах взаємоповаги, взаєморозуміння, взаємозбагачення. Для продуктивного міжкультурного спілкування необхідним є знання правоохоронцем національно-культурних особливостей представників етносів, з якими йому необхідно буде співпрацювати.

Аналіз робочих навчальних планів підготовки поліцейських за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» Донецького юридичного інституту показав, що недостатньою є кількість навчальних дисциплін, які покликані формувати й удосконалювати культуру мовлення майбутнього правоохоронця. Серед них можна назвати такі як: «Українська мова за професійним спрямуванням» та «Ефективна комунікація». Утім кількість годин, яка відводиться на їхнє засвоєння є досить обмеженою. На наш погляд, до навчальних планів варто було б ввести міждисциплінарний курс під назвою «Основи ефективного спілкування», який би складався з кількох взаємопов'язаних модулів, кожен з яких викладав би відповідний фахівець у тісній взаємодії один з одним. Наприклад, до таких модулів можна було б віднести: «Емпатія та її формування», «Психологічні основи ефективного спілкування. Подолання страху публічного виступу», «Вербальні і невербальні засоби спілкування», «Мистецтво введення ділової/професійної бесіди» тощо. В якості заліку з дисципліни курсанти могли б презентувати певний вид публічного виступу (доповідь, промова, репортаж тощо).

Окрім цього, викладачі усіх без винятку навчальних дисциплін з першого року навчання мають піклуватись про удосконалення культури мовлення майбутнього правоохоронця шляхом заохочення до дискусій, висловлення власної точки зору, її обґрунтування тощо.

Таким чином, формування культури мовлення майбутніх поліцейських – це досить складний і тривалий процес, до якого мають бути залучений увесь професорсько-викладацький і офіцерський склад вишу.

Список бібліографічних посилань

1. Барановська Л. В., Циганій С. О. Культура мови як складова культури професійно-правового спілкування працівників юридичної галузі. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка, психологія*. 2015. № 6. С. 23–25.
2. Гороховська Т. В. Формування культури професійного мовлення майбутніх працівників органів внутрішніх справ : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2007. 20 с.
3. Клименко С. І. Формування культури професійного мовлення майбутніх учителів української мови та літератури у процесі фахової підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2017. 285 с.
4. Окуневич Т. Г. Культура мовлення майбутнього вчителя-словесника в умовах українсько-російської двомовності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Херсон, 2003. 224 с.
5. Руколяньська Н. В. Формування культури фахового мовлення майбутніх правників. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2015. Вип. 42. С. 268–275.
6. Хасанова Л. Р. Формирование профессионально-речевой культуры будущего учителя начальных классов : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.08. Уфа, 2000. 20 с.

7. Царик О. Наукові засади формування культури мовлення. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2014. № 10. С. 72–78. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/bitstream/316497/16661/1/1.pdf> (дата звернення: 10.02.2020).

Отримано 18.02.2020

УДК 371.322:378.126

Андрій Олександрович КУЧЕРЯВИЙ,
*професор кафедри військової психології та педагогіки
Військового інституту Київського національного
університету імені Тараса Шевченка,
доктор педагогічних наук, доцент*

КУРСАНТ ВИЩОГО ЗАКЛАДУ ОСВІТИ ВІЙСЬКОВОГО ТИПУ ЯК СУБ'ЄКТ САМОУПРАВЛІННЯ НАВЧАЛЬНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ

Класична система управління вищим закладом освіти містить різних посадовців, проте курсант не належить до неї. Водночас майбутній офіцер здійснює самоуправління навчальною діяльністю. Ця обставина недостатньо вивчена фахівцями та зумовлює проблему дослідження. Її розв'язання полягає, зокрема, у дослідженні функцій майбутнього офіцера, які він виконує в процесі самоуправління навчальною роботою. Такими функціями є мотиваційна (має системно-мотиваційну та самомотиваційну похідні), конструктивна (похідні – функції цільового самовизначення та створення навчальних умов), організаційна (похідними є планування навчальної роботи та її поточна самоорганізація), самостимулювання та самоконтролю.

У жодних нормативних документах студенти та курсанти ВЗО не представлені як особи, що виконують управлінські функції. Водночас вони здійснюють планування, організацію, контроль й інші управлінські дії щодо власної самостійної роботи та навчання в цілому. Ця обставина свідчить про невідповідність теорії управління освітою дійсній практиці самоуправління курсантами та студентами навчальною діяльністю, що не дозволяє в повній мірі реалізуватися системі управління, зокрема у ВЗО військового типу та, як наслідок, підвищити ефективність освітнього процесу. Розв'язання цієї проблеми вимагає, у тому числі, визначення функцій самоуправління курсантами ВЗО військового типу їхньою навчальною діяльністю, що і є метою цього дослідження.

Сукупність зазначених функцій ми визначимо на підставі положень класичної теорії менеджменту [1], теорії управління у вищих закладах освіти [2] та власного досвіду [3; 4].

Першою з них є **мотиваційна** функція курсанта, яка, вважаємо, має дві похідні функції – **системно-мотиваційну** та **самомотиваційну**.

Перша похідна свідчить про вплив майбутнього офіцера на діяльність усієї управлінської системи управління. Відбувається це через те, що він демонструє власні потреби у навчальній діяльності та наголошує на них при спілкуванні з викладачами, керівниками кафедр і факультетів. Навчальні потреби курсанта можуть стосуватися якості навчальної продукції, навчального обладнання, використання ресурсів дистанційного навчання тощо.

Друга похідна функція, самомотиваційна, полягає у визначенні курсантом власних потреб та їх реалізації. Ці потреби можуть мати різне походження та бути за своєю природою соціальними, пізнавальними, творчими, професійно орієнтованими тощо. Питання самомотивування, на наш погляд, тісно пов'язане з питанням рефлексії майбутнього офіцера як особистості та фахівця. При цьому він має аналізувати стан та перспективи своїх досягнень з огляду на якість взаємодії з викладачами, результати успішності проходження навчальних практик та стажування тощо. Подібна рефлексивна діяльність, вважаємо, дозволить курсанту знайти мотивацію щодо активної навчальної діяльності, тобто відбудеться дія самомотивування.

Конструктивна функція курсанта також має дві похідні, зокрема функцію **цільового самовизначення**. Зокрема, майбутній офіцер визначає цілі своєї підготовки до несення служби взагалі. Наприклад, вони стосуються набуття ним особистісних рис офіцера щодо рівня освіченості, фахової кваліфікації, морально-вольових якостей тощо, при цьому навчальна діяльність стає засобом досягнення відповідних цілей.

Також курсант визначає й поточні цілі щодо вивчення окремих навчальних дисциплін та засвоєння їх змісту, а також виконання певних навчальних вправ.

Іншою похідною конструктивної функції курсанта є функція **створення навчальних умов**, що є особливо актуальним стосовно самостійної навчальної діяльності.

Очевидним проявом управлінського характеру діяльності курсанта є виконання ним **організаційної** функції, зокрема такої її похідної, як функція **планування навчальної роботи**. Здійснюючи її, курсант забезпечує, в першу чергу, стабільні організаційні умови власної самостійної навчальної діяльності через розподіл вільного від аудиторних занять та виконання службових обов'язків курсанта часу, а також інших організаційних процедур.

Похідною організаційної функції є й функція **поточної самоорганізації**. Мова йде про організацію виконання поточних навчальних завдань, здебільше в ході самостійної роботи або під час колективного виконання вправ, наприклад, під час рольових і ділових ігор, коли самостійність курсанта покладається в основу навчальної методики чи технології.

Управлінська стимулювальна діяльність курсанта зумовлена виконанням ним відповідної функції **самостимулювання**. На наш погляд, вона може відбуватися в спосіб здійснення самозобов'язань, самообмежень, самозаохочень чи самопокарань тощо, що вимагає від нього прояву морально-вольових якостей та характеру.

Контролююча діяльність курсанта як класичного управлінця відбувається через виконання ним функції **самоконтролю**, який має кілька напрямів. По-перше, курсант повинен контролювати себе протягом усього часу здобуття вищої освіти як особу, яка поступово набуває певного фахового рівня. За підсумками сесій результати цього самоконтролю мають підштовхнути курсанта до висновків щодо оптимальності навчальних зусиль та, у випадку необхідності, спонукати до прийняття рішень щодо характеру та змісту навчальної діяльності, зокрема самостійної. По-друге, самоконтроль відбувається при вивченні окремих навчальних дисциплін, коли курсант постійно співвідносить рівень поточних навчальних досягнень з вимогами викладача та навчальних програм. По-третє, самоконтролю підлягає якість виконання окремих навчальних завдань. По-четверте, самоконтроль стосується якості навчальної діяльності як такої. Мова йде про вивчення власних навчальних досягнень, усвідомлення ступеня досягнення раніше визначених цілей близької, середньої чи далекої перспективи. Відповідні висновки мають позначатися на корегуванні способу чи змісту виконання окремих функцій.

Визначені функції відповідають всім напрямам діяльності класичного управлінця та управлінця в освітньому закладі та утворюють певну систему. Вважаємо, що інші представники системи управління ВЗО військового типу (ректор, декан, начальник кафедри тощо) повинні сприяти розвитку курсанта як суб'єкта самоуправління навчальною діяльністю та всебічно спонукати його до самоуправління, адже воно закладає нові механізми активізації навчання та, як наслідок, позитивно позначається на якості підготовки майбутнього офіцера.

Список бібліографічних посилань

1. Мескон М. Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. М. : Дело, 1992. 702 с.
2. Хриков Є. М. Управління навчальним закладом : навч. посіб. Київ : Знання, 2006. 365 с.
3. Кучерявий А. О. Управління самостійною навчальною діяльністю майбутніх юристів. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2014. 344 с.
4. Кучерявий А. О. Майбутній юрист в системі управління самостійною роботою студентів. *Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки»*. 2013. № 37 (290). С. 54–59.

Отримано 18.02.2020

УДК 316.346.36:378(477)

Микола Миколайович САППА,

професор кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор соціологічних і кандидат фізико-математичних наук, професор;

<https://orcid.org/0000-0002-2242-1004>

КОНФЛІКТ ПОКОЛІНЬ «БАТЬКИ І ДІТИ» ЯК ВИКЛИК ПЕДАГОГАМ

Представлено так званий конфлікт «батьки та діти» як наявність недостатнього взаєморозуміння у сфері освіти між поколіннями студентів та педагогів. Показано необхідність розробки психолого-педагогічної концепції взаємодії з курсантами та студентами, які навчаються в українських ЗВО.

Старых родителей скоро совсем почитать перестанут;

Будут их яро и зло поносить нечестивые дети

Тяжкою бранью, не зная возмездья богов; не захочет

Больше никто доставлять пропитанья родителям старым.

(Гесіод, 8-7 ст. до н.е. [1])

Проблема «батьки і діти» – проблема конфлікту поколінь, не є новою у суспільному житті. Вже більш двох тисячоліть відомий крилатий вислів: О, часи! О, звичай! (лат. О tempora! О mores!), що належить Марку Туллію Цицерону. Цей вираз зазвичай застосовують, констатуючи занепад моралі, засуджуючи молоде покоління, яке не поважає батьків. А вже у часи і Тургенєва і його роману «Отцы и дети» соціальні зміни у суспільстві досить помітно прискорили свій темп, що було обумовлене розвитком капіталістичних відносин у Європі, і латентний конфлікт «батьки і діти» набув помітної гостроти.

Сутність його полягає в тому, що соціальні зміни у суспільстві за період 20–30 років - час вступу в соціальне життя нового покоління - можуть бути суттєво значними. Тому кожне молоде покоління людей зростає і соціалізується в нових соціальних умовах, що помітно відрізняються від тих, в яких зростало і соціалізувалося попереднє покоління – покоління їх батьків. Через те батьки ментально (подумки) живуть в світі своєї юності і дуже часто цілком не розуміють цінності і мотивації вчинків молодшого покоління. Ті ж вже живуть в своєму – «новому» часі і не розуміють вчинки старших людей та їх ціннісні уявлення. Це неповне розуміння один одного і є латентним конфліктом поколінь, яке в деяких випадках може набувати й гострої відкритої форми.

З 1991 р. у США почала розвиватися теорія поколінь [2], на думку авторів якої Нейла Хоува (Neil Howe) і Вільяма Штрауса (William Strauss) саме цінності і їх схожість, а не вік, формують і визначають так

звані ними *соціальні покоління*. Це групи людей, які народжені у один приблизно двадцятирічний період, і які володіють трьома загальними критеріями: вікове положення в історії, що має на увазі під собою переживання одних і тих же історичних подій в приблизно однаковому віці, загальні, єдині вірування і моделі поведінки та відчуття причетності до даного покоління [2]. Ці якості та уявлення формуються у дітей до 12–14 років під впливом суспільних подій, технічних можливостей і особливостей виховання зі схожими цінностями. Виділяються на цей час 4 типи активних поколінь: бебі-бумери (1943–1963), покоління X (1963–1980), покоління Y (1980–1995), покоління Z (1995–2010) [3].

Звичайно, у різних країнах є певні історичні і соціальні особливості, які впливали на вікові рамки соціальних поколінь та характер і поведінку їх представників. Теорію поколінь сьогодні в різних країнах активно розробляють соціологи і психологи, пристосовуючи опис характеристик і вікові рамки поколінь до місцевих історичних та соціальних умов. Так, найчастіше культурологи та демографи називають роком народження «покоління Z» 1991 рік – час створення мережі Інтернет, а деякі інші науковці пропонують вважати точкою відліку існування цього покоління 2001 рік – часу входження Інтернету до повсякденного життя. В Японії роками народження «покоління Z» вважають 1985–1992, бо рівень технологічного прогресу в повсякденному житті жителів Японії був вищим за інші країни [4]. В Україні, як вважають деякі дослідники, це покоління з'явилося пізніше – в період з 2000 по 2004 роки. Цю теорію зараз широко використовують на практиці управлінці, економісти, маркетингологи тощо.

Є ще одна сфера людської діяльності, де дуже тісно співпрацюють різні покоління – це педагогіка. Відійшла в минуле теза, що «учень – школяр, студент, курсант це посудина, яку потрібно наповнити знаннями»; зараз у багатьох випадках суб'єкт-суб'єктні відносини переважають у навчальному процесі [5]. Але проблема полягає в тім, що світобачення та його цінності у покоління викладачів і покоління їх учнів не співпадають однозначно, що веде до непорозуміння між ними. Це й відображається на навчальному процесі. Фактично життя кидає виклик вчителям. Фахові викладачі помічають, що накопичений ними за роки педагогічної праці методичний досвід поступово втрачає свою актуальність, їм треба перевчатися і ефективно змінювати стиль роботи, бо помітно змінюється об'єкт навчання. Учні нового покоління – школярі, студенти, курсанти набувають завдяки соціальним змінам у суспільстві нових знань, умінь, звичок та специфічних психологічних особливостей, не завжди корисних у навчанні.

Таким чином, сучасна психолого-педагогічна проблема полягає в тім, що без фахового знання особливостей сучасних учнів – школярів,

студентів, курсантів, не можна запропонувати сучасні концепції і програми дій з їх навчання, виховання та соціалізації. За кордоном у Росії цією проблемою на рівні шкільного навчання займаються фахові психологи і педагоги [6, 7], а в Україні цьому питанню присвячено лише кілька робіт, де наведені висновки та рекомендації закордонних дослідників (див., наприклад, [8]). Що стосується сучасної освіти у вузах, то ця тема дослідниками практично не розглядається.

Виходячи з цього, стає край важливою розробка концепції педагогічної взаємодії з курсантами та студентами, які навчаються в українських ЗВО. На нашу думку, вона мусить спиратися на соціологічні та психологічні дослідження з виявлення психологічних та соціологічних (обумовлених соціальним середовищем) особливостей тих, хто навчається, їх цінностей, інтересів і уявлень з наступним педагогічним аналізом результатів та розробкою необхідних методичних засобів ефективної взаємодії з курсантами і студентами з урахуванням їх особливостей, включаючи необхідну корекцію.

Список бібліографічних посилань

1. Гесиод. Работы и дни: земледельческая поэма / пер. В. В. Вересаева. М. : Недра, 1927. 88 с.
2. Ожиганова Е. М. Теория поколений Н. Хоува и В. Штрауса: возможности практического применения. *Бизнес-образование в экономике знаний*. 2015. № 1. С. 94–97.
3. Колмакова Л. О., Совершенна І. О. Чого варто очікувати і як управляти представниками покоління Z? / Глобальні проблеми економіки та фінансів : тези доп. IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ-Прага-Відень, 31 трав. 2017 р.). Київ : Фінансово-економічна наукова рада, 2017. С. 20–23. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/conf-2017/may/2567> (дата звернення: 12.02.2020).
4. Покоління Z // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Покоління_Z (дата звернення: 12.02.2020).
5. Саппа М. М. Паблік рілейшнз в учбовому процесі або театр одного актора // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 берез. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Харків, 2018. С. 47–51.
6. Солдатова Г. У., Рассказова Е. И. «Цифровой разрыв» и межпоколенческие отношения детей и родителей. *Психологический журнал*. 2016. Т. 37, № 5. С. 44–54.
7. Сапа А. В. Поколение Z – поколение эпохи ФГОС. *Инновационные проекты и программы в образовании*. 2014. № 2. С. 24–30.
8. Коростіль Л. А. Покоління Z: пошук способів педагогічної взаємодії. *Народна освіта*. 2018. Вип. 1. С. 82–88. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/?page_id=5229 (дата звернення: 12.02.2020).

Отримано 17.02.2020

УДК 811.111/24(075)...351.743

Дар'я Миколаївна СУПРУН,

професор кафедри спеціальної психології та медицини

факультету спеціальної та інклюзивної освіти

Національного педагогічного університету

імені М. П. Драгоманова (м. Київ),

доктор педагогічних наук, доцент

АКТУАЛЬНІСТЬ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНШОМОВНОГО АСПЕКТУ ЯК ПЕРЕДУМОВИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОЗДІЙСНЕННЯ ПСИХОЛОГІВ СИСТЕМИ МВС УКРАЇНИ

Подано огляд сучасного стану професійної підготовки психологів в правоохоронній галузі в контексті європейської інтеграції. Висвітлено інтеграційні тенденції розвитку світового суспільства, що зумовлюють істотне посилення уваги до проблеми інноваційного (перетворювального) потенціалу особистості психолога. Доведено необхідність розвитку управлінських вмінь та навичок і іншомовної комунікативної компетенції в контексті підготовки психологів правоохоронних систем.

Інтернаціоналізаційні процеси у суспільстві стимулюють розвиток вітчизняної вищої школи. Вагомий внесок в позитивні зрушення робить загальна тенденція професійної підготовки фахівців з належним рівнем розвитку управлінських вмінь та навичок і відповідною іншомовною комунікативною компетенцією, що уможливить їх конкурентоздатність на світовому рівні. Значущість професійної підготовки психологів в Україні постійно зростає, що обумовлює необхідність заміни традиційної, «знаннєвої» парадигми вищої освіти на нову, що більшою мірою відповідає актуальним і перспективним потребам як розвитку суспільства, так і потребам майбутніх фахівців досліджуваної категорії. Беззаперечними є переваги компетентнісного підходу на царині освітньої діяльності. Отже, не максимум знань, а саме інтеграція, мобільність і вміння застосовувати їх при розв'язанні практичних завдань роблять студента здатним до професійної діяльності. Водночас, перспектива іншомовної освіти вбачається в побудові цілісного педагогічного процесу, що акумулює значущі ідеї професійної освіти щодо підготовки кваліфікованих і конкурентоспроможних фахівців, що є одним із провідних завдань сучасної системи професійної освіти сьогодні.

Без вивчення міжнародного досвіду неможливо розвивати ефективну професійноорієнтовану вітчизняну систему підготовки психологів, зокрема, іноземною мовою, яка була б адаптована до європейських норм і кращих світових освітніх стандартів. Отже, підтверджуються наявні суперечності між новими суспільними вимогами до компетентності

фахівців-психологів в контексті європейської інтеграції та традиційним підходом до організації професійноорієнтованої підготовки психологів іноземною мовою. Відтак, підготовка психологів потребує суттєвої науково обґрунтованої модернізації, зокрема, запровадження окремих спекурсів, тренінгів, майстер-класів іноземною мовою, що уможливить вирішення актуальних завдань щодо інтеграції до Європейського простору загалом, та відповідності чинної системи підготовки кадрів досліджуваної категорії спеціалістів щодо кращих світових зразків та провідних тенденцій, зокрема [4, с. 2]. Реалізація іншомовної складової має допомогти створити для особистості фахівця-психолога в правоохоронній системі стійкі смисложиттєві орієнтири у мінливому світі, тобто особистісний сенс професійної самореалізації саме у формі професійного самоздійснення.

«Професійна компетентність», «конкурентоспроможність» та «професійна мобільність» є взаємозалежними та взаємообумовленими поняттями, що дало підстави для розгляду їх в єдиній тріаді в якості інтегративного показника рівня успішності професійної іншомовної підготовки. Вища освіта в Україні має забезпечувати підготовку фахівців, які могли б конкурувати з випускниками престижних закордонних вузів. Практика ринкових відносин у нашій країні свідчить, що нині конкурентоспроможний фахівець має володіти мінімум однією, а то й кількома іноземними мовами, адже іноземна мова – це друга робоча мова. Іноземна мова у системі професійної освіти, зокрема у навчальних закладах системи МВС, вже давно вийшла за рамки загальноосвітньої дисципліни. Сьогодні вона розглядається як одна із складових професійної підготовки поряд зі спеціальними предметами. У сучасних умовах знання іноземної мови є засобом успішної професійної та наукової діяльності, а рівень володіння нею виступає одним з показників становлення професійної культури особистості. Новітня концепція викладання іноземних мов вимагає нової орієнтації цілей, принципів, змісту, методик, оцінювання набутих знань відповідно до визначених в освітньо-кваліфікаційній характеристиці фахівця типових завдань та вмінь їх застосування у практичній діяльності. Доцільною і методично виправданою є професійна, комунікативно-спрямована підготовка з іноземної мови, кінцева мета якої відповідає окресленим уявленням курсантів про їх майбутню професійну діяльність (предметність діяльності), стимулює відповідними заходами потребу у вивченні іноземної мови (вмотивованість діяльності), призводить у співзвуччя навчальну діяльність іноземною мовою з особистою метою (цілеспрямованість діяльності), а також сприяє актуальному усвідомленню необхідності вивчення іноземної мови як запоруки стати освіченою, культурною, професійною, конкурентоспроможною та успішною людиною (усвідомленість діяльності) [3, с. 108].

Керуючись означеними тенденціями, стверджуємо, що в умовах глобалізації, інтеграції й підвищення рівня вимог до професійної діяльності, значної кількості інформації, швидкого і постійного оновлення технологій психологи в правоохоронній системі можуть успішно здійснювати функціональні обов'язки тільки в тому випадку, якщо вони матимуть певні життєві ціннісні орієнтації, якості і здібності, що забезпечать стійкість їх розвитку, соціальну мобільність, творчу особистісну позицію та гнучку адаптацію до усіх трансформацій. Це обумовлює необхідність заміни традиційної, «знаннєвої» парадигми вищої освіти на нову, що більшою мірою відповідає актуальним і перспективним потребам як розвитку суспільства, так і потребам майбутніх фахівців досліджуваної категорії.

Список бібліографічних посилань

1. Синьов В. М., Пометун О. І., Кривуша В. І., Супрун М. О. Основи теорії виховання : навч. посіб. Київ : Леся, 2000. 140 с.
2. Супрун Д. М. Професійна підготовка психологів в галузі спеціальної освіти : монографія. Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2017. 392 с.
3. Супрун Д. М. Теорія та практика професійної підготовки психологів в галузі спеціальної освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.03. Київ, 2018. 657 с.
4. Супрун Д. М. Management – a component of psychologists' professional training. Київ : Вид-во Нац. пед. ун-ту ім. М. П. Драгоманова, 2016. 250 с.
5. Супрун М. О. Корекційне навчання учнів допоміжних закладів освіти: витоки, становлення та розвиток (друга половина XIX – перша половина XX ст.) : монографія. Київ : Паливода А. В., 2005. 350 с.
6. Супрун М. О. Основи професійного самовиховання майбутнього співробітника МВС України : навч. посіб. Київ : КІВС, 1998. 100 с

Отримано 03.02.2020

УДК 378.1:343.8-051(045)

Вікторія Олександрівна АНІЩЕНКО,

*професор кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін
факультету пробації*

*Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів),
кандидат технічних наук, доцент;*

<https://orcid.org/0000-0002-5062-3789>

СУЧАСНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ЯДРО ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

*Розглянуто характеристику освітнього середовища закладу вищої освіти.
Виділено основні фактори впливу на процес його формування, принципи його
побудови та основні напрями його вдосконалення.*

В світлі реформування пенітенціарної системи України особливої уваги набули питання вдосконалення професійної підготовки фахівців правоохоронної діяльності, до яких відносяться також офіцери Державної кримінально-виконавчої системи України (далі – ДКВС). Це обумовлено імплементацією у вітчизняне законодавство багатьох міжнародних стандартів в галузі дотримання прав людини, поводження із засудженими та ув'язненими особами, які перебувають в умовах несвободи. Саме тому до майбутніх офіцерів, які здобувають освіту за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність», на теперішній час висунуті нові вимоги щодо професійних компетентностей, якими вони повинні володіти.

Здобуття вищої освіти майбутніми офіцерами-пенітенціаріями відбувається в освітньому середовищі закладу вищої освіти зі специфічними умовами навчання, де всебічно формується особистість курсанта, оволодіння ним певними знаннями, набуття певних професійних вмінь та навичок. Тому вкрай важливо, щоб освітнє середовище закладу вищої освіти відповідало певним вимогам та було здатним до відтворення сучасного освітнього процесу, місцем «створення» та розвитку особистості курсанта.

Існує багато інтерпретацій, уявлень, характеристики поняття «освітнє середовище», однак вважаємо за уважити, що це поняття є певною сталою перемінною «створення» професіоналів для різних сфер суспільної діяльності людини. З погляду на характеристику сталості освітнього середовища можна сказати, що воно є невід'ємною постійною складовою здобуття освіти на всіх рівнях. Перемінність цього поняття полягає у постійній динамічній зміні внутрішніх складових у залежності від багатьох зовнішніх та внутрішніх факторів. Таким чином освітнє середовище є динамічним відображенням багатовекторного простору, що задається характеристиками (вимогами, викликами) суспільства та рівнем його розвитку (економічного, політичного, культурного), міжнародним впливом на кримінально-виконавчу політику країни, і характеристиками та властивостями освітнього процесу, взаємодією його складових та умовами (навчально-педагогічними, виховними, світоглядними, науковими тощо) реалізації завдань щодо формування професійної особистості майбутнього фахівця. Головними складовими елементами освітнього середовища закладу вищої освіти є суб'єкти вищої освіти (викладачі й особи, які навчаються) і освітні процеси, що є основою освітнього простору. Курсант у освітньому просторі закладу вищої освіти є одночасно як суб'єктом, так і об'єктом формування людських якостей і професійних компетентностей, особистісної соціалізації й культури, самомотивації до освіти й розвитку протягом життя. Саме в освітньому середовищі курсант знаходиться в особливих специфічних умовах буття, яке включає різні складові – інтелектуальну, соціальну, культурну, освітню тощо. Тому сучасний заклад вищої освіти має постійно вдосконалювати освітнє середовище, що є головним ресурсом для становлення й розвитку

особистості курсанта, та має прояв крізь множинність елементів сучасної освіти офіцера, до якої відносяться інформаційна, організаційно-виховна, патріотична, предметно-матеріальна, науково-дослідна та інші види діяльності. Сутність процесу здобуття освіти майбутніми офіцерами-пенітенціаріями полягає у тому, що вони не тільки відтворюють раніше отримані знання, а й здобувають нові знання шляхом освітньої, науково-дослідної діяльності для наступного оволодіння та застосування їх у своїй професійній діяльності. Основні критерії освітнього процесу, а саме наявність універсальності, повноти, різнобічності, творчості у викладачів і курсантів, визначають життєздатність закладу вищої освіти, якість та рівень «створення» всебічно розвиненої особистості, яка володіє одночасно людяністю, принциповістю, чесністю, іншими якостями та професійними компетентностями. Важливою характеристикою визначення готовності до професійної діяльності майбутнього офіцера-пенітенціарія є його орієнтованість у зовнішнє середовище через рефлексію на зміни різного характеру як у суспільстві, так і у професійному середовищі, що відбуваються. Можна стверджувати, що заклад вищої освіти є таким комплексним соціальним інститутом, що вміщує науку, освіту і культуру, а його освітнє середовище вимірюється за трьома координатами: наукові досягнення – якість освіти – рівень культури. З позицій наукової діяльності, заклад вищої освіти своєю метою ставить розширення меж пізнання та вдосконалення інформаційно-технологічних можливостей. Головна мета інтегрування результатів науки у розвиток суспільства й держави вирішує освіта через виховання молодих особистостей, формування у них стійкого прагнення до освіти протягом життя, в тому числі професійного спрямування, сучасного світогляду. Культура майбутнього офіцера-пенітенціарія вимірюється ступенем засвоєння ним моральних, етичних принципів поведінки, знанням і повагою до традицій, спадкоємності, формуванні нових рівнів особистісної культури. Тому сучасні умови соціального та професійного простору майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв вимагають від закладу вищої освіти, а отже і від освітнього середовища, формувати професіонала, який має сучасні професійні компетентності, високу мобільність, володіє навичками самостійно приймати відповідальні рішення, реалізовувати їх у конкретних квазіскладних професійних умовах, залишатися людиною за будь-яких обставин. Головне завдання закладу вищої освіти є виховання особистості, у якій знання й професіоналізм поєднувалися б з високим рівнем морального, естетичного, загальнокультурного розвитку. З погляду на вище викладене можна сказати, що сучасне освітнє середовище має поєднувати всі види діяльності закладу вищої освіти – наукову, освітню, культурно-виховну. Від реалізації даних видів діяльності, враховуючи можливість їх інтеграції, залежить формування особистості майбутніх офіцерів-пенітенціаріїв, виховання нової еліти пенітенціарної системи

країни, підвищення престижу професії правоохоронця у кримінально-виконавчій сфері, а отже і забезпечення вимог суспільства щодо забезпечення певного рівня безпеки. Досягнення головної мети – формування сучасної особистості майбутнього офіцера-пенітенціарія можливо шляхом застосування нових форм та методів навчання, технологій педагогічної, науково-практичної, виховної діяльності з боку викладачів. Це перш за все використання інтерактивних форм проведення лекцій, семінарських та практичних занять, самостійної роботи та індивідуально-пошукової діяльності курсантів. Особливого значення набувають можливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій для набуття вмінь та навичок професійного спрямування через практико-орієнтовне навчання (спеціальні тренінги, кейси, міні науково-практичні дискурси, онлайн-лекції, онлайн-семінари, онлайн-консультування з представниками міністерств та відомств, співробітники яких мають великий практичний досвід тощо).

Таким чином, освітнє середовище повинно будуватися за принципом науковості, обґрунтованості використання інноваційних продуктів (інформаційних технологій, програмних продуктів тощо), а головне – суб'єкти освітнього середовища (викладачі, майбутні офіцери-пенітенціарії, адміністрація закладу вищої освіти) повинні саморозвиватися за всіма векторами трансформації системи ступеневої освіти в нашій країні – освітнім, науковим та культурним. Все це надасть змогу якісно підготувати майбутніх офіцерів ДКВС України до виконання завдань квазіпрофесійної службової діяльності та «закласти» у їх свідомість завжди бути людиною з високоморальними принципами в житті.

Отримано 23.02.2020

УДК 316:378

Наталія Валеріївна БОБРО,

доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету № 2

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат соціологічних наук;

<https://orcid.org/0000-0002-8350-3695>

РОЛЬ КУРАТОРА В ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Викладено погляди на організацію виховної роботи у вищій школі. Показано, що у своїй діяльності куратор використовує різні форми виховної роботи, які сприяють формуванню особистості майбутнього фахівця, як громадянина-патріота, небайдужого до долі української держави, правопорядку, освіти та культури.

Одним із найважливіших завдань вищої школи є формування у майбутніх фахівців базової культури, яка дозволяє особистості розвиватися в гармонії із суспільною культурою, що у свою чергу сприяє формуванню почуття патріотизму, громадянської позиції, особистісному зростанню здобувачів вищої освіти, збагаченню їх життєвого досвіду духовними цінностями, формуванню світоглядних орієнтирів і найкращих людських якостей: совісті, порядності, інтелігентності, працелюбності. Вирішення цих завдань залежить від доцільно та вміло побудованої виховної роботи, значну роль у ефективній організації якої відіграє, куратор навчальної групи.

Хто ж такий куратор? По-перше, той, хто дбає про виховання молоді людини. По-друге, той, хто завжди перебуває в діалозі зі своїми вихованцями і, що важливо, на їхньому боці. Це – наставник, напарник, другий батько, оскільки переймається долею кожного свого підопічного й прагне всіляко підвищити його успішність, розкрити його внутрішній світ, допомогти знайти своє місце в житті. Тому в роботі куратора велику роль відіграє взаємопорозуміння та довіра. По-третє, той, хто організовує та координує виховні дії. Від його організаторських та особистісних якостей залежить вектор професійного та особистісного становлення майбутнього фахівця. По-четверте, той, хто об'єднує усі пропозиції та нові ідеї, робить це цілком свідомо, відповідно до потреб реалізації виховної роботи навчального закладу. Для цього щороку розробляються нові підходи та форми виховної роботи, відпрацьовуються нові методики та стилі виховання, які й визначають вимоги до змісту, організації і методів виховання з урахуванням специфіки закладу вищої освіти. Це вкрай важлива робота закладу освіти, без якої процес навчання не буде ефективним. По-п'яте, той, хто спонукає курсантів до активної протидії проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, антигромадській діяльності – це справа, яка потребує серйозної підготовки й кропіткої праці всіх, хто причетний до освіти й виховання.

У Харківському національному університеті внутрішніх справ для забезпечення постійного керівництва навчально-виховним процесом у кожному навчальну групу призначається куратор. Робота куратора навчальної групи регламентується наступними документами: Конституцією України, указами Президента України, законами України «Про вищу освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про Національну поліцію», нормативно-правовими актами МВС України та МОН України, які регулюють освітню, виховну та службову діяльність, Статутом закладу вищої освіти, наказами та дорученнями керівника ЗВО, Положенням про кураторів навчальних груп [1].

У своїй діяльності куратор використовує масові, групові та індивідуальні форми виховної роботи (бесіда, лекція, дискусія, зустрічі з

практичними працівниками, ветеранами, екскурсії, тематичні вечори, відвідування театральних вистав, галерей) з метою вироблення у здобувачів вищої освіти визначених метою виховання якостей. Зрозуміло, що форми виховної роботи не можуть бути однаковими, універсальними, вони добираються, виходячи із конкретної виховної ситуації групи або здобувача освіти.

Ми вважаємо, що робота куратора на першому курсі є вкрай важливою та найвідповідальнішою, оскільки вступаючи до вищої молоді людина опиняється у зовсім нових для неї умовах, стикається із зовсім іншою системою освіти, яка відрізняється від шкільного навчання й організаційно, і методично, і змістовно, і за своїми основними цілями та напрямками. І не розгубитися в цьому йому допомагає саме куратор, завдання якого полягають, у створенні необхідного виховного середовища для соціальної адаптації першокурсника, залучення його до корпоративної культури навчального закладу, організації активної діяльності, що веде до розвитку їх здібностей, систематичному вивченні індивідуальних особливостей і потреб курсантів. Це період знайомства куратора з групою – формування згуртованості колективу. Зробити це часом нелегко, оскільки для курсанта куратор – це малознайома людина, і між ними ще не існує взаємопорозуміння та довірливих взаємовідносин. Велике значення при цьому має авторитет куратора, його знання психології особистості, уміння швидко орієнтуватися в ситуації, передбачати наслідки педагогічного впливу. Без глибоких знань куратором особистості вихованця, ефективного здійснення виховного процесу неможливе. Підтвердженням цього є слова К. Ушинського: «Вихователь має прагнути пізнати людину такою, якою вона є насправді, з усіма її слабостями та в усіх її величчях, з усіма її буденними дрібними потребами, з усіма її великими духовними запитами. Вихователь має знати людину у сім'ї, у суспільстві, серед народу, серед людства та наодинці зі своєю совістю, знати спонукальні причини діянь, історію розвитку всякої пристрасті і всякого характеру. Тільки тоді він зможе почерпнути у самій природі людини засоби виховного впливу» [2].

Виховна робота в групі має проводитись систематично та послідовно. Для удосконалення виховної роботи, підвищення її рівня куратор навчальної групи систематично вивчає та аналізує духовні запити, ціннісні орієнтації та інтереси курсантів. Це дозволяє йому своєчасно вносити корективи під час планування, організації та проведення виховної роботи [3].

Ураховуючи широкий світ захоплень сучасної молоді, її різнобічні інтереси, куратор і сам має всебічно розвиватися не тільки в галузі своєї спеціальності, але й у галузі політики, загальної культури, бути для своїх вихованців взірцем моральності, носієм людських чеснот і цінностей.

Так, В. Сухомлинський писав: «...вихованець – дзеркало вихователя» [4]. Тому у виховному процесі куратор має не забувати, що він є центром уваги, кожен його крок вихованець критикує, аналізує, і, якщо вимоги куратора та його поведінка не збігаються, то виховний процес можна вважати неефективним. Те, що куратор вимагає від вихованця, він має вимагати і від себе. Адже він на те й педагог – «творець життєвих душ», щоб все добре знайти про них та допомагати їм.

Отже, в організації виховної роботи куратор займає важливе місце, адже від його педагогічної майстерності залежить формування конкурентоспроможного фахівця з високою культурою.

Список бібліографічних посилань

1. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 05.02.2020).
2. Максимюк С. П. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Кондор, 2009. 670 с.
3. Кураторська робота: фотозвіт за рік / С. М. Бортник, А. М. Ключко, К. Г. Гарбузюк та ін. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 123 с.
4. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості. Вибрані твори : у 5 т. / голова редкол. О. Г. Дзевєрін. Київ : Радянська школа, 1976. Т. 1. 653 с.

Отримано 23.02.2020

УДК 37.015.3:351.745

Оксана Миколаївна БРИСКОВСЬКА,

*провідний науковий співробітник
наукової лабораторії з проблем протидії злочинності
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;*

 <https://orcid.org/0000-0001-6902-9969>

РОЛЬ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ У ВДОСКОНАЛЕННІ ПРОФЕСІЙНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Визначені психолого-педагогічне виховання курсантів у формуванні особистості, їх професійних якостей, моральної культури, психологічної стійкості, орієнтації на суспільну думку є запорукою ефективної професійної діяльності поліцейських.

Поліцейський виконує свої службові обов'язки в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямовує свою діяльність на задоволення їхніх потреб [1].

Діяльність поліцейських в тій чи іншій мірі зачіпає інтереси всіх членів суспільства, а її наслідки безпосередньо впливають на забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави, реалізації їх законних інтересів. Предметом праці для працівників правоохоронних органів є або сама людська особистість, або цілі соціальні групи. Тому наявність високорозвинених моральних рис особистості зазначеної професії розглядається суспільством як найважливіша складова його професійної придатності.

Важливе місце у підготовці поліцейських повинно відводитись моральній культурі та психологічній стійкості. Майбутній поліцейський має бути готовим до роботи у складних, напружених умовах соціально-психологічних відносинах, що виникають у процесі професійної діяльності. Моральна поведінка юриста чи працівника правоохоронних органів повинна відповідати його високій моральній свідомості, культурі та вихованню. Кримінологічні дослідження злочинності свідчать, що значна частина злочинців здобула вищу освіту, досвід управлінської роботи і певною мірою має інтелектуальну перевагу над частиною поліцейських, які ведуть боротьбу зі злочинністю, особливо у сфері економіки. Тому формування нового фахівця з інтелектуальною, духовною перевагою над членами злочинних угруповань, ділками у сфері економіки є обов'язковою умовою кадрового забезпечення підрозділів правоохоронних органів [2, с. 28].

Ефективне вирішення професійних завдань у процесі виконання службової діяльності працівниками Національної поліції України потребує наявності у них певного рівня психологічних знань, умінь та навичок, а також розвинених професійно важливих рис особистості. Саме тому працівникам поліції необхідно знати як загальні закономірності спілкування, так і особливості їх проявів у конкретних умовах службової діяльності, володіти технологіями та психотехніками спілкування, тобто бути здатними ефективно взаємодіяти з оточуючими в системі міжособистісних стосунків [3, с. 4].

В умовах реформування законодавства професійна підготовка курсантів та слухачів у вищих закладах освіти зі спеціальними умовами навчання не може обмежуватися навчальною програмою, отриманими знаннями, оскільки через незначний проміжок часу вони можуть безнадійно застаріти. Тому сьогодні процес підготовки працівників правоохоронних органів необхідно розглядати як безперервний процес. При розгляді проблем безперервної освіти поліцейських важливо визначити психолого-педагогічні вимоги, які забезпечують її перманентний характер. А тому, вихідним є положення, що безперервна освіта не зводиться до оволодіння певною сумою знань, а передбачає формування моральної культури, психологічної стійкості, розвиненої потреби вміння навчатися.

Ефективність професійної діяльності працівника кримінальної поліції багато в чому залежить від володіння ним прийомами та засобами вступу в контакт з певними категоріями населення, у тому числі кримінально-орієнтованими, від його вміння впливати на особу з метою досягнення поставлених цілей та від здатності додержуватися під час такої роботи вимог законності та моралі. На відміну, наприклад від слідчого, працівник кримінальної поліції має більше процесуально нерегламентованих контактів та частіше опиняється в ситуаціях, коли він повинен прийняти єдине правильне рішення в умовах жорсткого дефіциту часу, без можливості отримати пораду або консультацію [4, с. 4]. Щоденна, цілеспрямована діяльність працівників кримінальної поліції вимагає володіння не тільки професійними знаннями в галузі загально юридичних і спеціальних дисциплін, але й моральними якостями, як поваги до людей, людської гідності, культури спілкування, цивілізованого співжиття, психологічної витривалості, емоційної стійкості, моральної свідомості, вмінням і навичкам спілкування з різними верствами населення.

Акцент у професійній підготовці поліцейських доцільно ставити на розвиток вмінь та навичок будувати конструктивні відносини з населенням та створювати імідж справжніх захисників прав, свобод та інтересів громадян. Необхідною умовою підвищення рівня підготовки всіх видів навчання працівників кримінальної поліції у системі професійної підготовки є орієнтація на суспільну думку.

Аналіз сучасного стану підготовки майбутніх фахівців, підвищення кваліфікації та перепідготовки працівників кримінальної поліції, а також службової підготовки показує, що цей організаційний вид системи професійної освіти рядового та начальницького складу Національної поліції, що проводиться з метою послідовного вивчення, удосконалення професійної майстерності, ознайомлення з найновішими досягненнями науки та техніки, використання позитивного досвіду у роботі, у сучасних умовах під час складання навчальних програм потребує врахування нових вимог до професійного рівня фахівця даної служби. Мова йде про оволодіння ними знаннями, вміннями та навичками з соціальної педагогіки, організації зв'язків з населенням, розвитку професійної мови юриста тощо [4, с. 4].

Отже, підготовка професіоналізму у поліцейських передбачає комплекс заходів не тільки з вивчення навчальних дисциплін, а й психолого-педагогічного виховання у формуванні особистості, її професійних якостей, професійної культури, розвитку професійних інтересів і мотивації до освоєння професії, це б дало можливість поліцейському довгий час виконувати функціональні обов'язки в досить складних умовах, шляхом ефективної взаємодії з населенням, що сприяє позитивному іміджу Національної поліції.

Список бібліографічних посилань

1. Правила етичної поведінки поліцейських : затв. Наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16> (дата звернення: 20.01.2020).
2. Ортинський В. Л. Деякі проблеми практичної підготовки оперативних працівників ДСБЕЗ у вищих навчальних закладах МВС України // Актуальні проблеми підготовки кадрів і роботи з персоналом оперативних служб міліції : матеріали Міжнар. наук. практ. конф. (м. Київ, 27–28 берез. 2003 р.) : у 2 ч. Київ, 2003. Ч. 1. С. 28–31.
3. Пам'ятка працівника Національної поліції України. Інформаційно-довідкові матеріали з питань професійного спілкування поліцейських / уклад.: І. В. Клименко, Д. В. Швець, О. О. Євдокімова, Я. С. Посохова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 52 с.
4. Ануфрієв М. І. Підготовка кадрів та робота з персоналом // Актуальні проблеми підготовки кадрів і роботи з персоналом оперативних служб міліції : матеріали Міжнар. наук. практ. конф. (м. Київ, 27–28 берез. 2003 р.) : у 2 ч. Київ, 2003. Ч. 1. С. 3–8.

Отримано 06.02.2020

УДК 351.741:378.6

Марія Василівна БУРАК,

старший науковий співробітник

наукової лабораторії з проблем протидії злочинності

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),

кандидат юридичних наук

ПОТЕНЦІАЛ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВОГО ІНСТИТУТУ № 1 НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ВНУТРІШНІХ СПРАВ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ДЛЯ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Розглянуто форми навчання та основні завдання навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ.

Здійснення в сучасних умовах реформаторських заходів відносно практичних підрозділів, об'єднаних сферою оновлених повноважень МВС як цивільного органу з реалізації державної політики у сферах протидії злочинності та забезпечення публічного порядку, комплексного управління державним кордоном, громадянства та міграції, цивільного захисту, пожежної безпеки та протидії надзвичайним ситуаціям, об'єктивно передбачає запровадження принципово нової моделі відомчої системи освіти, у межах якої формуватиметься та вдосконалюватиметься кадровий потенціал відповідних служб [1, с. 3]. Відповідно до Положення

про Міністерство внутрішніх справ України, на базі навчальних закладів, що належать до сфери управління Міністерства внутрішніх справ, здійснюються підготовка та професійне навчання кадрів для потреб відомства та Національної поліції України.

Так, Національна академія внутрішніх справ за майже сторічну історію існування здійснила підготовку понад 50 тисяч правоохоронців і правозахисників, котрі служать людям і Батьківщині на різних посадах у підрозділах Міністерства внутрішніх справ та Національної поліції України, в органах прокуратури, юстиції, Служби безпеки України, Державної фіскальної служби, судових органах, у юридичній сфері загалом. Зокрема, у структурі академії функціонує профільний навчальний підрозділ – навчально-науковий інститут № 1, який здійснює підготовку слухачів первинної професійної підготовки поліцейських, а також здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра й магістра за спеціальностями «Право», «Психологія», «Правоохоронна діяльність». У складі інституту успішно функціонує навчально-тренувальне відділення домедичної підготовки.

Головним завданням навчально-наукового інституту № 1 є: здійснення освітньої діяльності за денною формою навчання за державним замовленням: здобуття ступеня магістра за спеціальністю «Право» – підготовка кадрів для органів досудового розслідування Національної поліції України, приймаються особи середнього складу поліції, які мають освітній ступінь бакалавра за спеціальністю «Право», а також ступінь бакалавра, магістра (освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста), здобутий за іншою спеціальністю, термін навчання – 1 рік 6 місяців; здобуття ступеня бакалавра за спеціальністю «Право» – підготовка кадрів для органів досудового розслідування Національної поліції України, приймаються особи молодшого складу поліції віком від 18 років і цивільні особи віком від 17-ти до 30 років, на основі повної загальної середньої освіти, термін навчання – 4 роки; здобуття ступеня бакалавра за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» – підготовка кадрів для підрозділів кримінальної поліції Національної поліції України на основі повної загальної середньої освіти, термін навчання – 3 роки.

Крім того, навчально-науковий інститут № 1 здійснює освітню діяльність за денною формою навчання за кошти фізичних та/або юридичних осіб: здобуття ступеня магістра за спеціальністю «Право» – приймаються особи, які мають освітній ступінь бакалавра (освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста) за спеціальністю «Право», а також ступінь бакалавра, магістра (освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста), здобутий за іншою спеціальністю, термін навчання – 1 рік 6 місяців; здобуття ступеня магістра за спеціальністю «Правоохоронна діяльність», приймаються особи, які мають освітній ступінь бакалавра

(освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста) за спеціальністю «Право», «Правоохоронна діяльність», а також ступінь бакалавра, магістра (освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста), здобутий за іншою спеціальністю, термін навчання – 1 рік 8 місяців; здобуття ступеня бакалавра за спеціальністю «Право» – приймаються особи, які мають освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста за спеціальністю «Право», а також освітньо-кваліфікаційний рівень молодшого спеціаліста, здобутий за іншою спеціальністю, термін навчання – 2 роки; здобуття ступеня бакалавра за спеціальністю «Право», приймаються особи на основі повної загальної середньої освіти, термін навчання – 4 роки; здобуття ступеня бакалавра за спеціальністю «Правоохоронна діяльність», приймаються особи на основі повної загальної середньої освіти, термін навчання – 3 роки; здобуття ступеня бакалавра за спеціальністю «Психологія», приймаються особи на основі повної загальної середньої освіти, термін навчання – 4 роки.

Водночас, на базі навчально-наукового інституту № 1, здійснюється первинна професійна підготовка поліцейських. Зокрема: проходження первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліцію, для здобуття професії «Поліцейський» – підготовка кадрів здійснюється за спеціалізаціями: патрульна поліція, кримінальна поліція, органи досудового розслідування, спеціальна поліція та поліція особливого призначення Національної поліції України, термін навчання – 6 місяців (державне замовлення); проходження професійної підготовки особами, які виявили бажання здобути професію «Охоронник» - підготовка кадрів здійснюється для підрозділів, які реалізують заходи з підтримання громадського порядку в суді, охорони приміщень органів та установ системи правосуддя, виконання функцій щодо забезпечення безпеки учасників судового процесу за 1-м, 2-м і 3-м кваліфікаційними розрядами, термін навчання – 2,5 місяці (за кошти фізичних та/або юридичних осіб).

Окрім освітньої діяльності, завданням навчально-наукового інституту № 1 є здійснення наукової, методичної, організаційної, культурно-виховної, творчої, мистецької, спортивної та оздоровчої діяльності, пов'язаної з підготовкою поліцейських та цивільних осіб.

Так, наукову та науково-дослідну діяльність інституту забезпечують педагогічні та науково-педагогічні працівники, провідні вчені, серед яких видатні педагоги, спортсмени, досвідчені практики. Варто сказати, що науково-дослідна робота здобувачів вищої освіти відзначається нагородами відомчого та загальнодержавного рівнів, зокрема почесними грамотами Міністра освіти і науки України, Національної академії наук України. Курсанти інституту є стипендіатами стипендій Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Київського міського голови, тощо.

В освітньому процесі активно використовують навчальні полігони: криміналістичний полігон, спеціальну смугу перешкод, автодром «кілер-хауз», блокпост, інтерактивну кімнату запобігання та протидії домашньому насильству, кабінет працівника поліції, чергову частину, ізолятор тимчасового тримання, скалодром. Для відпрацювання дій особового складу в екстремальних ситуаціях на території інституту розміщено пасажирський літак і залізничний вагон. Для занять з вогневої підготовки збудовано стрілецький тир, обладнаний сучасними тренажерними та електронними пристроями. В інституті створено всі умови для фізичного загартування здобувачів вищої освіти, оволодіння навичками самозахисту і рукопашного бою.

Відтак, поступово зміцнюючи свій потенціал відповідно до вимог МВС України, навчально-науковий інститут № 1 нині розвивається у всіх напрямках інноваційної освітньої діяльності та зарекомендував себе як провідний науковий і методичний центр, потужний структурний підрозділ для підготовки нової генерації правоохоронців.

Список бібліографічних посилань

1. Черней В. В. Напрями вдосконалення освітнього процесу у вищих навчальних закладах МВС України: європейський досвід та вітчизняна практика // Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні : матеріали підсумкової наук.-практ. конф. (м. Київ, 9 квіт. 2016 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 3–7.

Отримано 13.02.2020

УДК 037.011.33(477)-057.30

Сергій Петрович ГІРЕНКО,

*заступник декана з навчально-методичної роботи факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат педагогічних наук, доцент;*

 <https://orcid.org/0000-0002-4871-5481>

ДО ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ТА ФОРМУВАННЯ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Аналізуються основні вектори розвитку та трансформації правоохоронної структури. Визначені напрямки впливу системного освітнього простору на динамічні компоненти конфліктологічної культури майбутніх працівників Національної поліції.

Одним з провідних завдань сучасного процесу реформування правоохоронної системи в Україні є створення максимально ефективної

системи професійної підготовки правоохоронних кадрів для слідчих та оперативних підрозділів, служб превентивної діяльності тощо. Останнє п'ятиріччя охарактеризувалось не тільки появою та розбудовою нового потужного підрозділу – Національної поліції, але й трансформацією критеріїв, змісту та показників успішності та ефективності її діяльності. Ці зміни співпали з реформуванням діяльності системи закладів вищої освіти в державі на тлі різкого зменшення кількості випускників загальноосвітніх закладів.

В «Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року» керівництвом МВС сформульовані та представлені основні вектори розвитку та трансформації правоохоронної структури, які, на наш погляд дають змогу визначити базові орієнтири для закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання МВС України. Вважаємо, що особливої уваги заслуговують наступні стратегічні пріоритети: формування стабільного та високопрофесійного кадрового складу органів системи МВС, який здатний належно реагувати на виклики та загрози у сфері внутрішніх справ; розвиток соціальної компетентності персоналу поліції; мінімізування порушення прав людини і основних свобод у діяльності органів системи МВС та багато інших [1].

Крім того, заслуговують на увагу дослідників реалізація правоохоронним відомством нових підходів в сфері управління, пріоритетом в яких виступає використання успішних міжнародних практик з метою створення ефективних механізмів партнерства з інститутами громадянського суспільства, ініціативності та співпраці поліцейських з населенням, територіальними громадами, запровадження дієвих механізмів демократичного цивільного контролю за діяльністю правоохоронної системи, функціонування системи зворотного зв'язку з персоналом, розвиток інститутів дільничних поліцейських і патрульної поліції, як першої компетентної ланки співпраці з населенням тощо.

Реалізація зазначених пріоритетних завдань відбувається в усіх структурних компонентах Міністерства внутрішніх справ, в тому числі – в відомчих закладах вищої освіти (надалі – ЗВО) та полягає в ефективному функціонуванні системи фахової вищої освіти майбутніх офіцерів підрозділів Національної поліції, курсантів та слухачів ЗВО МВС зі специфічними умовами навчання. Результат цього - набуття поліцейськими професійно-важливих компетентностей, необхідних для ефективного виконання правоохоронних функцій.

Вивчення змісту правоохоронної освіти, аналіз навчальних планів за спеціальностями «Право», «Правоохоронна діяльність» «Кібербезпека» сьогодні на жаль не містять навчальних дисциплін, завдання яких полягає у оволодіння курсантами інтерактивних механізмів та навичок ефективної комунікації в складних ситуаціях, конструктивне вирішення

між особистих та внутрішніх конфліктів, зумовленим роботою в професійному середовищі. Слід констатувати, що лише окремі напрями підготовки правоохоронців включають вивчення дисципліни «Конфліктологія» обсягом до 40 годин, що значно менше, ніж вивчали здобувачі вищої освіти у вишах МВС у порівнянні з періодом останньої чверті століття.

Отже, зміст освіти сьогоденних працівників поліції не може створювати умови забезпечує формування базового блоку конфліктологічної компетентності, формування основних алгоритмів конструктивної конфліктної поведінки, управління конфліктними та пост конфліктними емоційними станами. А між тим, формування складових професійної конфліктологічної культури у закладах вищої освіти, які готують майбутніх правоохоронців безпосередньо, на наш погляд, впливає на процес побудови принципово нової комунікативної системи стосунків між громадянином та державою, покращення якості правоохоронного сервісу, небайдужості працівників поліції до проблем та заяв громадян, зростання рівня довіри між ними

Аналіз конфліктологічних досліджень 2000–2019 років свідчить про актуальність наукових розробок в цьому напрямку. Зміст та динамічні особливості конфліктологічної культури особистості відображені через призму спроб збагачення емпіричного та загальнонаукового тлумачення конфліктної взаємодії соціальних суб'єктів, розуміння джерел та причин конфліктності та конфронтаційності правоохоронної діяльності (Ю. Алєнін, В. Андросюк, О. Баєв, О. Бандурка І. Ващенко В. Великий, Г. Козирев, О. Звонюк, О. Кришевич, П. Коулман, Н. Самсонова, В. Светлов, Н. Підбуцька, М. Погорецький, І. Пономарьов, Б. Хасан, О. Щербакова, О. Шуригіна, D. Scott, K. Thomas та ін.). Порівняльний аналіз наукових векторів сучасних конфліктологічних досліджень свідчить про той факт, що найбільш розповсюдженими з них сьогодні виступають компететнісний, психометричний та культурологічний підходи у вивченні конфліктних явищ.

Ми розглядаємо конфліктологічну культуру правоохоронців як систему стійких, взаємопов'язаних, соціально-обумовлених індивідуально-психічних характеристик, які забезпечують свідоме управління людиною власною поведінкою та комунікаціями з опонентами в межах виконання професійних повноважень при збереженні можливості свідомого корегування ситуацією та збереженні достатнього рівня безпеки для її реальних або потенційних (спостерігачів) учасників.

Ретельне вивчення психологічних теорій конфлікту свідчить про те, що конфлікт – це продукт психічного походження, результат поєднання індивідуально-типологічного, психодинамічного розвитку особистості (тип темпераменту, характер, емоційно-вольові якості), її інтеріорізованого

соціального конфліктного досвіду разом з професійно обумовленими освітніми компонентами (поняття, знання, вміння, навички).

На думку П. Коулмана, переважно «конфлікти виникають в процесі розвитку конкретних відносин чи ситуації (які супроводжуються набором емоцій чи пасток)» [2]. В емоційному аспекті реакцію на конфлікт зумовлюють два чинники – місце та особи. Переважно, домінуюча (шаблонна) реакція особистості на конфлікт є результат впливу особливостей нашого «Я», тобто характеру, звичок, культури, виховання, статі, освіти та суспільних знань, соціального статусу, батьківського впливу та ЗМІ тощо.

Конфліктологічна культура особистості одночасно проявляється переважно у різних її формах (комунікативних, вольових, морально-етичних, операційних, інтелектуальних, матеріальних, інтерактивних), є істотною характеристикою її суспільного життя.

Як свідчить педагогічна практика викладання конфліктологічних дисциплін та тренінгових програм, використання під час викладання конфліктологічних дисциплін інтерактивних новітніх та класичних педагогічних форм, технологій, методів забезпечує стійкий високий інтерес учнів до вивчення дисципліни за рахунок самопізнання, збагачення варіативності конфліктної поведінки, руйнування «непрацюючих», деструктивних шаблонів поводження, стимулює динамічний розвиток базових компонентів конфліктологічної культури особистості, а саме: комунікативного, операційного, когнітивного, психоемоційного та мотиваційного.

Традиційні та інноваційні педагогічні технології формування конфліктологічної культури особистості у вищій школі базуються переважно на таких загальних педагогічних принципах, як: системність, науковість, активність, керованість, цілісність, оптимальність, гуманізація та індивідуалізація педагогічного процесу.

Від професійного поєднання цих принципів з суб'єктивними чинниками (педагогічний досвід, досвід та компетентність викладачів та керівництва) залежить успішність реалізації класичних та інноваційних педагогічних технологій. Активне застосування останніх в навчальному процесі нами вважається обов'язковою умовою формування оптимального рівня практичної конфліктологічної компетентності курсантів, відпрацювання різноманітних форм впливу на учасників конфлікту та його процес, оволодіння механізмами управління конфліктними станами та комунікаціями, прийняття конструктивних рішень в ситуації конфлікту, корекція власного життєвого конфліктологічного досвіду, розвиток професійної та особистісної конфліктостійкості.

Ми вважаємо, що головними напрямками (наслідками) вплив системного освітнього простору на динамічні компоненти конфліктологічної культури майбутніх працівників Національної поліції виступають:

1. Формування конструктивного ставлення курсантів до конфлікту, подолання такого широкого явища в нашому суспільстві, як «конфліктофобія» – страх перед конфліктом.

2. Розвиток рівня внутрішньої готовності використати усі позитивні резерви виниклого конфлікту (соціально-психологічні, організаційні та виховні) для підвищення ефективності роботи колективу.

3. Підвищення стресо та конфліктостійкості особистості, тобто здатності людини спрямовувати свої психічні, соціальні та соціально-психологічні резерви на максимальне недопущення ескалації конфліктної ситуації у відносинах з іншими людьми.

4. Розвиток когнітивного компоненту конфліктологічної культури – здатності особистості знаходити ефективні, надійні та конструктивні виходи із ситуації протиріччя, збільшення варіативності альтернативних рішень, розширення конфліктного світоуявлення, інваріативності шляхів нейтралізації предмету протиріччя.

5. Формування навичок реалізації раціональних стратегій поведінки поліцейських в ситуації конфлікту.

6. Розвиток комунікативної складової конфліктологічної культури курсантів – здатності будувати ефективну комунікацію та вплив на опонента.

7. Розвиток діагностичних та прогностичних вмінь курсантів в конфліктних ситуаціях.

Всі ці завдання, на наш погляд, не можуть бути реалізовані в лекційно-семінарській формі навчання. Ми вважаємо, що актуальним та результативним у процесі викладання конфліктологічних дисциплін є саме використання науково-педагогічним складом різноманітних педагогічних та проблемно-комунікативних технологій, широке впровадження інтерактивних та тренінгових навчальних курсів, систематизоване та впорядковане впровадження кейсу найпоширеніших проблемних конфліктологічних завдань.

Системно орієнтована побудова інноваційної за формами конфліктологічної освіти майбутніх працівників Національної поліції у вищих Міністерства внутрішніх справ України як професійно важливого компоненту його особистісної та соціально-фахової культури, здатна забезпечити реалізацію головних вимог суспільства – надання якісних правоохоронних послуг шляхом співпраці поліції з громадськістю, налагодження стійкого та успішного соціального діалогу та підвищення іміджу правоохоронних органів в державі.

Список бібліографічних посилань

1. Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року : затв. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 № 1023-р // Єдиний портал органів системи МВС України : офіц. сайт. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/strategiya_2020.htm (дата звернення: 28.02.2020).

2. Коулман П., Фергюсон Р. Результативний конфлікт. Київ : Наш формат, 2016. 320 с.

Отримано 29.02.2020

УДК [159.9:351.74](477)

Григорій Володимирович ДЖАГУПОВ,

*заступник декана з навчально-методичної роботи факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, професор*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ НОВОЇ МОДЕЛІ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ ПІДРОЗДІЛІВ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано питання вибору професії курсантами ЗВО МВС України, які були направлені в практичні підрозділи за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» за схемою «2 роки курсант – 1 рік слухач». Надано результати опитування цієї категорії курсантів стосовно питання самовизначення при виборі закладу вищої освіти.

Відповідно до Наказу Міністерства внутрішніх справ України від 30 травня 2019 року № 427 «Про вдосконалення підготовки курсантів у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських (далі ЗВО МВС), за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» з 2019/2020 навчального року розпочато підготовку курсантів у ЗВО МВС за спеціальністю «Правоохоронна діяльність» за схемою «2 роки курсант – 1 рік слухач».

З метою належного виконання цього наказу та інших документів МВС у серпні 2019 року направлено для подальшого проходження служби до Національної поліції 630 курсантів другого року навчання, підготовка яких здійснюється за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність». Загалом у 2019 році, 414 осіб призначено на посади молодшого складу поліції до територіальних підрозділів патрульної поліції та 216 осіб на посади молодшого складу поліції секторів реагування патрульної поліції головних управлінь Національної поліції.

З 5 серпня 2019 року курсанти факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ були відряджені до практичних підрозділів Національної поліції України для проходження служби та переведені за цією ж спеціальністю до складу слухачів факультету № 5 заочного навчання. Зараз за схемою «2 роки курсант – 1 рік слухач» навчається 185 осіб.

Здійснюючи психологічний супровід з метою вивчення найактуальніших проблем та пропозицій, що супроводжують проходження слухачами

зазначеної програми, в листопаді 2019 року, було проведене декілька анонімних опитувань в яких взяли участь 177 осіб – 95 % від загальної чисельності. Дещо більше половини з опитаних (54 %) – є працівниками управлінь патрульної поліції в областях ДПП, інші (46 %) – працівники ГУНП в областях.

Перший блок питань стосувався вибору професії та навчання майбутніх працівників підрозділів превентивної діяльності. Треба зазначити, що психологія превентивної поліцейської діяльності полягає у готовності і здатності поліції виконувати дії або комплекс дій, що обмежують певні права і свободи людини, використання яких не завжди пов'язане з протиправною поведінкою конкретних осіб, які застосовуються відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень із дотриманням установлених законом вимог [1, с. 289].

Так, на питання «Свою професію Ви обрали:...?» відповідь – «виключно самі» обрали 79 % респондентів, «за порадою батьків або друзів» – 14 %, «завдяки іншим джерелам» – 7 %. Цікаво буде порівняти ці відповіді з результатами анкетування, що проводилося МВС України приблизно в той же час, у з дванадцятого листопада по сьоме грудня 2019 року. На питання «На рішення навчатись у ЗВО МВС вплинуло:...» найбільшу кількість отримали такі відповіді: «свідомий самостійний вибір професії правоохоронця» – майже 73 %, «бажання боротися зі злочинністю, захищати людей від...» – 49 % та «можливість кар'єрного зростання» – 30%. Слід звернути увагу, що на варіант «поради рідних, знайомих», «сімейні традиції» та «примус з боку батьків, родичів» – загалом обрали 23,5 % респондентів. Таким чином, ми бачимо, що в середньому три четверті курсантів обрали професію самостійно та свідомо.

Необхідно підкреслити, що вибір професії, завжди важливий крок для кожної людини. Це відповідальність перед собою, перед своїм дорослим життям, а також відповідальність перед батьками та суспільством. Більшу половину життя людини, займає її робота і все, що з нею пов'язане. Успіх в обраній сфері – означає максимально розкрити свої здібності, відчувати себе потрібним суспільству, і нарешті – можливість гідно заробляти. Не дарма, більш 70 % відповідаючи на питання про вибір професії, вказали на можливість кар'єрного зростання та інші соціально-матеріальні критерії.

Вибір професії, це дійсно подальша доля людини, якби голосно не звучали ці слова, це одна з головних складових і умов людського щастя, усвідомлення своєї потрібності в соціумі. Зазначимо, що процес професійного самовизначення є досить складним, на який впливають різні фактори, серед яких Є. О. Клімов пропонує вісім основних, що впливають на вибір людиною професії: 1. Позиція батьків, старших членів сім'ї; 2. Позиція друзів; 3. Позиція шкільних педагогів; 4. Особисті

професійні плани; 5. Здібності; 6. Рівень домагань на суспільне визнання; 7. Інформованість про професію; 8. Схильності [2].

Таким чином, розглянувши тільки одне із багатьох питань підготовки фахівців підрозділів превентивної діяльності, ми можемо підкреслити, що значну роль у вихованні справжнього правоохоронця відіграє психологічна складова: мотивація здійснення професійного вибору, схильності та здібності, рівень домагань та інтереси.

Список бібліографічних посилань

1. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : Майдан, 2018. 684 с.
2. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : учеб. пособие. М. : Академия, 2004. 304 с.

Отримано 23.02.2020

УДК 340.115:305

Олена Миколаївна ЖУК,

*провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем
превентивної діяльності та запобігання корупції*

навчально-наукового інституту № 3

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;

<https://orcid.org/0000-0002-0089-7140>

ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ В ХОДІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ З КУРСАНТАМИ ЗВО ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Присвячено визначенню шляхів забезпечення гендерної рівності в ході здійснення кураторами навчальних груп виховної роботи з курсантами у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Пріоритетним завданням освітнього та виховного процесу в цих закладах є становлення особистості фахівця поліцейських підрозділів, основними складовими якої є відповідальне ставлення до своїх функціональних обов'язків щодо захисту прав і свобод людини, розвиток високих морально-психологічних якостей, формування стійкої громадянської позиції щодо протидії всіх форм дискримінації та забезпечення гендерної рівності.

Орієнтація України на міжнародні правові стандарти в галузі захисту прав і свобод людини, закріплення принципу недискримінації за ознакою статі на конституційному рівні, створення відповідних інституційних гарантій, прийняття законодавства про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків створює умови реального здійснення реформування правоохоронних органів держави в руслі гендерної рівності. Як зауважує О. Уварова, гендерна рівність є однією з умов забезпечення

суспільного розвитку. В цілому реальна, а не формальна рівність визнається однією з найбільш важливих цінностей демократичного суспільства, зобов'язання щодо забезпечення якої закріплено міжнародними нормами й стандартами у сфері прав людини [1, с. 19].

Питанням забезпечення гендерної рівності в діяльності правоохоронних органів України присвячені наукові розробки таких вчених, як: В. Архипова, В. Венедиктова, Т. Ганзицька, О. Гузьман, Ю. Івченко, А. Кравець, К. Левченко, Н. Ляшенко, Н. Максименко, О. Мартиненко, А. Мороз, Ю. Свеженцева, Е. Рахімкулова, О. Суслова, Н. Твердохлебова, Л. Штильова та ін.

Метою дослідження є визначення шляхів забезпечення гендерної рівності в ході виховної роботи з курсантами у ЗВО зі специфічними умовами навчання.

Як слушно зауважує А. Гаркуша, основним полем розгляду сучасної гендерної теорії є нерівність становища жінки та чоловіка, адже наразі місце та роль жінки в суспільстві найчастіше окреслюється певними межами, за які вона не може переступати, зокрема їй не дозволяють це робити суспільна думка, традиції, культура тощо. Головним чином проблема гендерної рівності для жінки наявна у професійній діяльності та в родинно-побутових відносинах [2].

М. Сорокіна, В. Яловенко, Г. Мухіна сформували перелік питань, які наразі є найбільш проблемними в діяльності жінок-правоохоронців та об'єктом найбільш активної уваги фахівців у секторі безпеки, прав людини та гендерних питань:

- проблеми, що виникають через необхідність поєднання служби із домашніми обов'язками;
- протиріччя між інтересами державної служби та репродуктивною функцією жінок;
- дискусійність позитивного впливу наступних психофізіологічних особливостей жінок на якість виконання ними професійних обов'язків (більш високий рівень емоційності, самокритичності та комунікабельності; розвиненість інтуїції, емпатії; більш високий рівень виконавчої дисципліни; більша схильність до робочих стресів; менша залежність від шкідливих звичок (алкоголь, куріння); менша фізична сила; більш низький рівень агресивності тощо);
- розрив, що існує між декларацією рівних можливостей та реальним рівнем дискримінації жінок;
- проблема адаптації до умов роботи у чоловічому середовищі;
- проблемні питання у сфері соціальної та правової захищеності жінок [3, с. 287].

В процесі планування та здійснення кураторської роботи в курсантських підрозділах НАВС нами розроблено комплекс занять, що охоплюють

питання гендерної політики держави та аналіз вимог міжнародних стандартів захисту прав жінок, Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Факультативного протоколу до Конвенції, Загальних рекомендацій Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок, Стамбульської конвенції щодо гендерного поділу на статі, а також нормативно-правових актів МВС України з метою формування у курсантів системи знань, вмінь та навичок у сфері захисту прав жінок й утвердження гендерної рівності, надання цілісного уявлення про концепцію недискримінації за ознакою статі як правовий стандарт сучасних правоохоронних органів.

Зважаючи на функціональні завдання професійної спеціалізації курсантів – майбутніх дільничних офіцерів поліції, акцент виховної роботи зроблено на визначення ролі гендерних стереотипів в сучасному українському суспільстві; права людини, права дітей та жінок; принцип рівних прав і можливостей жінок та чоловіків; недискримінація; толерантність; поняття, діагностика та профілактика гендерно-обумовленого насильства.

Для розкриття означених питань використовуються різноманітні форми та методи просвітницької роботи: лекції, бесіди, дискусії, мозковий штурм, тренінгові заняття і рольові ігри, кейси для вирішення, аналіз судової практики, рекомендовані до перегляду навчальні та художні фільми. До проведення занять залучаються практичні працівники ювенальної превенції та служби дільничних офіцерів поліції, провідні спеціалісти з медико-психологічних центрів, соціальних служб для молоді, громадських організацій із захисту прав дітей, жінок та запобігання різних форм дискримінації, благодійних фондів з метою висвітлення досвіду правозастосовчої та соціальної діяльності, медико-психологічної практики, аналізу застосування норм міжнародного та українського законодавства, передачі досвіду ефективного вирішення професійних ситуацій. Крім того, куратори груп плідно взаємодіють із штатним психологом підрозділу, проводяться спеціально розроблені тренінги на гендерну тематику. Даний формат виховної роботи дозволяє курсантам краще зрозуміти окреслену проблематику, у доступній та інтерактивній формі охопити актуальні питання гендерної рівності та проблеми дискримінації в суспільстві та правоохоронних органах.

Таким чином, становлення особистості фахівця поліцейських підрозділів, основними складовими якої є відповідальне ставлення до своїх функціональних обов'язків щодо захисту прав і свобод людини, розвиток високих морально-психологічних якостей, формування стійкої громадянської позиції щодо протидії всіх форм дискримінації та забезпечення гендерної рівності виступає пріоритетним завданням освітнього та виховного процесу у ЗВО зі специфічними умовами навчання.

Список бібліографічних посилань

1. Уварова О. О. Права жінок та гендерна рівність : навч. посіб. Київ, 2018. 204 с.
2. Гаркуша А. Г. Гендерний паритет: жінка в національній поліції України. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2019. № 1. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2019_1/4.pdf (дата звернення: 20.02.2020).
3. Сорокіна М. А., Яловенко В. О., Мухіна Г. В. Про деякі прояви традиційних гендерних стереотипів у працівників поліції // Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (м. Кривий Ріг, 7 лют. 2019 р.) / МВС України, Нац. поліція України, Донецьк. юрид. ін-т. Кривий Ріг, 2019. С. 285–288.

Отримано 23.02.2020

УДК 355.541.1:351.75

Олександр Вадимович ЗАПОРОЖАНОВ,

професор кафедри вогневої підготовки

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),

кандидат педагогічних наук, доцент;

Сергій Петрович МАКСИМОВ,

доцент кафедри вогневої підготовки

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

РЕАЛІЗАЦІЯ ОКРЕМИХ ДИДАКТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ НА ЗАНЯТТЯХ З ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ: ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Розглянуто прикладні аспекти реалізації деяких, найбільш актуальних саме для стрілецької справи, дидактичних принципів у навчальному процесі з вогневої підготовки в умовах навчальних закладів системи МВС України.

Під «принципами» у педагогіці розуміють основні теоретичні положення, що визначають зміст, організаційні форми та методи навчальної роботи [2, с. 113]. У сучасній дидактиці загальне визначення принципів навчання триває: окремі автори дотримуються різних підходів при їх виведенні та класифікації [3, с. 289–290]. В окремих галузях педагогіки також формуються специфічні системи принципів навчання. Так в теорії фізичного виховання, яка значною мірою відображає закономірності навчального процесу з вогневої підготовки поліцейських, також сформульовані такі специфічні принципи [1, с. 55–58].

Нижче розглянуто прикладні аспекти реалізації деяких дидактичних принципів у процесі вогневої підготовки, з урахуванням того, що руховий компонент становить домінуючу частку в структурі підготовленості курсантів з цієї навчальної дисципліни.

Принцип науковості навчання вимагає, щоб зміст навчального матеріалу базувався на загальноприйнятих теоретичних положеннях, достовірність та ефективність яких доведено практичним досвідом. Викладач повинен вміти обґрунтувати кожну тезу, вимогу, або алгоритм дій при вирішенні певного навчального завдання, посилаючись на відповідні положення споріднених наук: педагогіки, біомеханіки, балістики, нормативних документів тощо. Разом з тим, складність реалізації цього принципу, стосовно вогневої підготовки, полягає у тому, що зміст її оновлюється з появою нових зразків зброї та спорядження, корекцією правових норм застосування зброї та користування нею, або зміною нормативних документів, які регламентують порядок організації вогневої підготовки. Усі такі новації тягнуть зміни у прийомах і правилах поводження зі зброєю, створюють нові тенденції у техніці стрільби – все це потребує від викладача враховувати при плануванні занять як фундаментальні теоретичні положення вогневої підготовки, так і динаміку сучасної стрілецької справи. Наприклад, поява новітніх моделей кобур передбачає зміну алгоритму підготовчих дій стрільця при приготуванні до відкриття вогню, що слід враховувати при відпрацюванні окремих вправ Курсу стрільби.

Принцип доступності навчання потребує від викладача враховувати рівень теоретичної та практичної підготовленості контингенту, з яким буде проводитись заняття. Для реалізації цього принципу слід користуватись дидактичними правилами «від відомого до невідомого» та «від простого до складного». При цьому слід зважати на те, що надто легкі навчальні завдання неминуче призводять до зменшення зацікавленості та зниження пізнавальної активності курсантів. Отже, при розробці планів практичних занять, необхідно постійного, але поступового, у залежності від ступеня засвоєння курсантами попереднього матеріалу, підвищувати складності навчальних завдань. У цій частині принцип доступності співвідноситься зі специфічним для теорії фізичного виховання *принципом прогресування тренуючих дій* [1, с. 56]. Наприклад, на початковому етапі навчання можна виконувати вправи зі стрільби з полегшенням умов (без обмеження часу, зі скороченої відстані, окремі фрагменти комплексної вправи тощо), і навпаки, для підготовлених стрільців доречно впроваджувати стрільбу в ускладнених умовах – після фізичного навантаження, за наявності відволікаючих впливів, у формі змагання тощо.

Принцип зв'язку навчання з практикою полягає в тому, що на заняттях слід не лише вчити курсанта користуватись вогнепальною зброєю, але й проектувати специфіку його майбутньої професійної діяльності. Вже на початку розучування певної теми (вправи, прийому) слід ознайомити аудиторію з можливими ситуаціями у практичній діяльності, де

можуть знадобитися відповідні знання та навички, а в подальшому моделювати такі ситуації. Наприклад, при вивченні прийомів усунення затримок при стрільбі, будувати вправи таким чином, щоб затримки виникали несподівано для стрільця; або відпрацьовувати здатність поліцейського швидко робити правовий аналіз ситуації та приймати рішення про застосування-незастосування зброї.

Принцип наочності навчання спрямований на створення в учнів зорових та смислових уявлень про предмет навчання. Зорові уявлення допомагають відповісти на питання «що та як треба робити», а смислові уявлення розкривають «для чого вивчається певна дія або прийом». Цей принцип вимагає використання наочних засобів навчання (плакатів, схем, відеоматеріалів тощо), а при викладанні практичних розділів вогневої підготовки важливим засобом є показ певних прийомів та дій зі зброєю, який має зразково виконати викладач – адже саме спостереження є першоджерелом пізнання людиною дійсності. Проте наочність навчання забезпечується не лише самим показом – його слід супроводжувати коментарем, який спрямовує увагу аудиторії на головні ознаки об'єкту показу, які можуть бути не очевидними при зоровому сприйнятті, особливо початківцями. Так, при показі прийому від'єднання магазину в пістолеті Макарова слід пояснити в якому напрямку прикладати зусилля до защіпки, та як узгоджуються дії великого та вказівного пальців. До того ж, під час пояснення необхідно розкрити смисл, сутність того чи іншого прийому або дії у контексті з тією діяльністю, для виконання якої цей прийом вивчається. Наприклад, при вивченні розбирання та збирання пістолета слід пояснити в яких випадках здійснюють неповне, а в яких повне розбирання.

Принцип усвідомленості та активності навчання передбачає, що курсант розуміє, з якою метою вивчає ту чи іншу тему (вправу, норматив), та виявляє наполегливість та зацікавленість при її засвоєнні. Адже з усього обсягу сприйнятої інформації запам'ятовується лише те, що суб'єктивно актуальне для певної особи, що необхідно для діяльності, якою вона цікавиться. Отже, щоб забезпечити *усвідомленість* навчання, необхідно актуалізувати кожну тему, тобто довести курсантові її зв'язок з майбутньою професійною діяльністю, сформувавши тим самим мотивацію до навчання. Наприклад, при вивченні прийомів чищення, змащення вогнепальної зброї та правил її збереження слід пояснити аудиторії, що від точного виконання всіх вимог залежить боєготовність поліцейського, а відтак і його здатність якісно та в повному обсязі виконувати покладені на нього законом обов'язки, а в деяких екстремальних ситуаціях від стану зброї може залежати життя громадян, законні інтереси яких захищає поліцейський, а також його власне життя. Важелем підвищення *активності* курсантів на заняттях є застосування проблемного навчання – створення ситуацій, які стимулюють аудиторію до самостійного

пошуку вірних рішень: це можуть бути вікторини, дискусії з питань матеріальної частини зброї, правил безпечного поводження зі зброєю, прийомів і правил стрільби, аналіз відеоматеріалів з реальними випадками застосування вогнепальної зброї поліцейськими тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Теорія і методика фізичного виховання : у 2 т. Т. 1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання / за ред. Т. Ю. Круцевич. Київ : Олімпійська літ., 2008. 391 с.
2. Фіцула М. М. Педагогіка : посібник. Київ : Академія, 2000. 542 с.
3. Ягупов В. В. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Либідь, 2002. 560 с.

Отримано 27.02.2020

УДК 378.14.015.62

Андрій Миколайович ЗЕЛЬНИЦЬКИЙ,

*провідний науковий співробітник Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського (м. Київ),
кандидат педагогічних наук, професор;*

<https://orcid.org/0000-0002-3910-7329>;

Олег Андрійович ЗАБОЛОТНИЙ,

*провідний науковий співробітник Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського (м. Київ),
кандидат військових наук, доцент;*

<https://orcid.org/0000-0001-8020-4721>;

Олександр Миколайович ВАСИЛЬЄВ,

*старший науковий співробітник Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського (м. Київ);*

<https://orcid.org/0000-0002-9492-5594>

МЕТОДИКА ОЦІНЮВАННЯ ЯКОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ЗАНЯТТЯ, ПРОВЕДЕНОГО ВИКЛАДАЧЕМ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ: «ВИКЛАДАЧ ОЧИМА КУРСАНТА (СЛУХАЧА)»

Запропонована методика оцінювання якості проведеного викладачем навчального заняття на основі оброблення з використанням методів кваліметрії даних опитування здобувачів вищої освіти.

Одним з важливих елементів управління якістю освітнього процесу закладу вищої освіти є зворотний зв'язок із здобувачами вищої освіти,

в тому числі шляхом об'єктивного оцінювання якості навчальних занять та професійно-педагогічної компетентності викладачів з погляду тих, хто навчається за відповідними освітніми програмами. Зазначене оцінювання пропонується проводити із застосуванням розробленої авторами на принципах кваліметрії (кількісне вимірювання якості) методики [1, с. 13–15], яка передбачає використання експрес-опитувальника «викладач очима слухача (курсанта)».

Експрес-опитувальник заповнюється слухачами (курсантами) навчальної групи (навчальних груп) по завершенні навчального заняття у той самий день під час самостійної підготовки. Керівництво процесом заповнення опитувальника покладається на відповідним чином підготовленого представника кафедри, факультету, навчального відділу (науково-дослідної лабораторії), іншу компетентну особу. Підрахунок результатів опитування проводиться після збору усіх опитувальників у відповідному структурному підрозділі закладу вищої освіти.

Нижче наведено зміст експрес-опитувальника, алгоритм обробки результатів опитування та визначення інтегрального показника якості проведеного викладачем навчального заняття.

Е К С П Р Е С - О П И Т У В А Л Ь Н И К *з оцінювання курсантами (слухачами) якості проведеного викладачем навчального заняття.*

Шановні товариші курсанти (слухачі), просимо Вас висловити власну думку щодо якості проведеного викладачем навчального заняття шляхом оцінювання кожного з критеріїв представленої таблиці, використовуючи наведену чотириохвальну оцінну шкалу. Вам потрібно у стовпчику «Результат оцінювання (Р, бали)» **поставити вертикальну риску у будь-якому місці подрібненої оцінної шкали** (від балу «2» до балу «5», масштаб – 0, 25 бала), що відповідає Вашому сприйняттю прояву кожного з представлених критеріїв у ході заняття. При цьому, бал «5» – це еталон прояву критерію (найвищий показник, що тільки можна собі уявити), бал «2» – найнижчий його прояв. Решта – відповідно. Своє прізвище зазначити не обов'язково.

Назва навчальної дисципліни (вписати _____)

*Вид заняття: лекція, групове, практичне, семінарське заняття
тощо (підкреслити або вписати _____)*

Час проведення занять (підкреслити): 1) перша пара; 2) друга пара; 3) третя пара; 4) четверта пара.

Таблица

№ з/п	Показники та критерії оцінювання якості проведеного навчального заняття (К)	Результат оцінювання (Р, бали)
1	2	3
1. Організація заняття:		
1.1	Своєчасність початку, закінчення заняття, дотримання часу, відведеного на перерву	2 3 4 5
1.2	Оптимальність витрат навчального часу на організаційні заходи (прийом рапорту, перевірка присутності слухачів, курсантів на занятті тощо)	2 3 4 5
1.3	Підтримання дисципліни в ході заняття, уникнення надмірного адміністрування	2 3 4 5
1.4	Підбиття підсумків заняття, постановка завдань на самостійну підготовку	2 3 4 5
2. Прояв морально-етичних якостей викладача у ході заняття		
2.1	Дотримання норм викладацької етики: гідна манера поведінки, охайність зовнішнього вигляду	2 3 4 5
2.2	Поважне й уважне ставлення викладача як до окремого слухача (курсанта), так і до колективу навчальної групи в цілому, без будь-яких упереджень	2 3 4 5
2.3	Педагогічний такт викладача: почуття міри, витримка та врівноваженість	2 3 4 5
2.4	Адекватна вимогливість викладача до слухачів (курсантів) під час заняття, рівне ставлення до них, принциповість, об'єктивність	2 3 4 5
2.5	Прояв викладачем толерантності, терпимості до інших поглядів	2 3 4 5
2.6	Прояв викладачем у ході занять національної свідомості, патріотизму, їх органічне поєднання із змістом навчання	2 3 4 5

Продовження табл.

1	2	3
3. Прояв дидактичної компетентності викладача у ході заняття :		
3.1	Визначення цілей заняття, розкриття викладачем значимості змісту заняття для подальшої професійної діяльності слухача (курсанта)	2345
3.2	Вільне володіння викладачем матеріалом навчальної дисципліни, конкретного заняття, наявність високих професійних знань, демонстрація загальної ерудиції	2345
3.3	Уміння викладача доступно, зрозуміло викладати матеріал, роз'яснювати складні моменти, наводити доречні приклади, виділяти головне, зберігати логічну послідовність викладання, уміння переконувати	2345
3.4	Уміння викладача підтримувати зацікавленість аудиторії в пізнавальній діяльності, створювати проблемні ситуації під час заняття, спонукати до дискусії	2345
3.5	Забезпечення викладачем зв'язку навчального матеріалу із сучасними досягненнями науки	2345
3.6	Створення викладачем мотиваційної основи (поштовху) для самостійного поглибленого вивчення навчального матеріалу заняття, навчальної дисципліни, спонукання до творчості та ініціативи	2345
3.7	Демонстрація викладачем культури мовлення, чіткої дикції, оптимального темпу викладання	2345
3.8	Уміння викладача зняти напруження і втому аудиторії, почуття гумору	2345

Закінчення табл.

1	2	3
4. Відчуття слухачем (курсантом) внеску від проведеного навчального заняття у формування особистого військового професіоналізму, загальної ерудиції :		
4.1	Отримані на занятті знання розширили мій загальний світогляд	2 3 4 5 ----- ----- ----- -----
4.2	Я зрозумів сутність викладеного на занятті навчального матеріалу	2 3 4 5 ----- ----- ----- -----
4.3	У мене склалося певне уявлення щодо можливості застосування здобутих на занятті знань (навичок, умінь) в звичайних умовах	2 3 4 5 ----- ----- ----- -----
4.4	У мене склалося певне уявлення щодо можливості застосування здобутих на занятті знань (навичок, умінь) в екстремальних умовах	2 3 4 5 ----- ----- ----- -----
4.5	За результатами проведеного заняття я усвідомив потребу щодо самовдосконалення , саморозвитку в контексті піднятих у ході заняття проблем	2 3 4 5 ----- ----- ----- -----
4.6	Загальна логіка, системність і методичні прийоми, що застосовані викладачем у ході заняття, є прикладом для наслідування у подальшій моїй професійній діяльності	2 3 4 5 ----- ----- ----- -----

В основу підрахунку покладено результати опитування, що позначені слухачами (курсантами) відповідною вертикальною рисою на подрібненій (масштаб 0,25 бали) оцінній п'ятибальній шкалі опитувальника (стовпчик 3).

Спочатку визначається відносний показник прояву i -того критерію j -того слухача (курсанта). Для переходу від абсолютних (бальних) показників до відносних результати оцінювання, що проставлені у кожному заповненому опитувальнику по кожному з критеріїв K_i (де i – номери критеріїв, у даному випадку – від № 1.1 до № 4.6), співвідносяться з балом «5» – еталонним проявом будь-якого критерію за формулою:

$$K_{ij} = \frac{P_{ij}}{P_j^{em}}, \quad (1)$$

де: K_{ij} – значення відносного показника прояву i -го критерію за результатами опитування j -го слухача (курсанта);

P_{ij} – абсолютне значення показника прояву i -го критерію, що проставлене в опитувальнику j -м слухачем (курсантом);

P_j^{em} – еталонне значення показника прояву критерію – (бал «5»).

Наприклад, якщо критерій № 3.7 (див. таблицю) – «Демонстрація культури мовлення, чіткої дикції, оптимального темпу викладання» оцінено на шкалі у 3,5 бали, то відносний показник $K_{3,7} = 3,5 : 5 = 0,7$.

Прояв критерію, оціненого як «2» порівнюється до «0».

Аналогічно визначаються прояви усіх інших критеріїв у ході заняття.

Далі, визначається усереднений відносний показник прояву i -го критерію в навчальній групі ($K_{i\text{cp}}$):

$$K_{i\text{cp}} = \frac{\sum_{j=1}^n K_{ij}}{n}, \quad (2)$$

де; n – кількість курсантів (слухачів) в навчальній групі (групах), які заповнювали опитувальник.

Інтегральний показник якості проведеного викладачем навчального заняття K_{Σ} підраховується за формулою

$$K_{\Sigma} = \frac{\sum_{i=1}^m K_{i\text{cp}} W_i}{m} \quad (3)$$

де: W_i – коефіцієнт вагомості i -того критерію, який визначається в кваліметрії із застосуванням методів експертного оцінювання [2, с. 140–143];

m – загальна кількість критеріїв у таблиці.

Припустимо, що інтегральний показник якості проведеного навчального заняття $K_{\Sigma} = 0,762$ або 76,2% від еталону – 100%. Загальні втрати склали 23,8%. Аналіз отриманих результатів оцінювання дозволяє відслідковувати втрати за кожним з критеріїв, що мали місце в ході проведення викладачем навчальних занять. Отже, впровадження розробленої методики в педагогічну практику ЗВО сприятиме процесу удосконалення якості освіти на основі врахування думки курсантів (слухачів), як суб'єктів освітнього процесу, і націлюватиме викладачів на подальше удосконалення організації, методики проведення та змісту навчальних занять.

Список бібліографічних посилань

1. Циба В. Т. Основи теорії кваліметрії : навч. посіб. Київ : ІЗМН, 1997. 160 с.
2. Азгальдов Г. Г. Теория и практика оценки качества товаров (основы кваліметрії). М. : Экономика, 1982. 256 с.

Отримано 06.02.2020

УДК [159.98:351.74](477)

Наталя Едуардівна МІЛОРАДОВА,

*професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук, доцент;*

 <https://orcid.org/0000-0002-0716-9736>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СЦЕНАРНОГО ПЛАНУВАННЯ В ПІДГОТОВЦІ ПОЛІ- ЦЕЙСЬКОГО

Автором розглянуто дев'ять послідовних етапів професійного сценарного планування як різновиду когнітивної діяльності щодо постановки цілей і завдань стосовно побудови особистого професійного майбутнього. Визначено мету, основні завдання та результати роботи на кожному з етапів. Визначено особливості проведення індивідуальних та групових занять на кожному із зазначених етапів.

Однією із складових професійно-психологічного супроводження професіогенезу працівників поліції є розвиток умінь особистісного професійного сценарного планування.

Уперше теорія сценарію була розроблена Е. Берном [1, с. 229] та його колегами в середині 60-х років ХХ століття. Науковець підкреслював, що людина має один або декілька життєвих сценаріїв, які закладаються ще в ранньому дитинстві, формують самосприйняття дитини і образ світу, та мають у нашому уявленні чітку структуру. Послідовники та прихильники цієї теорії доповнювали та розширювали її, аналізуючи особливості взаємодії в межах сценаріїв: Т. Келер [6] (теорія драйверів людини), К. Стайнер [5] (особливості сценарних посилань) та описуючи різні соціальні ролі: засновник віктимології Ч. Тойч [4] (віктимні життєві сценарії), С. Б. Карпман [7] (динамічний трикутник взаємодії). Дослідники Е. Ф. Зеєр та Е. Е. Симанюк [3, с. 40–42], базуючись на дослідженнях О. О. Бодальова [2], розглянули вплив зовнішніх та внутрішніх чинників на сценарії професійного розвитку особистості та виокремили їх види.

Кожна людина в змозі усвідомити та проаналізувати особистісні сценарні тенденції та виявити невірні, програті рішення, а потім перетворити

їх на ефективні. Це стосується всього життя людини та проявляється в усіх сферах як у особистісному житті, так і у професійному. Так, ми розуміємо *професійний сценарій* як план особистої, активно-суб'єктної та відповідальної самореалізації у конкретному професійному середовищі, розгортання якого залежить від взаємовпливу об'єктивних та суб'єктивних факторів.

Будування особистого професіогенетичного сценарію поряд із врахуванням факторів та умов включає в себе: формулювання цілей, розгляд шляхів їх досягнення, перевірку цих шляхів на реалістичність та екологічність, бачення перспектив та пошук ресурсів для їх досягнення. Цей процес можна назвати сценарним плануванням професійного шляху. Якщо вважати особистий професійний сценарій за особистий бізнес-проект, то *професійне, сценарне планування* доцільно розглядати як різновид когнітивної діяльності щодо постановки цілей і завдань стосовно професійного майбутнього та визначення оптимальних засобів їх реалізації.

Основним *змістом* сценарного планування є конструювання, створення різних «історій», різних і однаково правдоподібних варіантів розвитку майбутнього, які є добре структурованими і логічними.

Метою особистісного професійного сценарного планування є постановка цілей і завдань стосовно професійного майбутнього та визначення оптимальних засобів їх реалізації; перенесення професійного майбутнього в психологічне сьогодення.

Основні завдання:

1. Аналіз поточного рівня розвитку базових психологічних характеристик професіогенезу та існуючих сценарних тенденцій.
2. Усвідомлення ризиків та переваг домінуючих сценарних тенденцій.
3. Установлення ключових факторів ближнього зовнішнього професійно-освітнього середовища.
4. Установлення ключових факторів дальнього зовнішнього професійно-освітнього середовища.
5. Ранжування за важливістю й ступенем невизначеності ключових факторів внутрішнього та зовнішнього професійно-освітнього середовища. Визначення найбільш впливових та дієвих факторів.
6. Визначення логіки кожного з можливих у конкретній ситуації професійних сценаріїв: основна ідея сценарію, ризики та переваги, шляхи досягнення, ресурси, очікувані результати, особливості сценарних характеристик (вектору, темпу, траєкторії).
7. «Очищення» сценаріїв. Розгляд основних сценарноутворюючих факторів; усвідомлення та акцентування уваги на ресурсах, стосовно актуалізації визначених факторів.
8. Визначення найбільш реалістичного сценарію особистого професійного розвитку.

9. Постановка конкретних цілей та визначення конкретних кроків стосовно реалізації визначеного сценарію.

Заняття з професійного сценарного планування доцільно починати, використовуючи групову форму проведення. Перше групове заняття акцентує увагу учасників на визначенні термінології та основних підходів щодо професійного сценарного планування.

Розглянемо більш детального дев'ять послідовних етапів професійного сценарного планування.

1. Психолог пояснює, що перший етап починається з аналізу поточного рівня розвитку базових психологічних характеристик професійного розвитку працівника та існуючих сценарних тенденцій. На цьому етапі необхідно оперувати результатами, що використовувались у роботі з портфолію та результатами діагностичного етапу із використанням певних методик. Тобто проводиться аналіз фактичного професіогенетичного стану особистості.

2. На другому етапі психолог ознайомлює працівників із можливими ризиками та перевагами домінуючих сценарних тенденцій та організовує групову дискусію стосовно факторів впливу (негативних та позитивних) на формування сценаріїв професіогенетичного розвитку.

3. Третім етапом роботи є встановлення ключових факторів ближнього та дальнього зовнішнього професійно-освітнього середовища та їх ранжування за важливістю і ступенем невизначеності. Визначення найбільш впливових та дійових факторів.

Фактори внутрішнього та зовнішнього професійно-освітнього середовища визначають успіх чи невдачу реалізації сценарію, тобто це те, що впливає на професійний розвиток працівника поліції як в межах ЗВО та на робочому місці. Мозговим штурмом учасники визначають перелік цих факторів та визначають їх значущість як індивідуально, так і в групі.

Працівники окремо ранжують внутрішні та зовнішні фактори та визначають наявність зв'язку між ними та їх вплив на побудову особистого професійного сценарію. Для виокремлення зовнішніх факторів впливу на сценарне планування доцільно скористатися схемою аналізу PEST. При проведенні аналізу PEST виділяють політичні, економічні, соціокультурні та технологічні чинники впливу.

Результатом роботи на цьому етапі є визначення того, що відбувається обов'язково, а що може статися випадково. Це визначає рівень та якість підготовки до можливого впливу різних факторів на професійний розвиток.

Аналізуючи зовнішні та внутрішні фактори та їх обов'язковість і випадковість впливу на професійний розвиток, доцільним є визначення оптимального індивідуального сценарію в межах зазначених факторів.

4. Наступним етапом сценарного планування є визначення логіки кожного з можливих у конкретній ситуації професійних сценаріїв: основна

ідея сценарію, ризики та переваги, шляхи досягнення, ресурси, очікувані результати, особливості сценарних характеристик (вектору, темпу, траєкторії). Тобто кожен працівник розглядає свій особистий сценарій у контексті наявності існуючих показників базових психологічних характеристик, можливостей та ресурсів їх зростання та стабілізації. Прописує декілька можливих варіантів розвитку професійної кар'єри та визначає переваги та недоліки кожного з них. Також розглядаються стратегії їх реалізації.

5. Наступний етап «очищення» сценаріїв. Його сутність визначається тим, що працівники встановили найбільш важливі фактори-драйвери, які визначають логіку розвитку кожного з описаних сценаріїв. Необхідно повернутися до третього етапу та знову розглянути ключові фактори та оцінити їх зв'язок із виокремленими факторами за кожним із зазначених сценаріїв. Оцінити їх з боку реалістичності, енергозатратності, екологічності, безпечності та тривалості.

6. Після оцінки сценарію за такими критеріями необхідно обрати найбільш реалістичний та встановити конкретні кроки стосовно його реалізації.

Наприклад, що можливо зробити для реалізації свого професійного сценарію: зараз, протягом 30 хвилин; протягом наступних 24 годин; тижня; місяця тощо.

Результатом такої роботи є розвиток навичок аналізу особистих досягнень та перспектив подальшого професійного розвитку з урахуванням внутрішніх та зовнішніх факторів та побудова оптимального, гармонійного особистого професійного сценарію.

Список бібліографічних посилань

1. Берн Э. Трансакционный анализ в психотерапии / пер. с англ. А. Грузберг. М. : Эксмо, 2009. 416 с.
2. Бодалёв А. А. Вершина в развитии взрослого человека: характеристики и условия достижения. М. : Флинта ; Наука, 1998. 168 с.
3. Зеер Э. Ф., Сыманюк Э. Э. Психология профессиональных деструкций : учеб. пособие. М. : Академ. проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2005. 240 с.
4. Тойч Дж. М., Тойч Ч. К. Второе рождение или искусство познать и изменить себя ; пер. с англ. М., 1998. 183 с.
5. Claude M., Steiner Ph. D. Scripts People Live. Grove Press, 1990. 332 p.
6. Kahler Taibi, Capers Hedges. The Miniscript. *Transactional Analysis Journal*. 1974. № 4 (1). Pp. 26–42.
7. Karpman S. B. Fairy tales and script drama analysis. *Transactional Analysis Bulletin*. 1968. № 7 (26). Pp. 39–43.

Отримано 08.02.2020

УДК 378:355.23

Валерій Миколайович МОНАСТИРСЬКИЙ,

доцент кафедри військової підготовки

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,

кандидат педагогічних наук, доцент

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ПРОЦЕСУ ВИКОРИСТАННЯ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ОФІЦЕРІВ ЗАПАСУ У ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛАХ ЗВО

Висвітлено психолого – педагогічні аспекти процесу використання моделювання професійної діяльності в системі військової підготовки офіцерів запасу, що спрямовані на формування психологічних якостей, необхідних знань, умінь та навичок у випускників військових навчальних підрозділів ЗВО, які повинні не лише забезпечувати на належному рівні власне підготовку як військового фахівця, але і їх готовність адаптуватися до різноманітних умов майбутньої професійної діяльності тощо.

У процесі реформування військової освіти України суттєво змінились підходи до сучасного військового фахівця. Не є винятком і заклади вищої освіти (ЗВО), в яких створено військові навчальні підрозділи для підготовки офіцерів запасу. Сьогодення потребує суб'єктної професійної позиції у забезпеченні якості навчання, впровадження нових педагогічних та інформаційних технологій, використання світових досягнень у підготовці громадян до виконання військового обов'язку, проходження служби у Збройних Силах України та інших державних військових формуваннях [1].

З огляду на це, перед науково-педагогічним складом кафедр військової підготовки актуальною стає проблема формування готовності курсантів військових навчальних підрозділів ЗВО адаптуватися до різноманітних умов майбутньої професійної діяльності.

Враховуючи актуальність порушеної проблеми, розглянемо вплив процесу моделювання щодо вибору психолого-педагогічних технологій на ефективність формування готовності курсантів до проходження служби у Збройних Силах України та інших державних військових формуваннях.

У Глосарії сучасної освіти зазначено, що моделювання – це дослідження будь-яких явищ, процесів або систем шляхом побудови й вивчення їх моделей; використання моделей для визначення або уточнення характеристики оптимальної побудови об'єктів, що досліджуються [2, с. 120].

На нашу думку, завдання моделювання професійної діяльності в навчальному процесі офіцера запасу полягає у встановленні відповідності між вимогами до підготовки військового фахівця та отриманим обсягом

професійних знань і умінь, рівнем його компетентності та готовності до майбутньої професійної діяльності.

Виходячи із зазначеного, ми вбачаємо одним із ефективних засобів модернізації військової освіти, зокрема у військових навчальних підрозділах ЗВО, використання нових освітніх психолого-педагогічних технологій у навчально-виховному процесі майбутніх офіцерів.

Під освітньою психолого-педагогічною технологією слід розуміти таку побудову професійної діяльності науково-педагогічного складу військових навчальних підрозділів ЗВО, у якій усі етапи, що входять до освітнього процесу курсантів, представлені у певній цілісності та послідовності, а їх навчання і виховання передбачають досягнення необхідного результату і мають прогностичний характер (у даному випадку - готовності курсантів до майбутньої професійної діяльності).

Психологічна технологія моделювання професійної діяльності має будуватися з урахуванням сучасних вимог до психологічної підготовки військовослужбовців, а саме:

- озброєння курсантів теоретичними знаннями про особливості та труднощі військової служби, веденні сучасної війни й механізмах їх впливу на почуття, емоції, волю, свідомість і поведінку військовослужбовців та способи їх подолання;

- моделювання в навчальному процесі умов характерних до гібридної війни і створення її стрес-факторів у ході загальновійськової підготовки та підготовки курсантів до бойових дій;

- формування практичних навичок та вмінь подолання труднощів і стрес-факторів сучасного бою та успішного виконання бойового завдання;

- опрацювання психічної стійкості при діях на сучасній бойовій техніці та використанні високотехнологічних засобів збройної боротьби;

- формування психічної стійкості до військової служби і бойових дій взагалі, та психічної готовності до виконання конкретного бойового завдання зокрема;

- формування у курсантів навичок і вмінь саморегуляції психіки та надання психологічної допомоги тощо [3].

Методи імітаційного моделювання психологічної підготовки залежать від конкретної мети і матеріальної бази кафедри, можливостей і специфіки виконання завдань. Деякими з них є: імітація вогню супротивника, створення реальної картини виконання бойових завдань, створення в обстановці навчань і польових занять елементів надзвичайних ситуацій, небезпеки та раптовості; створення умов, коли необхідно вирішувати завдання в обмежений термін, у разі дефіциту часу; виконання тактичних завдань підрозділом у неповному складі тощо.

Педагогічна технологія моделювання професійної діяльності має будуватися перш за все на основі врахування раціональної організації

навчально-пізнавальної діяльності курсанта, закономірностей сприймання, запам'ятовування та відтворення інформації, закономірностей виникнення і протікання розумової діяльності, мислення тощо.

Однією з першорядних умов, яка сприяє формуванню готовності курсантів до майбутньої професійної діяльності, є розроблення та впровадження нових підходів до вивчення навчальних дисциплін, особливо військово-спеціальних, перехід до сучасних методик їх викладання, технологій та організаційних форм, спрямованих на підвищення творчої активності курсантів, самостійної роботи, самонавчання та самовдосконалення тощо. Цьому має сприяти забезпечення високого рівня психолого-педагогічної компетентності науково-педагогічного складу та розвитку матеріально – технічної бази кафедри військової підготовки.

Суттєве значення в оволодінні змістом військово-спеціальних дисциплін має системне впровадження в освітній процес технологій імітаційного моделювання, міжпредметних зв'язків, сучасних інформаційних технологій та тренажерів, які дають можливість змоделювати різноманітні військово-професійні ситуації у процесі навчання, продемонструвати в динаміці складові професійної діяльності конкретної посадової особи у військах; формувати і розвивати інформаційну культуру майбутнього офіцера; вдосконалювати методики проведення різних організаційних форм і видів занять тощо.

Головною особливістю імітаційного моделювання є ігровий характер: у процесі рольової взаємодії відбувається вирішення навчальних завдань, обмін знаннями та вміннями.

Таким чином, узагальнюючи сучасний досвід використання нових психолого-педагогічних технологій моделювання професійної діяльності в системі військової підготовки офіцерів запасу у військових навчальних підрозділах ЗВО, можна визначити такі основні напрямки щодо їх удосконалення:

1. Внести відповідні зміни до навчальних планів і програм у військових навчальних підрозділах ЗВО щодо вивчення та практичного опрацювання досвіду ведення бойових (спеціальних) дій у зоні проведення Операції Об'єднаних Сил та вимог розбудови ЗС України, що наближені до стандартів НАТО, сучасних понять загальновійськової (бойової) підготовки як одного із видів забезпечення готовності курсантів до майбутньої професійної діяльності та ін.

2. Розробити наукове обґрунтування процесу тренувань курсантів у ситуаціях, які моделюють реальні екстремальні умови.

3. Застосовувати сучасні інформаційні технології, а саме:

- перехід від військового традиціоналізму до нових форм і методів навчання, орієнтованих на формування творчої особистості військового фахівця, який вміє поєднувати в різних варіантах теоретичні знання,

наукові здобутки з вирішенням питань, які виникають у військовій практиці;

- забезпечення наскрізної комп'ютеризації навчального процесу, створення комп'ютерних (інформаційних) систем та віртуальних комп'ютерних комплексів та комп'ютерних (імітаційних) моделей;

- розробку інтерактивних (мультимедійних) систем навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Концепція підготовки Збройних Сил України // Ukrainian Military Pages : сайт. 29.02.2016. URL: <https://www.ukrmilitary.com/2016/02/concept-of-the-armed-forces-of-ukraine.html> (дата звернення: 20.02.2020).

2. Глоссарий современного образования / под. ред. В. И. Астаховой и А. Л. Сидоренко. Харьков : ОКО, 1998. 120 с.

3. Настанова з морально-психологічного забезпечення підготовки та застосування Збройних Сил України. Київ : ГШ ЗС України, 2016. 84 с.

Отримано 27.02.2019

УДК [378.6:351.74].091.212.041

Галина Вікторівна МУХІНА,

доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Донецького юридичного інституту МВС України (м. Кривий Ріг),

кандидат педагогічних наук

ПРО ДЕЯКІ УМОВИ РЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТОЦЕТРОВАНОГО ПІДХОДУ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Теоретично обґрунтовано умови щодо реалізації студентоцентрованого підходу у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання»; виокремлено роль студентоцентрованого навчання у підготовці здобувачів вищої освіти та принципи його реалізації.

Реформування вищої поліцейської освіти в Україні зумовило запровадження у закладах вищої освіти студентоцентрованого підходу до навчання, який розглядає здобувача вищої освіти як суб'єкта з власними унікальними інтересами, потребами і досвідом, спроможного бути самостійним і відповідальним учасником освітнього процесу. Студентоцентрований підхід передбачає взаємоповагу між ЗВО і викладачем, реальну вибірковість ними навчальних дисциплін, участь їх у системі внутрішнього забезпечення якості навчання тощо [3]. У низці джерел підтверджується той факт, що студентоцентроване навчання передбачає розширення

прав і можливостей тих, хто навчається, розробку нових підходів до викладання і навчання, навчальних програм тощо [1, с. 5].

Однією із умов реалізації студентоцентрованого підходу до навчання здобувачів вищої освіти є проектування й моделювання (адекватного можливостям здобувачів) особистісно-орієнтованого середовища, яке буде стимулювати їх подальший розвиток мотивації досягнення, пізнавальної активності, самостійності та суб'єктності загалом.

Великий загаль педагогів та психологів розглядають освітнє середовище як сукупність взаємопов'язаних, взаємозбагачувальних та доповнювальних один одного факторів, які суттєво впливають на характер і направленість освітнього процесу у закладі вищої освіти.

Вітчизняні та зарубіжні педагоги і психологи, що досліджують феномен студентоцентрованого навчання, звертають увагу на те, що кожна особистість для свого розвитку та самореалізації потребує особистісно-орієнтованого середовища. Дослідники роблять акцент на необхідності зміни пріоритетів у діяльності викладача, а саме на зміщенні акцентів з організації навчальної діяльності здобувачів вищої освіти, у сферу формування навчального середовища, яке сприятиме самоосвіті та саморозвитку тих, хто навчається. При цьому принципово важливим, на нашу думку, є те, щоб ЗВО самі включалися до вирішення проблем, які пов'язані з побудовою власної навчальної траєкторії, а педагог повинен виробити систему дій щодо перетворення освітнього середовища на засоби діагностики, проектування й продукування особистісного росту та суб'єктності здобувачів вищої освіти [2, с. 122]. Тобто посилюється роль викладача як фасилітатора. Важлива функція викладача як фасилітатора це, перш за все, підтримка здобувача вищої освіти в його діяльності, сприяння його успішному просуванню в потоці навчальної інформації, поліпшення вирішення виникаючих проблем, допомога освоїти великі обсяги різноманітної інформації, усвідомлення своїх здібностей, своїх особистісних якостей тощо. Викладач не лише консультує та оцінює здобутки тих, хто навчається, а й організовує інтерактивне спілкування, сприяє їх особистісному розвитку, формує особистісно-орієнтоване середовище.

Отже, особистісно-орієнтоване середовище – це сукупність умов, які впливають на розвиток мотиваційно-потребнісної, емоційної сфери та інтересів особистості, дозволяють оптимізувати процес взаємодії і взаємовпливу в системі «здобувач вищої освіти-середовище», сприяють її суб'єктивному самовизначенню й самореалізації.

Дидактичну умову реалізації студентоцентрованого підходу у ЗВО складає розробка дидактичного забезпечення, адже ефективність будь-якої педагогічної технології навчання залежить не тільки від професійної компетентності та педагогічної майстерності викладача, але ж, звичайно, і від системи навчального забезпечення (підручник, навчальний

посібник, опорний конспект, практикум, методичні рекомендації щодо виконання самостійної роботи, робочий зошит з навчальної дисципліни тощо). Дидактичні матеріали повинні реалізовувати принцип суб'єктності навчання і всі разом взяті – скласти систему навчально-методичного забезпечення навчальної дисципліни. Основні засоби (підручник, навчальний посібник) в умовах студентоцентрованого навчання повинні мати в своїй структурі такі змістові навчальні блоки як: актуалізації навчального матеріалу (або контролю за засвоєнням раніше пройденого навчального матеріалу); основної інформації; додаткової інформації; закріплення навчальних знань, умінь та навичок; систематизації та узагальнення навчальної інформації; контролю, самоконтролю та рефлексії.

Основними вимогами до розробки студентоцентрованого дидактичного забезпечення є:

- забезпечити виявлення змісту суб'єктного досвіду здобувача вищої освіти, включення у процес навчання досвіду його попереднього навчання через навчальний матеріал (характер його, структуру тощо);
- надати здобувачу вищої освіти завдяки структурі навчального матеріалу можливість вибору навчальних завдань;
- стимулювати здобувачів вищої освіти до самостійного вибору і використання найбільш значущих для них способів опрацювання навчального матеріалу;
- забезпечити контроль не стільки результату навчання, скільки процесу навчання, тобто тих трансформацій навчального матеріалу, який здійснює здобувач вищої освіти, засвоюючи навчальний матеріал [2, с. 123].

Отже, нами запропоновано та охарактеризовано тільки декілька дидактичних умов реалізації студентоцентрованого підходу до навчання в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Для успішного запровадження зазначеного підходу слід підходити більш системно і виокремити всі необхідні умови та побудувати студентоцентровану модель навчання.

Список бібліографічних посилань

1. Борисенков В. П. Значение своеобразия и оригинальности в культуре и человеке в условиях глобализации. *Славянская педагогическая культура*. 2010. № 9. С. 5–6.
2. Мухіна Г. В. Дидактичні умови реалізації особистісно-орієнтованого навчання курсантів вищих юридичних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Київ, 2012. 254 с.
3. Методичні рекомендації для експертів Національного агентства щодо застосування Критеріїв оцінювання якості освітньої програми : затв. рішенням Нац. агентства із забезпечення якості вищої освіти від 29.08.2019 № 9 // Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти : офіц. сайт. URL:

УДК 37.091.21

Вікторія Євгенівна РОМАШЕНКО,

*доцент кафедри гуманітарних дисциплін факультету № 2
Донецького юридичного інституту МВС України (м. Маріуполь),
кандидат педагогічних наук*

ОСОБЛИВОСТІ АДАПТАЦІЙНОЇ РОБОТИ З МАЙБУТНІМИ ПОЛІЦЕЙСЬКИМИ

Присвячено проблемі адаптації майбутніх поліцейських у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання, визначено особливості психологічної адаптації курсанта-першокурсника до нових умов навчання і служби, запропоновано шляхи її покращення.

Актуальність проблеми адаптації студентів зумовлена тим, що, за даними дослідників, показники психічного розвитку та психофізіологічного стану сучасних студентів мають виражену тенденцію до погіршення, яка виявляється у зниженні ефективності функціонування в них сенсорних і сенсомоторних систем, погіршенні пам'яті й уваги, підвищенні стомлюваності, зменшенні загальної ефективності вирішення навчальних завдань, зниженні показників мотивації навчальної діяльності.

Адаптація студентів-першокурсників в умовах нового середовища, в умовах нової системи освіти у закладах вищої освіти не завжди проходить успішно. Дослідники дійшли висновку, що насамперед в абітурієнтів після періоду психічного стану радості, успіху, віри в майбутнє, планування перспектив студентського життя, очікування початку навчального року настає цілком реальний і досить складний для більшості з них період життя. Багато першокурсників відчують великі труднощі, пов'язані з відсутністю навичок самостійної роботи, роботи з підручником та першоджерелами, аналізом інформації великого об'єму, чіткого висловлювання своїх думок [2, с. 314–315].

Ще складнішою виявляється адаптація курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Специфічність умов ЗВО для курсантів зумовлена наявністю служби як обов'язкового структурного елементу в процесі навчання. Тобто вони одночасно мають адаптуватись і до службово-професійної, і до навчальної діяльності.

Службова діяльність майбутніх офіцерів пов'язана з високим рівнем фізичної та психоемоційної напруженості, що викликають різноманітні

стресорфактори. Труднощі при виконанні навчально-службових обов'язків, складність, а іноді й екстремальність умов виконання завдань професійної діяльності, напруженість, наявність перешкод, ризику, небезпечного для життя і здоров'я, вимагають, значної напруги фізичних і психічних сил. Крім того обмаль часу на спілкування з рідними та друзями, необхідність відмови від деяких потреб та бажань негативно впливає на ефективність навчально-службової діяльності [1].

У процесі психологічної адаптації курсантів спостерігається трансформація різних аспектів цілісної системи міжособистісних відносин у навчальному колективі, має місце процес зміни психологічного стереотипу поведінки, їхньої «Я-концепції», що постає певним індикатором внутрішньоособистісної перебудови особистості.

Різні дослідники [4; 6; 7] в процесі адаптації студентів і курсантів виокремлюють низку послідовних етапів, фаз та періодів. Аналіз наукових джерел надає можливість виокремити чотири етапи психологічної адаптації курсантів:

- підготовчий (етап професійного самовизначення абітурієнтів, пов'язаний із формуванням умінь і навичок для подолання труднощів першого періоду адаптації до навчання);
- орієнтувальний (засвоєння нормативних аспектів нового соціального середовища);
- пристосувальний (пристосування до особливостей та вимог навчально-службової діяльності, до мікроклімату навчальної курсантської групи);
- етап самооцінювання (самооцінка власного професійного вибору і поведінки у групі, етап активного становлення «Я-концепції») [5; 6; 7].

Суттєво, що адаптаційні ресурси курсантів зазнають випробування саме в перші місяці навчання [3, с. 300–304], коли відбувається засвоєння нового способу життя й якісно інших форм стосунків з педагогами, відносно новим соціальним і побутовим середовищем, що активізує енергетичні резерви першокурсників, а психофізіологічні показники стану організму (рівень пізнавальних та емоційно-вольових процесів, відновлювальні можливості організму, працездатність) є помітно зниженими [4, с. 8].

На нашу думку, для успішної адаптації курсантів, формування курсантського колективу та управління його становленням важливим аспектом є рівень культури науково-педагогічних працівників і керівництва ЗВО, саме тому для поліпшення процесу адаптації курсантів першого курсу науково-викладацькому складу потрібно: постійно демонструвати особистий приклад у колективах курсантів; враховувати індивідуально-психологічні особливості курсантів, їх рівень навчальних та фізичних здібностей; при спілкуванні зі співрозмовником зберігати на обличчі

приємний вираз, легку посмішку; використовувати метод «позитивності та підтримки», вдало сказане «добре слово» підвищує самопочуття, настрій і активність людини; використовувати комунікаційний прийом «Золоті слова» (невелике перебільшення будь-яких позитивних сторін людини, комплімент); налагоджувати клімат-спілкування, усунути власну нервозність, роздратованість; концентрувати увагу на потенційних можливостях, рішеннях, перспективах, а не на проблемах; висловлювати думки позитивно; залучати курсантів до громадського життя інституту у відділах ради курсантського самоврядування, участі в семінарах, тренінгах, спортивних заходах.

Значну роль під час процесу адаптації відіграє процес самоврядування. Активне наставництво зі сторони курсантів старших курсів допомагає курсантам-першокурсникам освоїтися в нових умовах, краще справлятися із побутовими труднощами та адаптуватися до фізичних навантажень. Для цього можна проводити дружні зустрічі, чаювання, залучати курсантів-старшокурсників до часткового проведення занять, організовувати наставництво в побутових питаннях тощо.

Визнаючи багатофакторну детермінанту адаптації першокурсників до навчально-виховного середовища, необхідно наголосити і на ролі співпраці всіх учасників навчально-виховного процесу, оскільки допомога студенту/курсанту повинна здійснюватись на основі тісної взаємодії всіх підрозділів навчального закладу: кураторів, курсових офіцерів, викладачів, психолога, студентського самоврядування. З цією метою слушно було б проводити спільні заходи спрямовані на взаємодію, взаємопідтримку, згуртування колективу, конструктивне спілкування, створення сприятливого клімату в колективі.

Отже, задля допомоги курсантам першокурсникам адаптуватись до нових умов навчання і служби варто застосовувати як традиційні, так й інноваційні методики, а також піклуватись про відповідно підготовку офіцерського та професорсько-викладацького складу до здійснення ними адаптаційної роботи.

Список бібліографічних посилань

1. Глова Л. А. Оптимізація соціально-психологічної адаптації курсантів як важливий етап їх підготовки до діяльності в особливих умовах. *Вісник Національного університету оборони України*. 2011. № 6 (25). С. 158–161.
2. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 486 с.
3. Литвинова Л. В. Причини психологічної дезадаптації студентів першокурсників. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2000. Ч. 6. С. 300–304.
4. Семиченко В. А. Психические состояния: модульный курс для преподавателей и студентов. Киев : Магистр-S, 1998. 207 с.
5. Соколова И. М. Методы исследования адаптации студентов. Харьков : ХМУ, 2001. 276 с.

6. Царьов Д. О. Підготовка до професійної адаптації майбутніх правоохоронців у вищих навчальних закладах МВС України : монографія. Дніпропетровськ, 2016. 231 с.

7. Щербина В. А. Навчально-прикладна психофізична підготовка та здоров'я студентів : навч.-метод. посіб. Київ, 1998. 160 с.

Отримано 18.02.2020

УДК 355.233.2:159.9

Сергій Анатолійович ТУЗІКОВ,

доцент кафедри фізики та радіоелектроніки

Харківського національного університету

Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба,

кандидат технічних наук, доцент;

 <https://orcid.org/0000-0001-5919-1137>;

Володимир Васильович БЕЛОУСОВ,

доцент кафедри фізики та радіоелектроніки

Харківського національного університету

Повітряних Сил імені Івана Кожедуба,

кандидат технічних наук, доцент;

 <https://orcid.org/0000-0003-2872-7933>;

Всеволод Сафонович ДЖУС,

доцент кафедри фізики та радіоелектроніки

Харківського національного університету

Повітряних Сил імені Івана Кожедуба;

кандидат технічних наук, доцент;

 <https://orcid.org/0000-0003-0094-6309>

ДЕЯКІ МЕТОДИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВИХОВАННЯ КУРСАНТІВ (СЛУХАЧІВ) ЗВО ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Обґрунтовується, що в сучасних умовах серед виховних напрямів найбільш актуальними виступають морально-психологічне, патріотичне та громадянське виховання курсантів (слухачів) ЗВО, як стержневі, основоположні, відповідають нагальним вимогам і викликам сучасності та забезпечують розвиток їх почуттів як базової якості особистості. Розглядаються деякі методи морально-психологічного виховання курсантів (слухачів) ЗВО зі специфічними умовами навчання.

Виховна робота у ЗВО зі специфічними умовами навчання – це система організаційних, морально-психологічних, інформаційних, педагогічних, правових, культурно-просвітницьких та інших заходів, спрямованих на формування і розвиток у курсантів (слухачів) професійно

необхідних психологічних якостей і моральної самосвідомості, що має забезпечити високу готовність органів управління, підрозділів, зміцнення дисципліни та правопорядку, згуртування колективів.

За характером застосування й впливу на психіку курсантів (слухачів) методи морально-психологічного виховання можна поділити на вербальні, практичні та емоційно-вольової саморегуляції.

1. Вербальні методи морально-психологічного виховання. До них належать: переконання; навіювання; психологічна консультація. Головне їх призначення полягає в тому, щоб формувати правильне уявлення про необхідні зміни у психіці курсанта (слухача) і психології його колективу та викликати їх.

Переконання – основний метод морально-психологічного виховання, який забезпечує ефективність усіх інших методів, а також лежить в основі діяльності та поведінки курсанта (слухача). Переконаннями є такі знання, які для курсанта (слухача) мають особистісний смисл, тобто вони формують його свідомість і світогляд, регулюють світосприйняття і світорозуміння, звернене до його логіки, розуму та знаходиться у тісному зв'язку з його світоглядом, емоціями, почуттями та волею.

Навіювання – спрямоване до підсвідомості та почуттів курсанта (слухача), розраховане на некритичне сприйняття інформації та має на меті сформувати відповідні мотиви його поведінки та діяльності.

Навіювання закономірне психічне явище, що ґрунтується на особливій властивості курсанта (слухача) – *сугестивності* (нахил до навіювання), яка тією чи іншою мірою притаманна кожному курсанту (слухачу). Взагалі, сугестивність - це нормальна властивість психіки курсанта (слухача), але надмірна сугестивність, а особливо за критичних обставин, може викликати дезорганізацію поведінки та паніку, і тому є вкрай небажаною.

Характеристики сугестивності

Низька сугестивність	Висока сугестивність
Сильний тип нервової системи	Слабкий тип нервової системи
Швидкий темп психічної діяльності	Повільний темп психічної діяльності
Інтроверт	Екстраверт
Скептичний	Довірливий
Спокійний	Тривожний
Упертий	Податливий
Високий рівень спрямування до самовираження	Низький рівень спрямування до самовираження
Творче мислення	Репродуктивне мислення
Намагання до самостійності	Прагнення працювати шаблонно

Протилежною рисою сугестивності є критичність. Її можна успішно застосовувати в практиці морально-психологічного виховання курсанта (слухача) з метою активізації його психічних резервів, формування настанов на успішне подолання будь-яких труднощів. Вона може здійснюватись у двох формах: *гетеросугестії* (сторонній вплив) та *автосугестії* (самонавіювання). Об'єктом гетеросугестії може бути як окремих курсант (слухач), так і колектив. Джерелом навіювання може бути викладач, вихователь, колектив, інші групи колективу, елементи психології колективу, засоби масової інформації тощо. Автосугестія передбачає поєднання в одній особі сугестора (джерело навіювання) та сугеренда (об'єкт впливу).

Навіювання досягається *вербальними* та *невербальними* засобами. До вербальних належать *слова та інтонація*. У навіюванні величезний вплив на психіку курсанта (слухача) має слово. Особливо таке, що свідчить про небезпеку. Слово та пов'язаний із ним збуджуючий образ створюють у корі головного мозку курсанта (слухача) потужний центр збудження, який, у свою чергу, призводить до сповільненої діяльності інших частин головного мозку. При цьому нав'язана думка стає єдиною у свідомості та підсвідомості, особливо за критичних обставин. Інтонація відіграє важливу, а в екстремальних умовах - вирішальну роль. За допомогою інтонації відбувається передача почуттів, що призводить до посилення ступеня впливу. В організації процесу навіювання викладачу або вихователю слід обов'язково це враховувати.

До *невербальних засобів* навіювання належать міміка, пантоміміка, жести, дії, фактори оточуючого середовища. Невербальні засоби мають навіть більший вплив, ніж вербальні, тому для посилення ефекту навіювання необхідно вміло застосовувати різноманітні дії. Методи навіювання поділяються на *прямі* та *посередні*, а також на *навмисні* й *ненавмисні*. Пряме навмисне навіювання полягає у використанні спеціальних «словесних формул», які закарбовуються в підсвідомості курсанта (слухача) і стають активним елементом його свідомості та поведінки. При застосуванні посередніх засобів зміст навіювання вкладається до повідомлення у замаскованому вигляді й сприймається курсантом (слухачем) мимовільно.

Психологічна консультація є одним із важливіших методів психологічної допомоги. Вона сприяє зняттю психічної напруженості в колективі та в поведінці окремого курсанта (слухача), пошуку оптимальних моделей поведінки в критичних ситуаціях.

2. Практичні методи морально-психологічного виховання. До них належать: психологічні вправи і тренування, метод аварійних ситуацій.

Психологічні вправи і тренування – це система багаторазових повторень, що стають дедалі складнішими, спеціальних дій та вчинків з

метою формування у курсанта (слухача) провідних якостей й злагоженості колективу, необхідних їм для ефективної діяльності.

Прийоми і засоби, які моделюють діяльність курсанта (слухача) у складних умовах становлять метод *аварійних ситуацій*. Такі ситуації створюються штучно з метою викликання у його стресового стану різних ступенів. Відомо, що стрес в екстремальній ситуації може впливати як мобілізуючий, так і демобілізуючий фактор. Він має два ступеня: легкий (гіпострес) та високий (гіперстрес). Усе це певною мірою залежить від конкретних характеристик нервової системи курсанта (слухача), особистісної значущості факторів, що впливають на нього, досвіду діяльності в екстремальних умовах. З цього випливає, що ефективність морально-психологічного виховання залежить також від індивідуально-психічних особливостей психіки кожного курсанта (слухача) і його вміння керувати своєю поведінкою в екстремальних ситуаціях.

3. Методіємощно-вольової саморегуляції повинні зайняти належне місце в морально-психологічному вихованні курсанта (слухача). Цю роботу слід виконувати *в два етапи*. На першому етапі необхідно настроювати курсанта (слухача) на пізнання своїх індивідуально-психічних особливостей, своїх сильних боків і недоліків. Другий етап – це озброєння курсанта (слухача) навичками й уміннями застосування методів самопереконавання, самонавіювання, самосвідомості та самопізнання, самооцінки, самотренування, самоуправління, самозаохочування, самоконтролю тощо.

Мета методу *самопереконавання* - самоусвідомлення курсантом (слухачем) соціальної значущості. *Самонавіювання* ґрунтується на його свідомому використанні можливості впливу другої сигнальної системи на психічні та фізіологічні процеси, які відбуваються в організмі людини. На основі *самосвідомості* та *самопізнання* відбувається його самооцінка. *Самооцінка* – це оцінка курсантом (слухачем) самого себе, своїх можливостей, якостей і місця у колективі. Ще один метод емоційно-вольової саморегуляції – *самотренування*. Це систематичне повторення аналогічних вчинків, дій, слів з метою розвитку необхідних рис, навичок і звичок.

Таким чином, уміння ефективно використовувати можливості різних методів, прийомів і засобів морально-психологічної загартованості курсанта (слухача), творчий підхід до її організації – це передумова їх успішних дій в умовах буття який діяльності.

Отримано 08.02.2020

УДК 343.983

Сергій Олександрович ШЕВЦОВ,

перший заступник директора

Харківського науково-дослідного

експертно-криміналістичного центру МВС України,

кандидат педагогічних наук

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ НАВЧАННЯ В СИСТЕМІ СЛУЖБОВОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто окремі проблемні питання професійної підготовки слідчих та інспекторів-криміналістів Національної поліції України. Запропоновано впровадження новітніх інтерактивних методів в систему службової підготовки.

Досвід останніх п'яти років практичної діяльності працівників Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України дозволяє стверджувати про наявність певних проблем в організації слідчими Національної поліції України огляду місця події (далі – ОМП). Критичного рівня досягла і ефективність роботи інспекторів-криміналістів, залучених до ОМП. Основні проблеми, що виникають у ході цієї слідчої дії, є такі: 1) ухилення слідчих від виконання керівної функції; 2) небажання інспекторів-криміналістів застосовувати весь діапазон методів виявлення та вилучення слідової інформації; 3) небажання інспекторів-криміналістів вилучати сліди біологічного походження (у зв'язку з невпевненістю в правильності своїх дій); 4) відсутність у слідчих та інспекторів-криміналістів розуміння та навичок здійснення процедури комплексного огляду предметів; 5) намагання інспекторів-криміналістів вилучати не самі сліди, а цілком великогабаритні об'єкти; 6) ігнорування слідчими та інспекторами-криміналістами правил стерильності (причина контамінації). Причинами виникнення таких негативних явищ слід вважати низький рівень ефективності занять зі службової підготовки зазначених категорій працівників поліції.

На сучасному етапі одним з найефективніших методів підвищення рівня професіоналізму співробітників поліції та їх відповідності вимогам сьогодення є впровадження інтерактивного тренінгу-навчання як методу організації навчання в процесі професійної підготовки. Що стосується інтерактивного навчання, то – це метод надання інформації, під час якого співробітник поліції має можливість отримати необхідну інформацію, висловити свої думки, взяти участь у практичних вправах, пов'язаних із фізичною та розумовою активністю, спрямованих на засвоєння інформації [5, с. 4]. Слово ж «тренінг» походить від англійського «to train», що означає «навчати, тренувати, дресирувати». Тренінг – це одночасно: цікавий процес пізнання, спілкування та ефективна форма опанування знань; інструмент для формування умінь і навичок; форма розширення

досвіду [1]. У такому випадку, під методом «тренінгу-навчання» слід розуміти інтерактивний метод набуття співробітником поліції нових знань, розвиток умінь і вироблення практичних навичок [5, с. 5].

На відміну від традиційних методів навчання, тренінг-навчання повністю охоплює весь потенціал працівника поліції: рівень та обсяг його професійної компетентності, самостійність, здатність до прийняття рішень, до взаємодії тощо. Крім формування практичних навичок в учасників, тренінг-навчання передбачає напрацювання й засвоєння поведінкових навичок, ідей, необхідних для виконання конкретних функцій [3, с. 5]. Характерною рисою тренінгу-навчання є те, що його учасники навчаються на власному досвіді.

Слід вважати доцільним залучення до групи учасників тренінгу-навчання одночасно і слідчих, і інспекторів-криміналістів. Це дозволить обом категоріям працівників опанувати принципи, підходи та алгоритми вивчення обстановки на місці події, визначити найбільш важливі об'єкти для огляду та з'ясувати послідовність дій. Адже саме слідчому (за рекомендаціями інспектора-криміналіста) доведеться приймати рішення про доцільність огляду окремих об'єктів безпосередньо на місці проведення слідчої дії або відтермінувати ці дії для створення більш зручних умов роботи. Особиста обізнаність слідчого є умовою, за якою стає можливим правильно оцінювати дії інспектора-криміналіста та коригувати його дії, якщо вони не відповідають інструктивним вимогам. У той же час роз'яснення чи консультації інспектора-криміналіста можуть надаватися слідчому в більш стислому форматі, оскільки в останнього є розуміння щодо послідовності та спрямованості дій, що виконуються. Усі ці фактори позитивно відображаються на взаємодії членів слідчо-оперативної групи та якості самого огляду [5, с. 7].

Тренінг-навчання передбачає обов'язкове тренування, що означає багаторазове повторення (мінімум три повторення) якоїсь дії до тих пір, поки учасник не зможе її виконувати самостійно та не отримає стійкого вміння. Саме тому рекомендується організовувати не менше трьох навчальних місць, поетапна зміна яких дозволяє змінювати предметну обстановку, але не змінює технології та послідовності практичних вправ.

В ході підготовки до проведення тренінгу-навчання слід визначитися з такими організаційними питаннями:

1. Місце проведення тренінгу-навчання (аудиторія, лабораторія, актова зала, прилегла територія) та кількість учасників (виходячи з кількості навчальних місць та їх перепускної здатності).

2. Відведений загальний час (доцільно розраховувати на 120 хвилин, без перерви).

3. Мета тренінгу-навчання (інформування, вивчення, ознайомлення, отримання практичних навичок та ін.).

4. Навчальні питання (не більше 5).
5. Навчальні місця, їх кількість (не більше 3) та відведений час.
6. План проведення тренінгу-навчання (вступ, розподіл по навчальних місцях, порядок заміни навчальних місць, підведення підсумків).
7. Керівник тренінгу-навчання та тренери (2-3 на кожне навчальне місце).
8. Методичне та матеріально-технічне забезпечення (комп'ютерна презентація, натурні зразки, приладдя, захисні засоби, література та ін.).

Список бібліографічних посилань

1. Бевз В., Главник О. Основні положення щодо проведення тренінгів // Освіта.UA : сайт. 18.10.2005. URL: <http://ru.osvita.ua/school/method/technol/598/> (дата звернення: 20.02.2020).
2. Криміналістика : підручник / В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін. Київ : Центр учб. літ., 2015. 544 с.
3. Методика проведення тренінгів : метод. матеріали / ред.-уклад. Н. М. Грачова. Харків : ХОУНБ, 2013. 56 с.
4. Судовий експерт: психологічні аспекти практичної діяльності : метод. посіб. / С. О. Шевцов, С. М. Лозова ; МВС України, Держ. наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр МВС України. Київ, 2011. 332 с.
5. Перлін С. І., Шевцов С. О., Матарикіна О. В. Слідча дія: огляд вогнепальної зброї та вибухонебезпечних матеріалів : метод. рек. з організації тренінгу-навчання. Харків, 2020. 28 с.

Отримано 28.02.2020

УДК 378.6(477)

Микола Олександрович БОРОВИК,

*викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ;*

 <https://orcid.org/0000-0003-0943-6735>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

*Вивітленні питання пов'язані з професійним навчанням поліцейських у
Великій Британії.*

Реформування вітчизняних правоохоронних органів передбачає пошук і впровадження нових підходів до підготовки майбутніх офіцерів поліції. Важливе теоретичне та практичне значення на цьому шляху має досвід професійної підготовки працівників поліції зарубіжних країн. Аналіз спеціальної літератури дає підстави констатувати, що досвід підготовки працівників поліції зарубіжних країн досліджували чимало вчених, а саме: О. Бандурка, В. Біліченко, В. Бондаренко, М. Долгополова,

В. Заросило, К. Ізбаш, Д. Калаянов, В. Підгірний, К. Рубан, О. Федоренко, С. Циганій, А. Черненкота ін. Науковці зауважують, що національну систему підготовки поліцейських слід розробляти на основі власного історичного досвіду з урахуванням ментальності населення та досвіду реформування правоохоронних структур зарубіжних країн.

Мета статті – розглянути окремі аспекти, пов'язані з професійним навчанням поліцейських у Великій Британії.

Систему Національної підготовки поліції у Великій Британії було засновано у 1993 році з метою об'єднання у національному масштабі розрізнених на той час секторів навчальної підготовки поліцейських. Вона включає: 1) апробаційне навчання новобранців (за виключенням Столичної поліції); 2) прискорені курси підвищення кваліфікації для сержантів та інспекторів; 3) стратегічні командні курси та деякі види міжнародних навчальних курсів.

Структуру системи складають п'ять навчальних апробаційних центрів, спеціалізований центр криміналістики, поліцейська комп'ютерна школа, два вузлових багатофункціональних центрів освіти та центральні офіси у Лондоні. Дирекція розташована у поліцейському коледжі Бремпілл.

Вирішенням питань щодо характеру та змісту навчання всіх поліцейських рангів займається Рада поліцейської підготовки – загальнонаціональна організація, до складу якої входять представники Міністерства внутрішніх справ та поліцейських управлінь, а також фахівці з навчання та представники поліцейських асоціацій.

У Великобританії підготовку поліцейських здійснюють у навчальних центрах, термін навчання становить від двох-трьох місяців до двох років, залежно від кваліфікації, яку отримує людина. Підготовка поліцейських здійснюється в спеціальних університетах або коледжах. Провідними закладами підготовки є:

1. Поліцейський коледж у Лондоні.
2. Поліцейський коледж у Прінстоні.
3. Коледж цивільної оборони.
4. Коледж організації пожежної служби.
5. Коледж служби попередження і застереження правопорушень.

Підготовка поліцейських кадрів Великої Британії передбачає такі етапи:

- 1) початкова підготовка для новобранців-констеблів (рядових поліцейських), яка триває перші два роки служби;
- 2) спеціальна підготовка кандидатів для служб карного розшуку, дорожнього руху й низки інших;
- 3) підготовка сержантів та інспекторів поліції;
- 4) підготовка керівних кадрів поліції [3, с. 69].

Залежно від мети професійної діяльності поліцейських виділяють три головні види навчання:

- початкове навчання – для тих, хто поступає на службу у поліцію, у навчальних центрах, та подальше їх навчання у місцевих підрозділах поліції протягом дворічного апробаційного періоду;
- спеціальне навчання поліцейських, які виявили інтерес до певних видів поліцейської діяльності;
- підготовка службовців поліції вищих рангів [2, с. 24].

На думку дослідників В. Підгірного та К. Рубан виділяють наступні вимоги до професійного навчання поліцейських у Великобританії:

- забезпечувати належну теоретичну та правову підготовку поліцейських та надавати підтримку службовцям поліцейських сил з метою виконання своїх функцій на найвищому рівні;
- сприяти доведенню до відома усіх поліцейських службовців оперативних завдань та національних пріоритетів поліції;
- робити внесок у справу більш активного надання поліцією різноманітних послуг з урахуванням потреб різних соціальних груп;
- поліпшувати систему керівництва поліцейськими силами [1, с. 116].

Результати, на одержання яких має бути спрямовано професійне навчання:

- високий рівень професійної та фізичної підготовки співробітників;
- виконання поліцейських функцій у максимальній відповідності із потребами місцевих громад, стратегічними завданнями та національними пріоритетами поліції;
- підвищення довіри до поліції шляхом постійного поліпшення професійної компетентності поліцейських служб;
- здатність найбільш повно використовувати найновіші науково-технічні досягнення;
- забезпечення позитивного ставлення з боку населення шляхом встановлення партнерських зв'язків;

Ми вважаємо, що урахування позитивного зарубіжного досвіду сприятиме ефективному вдосконаленню системи підготовки майбутніх офіцерів Національної поліції України.

Перспективним напрямком подальших досліджень є поглиблене вивчення критеріїв, показників, та рівнів розвинутості професійної освіти країн Західної Європи.

Список бібліографічних посилань

1. Горська М. О. Особливості професійного навчання поліцейських у сучасних умовах // Особливості підготовки поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. матеріалів I міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20 трав. 2016 р.) / МВС України, Департамент патрульної поліції України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. С. 116–120.

2. Правоохоронна система у Сполученому Королівстві: установи, професійна підготовка, періодика / The British Council : інформ. проект. Київ, 1999. 147 с.

3. Черненко А. П. Європейський досвід підготовки поліцейських та можливість його використання в Україні // Світовий досвід підготовки кадрів поліції та його впровадження в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 17 берез. 2016 р.) / МВС України, Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2016. С. 66–69.

Отримано 28.02.2020

УДК 378.635.174(477)(043.5)

Маргарита Вікторівна ЗАДОРОЖНА,

слідчий слідчого відділу Покровського відділення поліції

Криворізького відділу поліції

Головного управління Національної поліції в Дніпропетровській області,

аспірант кафедри педагогіки та психології

Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСНОВНІ ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ДІЛЬНИЧНИХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ

Проаналізована характеристика поняття «професійна компетентність», а також визначено основні педагогічні умови формування професійної компетентності майбутнього дільничного офіцера поліції. Розкрито сутнісні ознаки поняття «педагогічні умови», визначено зміст відповідних педагогічних умов та особливості їх забезпечення у процесі формування професійної компетентності майбутнього дільничного офіцера поліції.

Процес входження України до європейського освітнього та наукового простору безпосередньо пов'язаний з модернізацією вищої освіти. Майбутній фахівець має відповідати інтересам і запитам суспільства, саме тому одним з основних завдань освіти стає професійна підготовка фахівців, що спрямована на потреби держави.

Таким чином, завданням сучасної вищої школи є створення таких педагогічних умов, в яких студент (курсант) зможе проявити себе не лише інтелектуально та пізнавально-активним, а й забезпечити формування у нього професійно значущих якостей та професійної компетентності.

Для виявлення характеристики поняття «професійна компетентність» нами було проаналізовано спектр теоретико-методичних аспектів різних науковців, а саме: В. Г. Андросюк, О. М. Борисюк, Л. І. Казміренко, Г. О. Юхновець та інші.

О. М. Борисюк, розглядає професійну компетентність як одну зі сходинок професіоналізму сукупність знань, умінь, навичок, способів

діяльності, професійно важливих психологічних якостей, необхідних фахівцю для здійснення ефективної професійної діяльності. Для того, щоб знайти своє місце у професійній ієрархії, особистість повинна оволодіти високим рівнем професійної компетентності [1].

В контексті нашого дослідження професійна компетентність – це система навичок, знань, умінь, професійно-значущі та особистісні якості, а також оволодіння досвідом здійснення професійної діяльності на високому рівні.

Всебічний аналіз проблеми формування професійної компетентності майбутніх дільничних офіцерів поліції, виявлення сутності, структури та змісту цього поняття становить достатню теоретичну базу для розробки педагогічних умов формування зазначеної інтегративної характеристики майбутнього правоохоронця в освітньому процесі закладу вищої освіти.

Отже, **педагогічні умови** – це сукупність методів, форм, обставин, впливів та засобів освітнього процесу, які спрямовані на організацію взаємодії між студентом (курсантом) та викладачем з метою формування необхідних вмінь та навичок для ефективного їх використання в обраній професії. Таким чином, педагогічні умови є складовою частиною освітнього процесу та в сукупності забезпечують його ефективне функціонування та розвиток.

Так, А. Литвин наголошує на такій системі відбору педагогічних умов[2]:

- педагогічні умови є складовим елементом освітньої системи, цілісного педагогічного процесу, який виражений активністю всіх його учасників;

- педагогічні умови мають відображати сукупність можливостей освітніх умов (зміст, методи, прийоми і форми навчання та виховання, програмно-методичне забезпечення освітнього процесу) і матеріально-просторових умов (інноваційне навчальне та технічне обладнання), що впливають на діяльність освітньої системи;

- структура педагогічних умов має складатися як з внутрішніх елементів, які впливають на розвиток особистісних якостей майбутнього фахівця, так і зовнішніх обставин навчально-виховного процесу;

- відповідне обґрунтування педагогічних умов забезпечує функціонування та стійкий розвиток педагогічної системи, гарантує неперервність, підвищує якість та ефективність освітнього процесу.

Узагальнивши всі аспекти характеристики педагогічних умов можна стверджувати, що вони є абсолютні та деталізовані і можуть бути використані для аналізу формування професійної компетентності майбутніх дільничних офіцерів поліції.

За результатами дослідження, нами було виокремлено педагогічні умови, необхідні для формування професійної компетентності майбутніх дільничних офіцерів поліції:

1) *спрямованість освітнього процесу на формування професійної мотивації яка є основою формування професійної компетентності у майбутніх дільничних офіцерів поліції.*

2) *спрямованість змісту фахових дисциплін на оволодіння вміннями, навичками та досвідом здійснення майбутньої професійної діяльності.*

3) *використання інноваційних засобів, інтерактивних методів та форм навчання та його орієнтація на формування у майбутніх дільничних офіцерів поліції складових професійної компетентності (особистісної та комунікативної).*

У сучасній вищій школі головним завданням є підвищення ефективності навчання й оптимізація активно-пізнавальної діяльності курсантів, вирішення цього завдання можливе через формування у майбутніх дільничних офіцерів поліції мотивації до професійної діяльності. Формування мотивації до оволодіння майбутньої професії поліцейського – це розвиток внутрішнього інтересу курсантів до навчання, зокрема не тільки лекцій, семінарів тощо, але і до процесу здобуття знань під час створення певних ситуацій; мотивація професійної діяльності; прагнення до досягнення успіху; формування позитивного ставлення до майбутньої професійної діяльності як особистісної і соціальної цінності, усвідомлення значущості формування професійно значущих та особистісних якостей і умінь, формування потреби в професійному зростанні.

Реалізація цієї умови найбільш вдало відбувається за таких умов: створення сприятливого психологічного клімату в навчальному колективі; формування мотивації до професійної діяльності через засвоєння змісту навчальних дисциплін фахової спрямованості; застосування під час навчання активної пізнавальної діяльності, яка моделює умови майбутньої професійної діяльності (психологічні тренінги, вправи, ситуації професійного спрямування); формування мотивації до професійної діяльності, яка б сприяла забезпеченню їх професійної компетентності, можливо через формування позитивного ставлення до майбутньої діяльності. Дані методи спрямовані на розвиток самовизначення, самореалізації і відповідальності за результати навчання як основних характеристик особистості і одночасно сприяють збагаченню курсантів навчальною інформацією.

Наступною пріоритетною педагогічною умовою, яка сприяє, формуванню професійної компетентності майбутніх дільничних офіцерів поліції є спрямованість змісту фахових дисциплін на оволодіння вміннями, навичками та досвідом здійснення майбутньої професійної діяльності. Відображення змісту навчальних дисциплін у навчальних планах, програмах, підручниках, посібниках спонукає передусім до реформування таких змістових характеристик, як кількість та якість пропонованої

курсантам інформації, її зорієнтованість на майбутню професійну діяльність. При розробці другої педагогічної умови ми виходили з того, що зміст фахових навчальних дисциплін має передбачати розробку інтегрованих навчально-методичних комплексів, які безпосередньо пов'язані з професійною компетентністю та майбутньою професійною діяльністю працівників правоохоронних органів. Такі питання мають стати об'єктом найбільш вагомого ставлення курсантів у процесі їх засвоєння, перетворюючись на професійно значимі знання.

Як вагому та необхідну, розглянемо третю педагогічну умову - використання інноваційних засобів, інтерактивних методів та форм навчання та його орієнтація на формування у майбутніх дільничних офіцерів поліції складових професійної компетентності (особистісної та комунікативної). Процес навчання вимагає застосування різних форм і методів навчання, способів організації діяльності курсанта. Варто відзначити такі сучасні методи навчання, як активні й інтерактивні, спрямовані на розвиток пізнавальної та креативної активності курсантів. З метою формування професійної компетентності курсантів акцентуємо увагу на таких методах і формах навчання, які дозволяють повною мірою моделювати умови майбутньої професійної діяльності: *лекції-діалоги* (лекція-дискусія, лекція з розглядом конкретних ситуацій, евристична бесіда); *групові діалоги* (діалог у колі, «запитання-відповіді», «круглий стіл»); *рольові діалоги* (інсценування, рольова взаємодія, рольові ігри); *ситуативне моделювання*; *брейн-стормінг*; *метод аналізу конкретних ситуацій*; *професійно-психологічний тренінг*.

Педагогічні умови розглядаємо як один з компонентів педагогічної системи, цілеспрямований на застосування елементів змісту, методів (прийомів), форм організації навчання для досягнення позитивних результатів майбутнього дільничного офіцера поліції до професійної діяльності.

Вважаємо, що визначені педагогічні умови забезпечать організацію освітнього процесу, за якого відбудеться перехід курсанта в позицію професіонала, а навчальна діяльність трансформується у професіоналізм.

Список бібліографічних посилань

1. Борисюк О. М. Характеристика професійної компетентності офіцерів ОВС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 1. С. 67–76.
2. Андреев В. А. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс : в 2 кн. Казань : Изд-во Казан. гос. ун-та, 1996. Кн. 1. 552 с.

Отримано 21.01.2020

УДК 378.635.174-057.87(477)(043.5)

Ганна Ігорівна КУДРЯВЦЕВА,

*старший слідчий слідчого відділу Сумського відділу поліції
Головного управління Національної поліції в Сумській області*

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ НА ЗАСАДАХ КОМПЕТЕНТНІСНОГО ПІДХОДУ

Розглянута проблема підготовки працівників поліції до професійної діяльності. У контексті формування у майбутніх офіцерів поліції професійної відповідальності на засадах компетентнісного підходу конкретизовано очікувані результати навчання, описані у чотирьох категоріях-дескрипторах: знання, уміння, комунікація, автономність і відповідальність; розкрито їх сутність.

Професія «поліцейський» є однією з найскладніших професій сучасного суспільства, так як вимагає від її суб'єкта здатності з високою ефективністю вирішувати професійні завдання, що пов'язані з ризиком для життя, з обмеженістю часу реагувати на ту чи іншу ситуацію, з високим рівнем відповідальності за свої дії. Одним з найважливіших завдань вищої освіти є підготовка висококваліфікованих фахівців Національної поліції, які мають відповідальне ставлення і відповідну професійну поведінку, здатні осмислювати і добровільно брати на себе відповідальність за прийняті рішення та результат власних професійних дій.

Натепер у вітчизняній Національній рамці кваліфікацій (НРК) результати навчання (компетентності) співвідносяться з категорією «відповідальність». У документі результати навчання презентовані у чотирьох категоріях-дескрипторах: 1) знання, 2) уміння, 3) комунікація, 4) автономність і відповідальність.

Знання визначаються, як осмислена та засвоєна суб'єктом наукова інформація, що є основою його усвідомленої, цілеспрямованої діяльності. Знання поділяються на емпіричні (фактологічні) і теоретичні (концептуальні, методологічні).

Уміння визначаються, як здатність застосовувати знання для виконання завдань та розв'язання задач і проблем. Уміння поділяються на когнітивні (інтелектуально-творчі) та практичні (на основі майстерності з використанням методів, матеріалів, інструкцій та інструментів).

Комунікація визначається, як взаємозв'язок суб'єктів з метою передачі інформації, узгодження дій, спільної діяльності.

Автономність і відповідальність визначаються, як здатність самостійно виконувати завдання, розв'язувати задачі і проблеми та відповідати за результати своєї діяльності.

Причому згідно матриці відповідності визначених освітньо-професійною програмою компетентностей дескрипторам НРК (Методичні

рекомендації щодо зіставлення кваліфікацій з Національною рамкою кваліфікацій України (Проект від 5 березня 2015 року) кожна компетентність поєднує усі чотири категорії результатів навчання.

Так, відповідно до освітньої програми бакалавра спеціальності 262 – «Правоохоронна діяльність» галузі знань 26 – «Цивільна безпека» фахівець повинен оволодіти загальними та фаховими компетентностями.

До загальних компетентностей віднесено: конституційно-правову компетентність, загальнокультурну, мовленнєву, соціально-психологічну, екологічну, документознавчу, компетентність у сфері долікарської допомоги, компетентність у сфері судової медицини та психіатрії, компетентність у сфері трудового права, міжнародно-правову компетентність.

До спеціальних (фахових) компетентностей віднесено: кримінально-правову, кримінально-процесуальну, адміністративно-правову, адміністративно-процесуальну, цивільно-правову, цивільно-процесуальну, господарсько-правову, кримінологічну, криміналістичну, компетентність у сфері дотримання прав та свобод людини в діяльності органів Національної поліції України, тактико-спеціальну, компетентність у сфері інформаційно-телекомунікаційних систем, компетентність у сфері здійснення фізичного впливу, застосування спеціальних засобів та застосування вогнепальної зброї, компетентність у сфері адміністративної діяльності Національної поліції України.

Нормативний зміст підготовки поліцейських визначений у вигляді результатів навчання:

1. Здатність здійснювати превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень.

2. Здатність вживати заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень та припиняти виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення.

3. Здатність вживати заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення.

4. Здатність здійснювати своєчасне реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події.

Здатність здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності.

6. Здатність здійснювати розшук осіб, які переховуються від органів досудового розслідування, слідчого судді, суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, визначених законом.

7. Здатність у випадках, визначених законом, здійснювати провадження у справах про адміністративні правопорушення, приймати рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечувати їх виконання.

8. Здатність доставляти у випадках і порядку, визначених законом, затриманих осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, та осіб, які вчинили адміністративне правопорушення.

9. Здатність вживати заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку на вулицях, площах, у парках, скверах, на стадіонах, вокзалах, в аеропортах, морських та річкових портах, інших публічних місцях.

10. Здатність регулювати дорожнім рухом та здійснювати контроль за дотриманням Правил дорожнього руху його учасниками та за правомірністю експлуатації транспортних засобів на вулично-дорожній мережі.

11. Здатність вживати всіх можливих заходів для надання невідкладної, зокрема, домедичної і медичної, допомоги особам, які постраждали внаслідок кримінальних чи адміністративних правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в ситуації, небезпечній для їхнього життя чи здоров'я.

12. Здатність вживати заходів для визначення осіб, які не здатні через стан здоров'я, вік або інші обставини повідомити інформацію про себе, та встановлювати особу за невпізнаним трупом.

13. Здатність забезпечувати безпеку взятих під захист осіб на підставах та в порядку, визначених законом.

14. Здатність у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснювати контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді позбавлення волі.

15. Здатність вживати заходів для запобігання та припинення насильства в сім'ї.

16. Здатність на договірних засадах здійснювати охорону фізичних осіб та об'єктів права державної, приватної, комунальної власності у випадках та порядку, визначених законом та іншими нормативно-правовими актами.

7. Здатність надавати юридичну допомогу у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання.

18. Здатність здійснювати контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів та речовин, на які поширюється дозвільна система органів внутрішніх справ.

19. Здатність сприяти забезпеченню відповідно до закону правового режиму воєнного або надзвичайного стану, зони надзвичайної екологічної ситуації у разі їх оголошення на всій території України або в окремій місцевості.

20. Здатність виконувати в межах компетенції запити органів правопорядку (правоохоронних органів) інших держав або міжнародних організацій поліції відповідно до закону та міжнародних договорів України.

Отже, формування професійної відповідальності майбутніх офіцерів Національної поліції доцільно розпочинати під час навчання курсанта у закладі вищої освіти. На розвиток професійної відповідальності мають бути спрямовані зміст, методи та форми організації як освітнього процесу, так і виховна робота. З цієї метою необхідно розробити і створити певні педагогічні умови, спрямовані на формування професійної відповідальності як особистісної якості фахівця.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків є виокремлення і обґрунтування відповідних педагогічних умов та їх подальше запровадження в освітній процес закладу вищої освіти МВС України.

Отримано 28.02.2020

УДК 378.14.015.62

Іван Вікторович ЛОЗОВИЙ,

тимчасово виконуючий обов'язки заступника начальника навчального курсу факультету зенітних ракетних військ з морально-психологічного забезпечення Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба;

В'ячеслав Анатолійович ШТУКА,

заступник начальника факультету зенітних ракетних військ з морально-психологічного забезпечення Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

ПРАКТИЧНІ ЗАХОДИ КОМАНДИРА ПІДРОЗДІЛУ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ НАДІЙНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Професійна надійність є необхідною для досягнення високих стандартів якості трудової діяльності офіцерів-прикордонників. Освітній процес обов'язково повинен включати в себе цілеспрямоване формування професійної надійності майбутнього прикордонника. Робота командира з підлеглими в цьому напрямку включає в себе не тільки ретельний збір анкетних даних, але й вплив на емоційно-вольову, інтелектуальну та мотиваційну сферу особистості курсантів.

Виявлення сенсу даної професії також допоможе вивчення майбутніми офіцерами історії і сучасного періоду становлення прикордонного відомства.

Ряд професій передбачає діяльність людини в складних або екстремальних умовах. До них відноситься робота в умовах сенсорної ізоляції, тобто в соціально обмеженому середовищі (моряки, учасники експедицій, військовослужбовці (учасники ООС), в тому числі прикордонники) [1, с. 252]. Необхідність тривалий час працювати у відриві від дому, родини, у надто обмеженому колі спілкування – усе це є загальною відмінною рисою таких професій. Фахова підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників, діяльність котрих пов'язана з роботою в екстремальних умовах, окрім оволодіння системою професійних знань, умінь і навичок, повинна обов'язково включати процес формування професійної надійності. Недооцінка цієї складової підготовки фахівця у подальшому може призвести до неспроможності виконання ним професійних обов'язків за посадою з певних (екстремальних) умов [2].

Одним із основних напрямів діяльності та подальшого розвитку прикордонного відомства на 2020 рік є такий: підвищення рівня боєздатності органів і підрозділів Держприкордонслужби та їх готовності до виконання завдань із захисту державного кордону, розвиток прикордонної інфраструктури «Готовність, якість, надійність». Дослідження проблеми надійності свідчать про її багатоаспектність. Є. Мілерян увів поняття «якість трудової діяльності», що характеризується надійністю, ефективністю, різнобічністю, гнучкістю і темпом роботи. При цьому надійність може бути виражена стабільністю оптимального рівня працездатності в екстремальних умовах праці, що розглядається як здатність працівника до ощадливої витрати сил і розподілові у часі [1, с. 67].

Проблема надійності в психології розглядалася фізіологом І. Сеченовим. В інженерній психології вона розробляється завдяки працям В. Небиліцина. Учений запропонував в оцінці надійності оператора враховувати весь комплекс внутрішніх властивостей, які зумовлюють його здатність підтримувати необхідні робочі якості в умовах суттєвого ускладнення діяльності [1, с. 246].

Сучасні дослідження проблеми професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників охоплюють конкретні реалії сучасного освітнього процесу. Завдання керівника допомогти майбутньому офіцеру-прикордоннику (кожному окремо) знайти сенс обраної професії, позбавитись від будь-яких проявів песимізму, повірити у свої власні сили, подолати перешкоди, що стоять на шляху їх взаємовідносин із макросвітом з приводу реалізації духовних та матеріальних потреб, тобто досягти як усвідомлення, так і виконання професійного обов'язку перед Батьківщиною. Головним об'єктом, з яким команду підрозділу необхідно налагоджувати роботу щодо формування професійної надійності, є конкретна особистість (курсант), що є унікальним мікросвітом.

На початковому етапі роботи дії командира, на думку автора, мають бути спрямовані на отримання необхідного уявлення про вихідний рівень надійності підлеглих. Шляхами визначення такого рівня є: з'ясування анкетних даних про сім'ю, соціальне походження; індивідуальні та групові бесіди; тестування особового складу; аналіз оперативно-службової та навчальної діяльності підлеглих, звертаючи увагу на мотивацію щодо виконання ними завдань оперативно-службової діяльності.

Отримані матеріали становлять лише часткове уявлення командира підрозділу про сформованість професійної надійності підлеглих. Більш глибоке вивчення буде здійснюватися в процесі оперативно-службової повсякденної діяльності. Однак отримана інформація з самого початку дасть змогу командирі будувати роботу щодо формування професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників з урахуванням особливостей їх рідного середовища.

В подальшому обов'язком командира є допомогти майбутньому офіцеру-прикордоннику більш глибоко вивчити свій внутрішній світ, пізнати себе. Як свідчить практика, вкрай важливим є усвідомлення кожним курсантом необхідності самовдосконалення свого внутрішнього (духовного та фізичного) світу. Для реалізації цієї ідеї, на думку автора, слід ввести спеціальний курс навчання по самовдосконаленню професійної надійності особистості майбутнього офіцера-прикордонника.

Це завдання можливо вирішити за умови звернення до досвіду історії та сучасного періоду прикордонного відомства. Вивчення досвіду оперативно-службової діяльності відбувається в навчальний та позанавчальний час. Такі заняття та заходи розраховані на те, щоб допомогти майбутнім офіцерам-прикордонникам відчувати особливості та труднощі обраного ними шляху, відчувати ту велику відповідальність і надію, яку покладають держава та суспільство на «зелені кашкети». Крім цього, вивчення досвіду оперативно-службової діяльності прикордонників повинно здійснюватися не лише на рівні усвідомлення змісту сучасних явищ та подій, а також на основі аналізу причинно-наслідкових зв'язків, з'ясування їхньої природи розвитку.

Такими, на нашу думку, є основні практичні заходи командира щодо формування професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників. Безумовно, цей перелік заходів не є вичерпним. Заслужовують на увагу і можуть становити тематику подальших досліджень питання побудови на основі принципів відповідальності, патріотизму, професіоналізму та співпраці взаємовідносин прикордонників з місцевим населенням прикордонних регіонів. Підіймається питання відношення командира підрозділу до процесу формування професійної надійності майбутніх офіцерів. Наполягається, що завдання керівника допомогти майбутньому офіцеру-прикордоннику знайти сенс обраної професії,

позбавитись від будь-яких проявів песимізму, повірити у свої власні сили, подолати перешкоди.

Список бібліографічних посилань

1. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах : навч. посіб. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.

2. Гашук В. А. Формування професійної надійності майбутніх офіцерів-прикордонників як педагогічної умови їх деонтологічної підготовки. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогіка*. 2016. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadped_2016_2_5.pdf (дата звернення: 03.02.2020).

Отримано 08.02.2020

УДК 378.14.015.62

Володимир Миколайович ОЛІФЕРУК,

*начальник науково-дослідного відділу
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського (м. Київ);*

 <https://orcid.org/0000-0002-0722-7561>;

Надія Олексіївна ШАБАТІНА,

*старший науковий співробітник науково-дослідного відділу
Центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського (м. Київ);*

 <https://orcid.org/0000-0002-5066-9517>

ГАРАНТУВАННЯ ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ СЛУХАЧІВ (КУРСАНТІВ) У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Розглядається проблема гарантування якості підготовки слухачів (курсантів) у закладах вищої освіти на засадах впровадження в освітній процес компетентнісного підходу задля досягнення запланованих результатів навчання.

Цілеспрямована діяльність людей (особистість, група, колектив) передбачає досягнення певного, заздалегідь спланованого результату. Подібна діяльність складається з таких основних компонентів: МЕТА – ПЛАН – РЕСУРСИ – ПРОЦЕС – і, власне, РЕЗУЛЬТАТ, як ступінь досягнення мети й підсумок виконання певних послідовних дій, що й характеризують якість. Так, у міжнародному стандарті якості ISO:9000 (International Organization for Standardization – Міжнародна Організація зі Стандартизації) це поняття представлено як ступінь відповідності сукупності притаманних характеристик об'єкта визначеним вимогам [1].

Чільне місце в цих стандартах відведене гарантуванню якості освіти [англ. quality assurance education] як результату її всебічного забезпечення.

У вітчизняній законодавчій базі термін «гарантування якості освіти» уперше з'явився в Законі України «Про освіту» [2]. При цьому, поняття «гарантування» введене як одна з чотирьох задекларованих у зазначеному законі цілей щодо процесу розбудови та функціонування системи забезпечення якості освіти в Україні. Тобто, у даному контексті розглядаються два ключових поняття – «ціль» і «гарантування». Дамо їх визначення, що представлені у Великому тлумачному словнику сучасної української мови. «Ціль» – те, до чого прагнуть, чого намагаються досягти. «Гарантія» – порука в чомусь, забезпечення чого-небудь [3, с. 173; с. 1365]. Адаптуємо ці поняття до особливостей функціонування системи вищої освіти.

Ціль, у даному контексті, є заздалегідь намічений результат навчання, показник якості освіти. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» результат навчання – це «... знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти та які особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів [4].

Отже, гарантія якості в контексті результатів навчання – це порука та відповідальність закладу вищої освіти (далі – ЗВО) щодо виконання державного замовлення з підготовки слухачів (курсантів) зі ступенем сформованості визначених компетентностей в кожного з них не нижче встановленого рівня [5].

Проте й до сьогодні точаться дискусії навколо того – чи повинен ЗВО гарантувати якість освіти? На нашу думку, напрям та сенс подібних теоретичних дискусій потрібно змістити в інше річище і відповісти на такі нагальні запитання. У чому феномен гарантування якості освіти? Чи розроблено теоретико-методологічні і методичні засади гарантування якості освіти, якщо ні, то хто їх має розробити? Чи є гарантія якості освіти виключно результатом процесу її забезпечення і як цей результат оцінювати? Як має бути організована система гарантування якості освіти в педагогічній практиці ЗВО? Як і ким процес гарантування якості освіти повинен забезпечуватися і яка відповідальність суб'єктів освітньої діяльності за досягнуті результати освіти тощо? Відтак, нагальною постає проблема формування у слухачів (курсантів) відповідних компетентностей, інших професійно важливих якостей на рівні, що дозволяє їм успішно здійснювати професійну діяльність.

Компетентність здобувача вищої освіти, на нашу думку, являє собою інтегральний показник якості його підготовки як доведена ним здатність та готовність до самоосвіти, саморозвитку, до виконання функціональних

обов'язків на посаді за призначенням на основі творчого застосування здобутих знань, сформованих навичок та умінь, інших професійно важливих якостей і ціннісних орієнтацій відповідно до стандартів освіти. Тут слід звернути увагу на те, що не результати академічних знань визначають компетентність, а здатність і готовність їх творчо застосовувати в змінюваних умовах. При цьому, під поняттям «здатність» розуміється властивість індивіда, який може, уміє здійснювати, виконувати, робити що-небудь, поводити себе певним чином а «готовність (готовий)» – стан індивіда, який набув досвіду, досяг високої майстерності, підготувався до чого-небудь [3, с. 194; с. 360].

У наведеному визначенні варто проаналізувати словосполучення «доведена здатність» і дати відповідь на запитання – кому має довести цю здатність здобувач освіти? Безумовно, викладачеві, контролюючим особам, колегам. А головне – собі. Слухач (курсант) з першого дня навчання повинен бути вмотивованим на рефлексію, самоаналіз діяльності та самовдосконалення, без цього він не зможе стати активним суб'єктом навчання, а залишиться лише пасивним споживачем наданої інформації.

За такого підходу висувуються певні вимоги до компетентностей, а саме:

- компетентності мають формулюватися просто та однозначно розумітися всіма зацікавленими особами (замовниками, здобувачами, викладачами, управлінцями);
- компетентності повинні бути діагностичними, і для їхнього діагностування може використовуватися кваліметричний інструментарій (або розроблений набір вимірювальних засобів), що дозволяє об'єктивно оцінювати і вимірювати ступінь сформованості компетентностей у вигляді кількісної оцінки;
- стиль і термінологія формулювань компетентностей повинні бути зорієнтовані на кінцевий результат (наприклад: «здатний», «готовий», «володіє» тощо);
- набір компетентностей має бути мінімізований за ознаками достатності досягнення цілей освіти й завдань професійної діяльності, де не повинно бути надуманих, компетентностей, які не спонукають здобувача освіти до активного оволодіння ними і які неможливо ні оцінити, ні виміряти наявним інструментарієм.

Важливим компонентом функціональної системи гарантування якості освіти у ЗВО є компетентнісна модель випускника. Подібна модель у найбільш загальному вигляді, з урахуванням того, що на сьогодні в педагогіці єдиної класифікації компетентностей немає, може бути представлена відповідною ієрархічною структурою. Наприклад, вершина ієрархії – інтегральний показник – власне інтегральна компетентність випускника, яка розгалужується на два основні компоненти – ключові

компетентності та професійні компетентності. Ключові компетентності містять три складники: соціально-особистісні, загальнонаукові та інструментальні, а професійні – два: загально-професійні та спеціалізовано-професійні компетентності (див. таблицю).

Таблиця

Узагальнена компетентнісна модель слухача (курсанта)

Інтегральний показник	Показники 1-го рівня ієрархії	Показники 2-го рівня ієрархії
Інтегральна компетентність	1. Ключові компетентності	1.1. Соціально-особистісні компетентності
		1.2. Загальнонаукові компетентності
		1.3. Інструментальні компетентності
	2. Професійні компетентності	2.1. Загально-професійні компетентності
		2.2. Спеціалізовано-професійні компетентності

Подальше розгалуження компетентностей здійснюється на певних ієрархічних рівнях до такого стану їх декомпозиції, де прояв кожного з представлених показників можна оцінити і виміряти із застосуванням прийнятих у педагогічній практиці засобів діагностики якості з урахуванням коефіцієнтів вагомості кожного з критеріїв.

Виходячи з наведеного визначення компетентності, математичний вираз якості підготовки військових фахівців можна представити таким чином:

$$Q = \sum_{i=1}^n K_i G_i, (0 \leq Q \leq 1),$$

де: Q – інтегральна якість підготовки військового фахівця;

K_i – ступінь сформованості кожної з компетентностей, яка визначається у відносних показниках ($0 \leq K_i \leq 1$);

G_i – коефіцієнт вагомості кожної з визначених компетентностей ($\sum_{i=1}^n G_i = 1$);
n – кількість компетентностей на останньому ієрархічному рівні.

У вербальному вигляді цей закон, на думку авторів статті, можна сформулювати так: «Якість підготовки військових фахівців у ЗВО є інтегральним показником суми добутків ступеня сформованості кожної з визначених компетентностей та відповідного їй коефіцієнта вагомості».

Відтак, коли якість підготовки військових фахівців представлено відповідним законом, то його цілком правомірно можна застосувати в педагогічній практиці. При цьому, відкривається шлях до здійснення моніторингу рівня сформованості компетентностей і в якісному, і в кількісному виразах із застосуванням відповідних засобів діагностики якості освіти. Подібний підхід стає більш надійним інструментом у забезпеченні якості підготовки фахівців з вищою освітою та ефективності функціонування ЗВО.

Список бібліографічних посилань

1. ISO:9000. Системи менеджмента качества. Основные положения и словарь. URL: [https://pqm-online.com/assets/files/pubs/translations/std/iso-9000-2015-\(rus\).pdf](https://pqm-online.com/assets/files/pubs/translations/std/iso-9000-2015-(rus).pdf) (дата звернення: 21.01.2019).
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
4. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 21.01.2019).
5. Зельницький А. М. Концептуальні засади гарантування якості підготовки майбутніх офіцерів Збройних сил України у вищих військових навчальних закладах. *Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки*. 2017. № 6. С. 71–83.

Отримано 08.02.2020

УДК 378.6:355.318.1(477)

Вікторія Василівна ШЕВЧЕНКО,

старший викладач кафедри психології та педагогіки

факультету соціально-гуманітарних дисциплін

Національної академії Національної гвардії України (м. Харків)

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НГУ НА ЕТАПІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ ЯК ЯКІСНА ПІДГОТОВКА ДО СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано особливості побудови освітнього процесу підготовки військовослужбовців на засадах компетентнісного підходу. Розглянуто поняття «професійна компетентність» як якісна характеристика ступеня оволодіння військовослужбовцем НГУ на етапі фахової підготовки професійною діяльністю.

На сьогоднішній день однією з головних вимог до підготовки військових фахівців в Україні є формування особистості, що ввібрала в себе професійно важливі якості, готовність до визначеного виду діяльності, та професійні здібності. Тому одним із найважливіших завдань

навчання курсантів у вищих військових навчальних закладах є розвиток у них професійної компетентності, що передбачає наявність таких важливих загальних якостей як: рефлексивність, почуття відповідальності, дисциплінованість, працевитість, працездатність, ініціативність, енергійність, наполегливість, кмітливість, навички самовиховання та самоосвіти, емоційна стійкість та ін.

Останніми роками інтерес до проблеми професіоналізму військових фахівців значно виріс. Для людини, що обрала у своєму житті справу служіння Батьківщині, її захисту, принциповими питаннями стають свідомо самореалізація її як військового професіонала. І в цьому питанні без достатнього наукового уявлення про професійну компетентність не обійтися.

Як засвідчує аналіз наукової літератури, проблемі формування компетентності майбутнього фахівця приділяється увага в різних наукових сферах. До кола наукових інтересів військовитакі види компетентності: професійна (А. Ф. Адольф, О. Є. Антонова, Ю. В. Варданян, С. С. Вітвицька, О. А. Дубасенюк, І. А. Зязюн, Н. Г. Ничкало, Т. Г. Браже, С. В. Будах, С. Г. Вершловський, М. А. Галагузова, О. В. Добудько, А. О. Деркач, М. К. Кабардов, І. Б. Котов, В. Ю. Кричевський, В. І. Маслов, Т. В. Новикова, Р. В. Овчарова, Г. І. Саранцев, Л. Р. Соломко, В. Ю. Стрельников, Н. В. Харитонova, О. М. Шия); педагогічна (В. П. Бездухов, Л. П. Большакова, І. А. Воробйова, Л. Г. Карпова, С. В. Козак, А. Д. Онкович); психологічна (М. І. Лук'янова, Н. В. Яковлєва); соціально-перцептивна (Н. М. Єршова); загальнокультурна (І. О. Котлярова); комунікативна (В. П. Кузовлєв); життєва (І. Г. Єрмаков, Л. В. Сохань, І. П. Ящук) тощо.

Дослідженням вимог до професійної компетентності працівників правоохоронних органів займалися: Д. О. Олександрова, В. Г. Андросюк, О. М. Бандурка, В. І. Барка, О. М. Борисюк, С. П. Бочарова, О. В. Землянська, С. Д. Максименко, А. Ю. Панасюк, О. О. Реан, Ю. К. Стрелков, О. М. Цільмак, С. І. Яковенко.

Компетентнісний підхід в Національній гвардії України розглядали: А. В. Куруч, О. Є. Міршук, А. В. Турчинов, О. В. Луценко та інші. Процес підготовки військових фахівців ґрунтовно представлений у працях О. В. Барабанщикова, О. О. Безносюка, П. Л. Городова, А. Ф. Железняка, М. П. Коробейнікова, В. О. Огнєва, В. І. Осьодло, М. І. Нецадіма, Г. В. П'яньковського, Н. Ф. Феденко, В. В. Ягупова та інші.

Поняття «професійна компетентність» у науковій літературі не має однозначного визначення. Так, наприклад, О. Ф. Євсюков під професійною компетентністю розуміють деякий рівень, ступінь, якісний і результативний показник сформованості професійних знань, навичок опанування предмету та вміння їх реалізації в діяльності [2]. С. Самойленко професійну компетентність розглядає як комплексну характеристику людини, що

виявляється в конкретній професійній діяльності та включає знання, уміння, навички, здібності, досвід, мотивацію і особистісні властивості [1].

По відношенню до підготовки військовослужбовців Національної гвардії України, ми розглядаємо професійну компетентність як якісну характеристику ступеня оволодіння військовослужбовцем НГУ на етапі фахової підготовки тією професійною діяльністю, що передбачає усвідомлення своїх прагнень до даної діяльності, уявлень про свою соціальну роль, оцінку своїх особистісних рис та якостей як майбутнього військовослужбовця НГУ, співвіднесення результатів цієї оцінки з об'єктивними вимогами до цієї діяльності, регулювання на цій основі свого професійного становлення, зростання, самовдосконалення. Базуючись на такому підході, можна стверджувати, що професійна компетентність – це свого роду дозрівання особистості військовослужбовця, перехід у такий стан, що дозволяє продуктивно та кваліфіковано здійснювати професійну діяльність, виконувати всі професійні обов'язки, досягаючи суттєвих позитивних результатів.

Питання розвитку професійної компетентності є актуальним. Не є винятком розвиток професійної компетентності військовослужбовців Національної гвардії України на етапі фахової підготовки, оскільки саме від їх професійності залежить захист суверенітету нашої держави.

Список бібліографічних посилань

1. Самойленко С. А. Оценка профессиональной компетентности – новая услуга в службе занятости. *Профессиональный потенциал*. 2004. № 1–2. С. 2–9.
2. Євсюков О. Ф. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у навчальному процесі вищого військового навчального закладу : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Харків, 2006. 172 с.

Отримано 28.02.2020

УДК 378.6:351.74(477)

Вікторія Юрїївна ЦЕБИНОГА,

слідчий відділу слідчого управління

Головного управління Національної поліції в Харківській області

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

Досліджено актуальні питання професійної освіти майбутніх слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України. Визначено, що система професійної освіти повинна включати посилену складову психологічної підготовки. Наголошено, що психологічне забезпечення професійної освіти

повинно базуватися на таких принципах як: правомірність, гуманізм, толерантність, добровільність, конфіденційність, науковість, об'єктивність, комплексність та систематичність. Зроблено висновок, що за результатами психологічного забезпечення професійної освіти майбутній слідчий повинен уміти оцінювати свій психологічний стан, настрій, ступінь психоемоційного напруження під час вирішення повсякденних завдань різної складності.

У складних умовах розвитку слідчої діяльності, формування високо компетентного юриста, правознавця та правоохоронця з високим рівнем професійної освіти є важливою запорукою ефективної правоохоронної діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України. Остання пов'язана із чинниками на яких ґрунтується відповідний рівень психологічної готовності до вирішуваних службових та оперативних завдань. Відповідно процес такої готовності має формуватися на етапі професійної освіти у закладах вищої освіти системи МВС України, тобто безпосередньо в процесі навчання.

Тобто, діяльність майбутнього слідчого має бути пристосована до специфічних умов праці, психологічних особливостей правоохоронної та слідчої діяльності зокрема, що у свою чергу досягаються під час професійної освіти з посиленою системою психологічного забезпечення майбутньої слідчої діяльності.

Слід зазначити, що тематика психолого-педагогічних основ та особливостей професійної освіти працівників Національної поліції України не є новою, окремі напрямки висвітлені у працях провідних науковців та вчених серед яких: О. М. Бандурка, В. І. Барко, С. П. Гіренко, В. І. Гордієнко, С. М. Гусаров, Т. В. Дуткевич, В. І. Жданова, Н. П. Максимчук, Н. Е. Мілорадова, Л. І. Мороз, В. В. Рубців, О. Ю. Синявська, В. В. Сокурєнко, М. М. Фіцула, П. Д. Червоний, В. В. Чумак, Д. В. Швець, С. І. Яковенко, О. Н. Ярмиш та інші. В той же час, актуальні питання професійної освіти майбутніх слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України розглянуті поверхнево, а в умовах сьогодення зазначені питання потребують свого ретельного дослідження та удосконалення.

Першочерговим наголосимо, що професійна освіти майбутніх слідчих органів досудового розслідування Національної поліції України повинна включати низку заходів, що спрямовані на формування професійно значущих пізнавальних якостей правника, діяльність якого сьогодні пов'язана із труднощами, насамперед, психологічного та морального характеру. У зв'язку з цим майбутніх слідчих необхідно готувати у відповідності до системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів (слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, що затверджена наказом Міністерства внутрішніх

справ України від 06 лютого 2019 року № 88 [1]. Адже як слушно вказує Д. В. Швець, формування працівника поліції – це безперервний процес становлення та розвитку через освоєння людиною матеріальної та духовної культури, соціальних та особистісних відносин, характерних для конкретних умов його життя та діяльності. Саме вказані фактор і є найбільш впливовими для майбутніх поліцейських під час здобуття вищої освіти [2, с. 91]. А як зазначає В. В. Сокурєнко, посиленням психологічної складової у підготовці курсантів до професійної діяльності є важливою складовою процесу удосконалення діяльності Національної поліції України та реформування закладів вищої освіти МВС України [3, с. 14].

Відповідно система професійної освіти майбутніх слідчих Національної поліції України має включати посилену складову психологічної підготовки, оскільки існуючі сьогодні навчальні програми повною мірою не зорієнтовані на цілеспрямоване формування спеціальних професійно значущих пізнавальних якостей майбутнього правника, що зумовлює необхідність впровадження відповідних новітніх навчальних технологій, зокрема, професійно-психологічного тренінгів чи семінарів. Зазначене повинно базуватися на чітких принципах психологічного забезпечення, серед яких відповідно до вказаного наказу визначені: принципи правомірності, гуманізму, толерантності, добровільності, конфіденційності, науковості, об'єктивності, а також принципи комплексності та систематичності [1]. Відтак, результатом професійної освіти з посиленою складовою психологічної підготовки майбутніх слідчих повинно стати уміння точно оцінювати свій психологічний стан, настрій, ступінь психоемоційного напруження під час вирішення повсякденних завдань різної складності.

У науковій літературі слушно зазначається, що особистість майбутнього слідчого – продукт не лише минулого, а й реалій сьогодення і навіть майбутнього. Тому регулюванням актуального сьогодення та передбачуваного майбутнього, вдосконаленням соціально-психологічних, матеріальних і організаційних умов, орієнтуванням працівника на ефективне саморозгортання та самовдосконалення створюються сприятливі умови для професійного та загальноособистісного зростання [4, с. 99].

Таким чином, налагоджена система професійної освіти із посиленою складовою психологічного забезпечення майбутніх слідчих Національної поліції в цілому відкривають широкі горизонти подальшого підвищення рівня професійної спрямованості, оптимізації особистого професійного рівня та майстерності, а також формує індивідуальний стиль професійної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Про затвердження Порядку організації системи психологічного забезпечення поліцейських, працівників Національної поліції України та курсантів

(слухачів) закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських : Наказ МВС України від 06.02.2019 № 88 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0348-19> (дата звернення: 21.01.2020).

2. Швець Д. В. Формування особистості поліцейського в умовах вищої професійної освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 49, т. 2. С. 90–93.

3. Сокурєнко В. В. Психолого-педагогічні аспекти підготовки майбутніх офіцерів поліції у Харківському національному університеті внутрішніх справ // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 квіт, 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2019. С. 13–15.

4. Медведєв В. С. Особистість слідчого як проблема юридичної психології. *Право і безпека*. 2019. № 1 (72). С. 97–103.

Отримано 11.02.2020

СЕКЦІЯ 3

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

УДК 159.9:351.741(477)

Вадим Іванович БАРКО,

головний науковий співробітник

науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення

Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ),

доктор психологічних наук, професор;

[https://orcid.org/0000-0003-4962-0975;](https://orcid.org/0000-0003-4962-0975)

Володимир Петрович ОСТАПОВИЧ,

завідувач науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення

Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ),

кандидат юридичних наук

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФІЛЬ КЕРІВНИКА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ПІДРОЗДІЛУ ПОЛІЦІЇ ОХОРОНИ

Присвячено питанню визначення й узагальнення психологічних і правових аспектів професійної діяльності керівників територіальних підрозділів поліції охорони в контексті реалізації їхніх повноважень в управлінській сфері. Викладено теоретичні основи необхідних загальних і професійних компетентностей, складові частини професіограми та психограми. Результати дослідження виявили перелік необхідних компетентностей, якими має володіти керівник територіального підрозділу поліції охорони.

Одним із підрозділів Національної поліції України (НПУ), на який покладено завдання щодо надання послуг з охорони власності та громадян, є поліція охорони (ПО). Необхідність і невідкладність розв'язання проблем управлінської діяльності органів і підрозділів Національної поліції України висувають підвищені вимоги і до керівників ПО. Вітчизняні науковці присвятили чимало уваги вивченню психологічних аспектів поліцейської діяльності. Дані проблематиці присвятили наукові статті, монографії й посібники Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, О. М. Бандурка, В. І. Барко, Л. Ф. Бурлачук, О. В. Землянська, Л. І. Казміренко, П. В. Макаренко, Ю. Б. Ірхін, В. С. Медведєв, Т. В. Нещерет, О. В. Шаповалов, Г. О. Юхновець, С. І. Яковенко, G. V. Barrett, R. F. Miguel, J. M. Hurd, S. B. Lueke, J. A. Tan. та інші (3–10). У наукових працях авторів розкривається психологічний зміст правоохоронної діяльності, представлені

професіограми і психограми масових професій системи органів внутрішніх справ. Наразі в нашій державі практично немає досліджень, присвячених вивченню й узагальненню професійно важливих якостей і компетентностей керівників підрозділів поліції. Тому розробка психологічного профілю керівника територіального підрозділу ПО є актуальним дослідженням сьогодення.

Мета наукової статті полягає у визначенні й узагальненні психологічних і правових аспектів професійної діяльності керівників територіальних підрозділів поліції охорони в контексті реалізації їхніх повноважень в управлінській сфері.

Експериментальне дослідження з охопленням більш як 200 керівників підрозділів ПО з двадцяти областей держави, проведене у 2019 році, дозволило встановити, що якісне та ефективне виконання керівником територіального підрозділу ПО службових обов'язків потребує багатьох індивідуально-психологічних якостей, знань і спеціальних умінь. *Загальнопрофесійними компетентностями керівника територіального підрозділу ПО є:* знання основ конституційного права; дотримання вимог забезпечення прав і свобод людини та громадянина; знання основ антикорупційного законодавства; дотримання норм професійної етики; дотримання толерантності та принципу недискримінації в роботі; здатність ефективно спілкуватися; стресостійкість; здатність ефективно взаємодіяти з населенням на засадах партнерства; дотримання вимог законодавства щодо охорони рухомого та нерухомого майна (об'єктів) суб'єктів господарювання різних форм власності, вантажів, що перевозяться, об'єктів права державної власності; дотримання положень законодавства про охорону праці та безпеки життєдіяльності; знання правових та організаційних основ діяльності Національної поліції України; уміння правильно оформляти службові документи [1].

Професія керівника територіального підрозділу ПО висуває певні вимоги до сенсорно-перцептивної сфери його психіки. Він повинен мати достатній рівень функціональної активності мозку, високу чутливість зорового, слухового, дотикового і нюхового аналізаторів; розвинений вестибулярний апарат, добре орієнтуватися у просторі та часі. Професійна діяльність керівника територіального підрозділу ПО пред'являє підвищені вимоги до рівня психомоторних властивостей психіки. Керівникові потрібно мати достатньо високу швидкість простої реакції та реакції на рухомий об'єкт; високу точність і координованість рухів. Також йому необхідно володіти розвинутими пізнавальними процесами. Керівник територіального підрозділу ПО повинен мати хорошу оперативну і довготривалу пам'ять; високі показники зорової, слухової, рухової словесно-логічної та образної пам'яті; здатність чітко відтворювати інформацію в необхідний момент; спроможність легко запам'ятати словесно-

логічний матеріал; належний рівень пам'яті на зовнішність людини, а також колір, форму, величину, рух та розташування об'єктів.

Високі вимоги також висуваються до якостей мислення: керівники територіального підрозділу ПО потрібно мати високу швидкість, гнучкість й оригінальність мислення. Керівник має володіти добре розвинутими мовленнєвими функціями: значним словниковим запасом, чіткою вимовою, здатністю точно і лаконічно висловити думку.

Професія керівника висуває певні вимоги до загальних і спеціальних професійних здібностей працівників. Так, дослідження за тестом Р. Амтхауера показало, що керівникам властивий високий і середній рівень вербального інтелекту. Так, усереднене значення невербального (числового) інтелекту становить 117 одиниць IQ (високий рівень), вербального – 112,5 одиниць, що також відповідає високому рівню. Вивчення креативності поліцейських показало, що їм властивий вищий за середній рівень швидкості дивергентного мислення (4,54 балів), а також оригінальності мислення (8,92).

Професійна діяльність керівника територіального підрозділу ПО потребує також розвинутих комунікативних здібностей. Обстеження за допомогою тесту Лірі показало, що в профілі домінують октанти: 1 (владно-лідуючий) – 9,32 балів, 7 (співпрацюючий-конвенціональний) – 8,88 балів, 8 (відповідальний) – 8,46 балів, 2 (незалежно-домінуючий) – 5,79 балів. Натомість низькі показники зафіксовано за октантами 4 (недовіжливо-скептичний) та 5 (покірно-сором'язливий) – відповідно 1,96 та 3,63 балів. Значущими для професійної діяльності керівника є також організаційні і управлінські здібності.

Керівник територіального підрозділу ПО повинен мати сильний тип нервової системи, для керівників характерні декілька типів профілів за результатами тепінг-тесту. Приблизно половина обстежених (46,15 %) демонструють середньо-сильний тип ВНД, третя частина обстежених (30,77 %) має сильний тип ВНД. Приблизно чверть працівників (23,08 %) демонструють профіль, характерний для середньо-слабкої нервової системи і жодному з респондентів не властивий слабкий тип нервової системи. Переважна більшість керівників мають високі (92,31 %) показники лабільності нервових процесів.

Аналіз усередненого мотиваційного профілю керівників дозволяє дійти висновку про те, що їм властиве прагнення: 1) цікавої та суспільно-корисної праці (середній показник становить 40,17 балів); 2) високої заробітної плати та матеріальної винагороди, бажання мати роботу з гарним набором пільг та надбавок (38,71); 3) ставити для себе сміливі цілі та досягати їх, бути самовмотивованим (35,71); 4) чіткого структурованого роботи, наявності зворотного зв'язку та інформації, яка дозволяє оцінити результати роботи (35,58); 5) самостійності, автономності та самовдосконалення (35,21).

Аналіз профілю особистості керівників з використанням індивідуально-типологічного опитувальника (ІТО) (Собчик, 2003) дозволяє охарактеризувати їх як осіб зі стеничним типом реагування, високою активністю і високим рівнем домагань, вираженими емоційними реакціями, які, водночас, достатньо контрольовані. Фахівцям притаманні лідируючий стиль поведінки, здатність до ризику при значній стійкості до стресу. Інтегративна усереднена оцінка особистісного профілю дозволяє віднести тип профілю до лінійного. Провідними піками в профілі є шкали 1, 2 і 8, що дозволяє описувати особистість у характеристиках переважання збудливих рис і сили нервових процесів. У міжособистісних відносинах керівники територіальних підрозділів ПО характеризуються як відповідальні, владні, лідируючі, незалежні, їм властиві відкритість і комунікабельність. Проте профіль має в своїй конфігурації незначні підвищення за шкалами 4 (4,62 бали) і 6 (4,43 бали), що може свідчити про здатність контролювати прояви імпульсивності.

За результатами використання Опитувальника Великої П'ятірки (ОВП) встановлено, що керівникам територіальних підрозділів ПО властиві такі особистісні якості, як сумлінність (41,57 балів); екстравертованість (34,48 балів); поступливість (37,45); відкритість досвіду (33,29). Середні значення за шкалою нейротизму низькі (17,81 балів). Отримані за допомогою особистісних опитувальників дані свідчать про важливість для керівників територіальних підрозділів ПО таких якостей, як контрольованість поведінки і діяльності, самовладання, наполегливість, старанність, ретельність, організованість, дисциплінованість, товариськість, комунікабельність, прагнення до лідерства, енергійність, активність, оптимістичність.

Успішність діяльності керівника територіального підрозділу ПО значною мірою залежать від ступеня сформованості головних професійно важливих якостей, що визначається такими ознаками (перераховані за рангом важливості): 1) сильний або середньо-сильний тип нервової системи, високий або середній рівень її лабільності; 2) високий або середній рівень загальних здібностей (вербального і невербального інтелекту, креативності); 3) високий рівень розвитку спеціальних професійних здібностей; 4) високий або середній рівень комунікативних здібностей; 5) високий рівень психомоторних властивостей (простої реакції та реакції на руханий об'єкт); 6) високий рівень самоактуалізації та мотивації досягнення; 7) сформованість характерологічних рис (спонтанність, сміливість, екстравертованість, упевненість, оптимізм, наполегливість, самоконтроль, адекватна самооцінка тощо); 8) сформованість емоційно-вольових якостей (здатність долати труднощі, брати на себе відповідальність, емоційна стійкість у стресових ситуаціях); 9) достатня чутливість аналізаторів (зорового, слухового, дотикового, нюхового);

10) достатній рівень розвитку пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення);

Таким чином, психологічні та психофізіологічні протипоказання до оволодіння професійною управлінською діяльністю керівниками територіальних підрозділів ПО наступні: недостатній рівень функціональної активності мозку (величина омега-потенціалу або нижча за 20 мВ, або перевищує 40 мВ); недостатня швидкість ПЗМР – перевищує 230 мс, недостатня швидкість РРО – середнє значення величини відхилень перевищує 50 мс; слабкий або середньо-слабкий тип нервової системи; низький рівень лабільності нервової системи; недостатній рівень розподілу і швидкості переключення уваги (при виконанні тесту Грюнбаума час перевищує 20 с, кількість помилок більше 2); низький рівень будь-якої зі складових інтелектуального потенціалу (креативності, вербального або невербального інтелекту – показник менше 100 одиниць IQ); акцентуації характеру і темпераменту (за опитувальником Леонгарда-Шмішека, більше 16 балів за будь-якою шкалою); негативні характерологічні риси: наявність в особистісному профілі ІТО підвищених індексів шкал гіпостенічного типу реагування: 7 (тривожності), 6 (сензитивності), 5 (інтроверсії) – більше 5 балів, підвищені показники шкал стенічного типу реагування: 2 (спонтанності), 3 (агресивності), 4 (ригідності) – більше 7 балів за ІТО; негативні емоційно-вольові якості (конфліктність, побоювання труднощів, нездатність брати на себе відповідальність, емоційна нестійкість у стресових ситуаціях тощо); низький рівень сформованості комунікативних здібностей (за тестом Лірі, показники октантів 1, 2, 3, 4, 8 в профілі перевищують 8 балів; показники октантів 5, 6, 7 перевищують 5 балів; низький рівень самоактуалізації (менше 37 балів за тестом Джонса-Крендалла), домінування мотивів, не пов'язаних зі змістом службової діяльності; низький рівень розвитку спеціальних професійних здібностей; дефекти і порушення діяльності аналізаторів (зорового, слухового, дотикового, нюхового); порушення або низький рівень сформованості пізнавальних процесів (сприйняття, уваги, пам'яті, мислення).

Список бібліографічних посилань

1. Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів : Наказ МВС України від 07.07.2017 № 577 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17> (дата звернення: 20.01.2020).

2. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 21.01.2020).

3. Професіографічний опис основних видів діяльності в органах внутрішніх справ України / В. І. Барко, Ю. Б. Ірхін, Т. В. Нещерет та ін. Київ : РВЦ КНУВС ; Друкарня МВС, 2007. 100 с.

4. Професіограми за основними видами поліцейської діяльності : наук.-практ. посіб. / В. П. Остапович, І. О. Дубова, В. І. Барко та ін. ; за заг. ред. В. О. Криволапчува. Київ : ДНДІ МВС України ; ФОП Кандиба Т. П., 2018. 244 с.
5. Собчик Л. М. Психология индивидуальности. СПб. : Речь, 2003. 624 с.
6. Галян І. М. Психодіагностика : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 464 с.
7. Bouchard C., Blair S. N., Haskell W. L. Physical activity and health. Champaign : Human Kinetics, 2007. 410 p.
8. Cochraine R. E., Tett R., Vandecreek L. Psychological Testing and the Selection of Police Officers A National Survey. *Criminal Justice and Behavior*. 2003. No. 30 (5). URL: <https://www.researchgate.net/publication/247743668> (дата звернення: 20.01.2019).
9. Dunnette M. D., Borman W. C. Personnel Selection and Classification Systems. *Annual Review of Psychology*. 1979. Vol. 30, No. 1. Pp. 477–525. DOI: <https://doi.org/10.1146/annurev.ps.30.020179.002401>.
10. Barrett G. V., Miguel R. F., Hurd J. M., Lueke S. B., Tan J. A. Practical Issues in the Use of Personality Tests in Police Selection. *Public Personnel Management*. 2003. Vol. 32, No. 4. DOI: <https://doi.org/10.1177/009102600303200403>.

Отримано 24.02.2020

УДК 159.9-057.87:328.18

Олена Олександрівна ЄВДОКІМОВА,

завідувач кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор психологічних наук, професор;

<https://orcid.org/0000-0003-4211-7277>

АНТИКОРУПЦІЙНА СПРЯМОВАНІСТЬ СТУДЕНТІВ: ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ

Представлено науково-дослідницькі та педагогічні кроки з формування антикорупційної спрямованості студентів. Виявлено основні характеристики розвитку особистості, які значною мірою впливають на схильність останньої до корупційної поведінки. Запропоновано етапи та критерії системи моніторингу процесу формування антикорупційної спрямованості особистості студента.

Незважаючи на усвідомлення високої актуальності питань, пов'язаних з корупцією, треба визнати, що психологічна система оцінки як самого явища, так і показників антикорупційної спрямованості особистості, не сформована. Оскільки без чітких психологічних уявлень щодо корупції психолого-педагогічний вплив не може принести бажаних результатів, було поставлено завдання розробки системи моніторингу антикорупційної спрямованості особистості студентів вищих навчальних закладів.

Для визначення напрямів психологічних зусиль із формування антикорупційних установок студентів логічним було встановити основні дескрипти осіб, схильних до корупції, визначити основні складові процесу розвитку особистості, щоби виявити місце і роль в ньому корупційних дескриптів. При цьому особистість нами сприймалася як елемент системи суспільства: вона є стійкою системою соціально значимих рис індивіда. Певна поведінка і статус людини в соціумі визначаються передумовами і джерелами розвитку особистості. Передумови розвитку особистості базуються на її індивідуальних властивостях, що обумовлено більшою мірою біологічними характеристиками людини. При побудові портрету особистості необхідно враховувати не лише її індивідуальні дескрипти, але і приділяти увагу соціально-історичним умовам її становлення і подальшого розвитку. Соціально-історичний образ представлений зовнішньою підсистемою, що включає як спрямованість особистості (знання, уміння, навички і звички), так і життєвий досвід, що виражається у світогляді, переконаннях, інтересах і особових сенсах людини.

Оскільки соціально обумовлені особливості найбільш піддаються коригуванню, саме вони виступають об'єктом педагогічних дій, у тому числі при формуванні антикорупційної спрямованості. В цьому випадку внутрішня підсистема індивідуальних властивостей особистості буде допоміжною, такою, що демонструє динаміку зміни змісту елементів зовнішньої підструктури – соціально-історичного способу життя.

Конструювання процесу розвитку особистості в системі громадських стосунків дозволило виявити основні характеристики розвитку особистості, які більшою мірою впливають на схильність останньої до корупційної поведінки. Особистість, схильна до корупційного мислення і поведінки, має недиференційовану структуру установок моральної поведінки, низький рівень задоволеності життям, прагнення істотно підвищити рівень задоволеності собою і власним життям шляхом отримання матеріальних благ [4]. Спроби самоствердження через багатство і владу базуються на відсутності генерального сенсу життя, переважанні матеріальних, а не духовних цінностей особистості. Причому корупційна поведінка носить полімотивований характер. Видимий мотив – користь – виражається у прагненні забезпечити себе максимально можливими матеріальними благами. Наступний мотив – ігровий: передчуття певного ризику корупційних взаємовідносин приносить правопорушникам психологічне задоволення. Характерним є також перекладання відповідальності за результати власної діяльності на оточуючих людей і обставини (екстернальний локус контролю) [5].

Базою соціального статусу подібної особистості виступає наявність певного адміністративного ресурсу, використання якого в особистісних цілях призводить до проявів корупції і збагачення. Формуючи образ

корупціонера, ми спиралися на засадничий принцип судочинства - презумпцію невинності. У дослідженні використовувалися психологічні дані тільки по особах, засуджених за корупційні злочини. Наявність вичерпної інформації про засуджених за корупцію дозволила використати вже наявні результати, представлені в спеціальній літературі.

Результати досліджень показали, що корупціонери мають середній вік – 37 років [4]. В ході дослідження було виявлено, що на корупційні злочини йдуть найчастіше високоосвічені люди. Це можна пояснити, передусім, тим, що підвищення рівня освіти дозволяє системно оцінювати громадські стосунки і чітко бачити кореляцію між добробутом різних соціальних груп. В підтвердження цьому корупція часто називається «білокомірною» злочинністю [1]. Також дослідження показують, що велика частина засуджених за «корупційними» статтями були обізнані про протиправність своїх дій, проте розраховували уникнути покарання [5]. Більшість засуджених до моменту скоєння корупційного злочину характеризувалися позитивно за місцем роботи і проживання, не мали судимостей. Складання портрета особистості, схильної до корупції дозволило виявити основну групу суспільства, найбільш залучену в цю проблему, – люди з вищою освітою, повноправні і активні члени українського суспільства.

При цьому індивідуальні властивості, що є передумовами корупційної поведінки особистості, характеризуються: переважанням корисливих і ігрових мотивів соціальної і професійної поведінки; недиференційованою структурою установок моральної поведінки на тлі низького рівня задоволеності життям; екстернальним локусом контролю і імпульсивним типом реагування [3].

Соціально-історичний спосіб життя особистості, схильної до корупційної поведінки визначається проявом наступних чинників: низький рівень правової і громадської культури; виражена стратифікація суспільства на тлі індивідуалізації громадської активності; низький виховний рівень; можливість корупційної соціалізації ще в процесі формування особистості [2]. Низький рівень громадської свідомості – один з основних показників схильності людини до корупційних злочинів.

Антикорупційна спрямованість особистості студента може виступати основним показником в оцінці ефективності педагогічних зусиль із її формування. Впровадження формування антикорупційної спрямованості особистості студента передбачає виконання наступних умов: послідовне насичення навчальних дисциплін і виховних заходів, спрямованих на формування антикорупційної спрямованості особистості, відповідним змістом; орієнтування студентів на інтеграцію особистих і професійних духовно-моральних інтересів; залучення студентів до активної громадської та професійної діяльності, що забезпечує засвоєння,

відтворення і усвідомлення відповідальності за дотримання антикорупційних правових і моральних норм; створення психологічно виправданого культурно-освітнього середовища у ЗВО; послідовне ускладнення рольової участі студентів у навчальній та позанавчальній діяльності: від когнітивного до розвиваючого рівня.

Щодо критеріїв системи моніторингу процесу формування антикорупційної спрямованості особистості студента, ми виокремили наступні:

- регулятивний, який характеризується як ефективним управлінням власною поведінкою та емоційним станом в цілому, так і сформованістю навичок особистісної оцінки корупційних ситуацій;

- психологічний, що визначає сформованість почуття відповідальності за власні вчинки, стійкість в корупціогенних ситуаціях;

- когнітивний, що відбиває комплекс антикорупційних знань і навичок протистояння корупційним ситуаціям;

- соціально-професійний, який дозволяє визначити рівень морально-правової стійкості, зорієнтованості на прояви антикорупційної спрямованості особистості.

До основних етапів реалізації антикорупційної компоненти психологічного супроводу віднесені: пізнавальний, мотиваційно-ціннісний, продуктивно-розвивальний і оціночно-рефлексивний. В основі формування антикорупційної спрямованості особистості в професійному вихованні студента ЗВО лежить концепція професійно-орієнтованого підходу, ціннісно-смилова спрямованість якого полягає в розвитку і саморозвитку антикорупційних особистісно-діяльнісних здібностей суб'єктів освітнього процесу. Програма антикорупційного виховання має містити чотири компоненти: методологічний, змістовий, технологічний і оціночний.

Антикорупційне виховання в межах освітнього процесу забезпечується за допомогою використання в змісті навчальних дисциплін відповідних циклів і окремих тем, присвячених причинам, видам, проявам і наслідкам корупції, формує вміння виділяти маркери корупційних ситуацій та навички протистояння ним. Антикорупційне виховання у позанавчальний час здійснюється за рахунок активного залучення студента у заходи громадської та патріотичної спрямованості, а також через дослідження актуальних соціальних тем (корупція, порушення правил громадського порядку, відстоювання громадських інтересів у правовому полі) тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Безубяк Т. М. Формирование готовности учащихся профессионального лица к антикоррупционному поведению. *Человек и образование*. 2010. № 3. С. 66–69.

2. Клименко І. В. Формування антикорупційної культури особистості майбутнього правоохоронця в системі вищих навчальних закладів МВС України. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 37. С. 131–142.

3. Клименко І. В., Євдокімова О. О. Формування антикорупційної спрямованості поліцейських в ході професійної підготовки // *Science without borders – 2018 : materials of the XIII international scientific and practical conference (30 March – 7 April, 2018)*. Vol. 8: Psychology and sociology. Sheffield : Science and Education Ltd, 2018. Рр. 70–73.

4. Хотькина О. К. К вопросу об изучении личности потенциального преступника-коррупционера. *Человек: преступление и наказание*. 2009. № 3. С. 42–46.

5. Хотькина О. К. Социально-демографическая и криминологическая характеристики личности сотрудника уголовно-исполнительной системы, совершившего преступление коррупционного характера. *Вестник Владимирского юридического института*. 2010. № 1. С. 38–40.

Отримано 24.02.2020

УДК 377.36.091.3

Оксана Вікторівна РОМАНЕНКО,

*професор кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),
доктор психологічних наук, професор*

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто роль комунікативних здібностей у професійній діяльності працівників поліції. Визначено суть поняття «службове спілкування». Обґрунтовано необхідність цілеспрямованого формування здатності до соціально-перцептивного передбачення у системі професійної взаємодії працівників Національної поліції.

Процеси євроінтеграції в Україні обумовлюють необхідність підвищених вимог як до удосконалення системи професійної підготовки працівників поліції, так і до особистості кожного правоохоронця. Психологічні аспекти підготовки працівників правоохоронних структур представлені у працях вітчизняних вчених (В. Г. Андросюк, О. М. Бандурка, В. І. Барко, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв, М. В. Костицький, О. І. Кудерміна, В. С. Медведєв та ін.) Відзначається, що високі вимоги, які стоять перед правоохоронцем, вимагають від нього сформованості певних особистісних якостей.

Особливого значення при цьому набуває комунікативна складова професійної діяльності поліцейських. Професійна діяльність поліцейських безпосередньо залежить від розвитку комунікативних умінь, які сприяють ефективному виконанню службових завдань [1; с. 32]. Вона визначає особливості службового спілкування як процесу взаємодії осіб, під час якого відбувається обмін інформацією та досвідом з метою виконання службових завдань [2, с. 3].

Комунікативна компетентність особистості правоохоронця значною мірою обумовлена здатністю до прогнозування і планування певних дій для досягнення намічених цілей. Уявлення щодо перебігу та ймовірних результатів подій є обов'язковим компонентом правоохоронної діяльності. Це виявляється у процесі висунення гіпотези щодо дій правопорушників, дозволяє заздалегідь визначити лінію власної поведінки, намітити декілька варіантів розвитку подій в залежності від можливих змін ситуації, уточнити проміжні та кінцеві цілі спілкування між усіма учасниками професійної взаємодії.

Професійна взаємодія – складне психологічне явище, в основі якого лежать цілісні системи взаємних дій та реакцій, між якими виникає причинна залежність. Це процес безпосередньої чи опосередкованої взаємодії в межах певної професійної ситуації, що визначає їхню взаємну обумовленість та зв'язок. Компонентами професійної взаємодії виступають: комунікативний (обмін інформацією); діяльнісний (обмін діями); перцептивно-емоційний (сприйняття партнерами один одного).

Перцептивно-емоційний компонент професійної взаємодії часто носить неусвідомлений характер; процеси обробки сенсорної інформації згорнуті та виявляються у вигляді інтуїтивного передбачення. У результаті розуміння та пізнання іншої людини з'являється соціально-психологічна інтерпретація, необхідним елементом якої є прогноз поведінкових, пізнавальних та емоційних характеристик іншої людини.

На основі соціально-психологічної інтерпретації іншої особистості формується образно-понятійне судження про неї, що виступає засобом прогнозу соціально-психологічних особливостей поведінки людини. Така інтерпретація стає своєрідним «акцептором дій», механізмом випереджального відображення людини людиною, який має складну структуру та включає відчуття, сприйняття, уявлення, мислення. Таким чином, процес соціальної перцепції має прогностичний характер, а комунікативна функція виступає в ньому в якості провідної (В. М. Куніцина, В. А. Лабунська, В. М. Панферов).

Побудова прогностичних схем у цьому процесі відбувається через безпосередній власний досвід і соціальне спостереження. Дії іншої людини спостерігаються, узагальнюються та зберігаються в довгочасній пам'яті в символічній формі: у вигляді соціально-перцептивних стереотипів і когнітивних схем. У процесі соціальної перцепції суб'єкт сприймає її динамічні компоненти, співвідносить із наявними соціально-перцептивними еталонами та екстраполює їх на розвиток взаємодії в просторі й часі [3, с. 41–42]. На основі спостереження та завдяки мисленню людина визначає певні закономірності поведінки іншого та конструює відповідні образи.

Сприймаючи іншу людину, суб'єкт формує те чи інше уявлення про неї на основі схожості з попередніми враженнями. Цей процес відбувається на основі феномену стереотипізації, коли людині приписують якості, які притаманні цілій групі явищ. У випадку використання прототипу зіставлення здійснюється не з усіма якостями, які притаманні даній групі явищ, а лише з типовим випадком. Прототип і є типовий представник даної групи об'єктів. На цій основі формується профайлінг, який застосовується в роботі поліцейських.

Таким чином, у діяльності працівників поліції комунікативні здібності та, зокрема, здатність до соціально-перцептивного передбачення, є необхідною умовою професійної взаємодії та професійно значущою якістю особистості. Це обумовлює необхідність розроблення та впровадження спеціальних програм з розвитку комунікативної складової в системі професійної підготовки поліцейських.

Список бібліографічних посилань

1. Бондаренко В. В. Професійна підготовка працівників патрульної поліції: зміст і перспективні напрями : монографія. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2018. 524 с.
2. Мисечко О. В. Педагогічна технологія формування вмінь службового спілкування у майбутніх офіцерів-прикордонників : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький, 2006. 20 с.
3. Регуш Л. А. Психология прогнозирования: успехи в познании будущего. СПб. : Речь, 2003. 351 с.

Отримано 27.02.2020

УДК 159.92:316.28

Вячеслав Георгійович АНДРОСЮК,

*провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),
кандидат психологічних наук, професор;*

Оксана Василівна ВОЛОШИНА,

*старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),
кандидат психологічних наук, доцент*

ПОНЯТТЯ «КОМПЕТЕНТНІСТЬ» І «КОМПЕТЕНЦІЯ» В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ ПРОФЕСІОНАЛА

Проаналізовані погляди науковців щодо сутності понять «компетенція» й «компетентність». Констатовано взаємозв'язок між цими поняттями й обґрунтовано їх диференційні особливості.

Проблематика психології професійної компетентності переважно досліджується в межах професіографії та професійної освіти. Визначено, зокрема, що становлення професійної комунікативної компетентності в процесі набуття фахової освіти виступає з самого початку ціннісно-орієнтованим завданням, надалі стає еталонною моделлю оволодіння професією, а на завершальному етапі – інтеграційним професійно-значущим психологічним новоутворенням особистості. Інакше кажучи, процесуальну модель становлення комунікативної компетентності майбутнього фахівця можна уявити у вигляді різноманітних циклів руху – від поетапних завдань професійно-особистісного розвитку до результату, втіленого в оволодінні професією. Відповідно, завданнями, які вирішуються при формуванні у особистості комунікативної компетентності, виступають: предметно-змістовні, пов'язані зі змістом діяльності; процесуально-технологічні, що стосуються оволодіння технологіями фахової комунікативної практики; суб'єктно-реалізаційні, спрямовані на саморозвиток та удосконалення індивідуально-стильових характеристик комунікативної діяльності.

Нам імпонує підхід, за якого детермінується соціально-психологічна складова компетентності фахівця, а саме: його комунікативність, адекватність міжособистісного сприйняття і взаємодії, уміння попереджати і вирішувати конфлікти, сполучати різні стильові прийоми з вимогами ситуації. Визначені характеристики компетентності проявляються в специфічних конкретних напрямках слідчої діяльності.

На підставі вищезазначеного вважається можливим розглядати компетентність як комплексну систему, що включає в себе змістовні, ресурсно-часові і соціально-психологічні аспекти професійної діяльності.

Змістова складова компетентності полягає в адекватній орієнтації в переліку цілей і задач, їх пріоритетності і підпорядкованості як в управлінській, так і в професійних галузях діяльності. Ресурсно-часова складова компетентності передбачає поінформованість:

- щодо трудомісткості і складності розв'язуваних задач, що означає адекватну орієнтацію в переліку цілей і задач діяльності з урахуванням ресурсів, необхідних для їх вирішення;

- щодо виконавських ресурсів, необхідних для здійснення професійної діяльності, що вимагає точного знання реальних професійних можливостей. Натомість, соціально-психологічна складова компетентності професіонала передбачає адекватність у сфері міжособистісного сприйняття і взаємодії, а також комунікативність – здатність встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. Таким чином, до складу соціально-психологічної компетентності входить сукупність знань і умінь, які забезпечують міжособистісну взаємодію.

Потребує термінологічного осмислення визначеність таких категорій, як «Компетентність» та «Компетенція», оскільки в контексті висвітлення проблеми формування комунікативної компетентності видається суттєвим, що ж саме в особистості формується, а що безпосередньо визначає ефективність комунікативної діяльності.

На думку В. О. Калініна, компетентність є більш широке поняття, яке характеризує і визначає рівень професіоналізму особистості, а її досягнення відбувається через здобуття необхідних компетенцій, що складають мету професійної підготовки фахівця [1, с. 8].

З ним не погоджується М. С. Головань, стверджуючи, що поняття «компетенції» пов'язане зі змістом сфери діяльності, а «компетентність» завжди стосується особи, характеризує її здатність якісно виконувати певну роботу. Ці поняття «знаходяться у різних площинах» [2, с. 230].

О. В. Кучай зазначає, що компетентність – володіння людиною відповідною компетенцією, що охоплює його особисте ставлення до неї та предмета діяльності. Дослідник наголошує, що хоча поняття компетентність і компетенція розмежовані у визначенні, однак сукупно вони відображають цілісність і збірну, інтеграційну суть як результату освіти, так і результату діяльності людини [3, с. 45].

Неоднозначне тлумачення цих понять наводить А. В. Хуторської, визначаючи «компетенцію» в системі загальної освіти як сукупність взаємозв'язаних якостей особистості, які відображають наперед задані вимоги до освітньої підготовки випускників, а «компетентність» – як володіння людиною відповідною компетенцією [4, с. 61].

На думку С. В. Лейко, під компетенцією слід розуміти певну сферу, коло діяльності, наперед визначену систему питань щодо яких особистість повинна бути добре обізнана, тобто володіти певним набором знань, умінь, навичок та власного до них ставлення. Компетентність – якість особистості, її певне надбання, що ґрунтується на знаннях, досвіді, моральних засадах і проявляється в критичний момент за рахунок вміння знаходити зв'язок між ситуацією та знаннями, у прийнятті адекватних рішень нагальної проблеми [5, с. 133].

Нам імпонує позиція Г. С. Вялікової, яка достатньо чітко розмежовує зазначені поняття, стверджуючи, що «...компетенція – це інформаційна обізнаність, глибокі знання про конкретний предмет, з одного боку, і коло певних повноважень, прав, з іншого боку», тоді як «компетентність – це специфічна освіта, характеристика особистості, яка свідчить про її здатність і готовність виконувати які-небудь функції в межах певної компетенції» [6, с. 29].

Таким чином, аналіз літературних джерел дозволив констатувати наявність двох основних підходів щодо розуміння поняття «компетенція». Перший підхід, професіографічний, характеризує компетенції як

професійно-важливі якості особистості, необхідні для якісного виконання діяльності в системі різнопрофільних професій. Другий – психолого-педагогічний підхід, який вбачає у компетенціях певні «наскрізні» знання, уміння та навички, необхідні для здійснення будь-якої професійної діяльності. На нашу думку, оптимальним об'єднанням зазначених підходів є визначення критеріїв узагальненості, тобто те, що забезпечує можливість трансферу компетенції на різні види діяльності, і функціональності – ступінь залученості компетенції до тієї чи іншої діяльності, її вагомості в забезпеченні низки конкретних професійних функцій.

Список бібліографічних посилань

1. Калінін В. О. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами діалогу культур : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2005. 20 с.
2. Головань М. С. Компетенція та компетентність: порівняльний аналіз понять. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2011. № 8. С. 224–233.
3. Кучай О. В. Компетенція і компетентність – відображення цілісності та інтеграційної суті результату освіти. *Рідна школа*. 2009. № 11. С. 44–48.
4. Хуторской А. В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Народное образование*. 2003. № 2. С. 58–64.
5. Лейко С. В. Поняття «компетенція» та «компетентність»: теоретичний аналіз. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2013. Вип. 4. С. 128–135.
6. Вяликова Г. С. Педагогическое стимулирование профессиональной компетентности учителя в условиях заочной формы обучения : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Рязань, 2006. 40 с.

Отримано 27.02.2020

УДК 159.9:343.98

Максим Віталійович ГРИЩЕНКО,

кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДРОЗДІЛІВ ПРОБАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Проведено аналіз діяльності пенітенціарної служби пробачії Державної кримінально-виконавчої служби України (ДКВС). Доведено потребу в фахівцях-психологів з високим рівнем професійної підготовки.

Останнім часом в кримінально-виконавчій системі склалася складна ситуація з виконання покарань, не пов'язаних з ізоляцією засуджених від суспільства. «Відсутня система адаптації засуджених, звільнених з

місць позбавлення волі, служба пробачії, яка могла б функціонувати на базі кримінально-виконавчих інспекцій і охоплювати, поряд з виконанням кримінальних покарань та інших заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних з позбавленням волі, здійснення повноважень по психологічного дослідження особистості правопорушників на досудовій стадії кримінального процесу з наданням звіту соціального дослідження в суд.

У зв'язку, з чим при проведеній кримінальної політики, в рамках гуманізації необхідно було перейти від кількісного набору альтернативних заходів покарань до їх якісного побудови, що передбачає ефективно діючий механізм реалізації. Цей механізм виражається, зокрема, у створенні служби пробачії.

Актуальність дослідження даної проблеми полягає в тому, що пробачія є порівняно новою формою реалізації норм кримінально-виконавчого права. Кримінально-правова політика держави та попередження злочинності не зводяться тільки до застосування покарань, існують і альтернативні заходи, природа яких недостатньо вивчена, складна і багатоаспектна.

Виникнувши вперше в США в першій половині 19 століття на основі двох інститутів – звільнення від відбування покарання відбування покарання, інститут пробачії є цілком традиційним для кримінальної юстиції зарубіжних країн. Основним напрямком діяльності служби пробачії є індивідуальний, диференційований підхід до кожного «клієнта».

Введення служби пробачії покликане зменшити контингент тих, хто позбавлений волі, перетворюючи покарання в корисний для суспільства і самого засудженого процес перевиховання.

Завданнями пробачії є: ресоціалізація правопорушника та відновлення його навичок до нормального життя, захист порушених інтересів жертв злочинів, забезпечення соціальної рівноваги і порядку в суспільстві. Пробачія є спеціалізованим державним органами контролю за поведінкою засуджених.

Основними чинниками створення такої служби в Україні є:

Перше – наявність певних юридичних підстав для пробачії в законодавстві України у вигляді умовного засудження, відстрочки відбування покарання вагітним жінкам і жінкам, які мають малолітніх дітей, умовно-дострокового звільнення і такого покарання, як обмеження свободи. Фактором створення подібної служби виступає гуманізація, що проводиться в рамках лібералізації кримінальної політики.

Друге – важливим є питання кадрового забезпечення подібної служби, працівники якої повинні мати і юридичну і психологічну підготовку. Працівники служби пробачії повинні надавати у судові органи відомості, що підтверджують доцільність і обґрунтованість застосування

пробації. Ці відомості повинні містити характеристику підсудного (засудженого), особливості його ціннісних орієнтацій, установок, спрямованості особистості, способу життя, ставлення до скоєного злочину і показувати можливість його виправлення в умовах режиму випробування. Іншими словами, фактичні умови пробації утворює сукупність різних даних, що відносяться до особистості злочинця, що дають підставу вважати можливим його виправлення без ізоляції від суспільства і прогнозувати його подальшу правомірну поведінку.

З метою створення умов для ефективного виконання покарань та інших заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних з ізоляцією засуджених від суспільства, необхідно подолання кадрового голоду, особливо у спеціалістах-психологів

Представляється також, що можливості пробації розкриються набагато повніше, якщо умовний нагляд отримає більш чітке законодавче оформлення, а соціально-правовий статус кримінально-виконавчої інспекції (аналога зарубіжної служби пробації) буде відповідати вимогам організації пост кримінального контролю в демократичному суспільстві. Внаслідок гуманізації кримінального законодавства України та змін у судовій практиці простежується тенденція поступового зменшення кількості громадян, які тримаються в слідчих ізоляторах і установах виконання покарань, та, навпаки, збільшення осіб, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі.

Пенітенціарна служба пробації є структурним підрозділом Міністерства юстиції України, який забезпечує виконання завдань, покладених на Мін'юст, зокрема щодо формування та реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань та пробації відповідно до прийнятого 5 лютого 2015 року Верховною Радою України Закону України «Про пробацію» (введений у дію 28 серпня 2015 року).

Попри усі недоліки Закону України «Про пробацію», які досі піддаються критиці та потребують подальшого удосконалення, за оцінками міжнародних експертів цей закон відповідає європейським стандартам пробації.

Виходячи з викладеного, можна прогнозувати сприятливі перспективи пробації в Україні. Вони обумовлені прагненням до вдосконалення законодавства, відкритості суспільства і правової системи країни.

Отримано 27.02.2020

УДК 305(477)

Олеся Олексіївна МАЛОГОЛОВА,

*науковий співробітник наукової лабораторії з проблем
психологічного забезпечення та психофізіологічних досліджень
навчально-наукового інституту заочного та дистанційного навчання
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),
кандидат юридичних наук*

НАПРЯМИ ФОРМУВАННЯ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Розглянуто питання інтеграції гендерної політики в Україні. Розкрито зміст гендерного компоненту, мету встановлення гендерної рівності. Окреслено основні напрями гендерно-неупередженої політики у системі правоохоронних органів України.

Сьогодні реалізація міжнародної гендерної політики спрямована на утвердження принципу рівних прав та можливостей як жінок, так і чоловіків. Це є одним із важливих завдань у діяльності Організації Об'єднаних Націй та низки інших міжнародних інституцій.

Статут Організації Об'єднаних Націй став першим міжнародним актом, який чітко й однозначно закріпив принцип рівноправності чоловіків і жінок як необхідну умову соціального прогресу та покращання умов життя людства, проголосив утвердження віри «в основні права людини, в гідність та цінність людської особистості, в рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй» [1, 2]. Відповідно до свого статуту Організація Об'єднаних Націй «може приймати рішення з питань, які стоять перед людством в ХХІ ст., такими як мир і безпека, зміна клімату, стійкий розвиток, права людини, роззброєння, тероризм і надзвичайні ситуації, гендерна рівність, управління, виробництво продуктів і багато іншого» [1].

Україна не є виключенням і як ряд інших країн підтримує позицію щодо встановлення гендерної рівності, як необхідної умови забезпечення розвитку цивілізованої держави.

Сучасні наукові розробки з гендерної проблематики в Україні спрямовані на покращання умов для всебічного розвитку людського потенціалу незалежно від статі та соціальних ролей, які виконуються.

Загалом гендерна рівність – правовий принцип, який включає в себе як законодавче закріплення рівних прав суб'єктів незалежно від статі, так і систему юридично закріплених гарантій щодо реалізації цієї рівноправності.

Мета встановлення гендерної рівності полягає у наділенні осіб чоловічої та жіночої статі рівними правами та обов'язками у всіх сферах суспільного життя та забезпечення однаковими умовами для їх реалізації.

Зокрема, рівність прав жінки і чоловіка забезпечується шляхом надання жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, здобутті освіти і професійній підготовці, праці та винагороді за неї; кар'єрному зростанні, особистісному розвитку, практичній реалізації професійного потенціалу; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я, установленням пенсійних пільг тощо.

Поряд з цим нині особлива увага приділяється попередженню будь-яких форм дискримінації жінок, недопущенню проявів упередженого до них ставлення. Адже існує чимало стереотипів щодо завдань і ролей, які повинні виконувати саме жінки або, наприклад, заборони оволодіння професіями, які традиційно притаманні лише чоловікам.

Так, у липні 2010 року Генеральна асамблея ООН створила спеціальну структуру з питань гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок, яка видає щорічний звіт про діяльність зі сприяння розширенню можливостей жінок і гендерної рівності в усьому світі. Її назва – ООН-Жінки. Пріоритетними напрямками діяльності даної організації визначено: збільшення кількості жінок на керівних/лідерських позиціях і участь жінок у прийнятті рішень; ліквідація насильства стосовно жінок; залучення жінок до участі в забезпеченні миру та безпеки; розширення економічних прав і можливостей жінок; відведення центрального місця гендерній рівності у процесі планування національного розвитку та формування бюджету [2].

Зосереджуючи увагу на секторі безпеки України зазначимо, що МВС України активно веде роботу щодо імплементації соціально важливих засад гендерно-неупередженої політики до системи правоохоронних органів, вдосконаленню законодавства стосовно регулювання гендерних питань як необхідної складової механізму встановлення рівних можливостей чоловіків і жінок; проводить розробку термінології для законодавчих актів у сфері протидії гендерно-обумовленому насильству задля функціонування ефективних правових механізмів у роботі правоохоронних органів у даному напрямку; запроваджує мережу контактних осіб, які працюють у кожному структурному підрозділі, з метою моніторингу дотримання не-дискримінаційного робочого клімату; проводить наукові дослідження питань ставлення до маскулінності та гендерної рівності тощо.

Таким чином, інтеграція гендерного підходу в Україні триває, завдяки чому відбувається усунення дисбалансу між реалізацією можливостей жінок і чоловіків, вдосконалення механізму правового регулювання гендерних питань, руйнування гендерних стереотипів та упереджень.

Список бібліографічних посилань

1. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду : від 26.06.1945 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 12.02.2020).

2. Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 25 квіт. 2018 р.) / Держ. прикордонна служба України, Нац. акад. Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2018. 336 с.

Отримано 18.02.2020

УДК 159.9:343.843.848-055.2

Оксана Миколаївна МІРОШНИЧЕНКО,

начальник кафедри психології

Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів),

кандидат психологічних наук, доцент

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Розглянуті психологічні особливості відбування кримінального покарання жінками, які засуджені до позбавлення волі. Особливості роботи з даною категорією засуджених в установах виконання покарань.

Реформування кримінально – виконавчого законодавства, що здійснюється сьогодні в Україні, спрямоване на переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародного досвіду, дотримання прав людини, принципів гуманізму, справедливості, забезпечення гендерного підходу, диференційованого та індивідуального впливу на засуджених осіб та їх соціальне збереження. Сьогодні диктує нові підходи до визначення мети покарання, особливо стосовно виправлення засуджених жінок. Особливий статус жінки в суспільстві, як матері, виховательки підростаючого покоління висуває підвищені вимоги до її моральності, поведінки та соціальної відповідальності. Засуджені жінки потребують особливої уваги при застосування карально-виховних засобів впливу, а ефективністю їх виправлення будуть показники зменшення рецидиву злочинів [1].

На погляд видатних науковців, саме особлива роль жінки у суспільстві, що зумовлена її репродуктивними якостями і значенням для збереження та розвитку інституту сім'ї, має обумовлювати специфіку статусу жінки у пенітенціарній системі. Засуджені жінки гостріше, ніж чоловіки, сприймають сам факт ізоляції від суспільства; особливості їхнього психофізіологічної організації обумовлюють підвищену збудливість, вразливість від негативного впливу близького оточення, дратівливість; у жінок частіше, ніж у чоловіків, відбуваються нервово – психологічні зриви, виникають стресові стани (фрустрації, депресії, сум, пригніченість).

Багаторічний досвід роботи в жіночих установах, проведене дослідження та висновки науковців, все дає можливість відзначити такі особливості засуджених жінок: серед жінок-засуджених виявляються безсумнівні ознаки інфантилізму, вони рідше проявляють свій протест груповими, погодженими діями; спроби втечі із-під варти або з місць позбавлення волі, особливо групові, практично відсутні; вони рідше вчиняють суїцид, однак більше схильні до самокалічення; жінки більше схильні до депресії, особистісним розладам.

В Україні кримінально-виконавча система формально враховує «особливості» засуджених – жінок, на відміну від деяких країн Центральної Європи, у яких відсутній спеціальний підхід до правового регулювання виконання покарань у вигляді позбавлення волі щодо засуджених-жінок, що свідчить про недостатнє врахування гендерних особливостей відбування покарання жінками. Однак, в Україні воно мінімізоване і у цілому орієнтоване на те, що в принципі протікання виправного процесу у чоловіків і жінок тотожне [2, с. 38].

Засуджені жінки, що відбувають покарання у виді позбавлення волі, перебувають у несприятливих для їхньої позитивної реабілітації умовах. Так, у Правилах внутрішнього розпорядку установ виконання покарань визначені основні права та обов'язки засуджених, порядок їх життєдіяльності та певні обмеження. Вони в основному розраховані на чоловічу стать, проте жінки з перших днів перебування в установах намагаються протистояти цим вимогам через їх «чоловікоподібність». Жінок пригнічує носіння однакового одягу встановленого зразку, пересування стрієм, ізоляваність від суспільства, примусовий спосіб життя. У зв'язку з цим, у жінок виникають серйозні проблеми, вони стають більш агресивними, нервовими, порушують встановлений розпорядок дня.

Отже, для виправлення і ресоціалізації засуджених жінок мають бути застосовані особливі карально-виховні заходи. Тому розглянемо їх особливості.

Доведено, що примус є одним із засобів формування правослукхняної поведінки засуджених в місцях позбавлення волі. Однак, бажаного результату неможливо досягти шляхом заборон, а застосування суворих режимних вимог не зможе гарантувати законслукхняної поведінки жінки після її звільнення. Тому вбачається, що режим виконання і відбування покарання виконує переважно каральну та превенційну функції і пов'язаний із забезпеченням внутрішньої та зовнішньої безпеки відносно засуджених жінок, персоналу і громадськості. При цьому засуджені повинні свідомо вибрати правильну лінію поведінки, а не діяти тільки через подолання заборон.

Уявляється, що праця може мати виправний чи ресоціалізаційний, антикриміногенний потенціал лише за умови її добровільності, якщо ж

навпаки, то у такому разі вона виконує роль карального засобу, не викликаючи у засудженої особи поважного до неї ставлення та прагнення до праці у майбутньому. Праця засуджених виконує функцію запобіжника проти деградації особистості, яка ймовірна через позбавлення волі. Дуже важливо, щоб засуджена жінка набула усвідомлення майбутніх позитивних перспектив у її житті, прагненні до самостійності і самоствердження через працю, яка не викликає у неї огиди та є засобом динамічної безпеки в установі виконання покарань.

Що ж стосується процесу навчання, то усе більше укорінюється думка, що це засіб соціальної реабілітації, а не виправлення осіб; навчання можна зробити потужним важелем виправного впливу, якщо змінити орієнтацію навчання з «суми знань» у навчанні засудженої іншому погляду на життя, новому сприйнятті світу.

Вагомий вплив на засуджених жінок в умовах ізоляції місць позбавлення волі здійснює релігія. Завдяки своїй психотерапевтичній, компенсаторній функції релігія здатна утішити, зм'якшити стресовий стан, виступити моральним стимулятором каяття. Релігія підготовляє засуджену до правослухняного способу життя.

Проте найважливішу ресоціалізаційну функцію відіграє спілкування засуджених матерів зі своїми дітьми. Результатом відповідного контакту засуджених жінок із їхніми дітьми формує психологічну залежність між ними; матері прищеплюється почуття відповідальності за долю дитини, підтримуються, відновлюються і укріплюються зв'язки між матерями і родичами, а також відбувається включення засуджених жінок до правослухняного життя суспільства після їх звільнення. З цією метою при виправних колоніях утворюються будинки дитини.

Підсумовуючи, можна зазначити, що кримінально – виконавча служба України потребує подальшого розвитку та реформування для удосконалення кримінально – правових санкцій та їх лібералізації по відношенню до жінок.

Якщо Бангкокські правила стануть «настільною книгою» для відбування кримінального покарання особами жіночої статі, ми зможемо реально говорити про захищеність прав ув'язнених жінок, а разом – і про гуманізацію здійснення покарань, про наданий шанс розпочати на волі нове життя.

Список бібліографічних посилань

1. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/3160-17> (дата звернення: 22.02.2020).

2. Сандомирский М. Е. Психологическая адаптация в условиях пенитенциарного стресса и личностно-типологические особенности осужденных. Уфа : Здравоохранение Башкирстана, 2001. 88 с.

Отримано 28.02.2020

УДК 355.09:159.9.07

Олена Юрїївна НІКОНОВА,

офіцер (психолог) батальйону спеціального призначення «Донбас» 15

Слов'янського полку Східного оперативно-тактичного об'єднання

Національної гвардії України,

кандидат психологічних наук

ЗАСТОСУВАННЯ ТРЕНІНГОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГВАРДІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти професійно-психологічної підготовки військовослужбовців. Запропоновано рекомендації щодо впровадження психотехнік психодрами у програми професійно-психологічної підготовки особового складу Національної гвардії України.

Виконання військовослужбовцями Національної гвардії України службово-бойових завдань в особливих умовах (зокрема участь в ООС), передбачає відповідну психологічну готовність особового складу. Її формування та розвиток проводиться в процесі цілеспрямованої професійно-психологічної підготовки з усіма категоріями військовослужбовців НГУ, яка передбачає психоедукацію (інформаційну просвіту) та тренування з низки тем та навичок військової психології. Згідно Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України, затверджене наказом МВС від 08.12.2016 № 1285, планування, облік та проведення занять здійснюється в загальній системі бойової і спеціальної підготовки особового складу НГУ. Основними формами професійно-психологічної підготовки визначено практичні тренінгові заняття, психологічні лекторії, психологічне моделювання, психологічне інформування (інструктаж), психологічні тренінги [1, с. 13]. Програма тимблдинг, основною метою якої є згуртування військових колективів, проводиться, як правило, з використанням тренажерів тренінгових містечок командного згуртування. Програма SERE містить в собі блоки, які спрямовані на навчання виживанню, ухиленню, стійкості та втечі з полону.

З урахуванням військово-облікових спеціальностей та специфіки службово-бойової діяльності, яку виконує підрозділ, теми та рівні професійно-

психологічної підготовки можуть варіюватися. Але специфіка психологічної підготовки полягає в тому, що вона є складником кожного заходу бойової та гуманітарної підготовки [2, с. 380] й повинна забезпечувати та доповнювати їхній зміст своїми засобами з метою забезпечення у військовослужбовців безперервності процесу формування психологічної готовності до дій в умовах сучасного збройного конфлікту. Дотримання принципів психологічної підготовки, а саме: моделювання, натуралізації, проблемності, поступовості, динамізму, психологічного протиставлення, безпеки дій особового складу не тільки впорядковує процес бойової підготовки, але надає йому цілеспрямованого характеру щодо розвитку та формування у військовослужбовців необхідних знань, навичок та якостей.

Суттєвою умовою ефективності наряду психологічної підготовки особового складу щодо навчання методам розпізнавання негативних психічних станів, прийомам самоконтролю та саморегуляції вважаємо оволодіння й психологами, й офіцерами прийомами спонукання військовослужбовців до пізнання своїх індивідуально-психологічних особливостей та можливостей успішного подолання труднощів, що з'являються до, під час та після виконання службово-бойових завдань. Отже, рефлексія, яка є обов'язковим елементом професійно-психологічної підготовки, можлива за умовою навченості військовослужбовців методам самостереження, самопорівняння із взірцем, самоаналізу та самооцінки психічного стану. Застосовуючи ці методи військовослужбовець усвідомлює та об'єктивно оцінює свою підготовку до службово-бойової діяльності, можливості успішного її здійснення в складних умовах.

В арсеналі психологів-тренерів НГУ, є різноманітні антропотехніки, які застосовуються в процесі професійно-психологічної підготовки особового складу («антропотехніка - складова акмеологічної практики, яка спрямована на перетворення природньо даних людині здібностей та формування на їх основі культурного феномену професійного майстерства» [3, с. 20]). Частіше в тренінгових програмах зустрічаються дві з трьох основних антропотехнік: навчання (рос. «научение»), вчення (рос. «учение»). Ігрова діяльність, що зумовлює моделювання різних ситуацій, як складова тренінгів (навчальних ігор) майже не представлена.

З огляду на це нашою метою є сприяння оволодінню і впровадженню інноваційних методів і форм навчання (діалогових, активних, інтерактивних, тренінгових, мультимедійних тощо) в систему професійно-психологічної підготовки особового складу НГУ. Методи тренінгових технологій, які більшою мірою відповідають зазначеним вище принципам психологічної підготовки: метод конкретних ситуацій (кейс-метод), проблемний (проблемно-пошуковий) метод, моделювання, метод роботи в малих групах, ділова (рольова гра), метод аналізу й оцінки ситуації,

аудіовізуальний метод навчання, публічний виступ, дискусія тощо. У якості додаткових технік та прийомів до основних тренінгових методів з метою психологічного відновлення та зняття психоемоційного напруження в процесі навчання використовуємо еклектику: танцювальні та пісенні вправи, творча візуалізація, психогімнастика, вправи на міжгрупову взаємодію, елементи аутотренінгів, медитативні вправи, слайд-фільми, елементи трансактного аналізу, психодрами, НЛП тощо [4, с. 26].

У формуванні та розвитку у військовослужбовців психічної готовності та стійкості до психотравмуючих факторів екстремальних умов ефективними являються техніки психодрами. Перевагами застосування психодраматичних технік (психодрама як метод дії [5, с. 207]) по-перше, є те, що вона працює з реальними ситуаціями із життя та діяльності учасників, тобто максимально наближена до дійсності. По-друге, психодраматичний процес залучає не тільки інтелект, сприйняття та пам'ять, але й емоційно-чуттєві та тілесно-рухові складові поведінки людини. Це сприяє більшій ефективності практичних рішень військовослужбовців та стійкості засвоєння досвіду. По-третє, на відміну від звичайного тренінгу навичок (яким по суті й є значна кількість практичних тренінгових занять), такий досвід професійно-психологічної підготовки дозволяє торкнутися більш глибоких особистісних пластів. А це означає, що з'являється можливість, з одного боку шукати та опрацьовувати внутрішньо-особистісні перешкоди ефективної службово-бойової діяльності (бар'єри, стереотипи, страхи та ін.). Тобто одночасно сприяємо рефлексії військовослужбовців та залученню них до психологічного консультування, що відбувається досить екологічно, у ненав'язливий спосіб. З іншого боку, така робота допомагає розкрити внутрішньо-особистісні ресурси, підвищити спонтанність та творчий потенціал військовослужбовців, що співпадає з найважливішими педагогічними завданнями офіцерів на шляху формування фахової спрямованості військовослужбовців. Перш за все, умовами фахового вдосконалення, окрім навчання військовослужбовців самоконтролю, є позитивна мотивація до служби та інтерес до вдосконалення своєї майстерності. Щоб сприяти поглибленню знань у військовослужбовців, які лежать в основі розвитку здібностей, бойова та гуманітарна підготовки мусять мати творчий характер. Чим глибші й різнобічніші знання, тим більше можливостей для розвитку здібностей, для творчого підходу до служби.

Отже, імпровізаційні рольові ігри, виконання різних ролей, самопрезентації, діалоги, монологи, обмін ролями та інші техніки психодрами сприяють підвищенню впевненості військовослужбовців, набуттю ними досвіду вирішення різних шляхів тієї чи іншої реальної проблеми, пов'язаної з виконанням СБЗ. Вважаємо за необхідне долучати до таких «рольових креативних тренінгів» у системі професійно-психологічної

підготовки (окрім психологів) офіцерів за принципами професійної компетентності, правової обґрунтованості та етичної доцільності, які здійснюватимуть роль «експерта-консультанта» щодо особливостей діяльності особового складу в повсякденних і бойових умовах відповідно до службово-бойових завдань підрозділів НГУ.

Список бібліографічних посилань

1. Про затвердження Положення про психологічне забезпечення в Національній гвардії України : Наказ МВС України від 08.12.2016 № 1285 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0080-17> (дата звернення: 25.02.2020).
2. Ягупов В. Військова психологія : підручник. Київ : Тандем, 2004. 656 с.
3. Вачков И. В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники : учеб. пособие. М. : Ось-89, 2003. 224 с.
4. Эсакусто Т. В. Практикум по групповой психокоррекции: тренинги, упражнения, ролевые игры. Изд. 2-е. Ростов н/Д. : Феникс, 2008. 339 с.
5. Горностай П. П. Личность и роль. Ролевой поход в социальной психологии личности. Киев : Интерпресс ЛТД, 2007. 312 с.

Отримано 28.02.2020

УДК 159.99

Марина Віталіївна ПАШКОВСЬКА,

*старший науковий співробітник наукової лабораторії
з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції
Навчально-наукового інституту № 3
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;*

Вікторія Володимирівна БУТКО,

*психолог відділення психологічного забезпечення
відділу культурної комунікації та психологічного супроводження
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)*

ПСИХОЛОГІЧНЕ СУПРОВОДЖЕННЯ КУРСАНТІВ У ПРОЦЕСІ АДАПТАЦІЇ

Процес адаптації до умов проходження служби та навчання у закладі вищої освіти зі специфічними умовами навчання є одним з найбільш складних періодів життя курсантів. Це зумовлено рядом проблем пов'язаних з руйнуванням набутих навичок, установок та звичок, переходом від однієї соціальної ролі до іншої. Складність адаптації пов'язана з рядом особистісних якостей зумовлених взаємодією психологічних, соціальних та біологічних факторів.

Сьогодення вимагає від поліцейських впроваджувати у життя високі людські стандарти, підвищувати професійну кваліфікацію, відповідально ставитися до своїх обов'язків з метою ефективного вирішення

головних завдання поліції – «...забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свободи людини... протидії злочинності...» [1].

Резервом підвищення ефективності підготовки персоналу для Національної поліції України є оптимізація адаптації курсантів до навчально-службової діяльності у вищому закладі освіти (ВЗО) МВС. Від успішності соціально-психологічної адаптації залежить якість знань, умінь і навичок, стійкість професійної спрямованості особистості майбутнього фахівця Національної поліції [2, с. 393].

Соціально-психологічна адаптація курсанта у вищому навчальному закладі являє собою складний, динамічний, багаторівневий процес перебудови його спонукально-мотиваційної сфери, комплексу набутих навичок, умінь та звичок, розгалуження та поглиблення орієнтаційної основи діяльності відповідно до нових завдань, цілей, перспектив та умов їхньої реалізації. Сукупність психологічних новоутворень в особистості, які з'являються в процесі цієї перебудови, дозволяє майбутньому працівнику стати професіоналом. Швидкість і продуктивність адаптації курсанта до навчальної, службової та громадської діяльності у ВНЗ може зростати або зменшуватися в залежності від характеру впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників. Створення необхідних умов у процесі навчання та виховання молодих курсантів з урахуванням цього впливу дозволить суттєво скоротити час адаптації, підвищити продуктивність їхньої діяльності та ефективність навчально-виховного процесу на молодших курсах [2, с. 394].

Крім того, психологічну трансформацію курсантів можуть спричиняти зміни, викликані негативними подіями переживання самотності, пригніченості, розчарування, різного роду життєвих труднощів, так і позитивні зміни – успіх, відчуття щастя і радощів, самореалізація [3, с. 53].

Основними завданнями психологічного супроводу курсантів на етапі професійного навчання є вивчення й аналіз: – ціннісної сфери, мотивації; – особливостей протікання адаптаційних процесів; – процесів регуляції поведінки та саморефлексії; – рівня тривожності; – особистісних якостей і здібностей; – розвитку комунікативних навичок і позитивного сприйняття себе й оточуючих тощо.

Профілактичні і корекційні методи можуть включати комплекси заходів, спрямованих на зменшення ймовірності розвитку передумов і проявів небажаних професійно й особистісно небезпечних явищ (стрес, тривожність), попередження або корекцію вже існуючих проблем. Корисними є методи опосередкованого і безпосереднього впливу на психічний стан майбутніх поліцейських.

До методів опосередкованого впливу слід віднести способи ефектної організації змісту та умов навчальної діяльності майбутніх правоохоронців: раціоналізація навчального та трудового процесу, розрахунок

й обдуманий розподіл робочого навантаження, збагачення змісту навчання та дозвілля, оптимізація соціально-психологічного клімату, переключення з одного виду діяльності на інший в рамках виконання спільних обов'язків в колективі; вироблення оптимальної поведінки при виникненні конфліктних ситуацій та ін.

Методи безпосереднього впливу на психічний стан курсантів включають формування навичок саморегуляції та саморефлексії; насичення сфери спілкування позитивними емоціями; планування заходів, спрямованих на підтримку належної фізичної форми, в тому числі з урахуванням станів втоми, що виникають у процесі виконання навчальної та професійної діяльності. Корисними можуть стати аутогенні тренування (дихальні техніки, прогресивна м'язова релаксація по Джекобсону, ауто-тренінг за методом Шульца, медитації, психотехнічні вправи, арт-терапія, методи візуалізації, сенсорна інтеграція) [4, с. 408–409].

Однією з важливих задач працівників відділення психологічного забезпечення під час проходження процесу адаптації є своєчасне виявлення первинних ознак психологічної неготовності, пов'язаними із такими станами. З метою психопрофілактики подібних станів у курсантів існує ряд заходів, пов'язаних з формуванням позитивного психологічного мікроклімату у курсантських колективах шляхом насичення позитивними емоціями; планування заходів, підтримка належної фізичної форми тощо. Такі заходи сприяють прийняттю певної ролі у найближчому оточенні, а також пристосуванню до конкретних життєвих умов, обставин і запитів соціального оточення.

У процесі адаптації першокурсників у групі створюється не тільки система взаємостосунків, але й мікрогрупи, які, в свою чергу, створюють тенденції розвитку всієї групи, сприяючи саморозкриттю та прояву особистості, через поведінку, вчинки, стиль спілкування, творчі та професійні здібності. У всіх членів нового курсантського колективу є можливість проявити себе, завоювати авторитет й повагу одногрупників, як передумову подальшої успішної діяльності і необхідну умову власної ефективності.

Таким чином, за останні роки в професійній освіті змінилися критерії та вимоги до поліцейських. Зацікавленість проявляється все більше до особистості поліцейського в цілому, а не тільки до документів та дипломів як критерію успіху в процесі здобуття освіти [5]. Адже, недостатній рівень психологічної готовності та об'єктивного уявлення курсанта про майбутню професійну поліцейського може сприяти появі стану напруженості, відчуттю неможливості подолання труднощів, зниженню активності під час навчання і, як наслідок, можлива втрата інтересу до суспільної роботи та розчарування у поставлених цілях.

Список бібліографічних посилань

1. Науково-практичний коментар Закону України «Про Національну поліцію» / кол. авт. ; кер. авт. кол. Т. П. Мінка. Дніпро : Дніпропетровськ. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 480 с.
2. Лопатинська І. С. Соціально-психологічна адаптація курсантів – передумова успішної професійної діяльності // Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 15 лют. 2018 р.) / МВС України, Нац. поліція України, Донецьк. юрид. ін-т. Кривий Ріг, 2018. С. 394–396.
3. Штепа О. С. Трансформація особистості у тренінгах особистісного зростання та способи її вимірювання. *Практична психологія та соціальна робота*. 2004. № 3. С. 53–57.
4. Твердохлебова Н. М. Психологічний супровід особистісних трансформацій правоохоронців на етапі професійного навчання // Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 15 лют. 2018 р.) / МВС України, Нац. поліція України, Донецьк. юрид. ін-т. Кривий Ріг, 2018. С. 408–409.
5. Шинкаренко І. О. Психологічна готовність курсантів та студентів вишу зі специфічними умовами навчання до професійної діяльності Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : матеріали І Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 15 лют. 2018 р.) / МВС України, Нац. поліція України, Донецьк. юрид. ін-т. Кривий Ріг, 2018. С. 430–432.

Отримано 28.02.2020

УДК 342.72:305-055.2

Любов Сергіївна ПРОЦИК,

*науковий співробітник науково-організаційного відділу
Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ),
кандидат психологічних наук*

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ УЧАСТІ ЖІНОК У МІЖНАРОДНИХ І НАЦІОНАЛЬНИХ ЗАХОДАХ ЩОДО МИРУ ТА БЕЗПЕКИ

Розглянуто етапи відбору до миротворчих місій, яка визначена керівними документами ООН та МВС України. Зазначено особливості участі України у міжнародних та національних заходах щодо дотримання миру та безпеки. Проаналізовано гендерні аспекти залучення жінок-правоохоронців до миротворчих місій та запропоновано шляхи розширення їх участі.

Зважаючи на ключову роль жінок у процесах установаження миру, резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» підкреслює необхідність всебічного сприяння їх повноцінній реалізації. Зокрема однією з цілей її імплементації визначено розширення рівноправної участі

жінок у миротворчій і 162ез пековим162й діяльності. Врахування важливості наведеного підтверджується Національним планом дій з виконання цієї резолюції, що передбачає до 2020 року збільшення їх кількості у міжнародних миротворчих операціях, переговорних групах, багатосторонніх заходах щодо протидії зовнішнім та внутрішнім 162ез пековим викликам та загрозам до 30 % [1].

Кожен працівник поліції чи військовослужбовець Національної гвардії України (НГУ) за власним бажанням має змогу стати кандидатом для участі у міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки за дотримання певних умов: 1) вік – не молодше 25 років, практичний досвід роботи – не менше 5 років; 2) навички водіння повнопривідного автомобіля (наявність посвідчення водія категорії «В», мінімальний водійський стаж – 2 роки); 3) знання англійської або французької мови на високому рівні; 4) навички роботи з комп'ютерною технікою на рівні користувача (складання документів, Internet, e-mail). Далі передбачено комплексне оцінювання кандидатів згідно з вимогами ООН до учасників міжнародних операцій із підтримання миру і безпеки. Термін перебування в місії не менше 1 року. При цьому для кандидатів жіночої та чоловічої статті встановлені однакові нормативи та критерії оцінювання [2].

Україна більше 17 років бере участь у міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки. За цей період більш ніж 2 000 працівників МВС України були учасниками відповідних заходів під егідою ООН, ОБСЄ та ЄС у 11 країнах світу. На сьогодні у міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки беруть участь 40 представників МВС, з яких 27 поліцейських (з них 4 жінки) та 13 військовослужбовців НГУ.

Слід підкреслити, що Україна – єдина країна серед держав-партнерів НАТО, яка брала участь в усіх основних операціях та місіях Альянсу. Проте спостерігається постійне зменшення кількості миротворців-представників правоохоронних органів України. Якщо у 2014 році в місіях під егідою різних організацій брали участь 88 правоохоронців, то у 2017 році їх було тільки 48.

Основні завдання, які виконує національний персонал під час перебування у складі міжнародних операцій із підтримання миру і безпеки: надання консультативних послуг у галузі правоохоронної діяльності (зокрема створення або реформування місцевих органів та підрозділів поліції); організація добору та підготовки кадрів для місцевих правоохоронних органів; нагляд за дотриманням прав людини згідно з міжнародними нормами (зокрема на територіях таборів внутрішньо переміщених осіб), а також захист цивільного населення; безпосереднє виконання функцій із підтримання правопорядку і боротьби зі злочинністю; надання гуманітарної допомоги; забезпечення дотримання умов мирних угод тощо.

На період з 2014 по 2019 роки у складі національного персоналу МВС України у міжнародних операціях із підтримання миру і безпеки перебувало 20 жінок-правоохоронців, нині у резерві – 8 жінок, що становить 11,8 % від загальної кількості. Отже, нечисленну представленість жінок у заходах щодо підтримання миру і безпеки можна пояснити тим, що кількість жінок у Національній поліції та Національній гвардії становить доволі невелику частку – 22,7 % та 11,4 % відповідно, а середній показник по МВС України загалом – 23,5 %.

Таким чином, необхідно приділити значну увагу питанням збалансування кадрової комплектації МВС України, що сприятиме: підвищенню загальної професійної ефективності; оптимізації системно-структурної організації; узгодженню координаційного впорядкування та налагодженню функціональної взаємодії; розкриттю і розширенню спектру потенційних можливостей персоналу; досягненню необхідного кваліфікаційного рівня комплексної службової підготовки; вдосконаленню якості управлінської ланки, а також забезпеченню відповідності високим світовим стандартам і дотриманню вимог міжнародного законодавства (зокрема резолюції Ради Безпеки ООН 1325 та Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок).

Для вирішення окресленої проблематики необхідно поліпшити умови служби для жінок у зазначеному напрямі, а саме:

- забезпечити максимально повне дотримання національних та міжнародних правових норм і стандартів, які стосуються прав і захисту жінок;
- впровадити належну процедуру для найму та просвітництва щодо подолання гендерних стереотипів і дискримінації у системі МВС України;
- розробити навчальні програми для розвитку управлінського потенціалу жінок із метою створення необхідних умов для можливості обіймати керівні посади;
- забезпечити ефективність функціонування механізмів реагування на скарги у разі отримання інформації про дискримінацію, сексуальні домагання, сексуальне та інші форми насильства;
- враховувати потенційні наслідки дискримінаційних інцидентів із тим, щоб упровадити систему відповідних превентивних заходів;
- враховувати гендерні аспекти при призначенні на посади спеціальних представників з особливими повноваженнями та дорученні відповідальних завдань миротворчого характеру;
- запровадити дієвий механізм стимулювання та заохочення ініціатив, що гарантують захист і максимально повну участь жінок у міжнародних заходах із підтримання миру і безпеки;
- сприяти створенню позитивного іміджу жінки як офіційного представника у справах, що стосуються національних і міжнародних багатосторонніх заходів із підтримання миру та безпеки.

Крім того, для забезпечення ефективності місій необхідно враховувати важливість гендерної рівності й надавати жінкам і чоловікам однакові ресурси та можливості. Адже розширення участі жінок у правоохоронній та миротворчій діяльності не лише допомагає запобігати ескалації конфліктів і проявам насильства, а й вносить прогресивні зміни у систему правоохоронного сектору (тенденції відкритості, прозорості, співпраці, самовдосконалення тощо). Водночас розширення участі жінок у місіях може стратегічно поліпшити позиції української сторони в міжнародному процесі підтримання миру і безпеки, створити додаткові можливості для налагодження майбутніх взаємовигідних контактів та конструктивного співробітництва у країнах перебування нашого миротворчого персоналу, а також укріпити роль та значення нашої держави на світовому просторі як впливових миротворчих сил.

Список бібліографічних посилань

1. Про затвердження Національного плану дій з виконання резолюції Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека» на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2016 № 113-р // Урядовий портал : сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/nras/248861725> (дата звернення: 26.02.2020).
2. Про участь національного персоналу в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки : Наказ МВС України від 31.07.2019 № 639 // ЛігаЗакон : сайт. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/RE34059.html (дата звернення: 26.02.2020).

Отримано 28.02.2020

УДК 159.9:351.743(477)

Олена Анатоліївна РІВЧАЧЕНКО,

*старший викладач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),
кандидат юридичних наук*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ КУЛЬТУРИ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Присвячено розгляду питань психологічного забезпечення процесу формування гендерної культури працівників правоохоронних органів України. Зазначено необхідність створення цілісної системи гендерного навчання для персоналу правоохоронних органів на всіх етапах проходження служби.

Прийняття Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» від 8 вересня 2005 р. виступає підґрунтям формування гендерної культури в українському суспільстві, що є показником сучасного цивілізованого розвитку держави. Реформування

правоохоронних органів України в руслі ефективного захисту основоположних прав і свобод людини передбачає врахування та застосування дієвих міжнародних практик і досвіду, а також їх інтегрування в норми чинного українського законодавства. Правоохоронні органи держави є взірцем для громадянського суспільства, отже, необхідні суттєві зміни у внутрішньому просторі даної структури, дотримання гендерної державної політики, впровадження гендерної рівності серед працівників, подолання гендерних стереотипів в професійній діяльності. Саме тому дослідження психологічних складових формування гендерної культури правоохоронців є актуальним.

Дослідженню питань гендерної проблематики в діяльності правоохоронних органів України присвячено увагу таких провідних вчених, як: В. Авер'янов, Е. Афонін, О. Бандурка, В. Барко, В. Барановський, О. Васильченко, Н. Дубчак, Д. Калаянов, І. Корецька, О. Лавренко, М. Маїгре, О. Мартиненко, П. Мироненко, А. Науменко, А. Олійник, О. Петришин, С. Постніков, І. Сокаль, І. Тищенко, В. Ягупов, В. Ясинська та ін.

Метою статті є встановлення психологічних особливостей формування гендерної культури працівників правоохоронних органів.

Гендерна культура, на думку О. Кікінежді, О. Кізь, розглядається як система соціально-економічних, правових та етнопсихологічних умов існування суспільства, що сприяє становленню чоловіка та жінки як рівних соціальних істот [1, с. 64].

Як зазначає О. І. Васильченко, формування гендерної культури - це питання про усвідомлення існування дискримінаційних норм поведінки чоловіка або жінки в суспільстві, впливу культури на формування і зміну традиційних гендерних стереотипів, норм поведінки щодо виконання ролей представниками чоловічої і жіночої статі в різних сферах життєдіяльності людей. Гендерна культура – це складова спеціалізованої культури, що є результатом впливу на особистість конкретних людей, які займаються проблемами міжособистісних відносин професійно та виявляється в усвідомленні особистістю мотивів, потреб, цінностей, знань, поведінки пов'язаних із відносинами між представниками чоловічої і жіночої статі [2, с. 51].

О. Смірнова на основі проведених досліджень зазначає, що правильно розуміння та застосування психологічних якостей працівників-правоохоронців при виконанні правоохоронних функцій забезпечить суспільству можливість максимально використовувати соціально-психологічний ресурс як жінок, так і чоловіків, що несуть службу в правоохоронних органах України [3, с. 298].

Ми цілком погоджуємось з думкою Н. Є. Твердохлебової щодо необхідності створення цілісної системи гендерного навчання для персоналу правоохоронних органів (службова підготовка особового складу,

програма підвищення кваліфікації керівного складу МВС, навчальні програми гендерної освіти у відомчих ЗВО) [4, с. 152]. Але вважаємо за доцільне створення такої системи навчання, яка б враховувала розвиток особистості працівників на всіх етапах проходження служби.

З метою формування гендерної культури працівників правоохоронних органів нами була розроблена короткострокова програма, розрахована на проведення занять в системі службової підготовки. Основною тематикою занять виступають: психологічні складові гендерної ідентичності; розвиток асертивності як оптимальної стратегії гендерної поведінки; психологічні особливості адаптації молодих працівників (чоловіків та жінок) в напрямку усвідомлення свого статусу та формальних обов'язків; психологічні аспекти ефективного поєднання професійної ролі та батьківських / подружніх обов'язків; психологічні складові засвоєння необхідних рольових позицій при вирішенні професійних конфліктів; психологічні особливості подолання гендерних дискримінацій на робочих місцях; психологічна допомога жінкам у випадках сексуальних домагань тощо. В ході проведення занять використовуються психолого-педагогічні розробки та рекомендації для навчання дорослих осіб. Основними методами є інноваційні форми та засоби навчання (тренінгові технології, мозковий штурм, спеціально організовані дискусії, метод кейсів, обговорення окремих професійних та життєвих ситуацій та ін.). Заняття з надання психологічної допомоги в окремих професійних стресових ситуаціях проводяться на базі психотренінгового комплексу, за участі штатного психолога підрозділу. В ході проведення занять нами цілеспрямовано створювались психолого-педагогічні умови толерантного середовища в навчальній групі, що сприяло зменшенню напруги та тривожності правоохоронців, розширенню критеріїв самооцінки, поглибленню усвідомлення самоцінності, підвищенню позитивної мотивації до навчання, засвоєння більшої кількості навчальної інформації, збільшенню пізнавальної активності.

Слід зазначити, що для досягнення мети формування гендерної культури працівників правоохоронних органів необхідно передбачити заняття з подолання укорінених гендерних стереотипів суспільства. Також необхідно звертати увагу на формування високих особистісних та професійно-важливих якостей правоохоронців, самостійності, відповідальності, актуалізації та реалізації творчого потенціалу особистості; вироблення навичок впевненості та незалежності, робити свідомий вибір, відстоювати свої права, мотивації до самореалізації і самовдосконалення у всіх сферах суспільного життя.

Таким чином, нова стратегія діяльності правоохоронних органів передбачає формування гендерної культури працівників через становлення гендерної ідентичності, розвиток особистісної та професійної

самосвідомості. Вважаємо за доцільне впровадження в освітній процес здобувачів вищої освіти – майбутніх правоохоронців спеціально розроблених курсів або навчальних дисциплін, що містять гендерну проблематику.

Список бібліографічних посилань

1. Кікінежді О. М., Кізь О. Б. Формування гендерної культури молоді: науково-методичні матеріали до тренінгової програми. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 8. С. 64–68.
2. Васильченко О. І. Формування гендерної культури студентів університету як предмет і об'єкт дослідження. *Вісник Запорізького національного університету*. 2008. № 1. С. 48–52.
3. Смірнова О. М. Організаційно-правове та психологічне забезпечення гендерної рівності в діяльності органів внутрішніх справ України та правоохоронних органів зарубіжних країн. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Психологія*. 2014. Т. 19, вип. 2. С. 298–306.
4. Твердохлебова Н. Є. Урахування гендерного аспекту як засобу підвищення ефективності правоохоронної діяльності. *Право і Безпека*. 2017. № 3 (66). С. 149–152.

Отримано 25.02.2020

УДК 351.741.007:159.9

Наталія Юрївна ЯРЕМА,

провідний науковий співробітник

науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення

Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ),

кандидат психологічних наук;

Ігор Іванович ПАМПУРА,

старший науковий співробітник

науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення

Державного науково-дослідного інституту МВС України (м. Київ)

ВИМОГИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДО КОМПЕТЕНТНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто питання виокремлення особливостей сучасної поліцейської діяльності серед інших видів професійної діяльності. Здійснено спробу узагальнення комплексу правових і психолого-педагогічних знань, а також спеціальних умінь якими повинен володіти поліцейський патрульної поліції для ефективного виконання службових обов'язків.

Новаційний курс реформувань правоохоронних органів нашої держави вимагає здійснення якісної переоцінки їх нормативної основи. Зокрема важливого значення набувають питання оновлення змісту професійної компетентності працівників поліції, як динамічної комбінації

знань, вмінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність фахівця успішно провадити професійну діяльність.

Відповідно до Закону України «Про Національну поліцію» завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Узагальнення характеристик сучасної поліцейської діяльності, здійснене попередниками, а також власні наукові дослідження дозволяють узагальнити основні її психологічні характеристики, що вирізняють її серед інших видів професійної діяльності. Серед таких можна виділити: спрямованість на забезпечення законності і дотримання прав людини; необхідність швидкого прийняття рішень і висока відповідальність за їх наслідки; наявність владних повноважень; емоційна насиченість, високий рівень психоемоційних навантажень; наявність екстремальних чинників; специфічність об'єктів професійної діяльності; толерантність до невизначених ситуацій професійної діяльності; організаційний характер діяльності; важливість лідерства і командної роботи підрозділів; гуманістична спрямованість діяльності.

Очевидно, що виконання поліцейським службових завдань потребує низки правових і психолого-педагогічних знань, спеціальних умінь, а також сформованих професійно важливих індивідуально-психологічних якостей.

Так, за результатами дослідження здійсненого фахівцями науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України в межах виконання у 2019 році науково-дослідної роботи на тему «Розроблення професіограми поліцейського патрульної поліції» було з'ясовано ряд особливостей професійних компетенцій сучасного поліцейського. Серед найбільш значимих знань якими повинен володіти поліцейський патрульної поліції визначено: знання нормативної бази (Конституції України; актів законодавства, що стосуються діяльності Національної поліції України; указів Президента України, постанов Верховної Ради України, розпоряджень Кабінету Міністрів України, розпорядчих документів МВС України, що регулюють діяльність патрульної поліції та зокрема з питань забезпечення безпеки дорожнього руху, а також взаємодії з органами державної влади та органами місцевого самоврядування; відомчих та міжнародних нормативних документів, що регулюють питання дотримання поліцейськими прав людини; організаційної структури та особливостей діяльності

підрозділів Національної поліції України; місця і завдань Національної поліції України у системі правоохоронних органів; особливостей здійснення профілактичної роботи, спрямованої на запобігання вчиненню кримінальних та інших правопорушень; особливостей вжиття заходів для забезпечення публічної безпеки і порядку, порядку реагування на заяви та повідомлення про кримінальні та адміністративні правопорушення або події, запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі; особливостей організації роботи щодо взаємодії з населенням; здійснення контролю за дотриманням правил безпеки дорожнього руху; заходів безпеки, умов та порядку зберігання, правил поводження зі спеціальними засобами, табельною вогнепальною зброєю та боеприпасами; порядку застосування й використання в межах своєї компетенції поліцейських превентивних заходів та поліцейських заходів примусу; правил ділового етикету та професійної етики; видів та форм звітності; основних нормативно-правових положень щодо зберігання інформації з обмеженим доступом, оформлення відповідних службових документів; порядку формування та користування базами даних Національної поліції України, Міністерства внутрішніх справ України.

Поліцейський патрульної поліції також повинен володіти знаннями основ загальної та вікової психології, психології спілкування, які стануть необхідними при проведенні бесід з громадянами та допиті правопорушників та свідків подій, попередженні і вирішенні конфліктів, здійсненні впливу виховного, превентивного характеру, контактах з колегами інших підрозділів поліції, а також для протистояння негативному впливу стресових чинників у професійній діяльності та ін.

Окрім правових та психологічних знань важливим є володіння додатковою інформацією про: оперативну обстановку і дислокацію інших нарядів поліції, представників громадських об'єднань із забезпечення публічної безпеки і порядку; прикмети осіб, транспортних засобів і майна, яке знаходиться у розшуку; місця найбільш ймовірного скоєння злочинів, скупчення антисоціальних елементів і осіб; місцезнаходження найважливіших об'єктів на маршруті патрулювання; розташування прилеглих до маршруту вулиць, провулків, прохідних дворів, площ тощо.

Серед умінь якими повинен володіти поліцейський визначальними є: уміння виявляти причини та умови, що призводять до вчинення кримінальних та адміністративних правопорушень, уживати заходів для їх усунення; уживати заходи, які спрямовані на усунення загроз життю, здоров'ю фізичних осіб, публічній безпеці й порядку; приймати рішення про застосування адміністративних стягнень та забезпечувати їх виконання; запобігати та протидіяти домашньому насильству або насильству за ознакою статі; доставляти затриманих та підозрюваних осіб; працювати з інформацією стосовно об'єктів професійної уваги; складати адміністративно-

процесуальні документи; розглядати звернення, скарги громадян й приймати за ними обґрунтовані рішення; володіти комплексом професійно важливих комунікативних умінь, вміти застосовувати методи психолого-педагогічного впливу на різні категорії громадян, бути спроможним конструктивно вирішувати конфліктні ситуації; співпрацювати з представниками підрозділів Національної поліції та інших правоохоронних органів, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування і громадських організацій щодо виконання професійних завдань; правильно та своєчасно застосовувати й використовувати в межах своєї компетенції поліцейські превентивні заходи та поліцейські заходи примусу; аналізувати та планувати свою роботу, вести її облік і звітність; взаємодіяти з представниками засобів масової інформації; правильно оформлювати службові документи; надавати невідкладну допомогу особам, які постраждали внаслідок правопорушень, нещасних випадків, а також особам, які опинилися в безпорадному стані або стані, небезпечному для їхнього життя чи здоров'я.

Отже, володіння необхідними професійними знаннями, уміннями та навичками є важливим компонентом формування професійної компетентності та професійної готовності поліцейського патрульної поліції до якісного та ефективного виконання службових завдань. Увага науковців має бути спрямована також на дослідження ціннісно-орієнтаційної сфери сучасного правоохоронця.

Отримано 25.02.2020

УДК 340.15(47+57)«1980/91»:343.575

Микола Миколайович КОЦУР,

адвокат Київського об'єднання адвокатів

СТАН НАУКОВИХ РОЗРОБОК ПРОБЛЕМИ НАРКОМАНІЇ В ПЕРІОД 1980–1991 рр. ХХ ст.

Розглянуто стан наукових розробок проблеми протидії наркоманії у період 1980 – 1991 рр. Проведено систематизацію таких досліджень, які були розділені на три напрямки: юриспруденція, медицина, соціологія. Різновекторність цих розробок та наукових підходів дала змогу удосконалити кримінальну відповідальність у цій сфері.

Актуальність теми дослідження пов'язана, з тим що проблема протидії злочинності є однією з найгостріших правових проблем суспільства. За даними кримінальної статистики кількість наркозлочинів в період незалежної України постійно зростає, що веде до загрози генофонду нації та національної безпеки.

На сьогодні різко збільшилась кількість осіб, які зазнали, захворювань внаслідок вживання наркотичних речовин у вигляді, розладів психіки, поведінки, а також психічних хвороб. Одним з шляхів вирішення даної проблеми є звернення до історичного досвіду, накопиченого в часи існування СРСР та радянської України. Виходячи з цього, інтерес до періоду 1918–1991 рр. минулого століття є не випадковим, з причини того, що на цьому етапі був проведений значний обсяг досліджень, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів. Тому, представляє значний інтерес розгляд наукових праць, в яких розглядалися різні аспекти боротьби з цією хворобою людства. Аналіз публікацій показує, що питання комплексного розгляду праць, присвячених боротьбі з наркозлочинністю не отримали необхідної уваги і потребують свого подальшого розгляду. Фрагментарно дане питання розглядалося в працях А. А. Музики, В. Н. Смітєнка та ін.

Викладення матеріалів дослідження треба розпочати з того, що у цій історичний період стався якісний перехід від розрізнених досліджень в єдиний вектор, присвячений боротьбі з цим явищем. Розгляд масиву наукових робіт дозволяє розділити їх на три блоки:; 1) юриспруденція; 2) медичний напрямок 3) соціологічні дослідження. При цьому необхідно зазначити, що такі дослідження незважаючи на ці напрямки перепліталися між собою та доповнювали один одного.

І. Юриспруденція На підготовку наукових праць даного напрямку вплинув Указ Президії Верховної Ради СРСР від 25.04.1974 р. «Про посилення боротьби з наркоманією», в якому встановлювалися єдині підстави кримінальної відповідальності за незаконні дії з наркотичними речовинами на території всіх союзних республік. Положення даного акту досліджувалося в роботі С. І. Гусева, який зібрав дані стосовно видів злочинів та кількості осіб засуджених за незаконний обіг наркотичних речовин. Інший радянський дослідник Е. Жевлаков розглядав питання даного нормативно-правового акту відносно відповідальності за незаконний посів або вирощування нарковмісних культур. Вчений запропонував внести зміни до статті 225 КК РРФСР щодо відповідальності за такі дії осіб які скоїли такий злочин повторно, а також необхідність притягнення до відповідальності посадових осіб, керівників колгоспів, радгоспів за вирощування опійного маку на землях їх підприємств., кількості осіб засуджених за злочини, пов'язані з наркотиками. В роботі І. Н. Дружиніна розглядався перелік об'єктів злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин. Інтерес викликає кандидатська дисертація Н. А. Мирошниченка, в якій розглянуто кримінальну відповідальність за незаконне виготовлення, придбання, перевозку, збут наркотичних речовин. Дослідниця розглянула норми КК УРСР та надала пропозиції щодо кваліфікації злочинних діянь у цій сфері таких термінів, як організація,

тримання місць в яких проводилося їх виготовлення та споживання. Важливе значення мала монографія С. П. Дітковської, Є.Ф. Фесенко, в якій досліджувалися ознаки небезпечних злочинів, пов'язані з використанням наркотичних речовин, та показано, що такі особи поступового, деградує, такий стан речей веде до збільшення вірогідності вчинення тяжких злочинів. Значним доробком стала робота Н. І. Ожиганова, М. Н. Кадірова присвячена кримінально-правовим засобом боротьби зі злочинами, пов'язаними з вживанням наркотиків. Проведено систематизацію таких злочинів, сформульовані практичні рекомендації та показано, що безпосереднім об'єктом злочинів є здоров'я та стан населення. В середині 80-х років почалась політика «перестройки» в рамках якої проводилась боротьба з нетрудовими доходами. Даний підхід знайшов відображення А. Г. Альохіна в яких розглядався збут наркотичних засобів які трактувалися, як небезпечна форма отримання нетрудових доходів, а в свої інших роботах науковець розглядав питання посилення боротьби з наркоманією за допомогою мір кримінальної відповідальності. Враховуючи ту обставину, що до складу Радянського Союзу входили Середньоазійські республіки, в яких використання наркотичних засобів було своєрідною традицією, у цей історичний період з'явилась низка праць присвячених боротьбі з цим негативним явищем у даних регіонах. Прикладом такого дослідження є праця М. Г. Ікраїмової, в якій розглядалися питання вживання наркотиків, термінології кримінального законодавства, використання психотропних речовин, одурманюючих засобів в притонах, клубах та інших подібних місцях У цей історичний період боротьба з наркозлочинністю розглядалась, як посягання на народне здоров'я фізичний та духовний стан суспільства прикладом такого дослідження є робота В. Н. Смітєнко «Уголовно-правовая охрана здоровья населения в СССР», в якій розглянуто поняття та суспільна небезпека наркотизму, ознаки таких злочинів та кримінально-правові засоби боротьби з цим негативним явищем. В радянському союзі було прийнято низку нормативно-правових актів пов'язаних з примусовим лікуванням наркоманів від такої залежності. Даний вектор знайшов відображення в праці Ш. Н. Галіулліної, яка присвячувалась розробці заходів з трудового перевиховання наркоманів в ВТУ. Значним доробком у цьому напрямку роботи А. Я. Гришко, присвячених інституту примусового та трудового виховання хронічних наркоманів, правовому регулюванню примусового лікування таких осіб, а також проблеми їх соціальної реабілітації. Інший вчений А. А. Музика присвятив даному питання кандидатську дисертацію та досліджував діяльність органів внутрішніх справ по примусовому лікуванню наркоманів.

ІІ. Медичний напрям. Знаний радянський лікар Т. Т. Похилько на основі експериментально-психологічних досліджень показала, що найбільш виражені психічні та особисті зміни спостерігаються при гашишних

та опійних наркоманіях, причому ступінь їх вираженості залежить від «стажу» наркоманії чи часу початку вживання наркотику за даними вченої в результаті таких дії проходить органічна зміна в головному мозку та значно більші інтелектуальні та психічні порушення. Інший дослідник І. Г. Ураков, провів порівняльний аналіз двох груп хворих на гашишу і опійну наркоманії, та показав негативні медико-соціальні наслідки дії таких речовин. В свою чергу С. І. Криворучко, А. Л. Колесников встановили, що систематичне, довготривале вживання гашиша викликає зміни особистості, а також зниження морально-етичного та інтелектуального рівня. У своїй монографії, присвяченій морфінізму, Г. В. Морозов і Н. Н. Боголепов вказували на те, що у хворих які використовували морфій фіксувалися змін форм інтелектуального зниження та дефекти особистості. Інша дослідниця Е. Г. Трайнина доводила, що постійне вживання наркотичних засобів приводило до появи суїцидальних явищ, порушення та деградації. Достатньо цікава висновки зроблені А. Г. Врублевські та А. А. Глазовим, які вивчали медико-соціальні аспекти наркоманії і токсикоманії, і звертали увагу на високий рівень смертності цих хворих, частоту самогубств, моральної деградації, психозів, недоумства, виразних змін зі сторони внутрішніх органів та нервової системи. Значні результатами досягла О. Н. Ланда, яка досліджувала порушення стану особистості у хворих опійною наркоманією та виявила ослаблення їх пам'яті та координації. Важливим доробком є робота Н. С. Курек и М. В. Самойлова 1989 в якій проводилося порівняльне психологічне дослідження особливостей хворих опійною та ефедронною наркоманією. Вчені довели факт, що у таких осіб фіксується зниження функції розпізнавання емоції, підвищення рівня чутливості, та часті факти депресії і захворювання шизофренією. Значний інтерес представляє робота В. І. Лавриненка, Г. Н. Садикова и А. М. Джанмедова 1989 в якій проведено психодіагностичного дослідження осіб які, вживають різні одурманюючі речовини, також підлітків. Науковцями доведено властиві такі риси. те що дорослим наркоманам властиві риси самовпевненості, елементи жорстокості у відносинах з іншими людьми, відокремленість від суспільства та прагнення уникнути залежності від інших людей при цьому у підлітків такі риси більш виражені та загострені.

III Соціологічні дослідження. У цей історичний період набули особливого значення дослідження пов'язані з соціологією наркотизму, форм соціальних девіацій які проводилися шляхом збору інформації стосовно осіб які використовували ці небезпечні речовини. З цієї точки зору особливе значення мають праці дослідження знаного радянського фахівця з проблем наркоманії А. А. Габіані, який присвятив цьому питанню низку робіт. В них науковець розглянув процес розповсюдження наркотичних речовин шляхом виділення груп споживачів наркотиків по різним віковим групам, по рівню освіти статі на підставі яких зроблені

висновки стосовно різкого збільшення, майже в чотири рази осіб, які перший в житті почали вживати такі речовини. Значним внеском у цей напрямок стали дослідження проведені Інститутом Соціології АН РСРС під керівництвом Б. М. Левіна, який провів статистичне дослідження кількості наркоманів на підприємствах організаціях та інших установах. За результатами проведеного дослідження необхідно зробити наступні висновки. Період 1980-1991 років характеризується як етап становлення кримінальної відповідальності за злочини пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин. Розгляд масиву праць присвячених даному питанню дозволяє їх систематизувати та розділити на наступні напрямки юридичні, науки, медицини, статистичні дослідження. Показано, що незважаючи на різновекторність цих розробок їх поява дала змогу удосконалити кримінальну відповідальність у цій сфері та розробити комплекс медичних заходів направлених на протидію наркоманії. Дослідження у сфері статистики дали змогу встановити шари населення, вікові групи які найбільш часто вживають наркотичні засоби, та оцінити процес інтенсивності поширення цих небезпечних речовин у суспільстві.

Отримано 29.02.2020

УДК 159.9:351.741

Петро Іванович ТАРАНОВСЬКИЙ,

викладач курсу «Удосконалення навичок керування автомобілем»

Державної установи «Криворізька академія патрульної поліції»

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОГО ІМІДЖУ ТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Визначено основні відмінності понять «поліція» та «міліція», можливі причини, що вплинули на їх розбіжності. Проаналізовано статистичні дані рівня довіри населення до поліції за останні три роки. Також зазначено проблемне коло питань пов'язаних, з формуванням позитивного іміджу працівників органів внутрішніх справ в суспільстві, професійним становленням майбутнього поліцейського та професійною деформацією.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про Національну поліцію» Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Тобто поліція розглядається законодавцем досить гуманно та демократично як орган, що надає правоохоронні послуги населенню.

Згідно з Законом України «Про міліцію», який втратив чинність, міліцією в Україні вважався державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань. Отже, міліція вбачалась більш суворим державним органом та асоціювалась з позицією сили в суспільстві.

Проаналізувавши вищенаведені визначення понять – минулого «міліція» та актуального на сьогодні «поліція», вбачаємо суттєву різницю підходів та ставлення держави до правоохоронного органу. Це пояснюється тим, що з 2015 року система органів внутрішніх справ зазнає змін, яким передували трагічні та визначні події в історії України.

Питання професійного становлення особистості працівника Національної поліції України на сучасному етапі реформування правоохоронних органів є актуальним та займає окреме місце серед психологічних досліджень в юридичній психології щодо подальшого практичного їх застосування під час навчальної підготовки майбутнього правоохоронця.

Варто зазначити, що особливо важливу роль у процесі становлення працівника Національної поліції України відіграє суспільство, тобто його формує середовище в якому він живе. Взагалі, людина істота соціальна і суспільний вплив та його панівні настрої є визначальними для неї. Економічний рівень життя населення, його фінансове благополуччя, можливе суспільне невдоволення з певних питань, суперечності, конфліктні зони, загальний рівень моралі в соціумі та повага до закону – великий перелік факторів, що справляють неабиякий вплив на професійний вибір та підготовку поліцейських.

Якщо у 2014 році середній відсоток довіри до міліції серед опитаних складав приблизно 5 %, то у 2015 році суспільство перебувало в ейфорійному піднесеному настрою від запровадження нової поліції та переформатування органів внутрішніх справ. На теперішній час соціологи, політологи та громадськість ретельно слідкують та перевіряють це, адже відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Згідно зі статистичними даними Департаменту комунікації МВС України рівень довіри серед населення до Національної поліції у 2017–2019 роках коливався між позначками 35,2 % (у 2018 році) та 40,9 % (у 2017 році). Щодо 2019 року, то середня цифра впевнено тримається приблизно біля 40%, а саме – 40,4 %. Як бачимо, є певні «хвилі» і відбувається поступове зниження рівня довіри, але не принципове і не суттєве. Проте змушує контролювати дане питання та звертати увагу на те, що ж саме впливає на подібну ситуацію.

Професійна діяльність працівників поліції має підвищену складність і контрастно виражену попереджувальну спрямованість, вимагає забезпечення громадського порядку, попередження та припинення правопорушень й

інших антигромадських виявів. Тобто під час виконання робочих функцій працівник перебуває у стресових ситуаціях, несе певний психологічний тягар, що впливає на особистісні характеристики людини.

З огляду на специфіку службової діяльності, працівники патрульної поліції є, так званою, «першою лінією оборони» суспільства в протистоянні протиправним явищам, саме вони перебувають в епіцентрі соціальних конфліктів і мають бути зорієнтовані на конструктивне їх вирішення. Патрульні поліцейські першими опиняються на місці злочинів, а отже, мають забезпечувати реалізацію принаймні початкових заходів на місці події, охороняючи сліди злочинів до приїзду фахівців (слідчих, експертів). Службова діяльність патрульних поліцейських передбачає спілкування з різними верствами населення, що має вимушений характер. Досить часто такими особами є «проблемні» громадяни, які налаштовані на асоціальну поведінку, некеровані, агресивні, вороже ставляться до представників влади. Службове спілкування є нав'язаним, воно відбувається в умовах розбіжності інтересів і незгоди сторін, дефіциту інформації та часу; за високого ступеня конфліктності.

Отже, комунікативні вміння відіграють важливу роль в процесі професійного становлення, роботі поліцейського та формуванні позитивного іміджу Національної поліції в українському суспільстві. Але варто звернути увагу, що існує такий психологічний феномен як професійна деформація працівників Національної поліції, що спричиняється різними за своєю природою факторами, домінуючими з яких є саме специфіка професійної діяльності. Поняття «професійна деформація поліцейського» охарактеризовано як об'єктивний феномен, негативні вияви якого можуть бути виокремлено лише з урахуванням, власне, професійних (безпосередньо пов'язаних із виконанням професійних завдань) і непрофесійних (соціалізація, виховання тощо) чинників. В умовах, коли професійна деформація працівників Національної поліції є можливо поширеним феноменом, робота щодо її превенції повинна мати стратегічний характер та передбачати низку заходів щодо вдосконалення професійної підготовки майбутнього поліцейського, також навчання працівників прийомам і методам психологічного забезпечення особистої безпеки в екстремальних ситуаціях.

Також важливу роль щодо запобігання професійної деформації є формування позитивного іміджу поліцейського в суспільстві. Імідж – це цілеспрямовано сформований образ, уявлення, що символізує сутність явища або об'єкта в соціально-політичному просторі. Формування іміджу – це тривалий і складний процес. Це має стати одним із функціональних напрямів реформування всієї системи правоохоронних органів узагалі. Це означає, що кожний правоохоронець, який персоналізує вказану стратегію, кожного дня маніфестує загальну ідею під час виконання службових обов'язків. Висока та якісна результативність щодо надання

правоохоронних послуг, компетентність, професійність та всебічна підтримка з боку держави мають сприяти поширенню позитивного ставлення до професії поліцейського та дозволить ефективно працювати на користь суспільства.

Список бібліографічних посилань

1. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 15.02.2020).
2. Про міліцію : Закон України від 20.12.1990 № 565-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/565-12> (дата звернення: 15.02.2020). Втратив чинність.
3. Бесчастний В., Тимченко О. Імідж як складова успіху правоохоронця: до постановки проблеми. *Віче*. 2012. № 2. С. 6–8. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/viche_2012_2_4.pdf (дата звернення: 20.02.2020).
4. Оцінка громадянами ситуації в країні та діяльності влади, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків // Разумков центр : сайт. 11.10.2019. URL: <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-diialnosti-vlady-riven-doviry-do-sotsialnykh-institutiv-ta-politykiv> (дата звернення: 20.02.2020).
5. Ярема Н. Ю., Пампура І. І. Соціально-психологічні умови професійного становлення працівників Національної поліції України // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. наук.-практ. конф. (м. Харків, 7 квіт. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 85–87. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/07_04_2017/pdf/26.pdf (дата звернення: 20.02.2020).

Отримано 27.02.2020

УДК 34.025

Наталія Володимирівна ФЕДОРОВСЬКА,

старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем забезпечення публічної безпеки і порядку навчально-наукового інституту № 3 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ);

Олександра Олександрівна ПРИХОДЬКО,

курсантка навчально-наукового інституту № 3 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ГЕНДЕРНА РІВНІСТЬ В ОРГАНАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Гендерна рівність розкривається як наявність рівних умов для жінок і чоловіків у реалізації всіх прав. Зазначено місце жінки-поліцейського в правоохоронній діяльності.

Сьогодні в українському суспільстві руйнуються стереотипні уявлення про роль чоловіка і жінки. Практично у всіх сферах

життєдіяльності роль жінки зростає. Не лише у цивільних органах, а й у військових формуваннях продовжує збільшуватися частка жінок. Вони беруть участь у волонтерській діяльності, військових діях, правоохоронній та миротворчій діяльності. Тому гендерна політика у нашій державі в умовах обраного вектору постає у новому актуальному світлі. В свою чергу, МВС працює над забезпеченням рівних можливостей і недопущення дискримінації щодо участі чоловіків і жінок у прийнятті важливих суспільних рішень.

Процеси становлення гендерного паритету як складової державної політики викликали не тільки необхідність окремого вивчення стану дотримання прав жінок у правоохоронних органах, але й розробки відповідних заходів попередження порушення їх прав. Такі превентивні заходи, у свою чергу, потребують чіткого уявлення щодо проблем універсального характеру, притаманних для більшості поліцейських інституцій, в яких працюють жінки. Але все ж таки наявні проблеми, ми вважаємо, що роль жінки-поліцейського є надзвичайно важливою у системі правоохоронних органів.

Для більш чіткого розуміння цього питання потрібно зрозуміти, що ж таке гендерна рівність. Отож, гендерна рівність - рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства (Конституція України). Гендерна рівність означає наявність рівних умов для жінок і чоловіків у реалізації всіх прав людини та можливостей участі в політичному, економічному, соціальному та культурному розвитку, а також рівного користування його результатами. Рівність необхідна для людського розвитку. Досягнення гендерної рівності необхідне для нормального функціонування соціальної, економічної, культурної та політичної систем.

В епоху активної євроінтеграції України, державна політика щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків спрямована на:

1. твердження гендерної рівності;
2. недопущення дискримінації за ознакою статі;
3. застосування позитивних дій;
4. запобігання та протидію насильству за ознакою статі, у тому числі всім проявам насильства стосовно жінок;
5. забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень;
6. забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;
7. підтримку сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства;

8. виховання і пропаганду серед населення України культури гендерної рівності, поширення просвітницької діяльності у цій сфері;

9. захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

Положення щодо принципу рівних прав і можливостей жінок та чоловіків знайшли своє відображення безпосередньо й у частині 1 статті 49 Закону України від 02 липня 2015 року № 580-VIII «Про Національну поліцію», згідно з яким на службу в поліцію можуть бути прийняті громадяни України віком до 18 років, які мають повну загальну середню освіту, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статті, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, та які володіють українською мовою.

Наразі жінка в поліцейській формі вже не є рідкістю або чимось таким, що викликає здивування. Дівчина-поліцейська в певних ситуаціях працює навіть швидше та ефективніше, ніж хлопець. Хлопець буде працювати з придушенням агресії у порушника командним тоном, дівчина буде м'якшою. Бувають і інші ситуації, наприклад, жінкам-патрульним на викликах, пов'язаних із дітьми, легко знайти з ними мову, діти легше йдуть на контакт, адже саме особа жіночої статі викликає у дитини асоціацію із мамою. Також з метою провести поверхневу перевірку особам жіночої статі, - для цього також потрібна жінка.

Є звісно ж і складнощі, серед них це проблеми використання прийомів самозахисту у реальній протидії злочинцям. Менший зріст та вага, схильність правопорушників зневажати жінок-поліцейських, існування певних складнощів при застосуванні зброї та фізичної сили роблять жінок-поліцейських потенційно уразливими, якщо вони опиняються у конфліктній ситуації під час несення служби. Тим не менш, було встановлено, що при меншій фізичній силі жінки частіше за чоловіків вирішують конфліктні ситуації, в яких потребується втручання поліції, а також краще ведуть службову документацію. Дещо пізніше низкою досліджень було підтверджено, що найбільш ефективно жінки проявляють себе в роботі із підлітками, з потерпілими дітьми та жінками, при вирішенні конфліктних ситуацій, що виникають на побутовому ґрунті та у сфері групових спорів. Причиною цього є стиль роботи жінок-правоохоронців, якому більшою мірою притаманні співчуття, терпеливість, вміння вислухати, значно нижчий рівень агресивності.

США та країнах Західної Європи дослідження наявних проблем жінок-правоохоронців були ініційовані на початку 1980-х років тенденціями гендерної рівності у сфері працевлаштування та кадрового

менеджменту. Від самого початку вони були спрямовані на збільшення кількості жінок у підрозділах поліції, розробку моделей відбору жінок на різні посади, а також на подолання проблем, пов'язаних із адаптацією жінок до субкультури виключно чоловічого поліцейського колективу.

Серед досвіду американських поліцейських структур досить типовим з цієї точки зору є проект «Нове робоче місце для жінок» щодо залучення більшої кількості жінок на службу та профінансований Міністерством праці США для департаменту поліції м. Альбукерка (Нью-Мехіко). Зміст проекту є цікавим тому, що для його реалізації було розроблено нову стратегію залучення жінок до роботи в поліції і вже за два роки кількість жінок, що проходили службу в поліцейських підрозділах, зросла від 10 % до 25 %, а питома вага жінок-представників етнічних меншин у деяких відділах сягнула 47 %.

Як висновок можна сказати, що розвиток усе ставить на свої місце, якщо не створювати штучних перешкод. Суспільство змінюється, і тепер важливіше отримати омріяну професію, ніж перейматися, що з цього приводу скажуть інші. Загалом грані між чоловічими і жіночими обов'язками настільки розмиті, що, можна сказати, їх вже не існує. Не можна сказати, що професія поліцейського є суто чоловіча. Та й взагалі, сьогодні ділити професії на чоловічі й жіночі не має сенсу. Якщо людина хоче кимось стати - то вона стане. Крім служби в поліції у жінки є родина. Чоловік та діти чекають її з нетерпінням додому. Всі прекрасно розуміють, що саме ця професія є не тільки складною, але і ризикованою для життя. І якщо вже жінка і присвятила себе служінню народу у правоохоронній діяльності, то, в першу чергу, вона смілива та рішуча, впевнена в собі та з твердим характером, а такі риси зовсім не залежать від гендерної належності.

Список бібліографічних посилань

1. Wormer K. Van. Are Males suited to police work? *Police studie*. 1981. No. 3 (4). Pp. 41–44.
2. Gutges K. Police women before and after the fall of the «iron curtain» in Germany, a comparison. *ENP News Letter*. 1998. No. 3. Pp. 2–4.
3. Brown J. Integrating women into policing: a comparative European perspective // *Policing in Central and Eastern Europe: Comparing Firsthand Knowledge with experience from the West*. Slovenia: College of Police and Security Studies, 1996. URL: <http://www.ncjrs.gov/policing/int627.htm> (дата звернення: 20.02.2020).

Отримано 25.02.2020

УДК 159.9:351.74(477)

Оксана Олександрівна ЧЕПУР,

головний судовий експерт

Полтавського науково-дослідного

експертно-криміналістичного центру МВС України

МОТИВАЦІЙНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО- ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧИХ

Подано результати аналізу актуальних досліджень мотивації професійної діяльності слідчих та визначено її роль в структурі компонентів соціально-психологічного впливу даної категорії працівників. Проаналізовано результати емпіричного дослідження мотивації досягнення успіху слідчих, її вираженості в групах респондентів із різним стажем роботи та різною займаною посадою.

Вивчення мотиваційного аспекту соціально-психологічного впливу у професійній діяльності слідчих є актуальним на часі. Це пояснюється тим, що мотивація як психологічний феномен, що забезпечує підґрунтя дій особистості, значною мірою задає вектор професійної діяльності особистості шляхом активізації системи мотивів та регуляторів поведінки слідчого і закладає специфіку реалізації соціально-психологічного впливу у діяльності працівників слідчих органів. Більше того, в сучасних кризових умовах українського суспільства часто спостерігається вираження не дієвої, зовнішньої детермінованої мотивації, що провокує формальне ставлення до професійної діяльності і не є ефективним для працівників слідчих органів.

Специфіка мотивації професійної діяльності поліцейських висвітлена в працях В. Андросюка, О. Бандурки, Л. Казміренко, Н. Мілорадової, О. Цільмак, Г. Юхновця, та інших. Н. Мілорадова [2, с. 189] акцентує увагу на переважанні вираженої мотивації на професійне зростання у слідчих на початку професійної діяльності, при чіткому розумінні залежності успіхів у професії від власних зусиль серед досвідчених працівників. Розглядаючи мотивацію як складову професійної компетентності слідчого, О. Цільмак [3, с. 136] наголошує, що мотивація визначає прагнення слідчого до верховенства права, реалізації свого потенціалу, досягнення успіху, установку на правомірну діяльність, тощо. У розробленій нами теоретичній моделі соціально-психологічного впливу слідчого мотивація розглядається як аспект рівня його особистісних характеристик, що забезпечують реалізацію впливу в професійній діяльності, і відображають специфіку вищого рівня – професійної свідомості, який за О. Землянською [1, с. 182], забезпечує найвищий рівень здійснення професійної діяльності слідчого.

Дослідження особливостей вираженості мотиваційного аспекту соціально-психологічного впливу слідчих здійснювалось впродовж 2015–2019 років. Експериментальну групу склали 106 досліджуваних слідчих органів національної поліції України Полтавської та Харківської областей. У вибірці 62 досліджуваних працюють на посаді слідчих та 44 – займають більш високі посади (старший слідчий, слідчий СВ та керівники підрозділу); 72 респонденти є молодими спеціалістами (мають стаж роботи на даній посаді до 3 років включно) і 34 досліджувані умовно визначені нами як досвідчені фахівці. У якості діагностичного інструментарію використана методика діагностики мотивації досягнення успіху (Т. Елерс).

Результати проведеного дослідження дають підстави стверджувати, що слідчим переважно властивий середній рівень вираженості мотивації досягнення успіху, що зафіксований у 56,6 % ($n=60$) представників вибірки. Ці слідчі переважно орієнтовані на успіх у професійній діяльності, надають особливу вагу результативності власних дій та прагнуть досягати значимих результатів у діяльності, проте такі їх прагнення не є постійними, залежать від ситуації професійної діяльності. В одних ситуаціях вони надто прагнуть успіху, коли він для них важливий, наприклад, сприяє професійно зростанню під час розслідування злочину, тощо. В інших ситуаціях, коли результат діяльності не настільки важливий, чи є значна кількість труднощів у досягненні результату, вони можуть демонструвати знижену мотивацію успіху. Для 35,9 % ($n=38$) представників вибірки характерна виражена на високому рівні мотивація досягнення успіху. Вони зажди прагнуть досягати бажаного, мобілізують свої зусилля і не зважають на перешкоди при досягненні бажаної мети. Лише 7,5 % ($n=8$) слідчих характеризуються низьким показником мотивації досягнення успіху у діяльності, тобто, вираженим мотивом уникнення невдач. Свою професійну діяльність вони організовують так, щоб виконати її хоча б якимось чином, не досягаючи результату. Вони формально ставляться до своєї професійної діяльності.

Нами порівняні показники вираженості мотивації досягнення успіху слідчих, які різняться за стажем роботи та займаною посадою. Виявлено, що у слідчих із різним стажем роботи мотивація досягнення успіху суттєво не відрізняється ($t = 0,414$), хоча і зафіксовані деякі відсоткові відмінності за даним показником. Слідчим із меншим стажем роботи на займаній посаді характерний більш виражений показник високого рівня мотивації досягнення успіху (36,1 %, $n=26$), при 29,4 % ($n=10$) серед досліджуваних з більшим стажем. Разом із тим, низький рівень мотивації досягнення у даних групах вибірки складає 8,3 %, $n=6$, серед слідчих зі стажем роботи до 5 років та 0 % серед досвідчених працівників. Інші показники мотивації у цих підгрупах відображають середній рівень

вираженості. Отже, мотивація досягнення успіху не змінюється у слідчих залежно від стажу роботи на займаній посаді, залишаючись у межах середніх значень.

Натомість, порівняння даного показника у групах респондентів із різною посадою засвідчило більшу вираженість мотивації досягнення успіху серед старших слідчих та керівників слідчих органів ($t = 2,3$, $p \leq 0,05$). Зокрема, високий рівень мотивації досягнення успіху характерний 25,8 % ($n=16$) слідчих та 45,5 % ($n=20$) старших слідчих та керівників. У першій загаданій групі низький показник мотивації зафіксовано у 6,5 % ($n=4$), у другій – у 9 % ($n=4$). Порівняння середніх значень ($14,48 \pm 3,48$ серед слідчих та $15,85 \pm 4,14$ серед старших слідчих і керівників слідчих органів) більш наглядно демонструє тенденцію до збільшення мотивації досягнення серед досліджуваних, які займають посаду вищу за рангом. Тобто, зайняття керівної посади пов'язано зі збільшенням орієнтації особистості слідчого до проявів мотивації досягнення успіху. Такі респонденти більше налаштовані на досягнення результату, більш амбіційні, прагнуть не просто реалізувати професійну діяльність, але і досягати в ній вагомих результатів. Імовірно, переважання такої мотивації могло провокувати у них процес професійного зростання. Відповідно, ми можемо передбачити, що такі працівники використовують частіше елементи соціально-психологічного впливу у професійній діяльності, оскільки більше мотивовані у досягненні результату.

Отже, слідчі характеризуються переважанням середнього показника мотивації досягнення успіху, що не залежить від стажу роботи, проте більше виражений серед старших слідчих та представників керівництва. Разом із тим, дана проблема потребує подальших уточнень, зокрема, детального емпіричного вивчення інших аспектів соціально-психологічного впливу у професійній діяльності працівників слідчих органів, що і виступатиме перспективою подальших досліджень автора.

Список бібліографічних посилань

1. Землянская Е. В. Судебно-психологическая экспертиза личности. *Вестник по педагогике и психологии Южной Сибири*. 2016. № 2. С. 79–87.
2. Мілорадова Н. Е. Особливості діяльнісного компонента професіогенезу слідчих органів досудового розслідування. *Теорія і практика сучасної психології*. 2019. № 1, т. 1. С. 188–193.
3. Цільмак О. М. Зміст складових соціально-психологічної компетентності слідчого органів досудового розслідування Національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. № 2. С. 133–137.

Отримано 28.02.2020

Валерія Вікторівна СТЕЦЕНКО,

*курсантка факультету підготовки фахівців для підрозділів
Національної поліції Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*

ДИСКУРС ЩОДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ФОРМУВАННЯ МЕДІАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ МАЙБУТНІХ ЮРИСТІВ

Наголошується на необхідності застосування альтернативних методів вирішення суперечок між комунікативними сторонами, за яких кожна зі сторін обстоює свою правоту. Пропонується розглянути конструктивне вирішення конфліктів майбутніми юристами (адвокатами, прокурорами, правоохоронцями) завдяки техніці медіації.

Поняття «медіація» осмислюємо як комплексний механізм, який надає можливість сторонам комунікації контролювати як сам процес суперечки, так і його результат. Сторони, які вирішують суперечки, є прямими «власниками спору», тобто учасники самостійно обирають варіант його врегулювання, власну поведінку та емоційний стан. Перемовини сторін за перебігу медіації характеризуються короткими висловлюваннями, якими обмінюються для доказування власної позиції, вираження вагомих інтересів та прагнень особи. З огляду на конкретні життєві ситуації під час медіації сторони намагаються зміцнити значущість своїх намірів, формують так звану «лінію фронту», «червоні лінії» тощо. Зазначені «лінії» стають перепорою на шляху вирішення конфліктів. Проте зауважимо, що медіація, звісно, послаблює напруженість та загострений емоційний стан сторін, однак пам'ятаємо про те, що учасники вільно виражають особисту позицію, що надає можливість для досвідчених медіаторів довести іншій стороні власне інтереси протилежної сторони. Суттєвими ознаками застосування варіативної техніки медіації є:

- присутність медіатора, посередника як носія відповідної соціо-психотехнології;
- наявність сторін, які конфліктують;
- позасудовий порядок розгляду справи, неформальна обстановка;
- визначення потреб, мотивацій та значущих цілей між опонентами конфлікту.

Існує така думка: «медіація є гнучкою за своєю природою». «Гнучкою за природою» означає, що сторони вільним способом без урахування норм та встановлених правил реалізують волевиявлення, позицію, ставлення до проблеми, зосереджуються на фінальній меті досягнення домовленостей, не нав'язують чітко окреслений спосіб розв'язання протиріч, який ґрунтується на декларативному характері. З огляду на те, що

базовим принципом медіації є добровільність, розуміємо, опоненти конфлікту мають йти на взаємопоступки. Також медіація передбачає активну участь сторін, між якими триває комунікація, під час якої учасники по черзі висловлюють свої значущі проблеми, таке вираження інтересів поведінки конфліктуючих опонентів має втілення у принципі активності. До того ж процес медіації передбачає принцип конфіденційності, який дає змогу сторонам не боятися розголошення своїх потреб та вимог, що надає можливість бути більш відкритими один перед одним. Також до основних принципів, медіації можемо віднести:

- нейтральність та безоціночність;
- прийняття відповідальності за наслідки конфлікту.

Щодо правил ведення медіації, то вони різні і безпосередньо залежить від сторін. Наприклад, говорити по черзі - одне із внутрішніх правил при проведенні медіації. Окрім цього, наведемо ще декілька правил:

- нікого не ображати під час перебігу комунікації;
- з'ясовувати суть справи поступово, зважаючи на погляди один

одного;

- у разі потреби зробити перерву (крокус) тощо.

Майбутні юристи (адвокати, правоохоронці, прокурори), які формують медіаційну компетентність, на наш погляд, мають володіти такими навичками для управління конфліктною поведінкою сторін у конструктивному напрямі: неупередженість, незалежність, розсудливість, тактовність. Тут доречним вбачаємо наголосити, що медіація передбачає втручання третьої сторони, яка не є суддею, прокурором чи арбітром. Медіатор – це посередник, який надає допомогу у вирішенні протилежності думок. Він має бути незалежним та компетентним. Для медіатора не притаманно віддавати пріоритет стороні, яка намагається обдурити, завуальовано надати пропозицію, що неможливо втілити в реальному життєвому просторі. З огляду на вищезазначене, медіатор має зайняти нейтральну, незалежну позицію стосовно сторін, аналізувати істинну проблему та відмежовувати спільні та відмінні позиції:

- професійна позиція включає за основу ґрунтовне осмислення природи виникнення конфлікту, нейтральне ставлення до безпосередніх учасників, відстороненість від надання будь-якої зі сторін переваг щодо боротьби за утвердження особистої позиції інтересів, поглядів, намірів; незалежність та неупередженість від усталених стереотипів, визнаних, загальноприйнятих норм моралі, права тощо.

- психологічна та процедурна складова охоплює спектр особистісних якостей та знань щодо реалізації правильної процедури медіації щодо установленого алгоритму її проведення (витримка, стресостійкість та толерантність). Зокрема щодо процедурної складової медіація охоплює чітко сплановані етапи необхідні для управління по втіленню алгоритму різновиду медіації.

– комунікативна складова передбачає вміння безсторонньої комунікації, тобто йдеться про техніки професійного спілкування медіатора (перифраз, віддача, резюмування) медіатор не приєднується до жодної зі сторін у боротьбі, дискусії, суперечці, контролює перебіг емоційного стану сторін комунікації; підтримує баланс сил, аналізує невербальну комунікацію тощо.

Медіація існує для розв’язання конфлікту, з’ясування основи його початку. Фінальна мета проведення медіації – вирішення спору між сторонами конфлікту. Вирішення компромісу може бути втілено в спосіб домовленості, пропозиції більш вигідного рішення, поступків щодо іншої сторони, відшкодування завданої істотної шкоди.

Отже, убачаємо за потрібне виділити не лише основні професійні якості майбутніх юристів-медіаторів, а й окреслити суттєві переваги процесу медіації для сторін, які конфліктують в порівнянні з традиційною юридичною практикою:

- економія часу розв’язання протиріч;
- збереження, поновлення взаємин із протилежною стороною;
- запобігання проявам у майбутньому аналогічних конфліктів;
- безоплатність або відносно низька ціна вирішення спорів-конфліктів;
- можливість впливати на результат, зміна перебігу обставин;
- реалізація виконання визначених домовленостей, умов.

Загалом процес медіації передбачає відхилення від норм та правил, тобто при вирішенні спору сторони керуються вільним перебігом обставин, за яких розглядаються протиріччя. Ще значущим аспектом медіації, на нашу думку, є те, що вказаний процес не передбачає обов’язкової домовленості як кінцевого результату. У сторін завжди є можливість все вирішити традиційним судовим шляхом більш складним та тернистим.

Отримано 28.02.2020

СЕКЦІЯ 4

НЕГАТИВНІ ПСИХОЕМОЦІЙНІ СТАНИ ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ У ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

УДК 159.9.072.351.743

Олександр Сергійович КОЛЕСНІЧЕНКО,

*начальник науково-дослідної
лабораторії морально-психологічного супроводження
службово-бойової діяльності
Національної гвардії України науково-дослідного центру
Національної академії Національної гвардії України (м. Харків),
доктор психологічних наук, старший науковий співробітник;*

Яніна Володимирівна МАЦЕГОРА,

*провідний науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії морально-психологічного супроводження
службово-бойової діяльності Національної гвардії України
науково-дослідного центру Національної академії
Національної гвардії України (м. Харків),
кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник*

АЛГОРИТМ ВИЗНАЧЕННЯ СУЇЦИДАЛЬНО АКТИВНИХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НГУ ЯК ПІДГРУНТЯ НАЛАШТУВАННЯ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО СУБКОМПЛЕКСУ «ФАКТОР-S»

Наведений п'ятикроковий алгоритм психодіагностичної процедури для визначення ризику скоєння суїциду військовослужбовцем НГУ. У розроблюваному АПС «Фактор S» містяться типові рекомендації, які актуалізуються при проходженні другого кроку/етапу, на підставі яких психолог розробляє індивідуальний план заходів профілактики суїцидальної активності військовослужбовця.

Соціально-економічні та соціально-політичні конфлікти у суспільстві, особливо ті, що виливаються у збройне протистояння всередині країни та зовнішнім ворогом, значно збільшують суїцидальну активність, як серед цивільного населення, так і серед військовослужбовців, стаючи причиною, так званих, «не бойових втрат». Попри відомість цього факту більшість психологічних служб збройних формувань здатні лише боротися з наслідками – заходи вторинної (інтервенція) чи третинної (поственція) профілактики. Заходи із запобігання, попередження суїцидів (первинної профілактики (первенції)) серед військовослужбовців досі

залишаються малоефективними навіть у країнах, збройні сили яких порівняно з іншими вважаються зразковими.

Результати проведеного теоретичного і емпіричного дослідження дозволяють припустити необхідність п'ятикрокового алгоритму психодіагностичної процедури для визначення ризику скоєння суїциду військовослужбовцем НГУ.

Перший крок. Визначення приналежності військовослужбовця НГУ до суїцидально активного типу розвитку особистості. Процедуру визначення типу «прив'язано» до психологічної діагностики, яка здійснюється за допомогою методик АПС «Профвідбір» («Психодіагност_2.1»), призначених для проведення професійного психологічного відбору. Визначення належності до типу здійснюється шляхом порівняння психодіагностичних даних, отриманих при проходження комплексу «Психодіагност_2.1» переносяться у комплекс для визначення суїцидальної активності, з виділеними в ході дослідження чотирма профілями суїцидальної активності. Віднесення військовослужбовця НГУ до певного суїцидально активного типу розвитку особистості дозволяє психологу в загальних рисах визначити особистісні особливості військовослужбовця НГУ, які стають підґрунтям для його суїцидальної активності.

За результатами цього етапу у висновках розроблюваного комплексу має надаватися загальний психологічний портрет суїцидально активного типу, до якого віднесено військовослужбовця НГУ. Так, у полі «Висновок» головного вікна АПС «Фактор-S» робиться помітка про відповідний тип суїцидальної активності, а в «Досьє респондента» – наводиться його розгорнута характеристика.

Другий крок. Здійснюється оцінювання соціальної ситуації розвитку з точки зору її сприятливості для реалізації негативних рис виділених типів за допомогою «Карти ризику скоєння суїциду військовослужбовцем».

За результатами цього етапу у висновках до розроблюваного комплексу має надаватися «узагальнена оцінка» сприятливості умов, які склалися у період несення військової служби, для реалізації негативних рис виділених типів та «конкретна оцінка», яка дозволяє ідентифікувати проблему, що потенційно здатна запустити суїцидальну мотивацію у військовослужбовця. Крім цього, відповідно до цих двох (загального і конкретного) видів оцінювання ситуації розвитку особистості військовослужбовця на цьому етапі у висновках також мають міститися загальні рекомендації щодо профілактики негативних рис виділених типів, необхідності методів кризової підтримки, психологічної терапії та організаційних заходів, які сприяють покращенню соціальної ситуації розвитку військовослужбовця НГУ.

Третій крок. Після цих двох етапів (кроків) оцінювання ризику скоєння військовослужбовцем НГУ суїциду, психолог може провести

уточнюючу розгорнуту психодіагностику щодо глибини наявного дефекту – рівня астено-невротичних, депресивних розладів, порушення адаптації, сформованості симптомокомплексу ГСР, ПТСР, використовуючи відповідно до діагностичної задачі психодіагностичні методики з вираженою клінічною спрямованістю – Міні-мульт та Міссісіпська шкала для оцінки посттравматичних реакцій, які обидві є варіантами відомої клінічної методики ММРІ. За результатами цього етапу психолог має прийняти рішення про необхідність спеціалізованої консультації лікаря-психіатра щодо наявності/інтенсивності у даного військовослужбовця астено-невротичної, депресивної симптоматики, порушення адаптації, ПТСР (ГСР); лікаря загальної практики – з питань супутніх психосоматичних змін тощо.

Четвертий крок. Безпосередньо здійснюється оцінювання інтенсивності суїцидальних думок, формування суїцидальних намірів, підготовки, досвіду суїцидальних дій. Цей діагностичний крок/етап належить до вторинної психологічної профілактики, так як мова безпосередньо йде про встановлення факту суїцидальної активності конкретного військовослужбовця, визначення її інтенсивності. Зазначимо, що цей етап має певні складності у реалізації щодо першого типу, який є досить потайним. Особа з таким типом може давати соціально схвальні відповіді на поставлені запитання. Для другого типу недоцільним є використання занадто довгих і складних психодіагностичних процедур. Відповідно, на цьому етапі доцільно використовувати методику ТАТ (модифікацію для діагностики суїцидальних мотивів, намірів) та психодіагностичну бесіду.

П'ятий крок. При вчиненні особою суїцидальних спроб (завершений/незавершений суїцид), які відбулися безпосередньо у підрозділі чи про які стало відомо у військовому колективі, з близьким оточенням суїцидента обов'язково проводяться заходи психопрофілактики (в першу чергу, дебрифінг зі свідками події; розглянути можливість поєднання психопрофілактичної роботи із роботою військового капелана), під час яких також визначаються особи, які потребують індивідуальної психопрофілактичної роботи. Для забезпечення цього кроку/етапу план (фази та перелік можливих питань) дебрифінгу міститься у АПС (функція «Бланк опитування» з можливістю їх друку).

У розроблюваному АПС «Фактор S» містяться типові рекомендації, які актуалізуються при проходженні другого кроку/етапу, на підставі яких психолог розробляє індивідуальний план заходів профілактики суїцидальної активності військовослужбовця, враховуючи як типові рекомендації та власний досвід, індивідуальні особливості військовослужбовця та ситуації, яка активувала суїцидальну активність, так і межі відповідальності психолога/психіатра, лікаря загальної практики. Описаний вище алгоритм схематично представлено на рисунку 1.

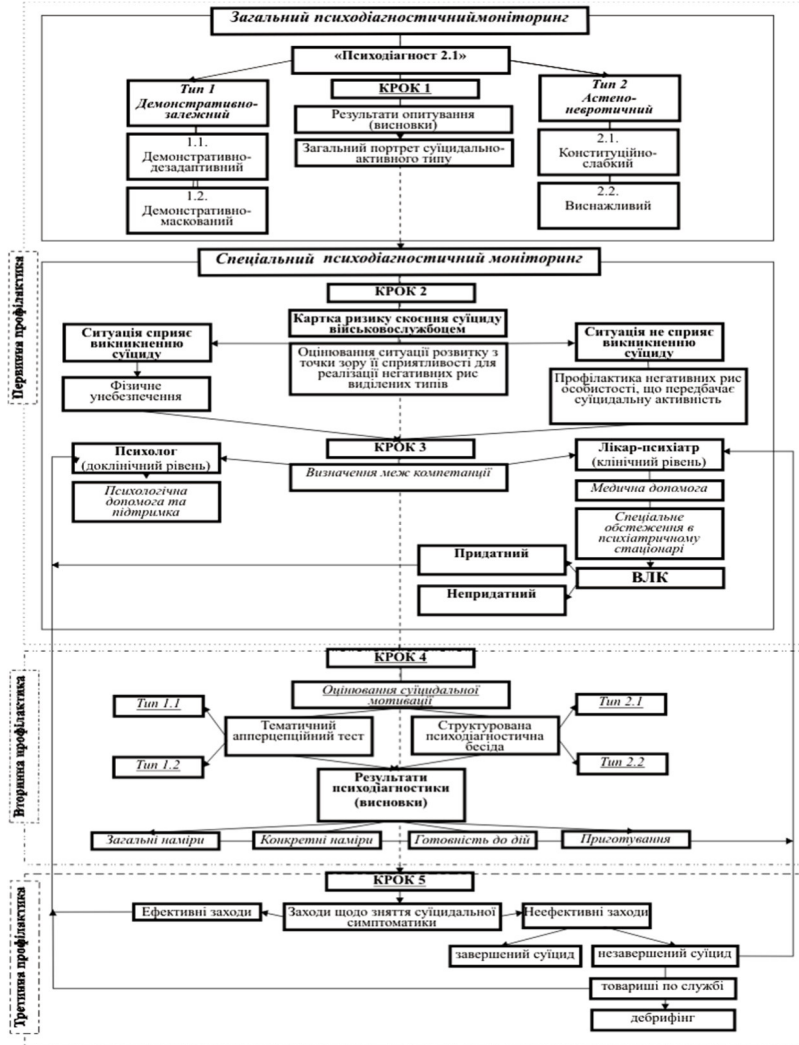

Рисунок 1 – Алгоритм визначення ризику скоєння суїциду
військовослужбовців Національної гвардії України

Отримано 28.02.2020

УДК 159.9=057.36

Юрій Васильович АЛЕКСАНДРОВ,

*доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук, доцент*

ЗВ'ЯЗОК КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ЗІ СТРЕСОМ У ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Розглядаються питання екстремальних умов діяльності співробітників поліції та вплив цих умов діяльності на їх психічне здоров'я. Розглядається поняття стресу, копіngu, копінг-стратегії та копінг-поведінки, а також особливість взаємозв'язку копінг-стратегій з стресом у працівників поліції.

На сучасному етапі розвитку науки стрес широко вивчається психологами, соціологами, педагогами. У психології частіше з усього зустрічаються дослідження стресу військових, працівників поліції та ДСНС. Саме в даних професіях виконання професійних обов'язків відбувається в екстремальних умовах, які призводять до стресового стану людини. Проблема психологічного забезпечення професійної діяльності фахівців, професія яких пов'язана з ризиком та екстремальними умовами служби займалися науковці В. Андрусюк, В. Вареник, Ф. Думко, Я. Кондратьєв, В. Корольчук та інші.

Працівники поліції нерідко працюють в екстремальних умовах діяльності, і із психологічної точки зору характеризуються сильним посттравматичним впливом подій і обставин на їх психіку. Такі негативні впливи провокують стресові стани в більшості працівників, причому нерідко зазначені стани переходять на рівень стресових розладів. Вплив цих і цілого ряду інших несприятливих факторів призводять до виникнення невротичних розладів, перешкоджає виконанню працівниками службових обов'язків, сприяє психосоматичним захворюванням, а також появі станів, іменованих терміном «стрес». Крайні значення стресу, виявившись у цих умовах, за надзвичайних обставин вимагають уже психологічної реабілітації особистості [1, с. 228]. Стресостійкість є професійно важливою, динамічною характеристикою особистості працівника поліції, що дозволяє протидіяти стресовому впливу, опановувати стресовими ситуаціями й загалом професійно розвиватися [2, с. 29]. Службові екстремальні ситуації характеризуються сукупністю психогенних факторів, які можна об'єднати в дві групи: екстремальні професійно-психологічні чинники і екстремальні морально-психологічні фактори. Саме працівники поліції, як ніхто інший, частіше потрапляють у складні і часом небезпечні психологічні ситуації в повсякденній службовій діяльності, які надають стресогенний вплив на психіку. Їм доводиться витримувати і долати надмірні фізичні і емоційні навантаження,

а діяльність пов'язана з високим ступенем ризику, небезпекою для життя і здоров'я. Копінг (від англ. coping – Долати) – у психології це те, що робить людина, щоб впоратися зі стресом. У працях вітчизняних психологів ми зустрічаємо інтерпретацію поняття «копінг» як подолання (стресоподолання) або психологічного подолання стресу. Визначення поведінки подолання охоплює коло проблем, у розв'язанні яких виявляються різні концептуальні підходи та інтерпретації досліджуваного феномену. Згідно з психоаналітичним підходом, копінг – один із механізмів психологічного захисту, який індивід використовує, щоб зняти напруження. Це суто автоматична реакція на ситуацію, без залучення емоційних і когнітивних процесів [3, с. 96]. У вітчизняній психології актуальна проблема поведінки особистості в стресі вивчалася в основному в контексті подолання екстремальних ситуацій. На сьогоднішній день отримані деякі дані про «середню» ефективність різних форм копінгу. Найменш ефективними, на думку низки авторів, є уникання і самозвинувачення у всіх варіантах, зниження своїх можливостей та ін. Достатньо дійовим є реальна зміна ситуації або, принаймні її перетлумачення. Що стосується групи захисних форм психологічного подолання, які виражаються в викривленому розумінні дійсності, то їх ефективність оцінюється неоднозначно (Н. Хаан, П. Бекер, К. Карвер). Процеси психологічного подолання або копінгу – це засоби, за допомогою яких особистість здійснює контроль над загрозливими ситуаціями. Критеріями їх ефективності є: психічне благополуччя, тривалість позитивних наслідків, зниження рівня невротизації та вразливості до стресів.

Дехто з науковців відзначають, що діяльність співробітників поліції характеризується такими ситуаціями, які відрізняються наявністю в них факторів, що володіють силою впливу на людей та їх діяльність, іменованих екстремальними. Службові екстремальні ситуації характеризуються сукупністю психогенних факторів, які можна об'єднати в дві групи: екстремальні професійно-психологічні чинники і екстремальні морально-психологічні фактори. Виконуючи свій професійний обов'язок, співробітникам поліції доводиться витримувати і долати надмірні фізичні і емоційні навантаження. Їх діяльність пов'язана з високим ступенем ризику, небезпекою для життя і здоров'я, усвідомленою відповідальністю за результати виконуваних професійних завдань. Тривала дія стресогенних факторів, наявність постійної вітальної загрози для життя, висока ймовірність загибелі або поранення, травматизації висувають високі вимоги не тільки до рівня професійної підготовленості, але й до психологічних якостей особистості, що обумовлює психологічну готовність до діяльності в екстремальних умовах. Проблема психологічної стійкості особового складу Національної поліції до стресу є професійно значущою. Від цього залежить якість виконуваних службових завдань.

Ефективність професійної діяльності працівників поліції передбачає не тільки наявність у них необхідних знань, умінь та навичок, але й розвинуту здатність справлятися з численними проблемами і труднощами, які виникають як у професійній діяльності, так і в особистому житті. У психологічній науці одним із конструктів, що забезпечують таку здатність, визнається совладаюча поведінка. У західній психології для позначення цієї проблемної області застосовується термін копінг, який часто використовують і сучасні вітчизняні автори. Копінг вивчався багатьма зарубіжними і вітчизняними вченими (Л. І. Анциферова, Ф. Ю. Василюк, Н. Воляннюк, Л. Г. Дика, С. Фолкман, Н. Хаан та ін.). У роботах науковців було визначено, що при подоланні складних життєвих ситуацій людина використовує великий арсенал копінг-стратегій, які являють собою найважливіші форми адаптаційних процесів. Від індивідуальної переваги копінг-стратегії залежить психологічне благополуччя, як окремої людини, так і суспільства в цілому. Процес подолання стресових ситуацій є частиною професійної діяльності правоохоронців. Долаючи поведінку, підвищуючи адаптивні можливості суб'єкта на основі усвідомлюваного, активного вибору, позбавляє індивіда розузгодженості спонукань і амбівалентності почуттів, оберігає його від усвідомлення небажаних або негативних емоцій, упередженого ставлення в процесі роботи, а головне – усуває тривогу і напруженість. Дослідження вітчизняних психологів свідчать про те, що частіш за інші використовуються такі форми копінг-поведінки, як: пошук соціальної підтримки, стратегію за типом ізоляції і соціального відчуження, уникнення проблеми і придушення емоцій. Такий вибір копінг-стратегій виникає при підвищеному емоційному напруженні, коли переоцінюється сама ситуація. А. П. Шихова виділяє особливості особистості співробітників поліції, що сприяють підвищенню стресостійкості. До таких особливостей вона відносить високу соціальну активність, товариськість, рішучість, готовність вирішувати проблеми й брати на себе відповідальність за їхній результат, здатність до використання активних і про соціальних копінг-стратегій. О. Ю. Молчанова вивчала особливості копінгів у співробітників чоловічої й жіночої статі. Результати дослідження показали, що домінуючим є копінг, орієнтований на вирішення проблем, а найменш вираженим – копінг, орієнтований на емоції. Особливості копінгів, що використовуються жінками й чоловіками, також вивчалися в дослідженні С. В. Козлова. Даним автором крім статі враховувався також рівень освіти. Було встановлено, що серед осіб, які мають вищу освіту, жінки більш схильні до копіngu, орієнтованого на вирішення проблем і до емоційно-орієнтованого копіngu. У групі осіб, що мають середню освіту, до копіngu, орієнтованого на емоції виявилися більш схильні жінки. Виявилось, що чоловікам і жінкам, що мають вищу освіту, менш властивим є використання стратегії

запобігання. В цілому у професійній діяльності поліцейських має бути сформована конструктивна копінг-поведінка, яка дозволяє завжди адекватно реагувати на стресове роздратування. В процесі професійної підготовки майбутніх поліцейських потрібно формувати систему уявлень про основні психологічні механізми закономірності опанування зі стресом, а також придбання практичних навичок використання проактивних копінг-стратегій, формування професійно-психологічної стійкості і мобілізації внутрішніх ресурсів особистості в цілях ефективного управління своєю поведінкою в напружених ситуаціях майбутньої професійної діяльності [4, с. 99].

Список бібліографічних посилань

1. Кравченко О. В. Основні стратегії регуляції професійного стресу, корекція стресових станів. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2010. Вип. 7. С. 227–238.
2. Доценко В. В. Методи розвитку стресостійкості у правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Право і безпека*. 2018. № 2 (69). С. 29–35.
3. Войцеховська О., Закалик Г. Сучасні напрями психологічних досліджень копінг-стратегій особистості. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 2. С. 95–104.
4. Греса Н. В., Карнаух Я. І. Роль копінг-поведінки у професійній діяльності // Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.) : зб. наук. ст. і тез доп. на наук.-практ. конф. до 100-річчя підготовки охоронців правопорядку в Харкові (м. Харків, 25 листоп. 2017 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. С. 98–99.

Отримано 28.02.2020

УДК 159.972:159.944.4]:351.741

Софія Борисівна ВЛАСЕНКО,

доцент кафедри юридичної психології

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),

кандидат психологічних наук

РОЗЛАДИ АДАПТАЦІЇ ЯК РЕАКЦІЯ НА ПРОФЕСІЙНИЙ СТРЕС У ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Присвячено проблемі розладів адаптації у працівників правоохоронних органів як наслідків впливу професійного стресу на особистість. Визначено поняття стресу та факторів професійного стресу, розкриваються ознаки розладів адаптації як реакції на важкий стрес, визначені основні методи профілактики розладів адаптації у правоохоронців.

Екстремальний характер правоохоронної діяльності нерозривно пов'язаний із негативним впливом стресових факторів, наслідком чого

стає порушення психічного та фізичного здоров'я працівника. Останнє виявляється у виникненні ознак гострої реакції на стрес, посттравматичного стресового розладу, розладів адаптації, психосоматичних захворювань тощо. Усе вищеперераховане накладає негативний відбиток на виконання професійних обов'язків, призводить до нервово-психічного виснаження, втрати працездатності, високого рівня травматизму та смертності, в тому числі, шляхом суїциду.

Реакція особистості на стрес є досить вивченим питанням в межах психології та суміжних наукових галузей. Зокрема проблема розладів адаптації підіймається у роботах Ю. Александровського, О. Антипової, Н. Антонової, В. Грубеляс, Р. Єгорова, О. Краснова, Д. Свечнікова та співавторів, О. Сукачової, Л. Юр'євої, О. Шелестової та ін. Розлади адаптації, по аналогії із іншими реакціями на стрес, розглядають із однаковою частотою як у галузі психології, так і у галузі психіатрії, оскільки дані порушення досить часто задовольняють категорію психічного розладу. Варто також відмітити, що вивчення розладів адаптації у працівників правоохоронних органів є недостатньо висвітленим питанням, оскільки дана проблема вивчалася переважно у категорії військовослужбовців та учасників бойових дій.

Актуальність проблеми розладів адаптації у відповідь на професійний стрес працівників правоохоронних органів та недостатнє вивчення даного питання у психології зумовили вибір теми дослідження.

Мета доповіді полягає у теоретичному аналізі проблеми розладів адаптації, які виникають у працівників правоохоронних органів під впливом стресових факторів.

У психологічному словнику під редакцією Б. Мещерякова та В. Зінченка подається наступне визначення поняття стрес: «це стан психічної напруги, який виникає у людини в процесі діяльності у найбільш складних, тяжких умовах, як у повсякденному житті, так і за особливих обставин».

Найчастіше множину факторів, які викликають стрес, прийнято поділяти у відповідності до піраміди потреб А. Маслоу, визначаючи: неможливість задовольнити фізіологічні потреби, потреби безпеки, любові, самотовари, естетичні, когнітивні потреби та потреби самореалізації.

Г. Чухраєва, посилаючись на роботи Г. Никифорова, виділяє наступні стресові фактори, що проявляються у професійній діяльності працівників поліції і визначають поняття професійного стресу [1]: організація та зміст професійної діяльності; професійна кар'єра; оплата праці або економічна стимуляція; неорганізаційні джерела стресу, в тому числі, сімейні проблеми, проблеми здоров'я, життєві кризи та інші.

З. Кісіль та Р.-В. Кісіль, досліджуючи чинники професійного стресу у працівників Національної поліції України, констатують, що специфіка

умов діяльності поліцейських є одним із головних чинників професійного стресу. У складі моделі професійного стресу поліцейських автори виділяють зовнішні стрес-фактори, внутрішні стрес-фактори, фізіологічні та психологічні вияви професійного стресу [2].

Як зазначалося вище, наслідком впливу стресових факторів на особистість є різноманітні порушення психічного та фізичного здоров'я. Одним із найбільш небезпечних порушень, що можуть виникнути на фоні професійного стресу у працівників правоохоронних органів, прийнято вважати розлади адаптації.

У відповідності до МКХ-10 виділяють наступні ознаки розладів адаптації (розладів пристосувальних реакцій): подавлений настрій, тривожність, неспокій, відчуття неможливості справитися із ситуацією, зниження здатності діяти у повсякденному житті. До даних ознак часто приєднуються порушення поведінки та емоційних реакцій, останні можуть набувати форми короткочасної чи більш довготривалої депресії. Усе перераховане накладає негативний відбиток не лише на професійну діяльність особистості, а і на її соціальну взаємодію, особливості сімейних стосунків, можливість успішної самореалізації у різних сферах життєдіяльності. Основним та найбільш небезпечним ускладненням депресії є суїцидальні думки, плани та спроби самогубства. Саме тому розлади адаптації у правоохоронців потребують профілактики, якомога більш раннього виявлення та корекції.

Як зазначалося вище, станом на сьогодні розлади адаптації підлягають детальним психолого-психіатричним дослідженням переважно у категорії військовослужбовців та учасників бойових дій. Серед напрямків психологічної профілактики розладів адаптації у правоохоронців можемо виділити, в першу чергу, мотивованість та професійну підготовленість. Так О. Шелестова, вивчаючи особливості розладів адаптації у військовослужбовців, встановила, що військовослужбовці контрактної служби, які проявляють свідомість при виборі діяльності, є більш особистісно стійкими, порівняно із військовослужбовцями, які проходять строкову службу. Тобто, вибір професії повинен бути свідомим, а не виникати під впливом випадкових зовнішніх умов. Варто також зазначити, що у психології на сьогодні існує обмежена кількість робіт, присвячених спеціальним заходам профілактики розладів адаптації особистості. Беручи до уваги, що розлади адаптації за своєю суттю є реакцією на тяжкий стрес, то загальним профілактичним заходом слід вважати профілактику стресу та розвиток стресостійкості. В. Доценко до основних методів нейтралізації стресу у майбутніх правоохоронців відносить такі: тренінгову роботу; індивідуальні та групові заняття у вигляді консультацій за темами; психологічну саморегуляцію, самоорганізацію, самоконтроль та самонавіювання [3]. Усі вищеперераховані методи

можуть бути застосовані психологом не лише на етапі фахової підготовки правоохоронців, а і у процесі професійно-трудової діяльності.

Узагальнюючи вищевикладене варто зазначити, що розлади адаптації є одним із найбільш небезпечних наслідків впливу професійного стресу на особистість правоохоронця. При цьому питання розладів адаптації, їх профілактики та корекції в процесі трудової діяльності працівників правоохоронних органів станом на сьогодні недостатньо розкриті у психології, що створює перспективу подальших досліджень.

Список бібліографічних посилань

1. Чухраєва Г. В. Стреси та дистреси в психологічній діяльності працівників поліції. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. 2016. Вип. 69. С. 94–97.
2. Кісіль З. Р., Кісіль Р.-В. В. Психологічні чинники професійного стресу у працівників Національної поліції України. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 1 (3). С. 22–31. DOI: <https://doi.org/10.32518/2617-4162-2019-1-22-31>.
3. Доценко В. В. Методи розвитку стресостійкості у правоохоронців на етапі фахової підготовки. *Право і безпека*. 2018. № 2 (69). С. 29–35. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2018.2.04>.

Отримано 20.02.2020

УДК 159.99

Марина Миколаївна ДІДУХ,

*старший викладач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),
кандидат психологічних наук*

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК ПРОЦЕС ВНУТРІШНЬОЇ ПСИХІЧНОЇ АКТИВНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Здійснено теоретичний аналіз проблеми саморегуляції особистості поліцейського в професійній діяльності. Встановлено, що успішність реалізації професійних обов'язків в особливих умовах визначається здатністю поліцейського до саморегуляції психічних станів.

Ефективність діяльності поліцейських залежить від успішності виконання її суб'єктом професійних функцій і спроможності подолання стресового впливу зовнішніх умов. Великого значення в таких умовах набуває здатність людини до регуляції власних психічних станів, поведінки та діяльності. Особливістю людської психіки є те, що вона допомагає відсторонюватися від реальної дійсності та використовувати створені образи для психічної саморегуляції. Поняття «саморегуляції» ми можемо зустрічати в різних сферах науки для визначення роботи органічних і неорганічних систем, функціонування яких ґрунтується на принципі

зворотного зв'язку. Проте поняття «саморегуляції», головним чином пов'язане з використанням в контексті дослідження проблем активності людини [1, с. 215].

Проблему активності людини як суб'єкта регуляції своєї діяльності і поведінки в своїх роботах розглядали Г. С. Костюк, С. Д. Максименко, В. А. Роменець, М. Т. Дригус та ін. Дослідженні сутності, видів, функцій та етапів саморегуляції можна зустрічати в працях К. О. Абульханової-Славської, Б. Г. Ананьева, Н. М. Пейсахова, С. Л. Рубінштейна, О. О. Конопкіна. Психологічну структуру саморегуляції особистості та фактори дестабілізації її поведінки розглядали Н. В. Чепелева, С. І. Яковенко та інші.

Виконуючи свої професійні обов'язки в екстремальних ситуаціях, працівник поліції має можливість організовувати роботу на різних рівнях: вищий рівень діяльності характеризується посиленою регуляцією функцій психіки, передбаченням змін в обставинах, чітким та швидким застосуванням прийомів, що підвищують ступінь вольової керованості діяльності; нижчий рівень характеризується порушенням внутрішньої упорядкованості психічних процесів, нездатністю сконцентрувати увагу на головному, неточністю виконання дій, швидкою або ж занадто повільною поведінкою [5, с. 508]. Саме за такої організації роботи та реальної небезпеки для життя, можливі трагічні наслідки для поліцейського.

Однією із необхідних якостей успішного оволодіння правоохоронною діяльністю, пов'язаною з необхідністю виконання професійного обов'язку в особливих та екстремальних умовах, дослідники виділяють здатність поліцейського до саморегуляції психічних станів [3, с. 305]. Як наслідок неврахування або ігнорування цього фактору можна спостерігати значних збитків соціального і психологічного характеру: професійних невдач, розвитку психосоматичних захворювань, появи міжособистісних і внутрішньоособистісних конфліктів, професійних деформацій, плінності кадрів, втрати працівниками інтересу до роботи, необхідності їх перекваліфікації.

Саморегуляція психічних станів обумовлює способи включення особистості у діяльність, визначає її ставлення до діяльності, забезпечує психологічну єдність діяльності і особистості, співвідносить індивідуальні можливості та стани людини з вимогами діяльності, об'єднує різні її модальності та рівні [2, с. 130].

Професійна діяльність поліцейських супроводжується системою психологічних, емоційогенних чинників, які, у випадку не сформованості механізмів саморегуляції психічної стійкості, можуть негативно впливати на її результати [3, с. 306].

На основі аналізу літературних джерел, визначено, що процес розвитку особистості проявляється у збільшенні ролі внутрішніх чинників

та удосконаленні саморегуляції. Високий рівень розвитку саморегуляції проявляється у здатності до керування собою, до змін зовнішніх обставин, здатності до визнання себе суб'єктом власної життєдіяльності. Тому до ознак високого рівня професійної придатності спеціаліста ми можемо віднести розвиток механізмів саморегуляції психічних станів та володіння прийомами саморегуляції [4, с. 142]. Отже, рівень професійної придатності поліцейського визначають і характеризують процеси саморегуляції особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка О. М. Екстремальна юридична психологія в діяльності персоналу органів внутрішніх справ України. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. 317 с.
2. Конопкин О. А. Общая способность к саморегуляции как фактор субъектного развития. *Вопросы психологии*. 2004. № 2. С. 128–135.
3. Василенко М. Саморегуляція психічних станів у професійній діяльності працівників ОВС // Перспективи втілення демократичних цінностей та реалізація прав людини в Україні : матеріали підсумкової наук.-теорет. конф. студентів (м. Київ, 24 квіт. 2013 р.). Київ : Алерта, 2013. С. 305–306.
4. Наживин Ю. С., Душецкий Л. Е. Способность к саморегуляции и профессиональная пригодность. *Психологический журнал*. 1985. № 4. С. 139–146.
5. Якимчук А. В. Проблема саморегуляції психічної стійкості начальників оперативно-розшукових підрозділів Державної прикордонної служби України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Психологічні науки*. 2007. № 38, ч. 2. С. 207–209

Отримано 28.02.2020

УДК 159.9:316.6

Юлія Олександрівна ДЕМ'ЯНЕНКО,

*старший науковий співробітник відділу наукової діяльності
та міжнародного співробітництва*

*Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів),
кандидат психологічних наук, доцент;*

Олена Олександрівна БОЙПРАВ,

курсантка 2 курсу

Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів)

САМОТНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Розглянуто особливості прояву самотності у сучасному світі. Акцентовано увагу на різних станах зазначеного феномену (усамітнення та самотність). Висвітлено взаємозв'язок між соціальною ситуацією функціонування суспільства та відчуттям самотності сучасної людини.

Сьогодні віртуальне спілкування змінює безпосередню особистісну взаємодію між людьми. Самотність є цілком життєвою ситуацією переживання дефіциту спілкування та непорозуміння для сучасного суспільства. Чим більш економічно та технічно розвинуте суспільство, чим більші темпи соціальної мобільності, чим глибше соціальні зміни у суспільстві, тим гостріше людина відчуває самотність. Так, наприклад представники соціологічного підходу в психології наголошують, що поширенню відчуття самотності серед сучасних людей сприяють такі соціальні фактори як: послаблення зв'язків у первинній групі; збільшення сімейної та соціальної мобільності, та поширення в зрілому віці таких негативних подій як, наприклад, розлучення. Чим вищим є розвиток людства і людини, тим більш тяжкою може бути самотність» [2, с. 4]. Таким чином розвиток суспільства тісно пов'язаний із відчуттям самотності членів цього суспільства. Отже, самотність є актуальною проблемою нашого часу.

Тема самотності не нова для психологічної думки. В сучасній зарубіжній науковій літературі проблема самотності активно досліджується приблизно з 50-х років XX сторіччя (Р. С. Вейс, К. Е. Мустакас, Л. Е. Пепло, Д. Рассел, Д. Рісмен, Ф. Слейтер, У. А. Слейтер та ін.). В радянські часи, у вітчизняній науковій літературі з ідеологічних причин дослідження самотності проводилося рідко. І тільки в останні десятиріччя до проблеми самотності стали виявляти підвищений інтерес, що може означати перехід її в ряд актуальних соціально-психологічних проблем. Багато аспектів самотності знайшли своє відображення в працях таких дослідників як Б. М. Голота, Ю. М. Швалб, О. В. Данчева, Г. Каралаш., О. О. Ільяшенко, В. Ш. Сіляєва.

Самотність не завжди супроводжується соціальною ізоляваністю індивіда. Можна постійно перебувати серед людей, мати широке коло спілкування та почуватися самотнім, емоційно відчуженим.

Однак, слід зауважити, що людина може жити усамітнено, але вести досить активне соціальне життя і не відчувати себе самотньою. Водночас людина може мати сім'ю, працювати в колективі, але відчувати себе самотньою. Таким чином, зв'язок самотності та соціальності неоднозначний. Свого часу М. Бердяєв звертав увагу на існування певних типів самотності і підкреслював, що самотність – це активний внутрішній стан [1].

Сьогодні більшість дослідників виділяють дві основні тенденції стану самотності:

- 1) позитивна самотність – усамітнення необхідний, бажаний, продуктивний, творчий стан, який формує повноцінну, самодостатню особистість; усамітнення є необхідною активністю, потрібною для концентрації, цей стан не викликає негативних переживань, не породжує

відчуття непотрібності, що є причиною зниження самооцінки та сприяє депресивні стани.

2) деструктивна самотність – негативне, руйнівне явище, яке дезадаптує людину, робить її нещасною і відчуженою; таке відчуття частіше пов'язується із проблемою, що руйнує цілісність особистості, через властивість самотності підпорядковувати собі інші психічні процеси і стани.

Важливою проблемою є сприйняття самотності суспільством як певного способу життя. Наприклад, як суспільство ставиться до людей, що живуть поза шлюбом і чи почуваються самотніми ці люди. Неприйняття суспільством такої свідомої самотності зумовлене існуючою системою самого суспільства: людина, яка зробила свій вибір і не ввійшла до соціального структури суспільства (сім'ї, наприклад), позитивно суспільством не сприймається. Так зване співчуття, а іноді і жалість до людей, які не змогли «влаштувати» особисте життя – насправді є проявом глибоко прихованих почуттів: з одного боку – соціального несприйняття, як таких, що не «вписуються» в загальноприйняті норми суспільного життя, а з іншого – почуття заздрості як до таких, що знайшли сміливість відмовитись від «суспільного» на користь життя усамітненого.

Існує самотність чоловіка і самотність жіноча, існує самотність старості і самотність юнаків. Але завжди слід розрізняти самотність як властивість особистості і самотність як спосіб життя. Водночас слід розрізняти самотність і самоту, або самотуття, тобто самотність як проблему і самотність як потребу.

Повністю подолати самотність неможливо, але, напевно, й непотрібно. Сучасна людина повинна зрозуміти природу самотності. Особистість, перш за все, має бути внутрішньо вільною, і в той же час стати повноцінним суб'єктом людської діяльності. А це означає: оволодіти глибинами міжлюдського спілкування, навчитися жити в умовах зростаючої соціокультурної комунікації, знайти мову поза суб'єктивних відносин з природою. Завданням психологів є допомогти людині зрозуміти що її почуття самотності, переживання відсутності інтимно-духовних відносин з іншими, не може і не повинно відображати об'єктивне становище. Таке сприйняття носить суто суб'єктивний характер і лише від людини залежить як вона оцінює цей тимчасовий стан як усамітнення чи як самотність.

Коли ж мова заходить про екзистенціальну самотність, то тут необхідно навчитися приймати її як необхідну частину нашого буття, усвідомити її й перетворити в усамітнення, яке повертає природність та спонукає до творчості.

Список бібліографічних посилань

1. Гримак Л. П. Одиночество. СПб. : Питер, 2000. 407 с.
2. Литвак М. Психология одиночества. *Школьный психолог*. 2001. № 344. С. 4.

3. Мовчан М. М. Осмислення феномена самотності як проблеми суспільного буття особистості. *Науково-теоретичний часопис Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАН України та Полтавського державного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*. 2005. Вип. 13. URL: <http://dspace.puet.edu.ua/handle/123456789/4295> (дата звернення: 12.02.2020).

Отримано 20.02.2020

УДК 159.922.1-057.36

Аліна Романівна КОЖУШКО,

завідувач відділення психопрофілактики

та професійного психофізіологічного відбору

Центру психіатричної допомоги та професійного психофізіологічного відбору

Державної установи «Територіальне медичне об'єднання

Міністерства внутрішніх справ України по Харківській області»,

кандидат психологічних наук

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Діяльність працівників поліції протікає в умовах інтелектуальної, емоційної і фізичної напруженості, і її головними відмінними особливостями є: тривалість і нерівномірність робочих навантажень, наявність стресових ситуацій, підвищена ступінь ризику – все це призводить до емоційного вигорання та негативно впливає на здоров'я і ефективність діяльності. Так наявність маскуліності є основою формування активної життєвої позиції, цілеспрямованості, стійкості до стресу, проте при цьому знижується рівень емпатії в міжособистісному спілкуванні. Фемінність служить підвищенню чутливості, емоційності, емпатійності.

Психологічне благополуччя працівників поліції – одна з найбільш актуальних проблем сучасної соціальної психології. У зв'язку з цим велике значення набуває вивчення феномена емоційного вигорання – психологічного явища, який надає негативний вплив на здоров'я і ефективність діяльності працівників.

Специфіка представників даної професії полягає у великій кількості складних міжособистісних контактів, що вимагає від працівника значного особистісного внеску в щоденні професійні справи. Крім цього, велике значення має отримання від оточуючих необхідної зворотного зв'язку (наприклад, подяку, визнання, прояв поваги, інформація про зміни самопочуття або про нові плани, що стосуються подальшої ділової взаємодії).

Проблематика емоційного вигорання широко висвітлена в сучасній науковій літературі, але існують розбіжності у визначенні самої сутності цього явища. Вітчизняні автори (В. В. Бойко, Г. П. Филиппова та інші)

здебільшого розуміють вигорання як синдром емоційної дезадаптації внаслідок роботи [1, 3].

Закордонні ж дослідники (Х. Дж. Фрейденбергером, К. Черніс та інші) визначають вигорання як розлад особистості, або як стан організму, тобто тимчасове явище. Крім того, практично відсутні єдині психодіагностичні методики, кожна з них вимірює ті симптоми вигорання, які автор включає до цього синдрому, такі як переживання психотравмуючих обставин [1, с. 203].

У своїй роботі нами використано такі методики: методика «Маскулінності-фемінності» Сандри Бем; «Діагностика рівня емоційного вигорання» В. В. Бойко; «Діагностика професійного вигорання» К. Маслач, С. Джексон в модифікації Н. В. Водоп'янова і Е. А. Старченкова. Статистична перевірка відмінностей обчислювалася за допомогою непараметричного критерію Краскела-Уоллеса.

За результатами методики Сандри Бем було сформовано чотири групи випробовуваних: 1) маскулінні чоловіки; 2) андрогінні чоловіки; 3) андрогінні жінки; 4) фемінні жінки.

Статистично значимі відмінності в прояві емоційного вигорання виявлені:

1) на високому рівні значущості ($p < 0,01$) за шкалами «неадекватне виборче емоційне реагування», «розширення сфери економії емоцій», «редукція професійних обов'язків», «емоційне виснаження», «редукція особистих досягнень»;

2) на статистично значущому рівні ($p < 0,05$) за шкалами «особистісна відстороненість» і «деперсоналізація»;

3) на рівні статистичної тенденції ($p < 0,1$) за шкалами «емоційна відстороненість», «психосоматичні» і «психовегетативні».

Встановлено, що у фемінних жінок вищі бали за шкалами «неадекватне виборче емоційне реагування», «розширення сфери економії емоцій». Синдром вигорання проявляється частіше через тривогу і депресію, виникнення психосоматичних симптомів, емоційну відстороненість. Дана група жінок більш емоційні, чуйні, більш чутливі до негативних життєвих обставин, для них емоції пов'язані з міжособистісними відносинами.

Для маскулінних чоловіків характерна «редукція професійних обов'язків», «особистісна відстороненість», «економія емоцій». Так, реагуючи на стресові ситуації чоловіки, скорочують свою залученість в професійну сферу.

У групи з андрогінними характеристиками спостерігається загальне зниження вираженості емоційного вигорання. Значущих відмінностей між чоловіками і жінками не було виявлено. Це свідчить про змішаний тип реагування на стрес: андрогінні жінки частіше впадають в депресію, а чоловіки скорочують професійні обов'язки.

Показник фази «резистенція» значимо вище в фемінній вибірці ($p < 0,01$), що свідчить про те, що опір наростаючому стресу і формування захисту у жінок виражено більшою мірою. При цьому, найбільш суттєві відмінності за показниками симптому «розширення сфери економії емоцій», середні значення у працівників жіночої статі значно вище, ніж у чоловіків ($p < 0,01$). Тобто, саме жінки більшою мірою втомлюються від контактів на роботі і «економлять» свої емоції в спілкуванні з близькими, друзями та знайомими.

Високі бали чоловіків за значенням «деперсоналізація» пов'язані з тим, що у даної групи переважають інструментальні цінності, жінки ж більш емоційно чуйні і у них менше почуття відчуження. Як наслідок, в прояві ознак професійної деформації випробовуваних з різною гендерною ідентичністю можна виділити загальні та специфічні особливості.

Деформуючим фактором в процесі здійснення професійної діяльності схильні жінки, чим більше виражена фемінність, тим сильніше вираженість реагування на стрес. Вони мають меншу нервово-психічну стійкість до стресових ситуацій, в більшій мірі схильні до економії емоцій у міжособистісному спілкуванні і з плином часу в професійній діяльності все рідше проявляють позитивні емоції і все частіше – негативні.

Це пов'язано з біологічними відмінностями, так як стресостійкість – це більшою мірою фізіологічна характеристика, причому більш характерна для маскулінності. Так само має місце психологічний фактор: емоційність і схильність до емпатії, які з дитинства виховуються і стають «жіночими характеристиками» з одного боку і жінки витрачають більший емоційний ресурс в процесі роботи з людьми.

Таким чином, можна зробити висновок, що вираженість і прояви емоційного вигорання детерміновані характеристиками гендерної ідентичності: фемінністю і маскулінністю. Так наявність маскулінності (у чоловіків і андрогінних жінок) є основою формування активної життєвої позиції, цілеспрямованості, стійкості до стресу, проте при цьому знижується рівень емпатії в міжособистісному спілкуванні. Фемінність (у жінок і андрогінних чоловіків) служить підвищенню чутливості, емоційності, емпатійності. Більш адекватно і ефективно реагують на стрес працівники з врівноваженими характеристиками маскулінності і андрогінності.

Список бібліографічних посилань

1. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие и преодоление. М. : Пер Сэ, 2006. 528 с.
2. Леонова А. Б. Основные подходы к изучению профессионального стресса. *Вестник Московского государственного университета*. 2000. № 3. С. 69–71.
3. Бендас Т. В. Гендерная психология : учеб. пособие. СПб. : Питер, 2018. 431 с.

Отримано 24.02.2020

УДК 159.942.5:351.743

Кіра Валеріївна КУДАР,

*психолог Центру психіатричної допомоги
та професійного психофізіологічного відбору*

Державної установи «Територіальне медичне об'єднання

Міністерства внутрішніх справ України по Харківській області»,

кандидат психологічних наук;

<https://orcid.org/0000-0002-1925-6431>

ПОСТТРАВМАТИЧНЕ ЗРОСТАННЯ У ПОЛІЦЕЙСЬКИХ І ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ПІСЛЯ ВИКОНАННЯ СЛУЖБОВИХ ОБОВ'ЯЗКІВ У НЕТИПОВИХ УМОВАХ

Викладені основні погляди на тему посттравматичного зростання, показані результати дослідження посттравматичного зростання у поліцейських і військовослужбовців України після виконання службових обов'язків в умовах ООС. Виявлено відмінності у двох досліджуваних групах по результатам стандартизованої бесіди.

Дослідженню травматичного досвіду, його впливу на психологічне здоров'я службовців присвячена велика кількість наукових робіт в Україні та за кордоном, але останнім часом виникає гостра потреба перенести увагу також і на позитивні наслідки, які може спровокувати подібний досвід. Саме позитивне переосмислення службового досвіду в нетипових умовах може допомогти не тільки під час соціально-психологічної реабілітації кожного окремого службовця, а й відкрити нові погляди на психологічну допомогу після кризових і екстремальних ситуацій в цілому.

Безліч людей після переживання травми помічають позитивні зміни, які включають прийняття життя і подяку, посилення почуття особистісної сили, підвищення впевненості в собі, більш високу оцінку всього того, що може дати життя, усвідомлення нових можливостей і життєвих шляхів, а також фокусування на допомозі іншим людям. Посттравматичне зростання – це теорія, яка пояснює трансформацію особистості після отримання травматичного досвіду, заснована теорія R. Tedeschi і L. Calhoun, базується вона на тому, що люди, які постраждали від руйнівного досвіду приходили до позитивного особистісного росту згодом. R. Tedeschi пише, що «люди розвивають нове розуміння себе, світу в якому вони живуть, міжособистісних відносин, а також вибудовують більш повне розуміння того, як вони хочуть прожити своє життя» [1].

Є дві риси характеру, які підсилюють можливість переживання досвіду посттравматичного зростання: це відкритість до нового і екстраверсія. Відкриті люди більш схильні до перегляду своїх переконань і системи цінностей, а екстраверти більш активні у відреагування на травму і пошуку підтримуючих зв'язків з іншими людьми [1]. Щоб збільшити

ймовірність виникнення посттравматичного зростання, найголовнішим моментом є бажання слухати постраждалого, оскільки такі люди часто відчують, що оточуючі засуджують їх. Також важливим є ставлення самого постраждалого до ситуації, перш за все, важливе позитивне мислення, адже те, що відбувається це новий етап життя, який змушує переглянути життєві орієнтири і цінності, дозволяє чесно поглянути на сфери свого життя і виправити те, що не задовольняє.

У дослідженні, проведеному групою вчених були виявлено, що посттравматичне зростання включає в себе прагнення до нового розуміння себе, прийняття життя і життєвої перспективи, виявлено фокус на активному управлінні власним благополуччям, а також важливість знаходження в стосунках і духовна або релігійна залученість. На думку дослідників, посттравматичне зростання є завжди невід'ємною частиною психічного відновлення особистості. Під час даного зростання особливого значення набуває самопізнання, інтеграція хворобливого досвіду [4].

В іншому дослідженні було відзначено, що посттравматичне зростання безпосередньо пов'язане з більш високим рівнем прояву симптомів ПТСР. Також зростання пов'язане з більш високим рівнем задоволеності життям. Процес посттравматичного зростання дослідники описують як такий, що спочатку людина, яка пережила травму, намагається зрозуміти, що з нею сталося, впоратися з емоційними реакціями і відновити передтравматичні схеми. Цей процес описується як такий, що включає як автоматичні, так і довільні розміркування, а результатом є адаптація і зростання. Когнітивна та емоційна обробка з подальшим осмисленням травмуючої події пояснює явище посттравматичного зростання. Процес створення сенсу, який як вважається, лежить в основі посттравматичного зростання, може дати розуміння і нові форми значення в житті. У свою чергу цей процес призводить до підвищення рівня задоволеності життям і психологічного благополуччя [2].

Дослідження проводилося в ДУ «Територіальне медичне об'єднання МВС України по Харківській області», була проведена стандартизована бесіда з працівниками двох підрозділів, полк поліції особливого призначення (ГППОП) Національної поліції України (23 працівника) та військової частини Національної гвардії України (31 працівник), всі досліджувані учасники бойових дій, середній вік 34,7, всі чоловіки, всі проживають в сім'ї, мають дітей. Під час бесіди було запропоновано такі питання: 1) Чи змінилося що-небудь в загальному світогляді і ставленні до життя? 2) Як відбилася участь в ООС на відносинах з оточуючими? 3) Чи були відзначені нові потреби духовного рівня? 4) Як Ви думаєте, чи є позитивний вплив досвіду бойових дій на ваше життя?

Незважаючи на те, що підрозділи відносяться до Національної поліції України та Національної Гвардії України та мають різну специфіку

службових завдань, досліджувані відзначають однакову тенденцію до посттравматичного зростання. Тобто на перше питання досліджувані обох груп відповіли, що дійсно помітили зміну ставлення до життя в цілому, однак, якщо поліцейські говорять більше про особистісні зміни, посилення особистісних сил і психологічної стійкості, то військовослужбовці в більшій мірі відзначили зміни в розумінні міжособистісних відносин, а також життєвої перспективи, планів. Відносно змін у відносинах з оточуючими, поліцейські наголошують на тому, що стали більше цінувати свій колектив, полк став більш згуртованим, працівники більш впевненими один в одному, травматичні умови могли позитивно вплинути на встановлення більш близьких зв'язків усередині колективу, а також більш глибокому розумінню своїх бойових товаришів. Військовослужбовці навпаки ж відзначили поглиблення сімейних і родинних зв'язків, переосмислення сім'ї і дітей, бажання більше часу проводити з рідними. Поліцейські ППОП не відзначають ніяких нових духовних потреб, які б проявилися після участі в бойових діях. Військовослужбовці військової частини говорять про бажання відвідувати церкву, посилення віри в Бога або всевишній сили, які охороняють людину. Також службовці військової частини відзначили, що на перший план вийшло духовне життя і життя в цілому, а не матеріальна її складова. В цілому досліджувані відповіли, що травматичний досвід, звичайно, мав вплив на їхнє життя, відбувається переосмислення основних цінностей, матеріальні бажання, хоча і залишаються важливими в житті, проте ще додаються потреби в розумінні життя, потреба цінувати і любити життя саме по собі. Службовці відмічають, що, не дивлячись на болісні симптоми, що вони відчувають внаслідок життєвих випробувань, вони розуміють, що обставини в яких вони проходили службу, зміцнили їх особистісну силу і допомогли краще зрозуміти себе.

Отже, посттравматичне зростання відбувається одночасно з проявом симптомів ПТСР, проте одночасно і з підвищенням задоволеності життям і є невід'ємною частиною психічного відновлення особистості. Це свідчить про те, що психологічні страждання, стресові розлади супроводжуються глибокою переробкою травматичного досвіду і позитивним переосмисленням важких життєвих обставин. Дослідження показало, що поліцейські і військовослужбовці помітили зміни в сприйнятті життя, проте ці зміни стосуються різних сфер, і, можливо, пов'язані зі специфікою службової діяльності кожної групи.

Список бібліографічних посилань

1. Collier L. Growth after trauma. *Monitor on Psychology*. 2016. Vol. 47, No. 10. URL: <https://www.apa.org/monitor/2016/11/growth-trauma> (дата звернення: 20.01.2020).
2. Ines B., Marianne H., Trond H. Posttraumatic growth, posttraumatic stress and psychological adjustment in the aftermath of the 2011 Oslo bombing attack. *Health Qual Life outcomes*. 2013. P. 160.

3. Morgan J., Desmarais S., Mitchell R., Simons-Rudolph J. Posttraumatic Stress, Posttraumatic Growth and Satisfaction with life in Military. *Military Psychology*. 2017. № 5. Pp. 434–447.

4. Post-traumatic growth in mental health recovery: qualitative study of narratives / M. Slade, R. S. Egglestone, L. Blackie et al. *BMJ Open*. 2019. DOI: <http://dx.doi.org/10.1136/bmjopen-2019-029342>.

Отримано 24.01.2020

УДК 159.92

Станіслав Олександрович ЛАРІОНОВ,

начальник кафедри психології та педагогіки факультету соціально-гуманітарних дисциплін

Національної академії Національної гвардії України (м. Харків),

кандидат психологічних наук, доцент;

<https://orcid.org/0000-0002-3027-8535>;

Олена Юрївна САШУРІНА,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ ПРАВООХОРОНЦЯ: ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

Викладено теоретичні міркування щодо сутності поняття психологічних ресурсів особистості, їх істотних особливостей і значення у житті людини. Наводяться погляди дослідників на різновиди психологічних ресурсів особистості.

Сучасна наука досить часто оперує поняттям ресурсу, останнім часом модним є словосполучення «людські ресурси» як мірило «кількості якісних людей» в організації чи в країні. Будь-який власник чи керівник прагне мати якомога більше ресурсів у своєму розпорядженні, адже це потенціал для реагування на виклики і складності, а також для зростання.

Психологія досить давно (вважаємо, що з відомої промови М. Селігмана при вступі на посаду директора АРА) постулювала важливість не просто звільнити людину від психологічних проблем чи психопатологічних симптомів, а й забезпечити розуміння закономірностей оптимального, благополучного життя. Така позитивна парадигма підкреслює особистісні характеристики, що відіграють буферну роль, серед них – психологічні ресурси.

Особистість як система володіє певною кількістю різноманітних ресурсів, які психологія розуміє дуже широко. В поняття ресурсу включають як структурні елементи особистості (риса характеру і темпераменту, здібності, мотивація тощо), так і міжособистісні зв'язки і стосунки людини. Наявні фізично ресурси (речі, час, гроші тощо) осмислюються

особистістю, стаючи психологічними (наприклад, впевненість у тому, що їх вистачить, чи розуміння того, де їх взяти, чи переконаність в їх надійності тощо). Психологи-практики оперують поняттям «ресурсний стан», в якому підкреслюється важливість не тільки володіти ресурсом як таким, а й усвідомлювати його наявність і доступ до нього.

Зрозуміло, що використання поняття «психологічні ресурси» важливо в трьох аспектах: 1) якщо у людини їх нестача і вона потребує певного відновлення (наприклад, після перенесеної психотравми); 2) якщо людина активно розвивається (росте), і цей процес вимагає певних внесків ресурсів; 3) якщо активність людини є неалгоритмічною і запит на ресурси може виникнути несподівано і невідкладно. До останнього можна з повним правом віднести складні і екстремальні професії, зокрема правоохоронні.

Проблема психологічних ресурсів прямо пов'язана з різними аспектами професійної діяльності правоохоронця, зокрема процесуальними (задоволеність працею, її психологічна «собівартість») та результативними (ефективність праці). Ресурси можуть вкладатись в діяльність, полегшуючи її, а усвідомлення їх наявності надає впевненості в можливості досягнення професійних цілей.

Термін «психологічні ресурси» передбачає об'єктивацію, конкретизування того процесу особистісного розвитку або психічного феномену, які обов'язково характеризуються високою психологічною ціною, вимагають від особистості спроможності зробити певний внесок, чимось пожертвувати задля своєї реалізації. Найчастіше розглядають ресурси особистісної стресостійкості (життестійкості), саморегуляції та саморозвитку (самореалізації).

В сукупності психологічні ресурси складають певний запас, резерв, який дозволяє особистості активно виконувати усі функції, бути суб'єктом власного життя, тобто є релевантними психологічному потенціалу [1, с. 15]. Важливою відмінністю ресурсів від резервів, на нашу думку, є їх здатність до відновлення.

Близьким за змістом є поняття психологічного капіталу, уведене М. Чиксентмихайі по аналогії з категорією капіталу в економіці (ресурси, виведені з поточного обороту і спрямовані на перспективні очікування). Така трактовка ресурсів базується на парадигмі обмеженості запасу психічної енергії, яка може інвестуватись в різні види діяльності, що дають або безпосереднє задоволення або відстрочені вигоди, а може і «промотуватись», не приносячи ні задоволення ні користі [2, с. 48]. Зазначений автор розглядає розвиток навичок в контексті підвищення внутрішньої складності особистісної структури, чому сприяють, наприклад благодійність, спорт, творчість. Когнітивні процеси (уваги, мислення, пам'яті тощо) і енергія, яка вкладається у ці види діяльності, в

майбутньому обернутися прибутком, в той час як їх вкладання у діяльність з миттєвими позитивними емоціями призводить до втрат ресурсів.

Д. О. Леонтьєв визначає психологічні ресурси як характеристику особистості, характеру, здібностей і окремих психічних процесів, що сприяють подоланню труднощів, проблем, протиріч, досягненню цілей життєдіяльності [3, с. 115]. Ю. М. Резнік вважає, що психологічні ресурси – це реалізовані, актуальні здібності, які поряд з нереалізованими (незатребуваними) можливостями складають особистісний потенціал. Він виділяє: 1) професійно-кваліфікаційні ресурси; 2) інформаційно-пізнавальні; 3) організаційно-комунікативні; 4) духовно-моральні; 5) репродуктивні. Інструментами реалізації ресурсів виступають, на його думку, особистісні стратегії, зокрема стратегії життєвого благополуччя, життєвого успіху і самореалізації [4].

В. М. Марков і Ю. В. Синягін також вважають усю сукупність відновлювальних особистісних ресурсів, що спрямовуються на досягнення соціально значимих результатів, особистісним потенціалом. Ними розроблена структурна модель, яка передбачає можливість оцінки потенціалу по зафіксованим в автобіографії досягненням (у сферах здоров'я, спілкування, навчання, захоплень, праці, сім'ї тощо). Спираючись на кількість і рівень досягнень у різних сферах, автори пропонують набір індексів для оцінки реалізації особистісного потенціалу [5, с. 137–138].

М. Селігман і К. Петерсон пропонують досить розлогий перелік з 24 позитивних ресурсів особистості «Manual of Sanities», організованих в 6 груп: 1) мудрість і пізнання (креативність, допитливість, гнучкість мислення, інтерес до навчання, мудрість); 2) сміливість (хорообрість, наполегливість, щирість, життєва енергія); 3) гуманність (любов і доброта, соціальний інтелект); 4) соціальність (причетність до спільної справи, неупередженість, лідерство); 5) помірність (здатність прощати, скромність, розсудливість, самоконтроль); 6) духовність (почуття прекрасного, вдячність, надія, почуття гумору, релігійність) [6]. Ці ж дослідники наводять дані про стрес-індуковане (посттравматичне) зростання у осіб, які володіють достатньою кількістю зазначених ресурсів (зокрема хорообрості, доброти і гумору) на противагу тим, у кого їх не було.

Нарешті хотілось би привести думку Ч. Карвера і М. Шейера, які виділяють два фактори збереження цілеспрямованої діяльності: 1) здатність виділяти значимі, осмислені, не випадкові цілі, які корелюють з цінностями, що підвищує ймовірність збереження мотивації; 2) відчуття досяжності цілі, що дає впевненість в необхідності повторювати спроби по її досягненню. Автори висловлюють важливу тезу про те, що оскільки життя коротке, а ресурси обмежені, люди мають приймати усвідомлені рішення відносно того, куди ці ресурси вкладати, адже вкладені в одну діяльність сили не можуть бути використані для чогось альтернативного.

Тому вкрай важливою є здатність вчасно відмовитись від того, що не є кращим варіантом вкладення ресурсів, недосяжно або не вартує їх. Головна проблема – знати, що саме є недосяжним, адже в одному випадку впертість може обернутися простою тупістю, а в іншому стратегічний відступ може стати фатальною втратою. Здатність розрізняти ці два випадки Карвер і Шейер називають мудрістю [7].

Список бібліографічних посилань

1. Личностный потенциал: структура и диагностика / под ред. Д. А. Леонтьева. М. : Смысл, 2011. 511 с.
2. Csikszentmihalyi M. Good Business: Leadership, Flow and the Making of Meaning. N.Y.: Penguin, 2003. 450 p.
3. Психология выбора / Д. А. Леонтьев и др. М. : Смысл, 2015. 464 с.
4. Резник Ю. М. Личностный потенциал и стратегия жизни человека / Человеческий потенциал как критический ресурс России / отв. ред. Б. Г. Юдин. М. : Ин-т философии РАН, 2007. С. 119–125.
5. Марков В. Н., Сиягин Ю. В. Потенциал личности. *Мир психологии*. 2000. № 1. С. 31–40.
6. Peterson C., Seligman M. E. P. Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification. N.Y.: Oxford University Press, 2004. 290 p.
7. Carver C., Scheier M. Three human strengths // A psychology of human strengths: perspectives of an emerging field / eds: L. G. Aspinwall, U. M. Staudinger. Washington (DC) : APA, 2003. Pp. 87–102.

Отримано 28.02.2020

УДК 159.98:351.74

Вікторія Вікторівна ЛИТВИН,

викладач кафедри юридичної психології

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),

кандидат юридичних наук

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ДО УМОВ ПРОФЕСІЇ

Охарактеризовано складові професійної адаптації поліцейського до службової діяльності. Висвітлено основні проблеми, які ускладнюють процес адаптації та сприяють збільшенню періоду пристосування до умов професії.

В Україні з 2015 року триває масштабна акція по реформуванню усіх ланок правоохоронної діяльності. Першою реформа торкнулася Національної поліції України та визначила нові аспекти психологічного забезпечення в підрозділах. Адже, головною метою є відбір гідних служби в поліції співробітників, професійна підготовка та супроводження їх діяльності не тільки в період адаптації до умов професії, а й в подальших періодах проходження служби.

Питаннями ефективного психологічного забезпечення поліцейського займалися відомі науковці: Ю. А. Александровський, Т. В. Кудрявцева, А. А. Налчаджян, Ф. П. Парсонс, Ю. П. Поваренков, В. Д. Шадриков. Вони вважають, що процес адаптації працівника поліції містить в собі усі аспекти пристосування працівника до роботи, а саме – професійну, психофізіологічну, соціально-психологічну, організаційно-адміністративну, економічну та санітарно-гігієнічну адаптацію.

Професійна адаптація поліцейського полягає в активному освоєнні тонкощів професії, придбанні професійних навичок, формуванні деяких професійно важливих якостей, у розвитку позитивного ставлення до своєї професії. При відсутності досвідченого наставника даний процес триває довше, більш хаотично і безсистемно.

Психофізіологічна адаптація – процес психологічного пристосування поліцейського до роботи на фізіологічному рівні, внаслідок якого формується динамічний стереотип реагування залежно від типологічних характеристик особистості (типу темпераменту). Оскільки йдеться про виникнення нового типу поведінкових реакцій, таку адаптацію можна ототожнювати з психічною[2] і полягає вона в пристосуванні до режиму робочого дня і умов праці, налагодженні в цих умовах нормальної працездатності.

Соціально-психологічна адаптація – полягає у пристосуванні нового співробітника до вже існуючого колективу або ж до тільки створеного колективу таких же «новобранців». Вона передбачає визначення індивідуальних особливостей своїх колег; налагодження взаємодії; звикання до своєрідного стилю керівництва з боку начальства, тощо [1].

У процесі встановлення міжособистісних стосунків переплітаються інтрапсихічний та аллопсихічний ракурси адаптації. Соціально-психологічна адаптація сприяє взаємодії з соціальним середовищем та представлена рівнями:

1. адаптації до умов службової діяльності поліцейського;
2. адаптації в колективі;
3. адаптації до встановлення різних стилів взаємодії з громадянами.

Існують певні механізми, які певним чином впливають на адаптацію цього виду:

1. соціальна уява як здатність усвідомлювати власний досвід і моделювати майбутню долю через усвідомлення своїх можливостей;
2. соціальний інтелект як здатність розуміти складні відносини і залежності в соціальному середовищі;
3. реалістична спрямованість свідомості;
4. орієнтація на наявне, а не бажане (омріяне).

А. А. Налчаджян характеризував соціально-психічну адаптацію як процес, що призводить до стану адаптованості, виходячи з чого слід виділяти:

а) потреби і мотиви, адаптивні для даного соціального середовища;

б) потреби і мотиви, прагнення до задоволення яких в даному соціальному середовищі призводить до дезадаптації особистості. Їх можна назвати дезадаптивними потребами і мотивами поведінки людини [3]. Поліцейським, які до служби були приватними підприємцями чи фрілансерами, особливо складно сприймати накази з боку керівництва чи колег, оскільки вони звикли почувати себе вільними людьми, працювати одноособово і без будь-яких вказівок.

Професійна та соціально-психологічна адаптації (звикання, підлаштування до особливостей праці) можуть тривати досить довго – близько 3-х років. Пояснюється це тим, що оптант (майбутній працівник поліції) зазнає суттєвих трансформацій в період входження у професію, викликаних різкою зміною соціального оточення (звичне на професійне), життєвого ритму, чіткою регламентацією діяльності. Радикальна зміна зовнішнього середовища призводить до нівелювання всієї сукупності звичних для особи відносин, виникає необхідність у встановленні нових зв'язків з соціальними умовами існування.

Тому, як висновок, потрібно зазначити, що в процесі психологічного супроводження періоду адаптації молодого правоохоронця практичні психологи повинні періодично проводити соціометричні дослідження серед особового складу з метою виявлення слабоадаптованих працівників та проведення з ними коригувальної роботи, профілактики антисоціальної поведінки. Крім цього, вони оцінюють можливості кваліфікаційного зростання кожного поліцейського у просуванні по службі відповідно до їх психологічних даних, та формують серед них резерв на висунення. В цьому випадку надаються рекомендації щодо прогнозу подальшого перебування поліцейських на займаній посаді. Поряд з цим, психологи можуть застосовувати методики: «Прогноз» (яка спрямована на дослідження рівня нервово-психічної стійкості); методику оцінки адаптаційних здібностей особистості (багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність»); опитувальник невротичних розладів (BVNK), які укажуть на реальний стану адаптації поліцейського до умов професії.

Список бібліографічних посилань

1. Литвин В. В. Психолого-правові засади удосконалення професійної діяльності поліцейських патрульної поліції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2019. 20 с.
2. Рибалка В. В. Теорії особистості у вітчизняній психології : навч. посіб. Київ : ІПППО АПН України, 2006. 441 с.
3. Хмиров І. М. Соціально-психологічна адаптація як чинник формування особистості курсантів МНС України. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2011. Вип. 10. С. 264–273.

Отримано 24.01.2020

УДК 159.4

Оксана Володимирівна ПЛАТКОВСЬКА,

доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат психологічних наук;

 <https://orcid.org/0000-0003-0011-9290>

НЕГАТИВНІ ПСИХОЕМОЦІЙНІ СТАНИ ТА ЇХ КОРЕКЦІЯ В ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Розглядаються типи негативних психоемоційних станів, їх вплив на співробітників правоохоронних органів і варіанти психокорекційних заходів для боротьби з даними станами.

Діяльність співробітників правоохоронних органів постійно супроводжується високим рівнем відповідальності, великим психоемоційним навантаженням, особливо при безпосередній взаємодії зі злочинними угрупованнями, за участю в розгоні масових заворушень та ін.

У співробітників є і проблеми соціально-побутового характеру, що негативно позначаються не тільки на їх психічному стані, а й на морально-психологічному кліматі всередині сім'ї, коли людина не має можливості приділяти достатню увагу родині через ненормований робочий графік.

Довге перебування у владі негативного емоційного фону (стан провину, тривоги й очікування, незадоволеності, жорстокості, агресивності, злості, невпевненості та ін.), невміння самостійно зменшити ступінь переживання несприятливих впливів небезпечно тим, що руйнівно впливає не тільки на психічне самопочуття, а й на соматичний стан організму в цілому [1, с. 103].

У цих скрутних ситуаціях змінюється психічний стан співробітника, що призводить до поступової психофізичної зміни особистості, погіршення самопочуття, неможливості нормально працювати, до втрати професіоналізму і відходу з професії.

Психологам в їх взаємодії з співробітниками правоохоронних органів доводиться стикатися з різними варіантами негативних психоемоційних станів, до числа яких відносяться:

- перевтома – стан, при якому рівень працездатності різко знижений, діяльність здійснюється на рівні фази субкомпенсації, порушена зміна фаз працездатності;
- тривога – відчуття невизначеної загрози, що перешкоджає формуванню адаптивної поведінки;
- страх – стереотип «аварійної» поведінки, що склався в процесі біологічної еволюції (розум повністю відключений, і людина діє нерациональ-

но, неконтрольований страх змушує тремтіти, кричати, плакати, сміятися, при цьому трусяться руки, стають «ватяними» ноги, дзвенить у вухах, застряє клубок у горлі, блідне обличчя, частішає серцебиття, перекоплює подих, розширюються зіниці, по спині біжать мурашки);

– паніка – прояв масового страху перед реальною чи уявною загрозою, безглузді метання, хаотичні дії, вчинки, які абсолютно виключають їх критичну оцінку, раціональність і етичність [3, с. 56].

Характерні ознаки змін психічного стану співробітників і заходи з надання їм психологічної допомоги.

1. Гостре психічне або фізичне стомлення:

- погіршення уваги, пам'яті, мислення;
- млявість або безладна квапливість рухів, погіршення їх точності і координованості, невпевненість ходи;
- ослаблення вольових зусиль, рішучості, наполегливості, активності;
- погіршення самоконтролю, витримки;
- скарги на розбитість, загальну слабкість, неможливість надійно виконувати свої обов'язки.

Заходи: тимчасове звільнення від обов'язків служби; забезпечення умов для повноцінного відпочинку протягом не менше доби; тілесно орієнтована і мануальна терапія; допуск до роботи – після індивідуального психологічного контролю.

2. Перевтома:

- посилення ознак гострого стомлення;
- безпричинні коливання настрою, дратівливість;
- скутість, напруженість, виражена тривожність, занепокоєння;
- байдужість до навколишнього, пригніченість, відсутність інтересу до роботи;
- розлади сну (важке засинання і пробудження, переривчастий, поверхневий сон, що не приносить полегшення, часті ситуаційні сновидіння, безсоння вночі, сонливість удень);
- почервоніння (збліднення) шкірних покривів, задишка, серцебиття, пітливість;
- зниження апетиту, нудота;
- хворобливі відчуття в області серця, в м'язах, ломота в попереку і суглобах;
- головні болі, запаморочення.

Заходи: тимчасове звільнення від обов'язків служби; надання першої психологічної допомоги відповідно до характером розладів; проведення спеціалізованих відновлювальних заходів; психологічна підтримка, несугестивна психотерапія; допуск до виконання обов'язків повсякденної служби – за висновком відповідних спеціалістів [2, с. 110].

3. Афективні реакції, конфліктність:

- напруженість, занепокоєння, дратівливість;

- дріб'язкові причіпки до всього;
- «вибухове» реагування на зауваження, претензії.

Заходи: тимчасове звільнення від обов'язків служби; психологічна експрес-корекція стану; психологічна регуляція релаксуючого типу; щадний режим індивідуальної роботи з боку керівництва; направлення на консультацію до психіатра, невропатолога.

4. Психологічний шок (стресовий стан):

- поведінка, неадекватна обстановці, байдуже ставлення до навколишнього середовища;
- замкнутість, мовчазність;
- загальмованість реакцій, неухважність;
- тривожність, неспокійний сон;
- «відсутній» вид, утруднена «вмикаємість»;
- звуження уваги, інтересів, контактів.

Заходи: тимчасове звільнення від обов'язків служби; індивідуальна психологічна бесіда, мануальна та тілесна терапія; при необхідності – поглиблене дослідження і надання спеціалізованої допомоги; допуск до виконання обов'язків служби – після індивідуального психологічного контролю; направлення на консультацію до психіатра, невропатолога [4, с. 94].

У випадках, якщо немає умов для проведення необхідних корекційних та реабілітаційних заходів, компетенція і кваліфікація психолога не відповідають ступеня виявлених розладів, заходи першої психологічної допомоги не призводять до нормалізації психологічного стану і працездатності, рекомендується проводити госпіталізацію до спеціалізованого медичного закладу.

Список бібліографічних посилань

1. Блажівський М. І. Адаптація молодих офіцерів до професійної діяльності в практичних підрозділах органів внутрішніх справ. Психологія управлінської діяльності. 2014. Вип. 3. С. 102–106.
2. Деніжна С. О., Сова М. О. Психологічна підготовка працівників правоохоронних органів професійної діяльності в екстремальних ситуаціях. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 32. С. 99–115.
3. Караваев А. Ф., Караваева Т. А. Эмоциональные состояния сотрудников и методы их коррекции. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. 2009. № 1 (36). С. 54–57.
4. Малооголова О. О. Деякі аспекти запобігання та подолання стресів у поліцейських // Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : зб матеріалів І Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 15 лют. 2018 р.) / МВС України, Нац. поліція України, Донецьк. юрид. ін-т. Кривий Ріг, 2018. С. 91–94.

Отримано 24.02.2020

УДК 159.944

Дмитро Русланович КРАВЦОВ,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНА СТІЙКІСТЬ СПЕЦІАЛІСТА ЕКСТРЕМАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ

Здійснено теоретичний аналіз основних підходів поняття «психологічної стійкості». Розглянуто сукупність якостей, які забезпечують стійкість людини до екстремальних факторів.

Однією з центральних проблем дослідження особистості в екстремальних умовах, є проблема формування та розвиток психологічної стійкості. Психологічна стійкість (до невизначеності стресу, до ризику, конфлікту) визначає психічне та соматичне здоров'я людини, охороняє його від дезінтеграції та особистісних розладів, створює основу внутрішньої гармонії.

Психологічна стійкість – це соціально – психологічна характеристика особистості, яка полягає в здібностях переносити екстраординальність ситуації, без будь якого збитку для себе, подолання її наслідків за допомогою певних способів, удосконалюючи особистість, підвищуючи рівень її адаптації і соціальну зрілість. Фактично ця характеристика означає наявність адаптивного потенціалу особистості, обумовлюючи її можливості в подоланні складних ситуацій.

В сучасній психологічній науці відбуваються спроби цілісного осмислення особистісних характеристик, відповідальних за успішну адаптацію та подолання важких життєвих ситуацій. Слід зазначити, що у дослідників немає єдиної думки відносно провідного компоненту психологічної стійкості. Одні науковці наголошують, що до провідного належить когнітивний компонент, інші – емоційний та вольовий (стресостійкість, емоційно – вольова стійкість) або мотиваційний компоненти. Деякі дослідники пропонують розглядати сукупність якостей, які забезпечують стійкість людини до екстремальних факторів. На наш погляд інтегративний підхід до розгляду цієї складної якості є найбільш перспективним.

А. Г. Маклаков ввів поняття «особистісний адаптаційний потенціал», який визначає стійкість людини до екстремальних факторів, а саме: характеристики: нервово – психічну стійкість, рівень розвитку якої забезпечує толерантність до стресу; самооцінку особистості визначаючи ступінь адекватності сприйняття умов діяльності та своїх можливостей, відчуття соціальної підтримки, обумовлююче почуття особистості, значущості для оточуючих; рівень конфліктності особистості – досвід соціального спілкування. Всі ці перераховані характеристики автор вважає значимими при оцінці швидкості встановлення психічної рівноваги [1].

Г. С. Нікіфоров розглядає психологічну стійкість, як складну якість особистості, рівень якої проявляється в її професійній діяльності, надійності робітника. Психологічна стійкість представляє собою синтез окремих якостей рівновагу та здібності, в яких об'єднуються стійкість, стабільність та резистентність [2].

Рівноваженість – це здібність утримувати рівень напруження, не виходячи за рамки дозволеного (не доводячи до руйнівного стресу). Стійкість – це здібність протистояти труднощам, зберігаючи віру в ситуації фрустрації. Стабільність – постійний рівень настрою. Опір полягає в здібностях особистості зберігати свободу поведінки та обрання способу життя, а також свободу від інших видів залежності.

Різні аспекти психологічної стійкості знайшли своє відображення в зарубіжній науці. С. Кобаса запропонував поняття *Hardiness* – *особливості особистості, яке у вітчизняній літературі перекладається як вимогливість, стійкість або життєстійкість, сміливість, відвага тощо* [3]. В подальшому це поняття розглядалось в роботах С. Мадди, як інтегративна якість особистості, яка є показником психічного здоров'я людини [4].

Запропоноване С. Кобасою поняття включає три компоненти: обов'язковість та здібність прийняти виклик.

Обов'язковість – це тенденція повністю віддаватися своїй справі. Включеність це найважливіше визначення себе та оточуючого світу, а також характер їх взаємодії. Воно дає сили, мотивує особистість до реалізації, здорового способу життя, а також дає можливість почувати себе значимим та достатньо цінним, щоб повністю зануритися у вирішення завдань, не дивлячись на стресогенні фактори та зміни.

Контроль – це тенденція мислити та робити так, ніби то існує реальна можливість впливати на хід подій. Це якість, яка мотивує до пошуку впливу на результати стрессогенних змін, та не дозволяє людині потрапити в стан безпорадності та пасивності. Володіючи контролем, людина впевнена що будь яку важку ситуацію можна перетворити так, що вона буде співпадати з життєвими планами людини, буде чимось корисним для особистості, оцінюючи навіть трагічні події людини - знижує їх значимість, тим самим зменшуючи психотравмуючий ефект.

Виклик (здібність прийняти виклик) це сприйняття небезпечних складних завдань, які знаменують собою чергові повороти мінливого життя, що спонукає людину до безперервного росту. Це здібність переживати будь які події, як стимул для розвитку власних здібностей.

Таким чином, існує повний комплекс особистісних якостей, що сприяє адаптивному, нетравмуючому переживанню екстремальних ситуацій що забезпечують успішність подолання їх наслідків, що може бути характеристикою особистості, а саме психологічна стійкість до екстремальних умов.

Такими чином психологічна стійкість – це якість особистості спеціаліста, що включає в себе здібності не піддаватися несприятливим обставинам при виконання завдань, не знижувати під їх впливом якість виконання професійних дій.

Рівень психологічної стійкості спеціаліста, з однієї сторони, проявляється в надійності професійної діяльності. З іншої, успішна професійна діяльність для багатьох є базисом для повноцінного переживання самореалізації та задоволеністю життям в цілому, що в свою чергу підвищує рівень психологічної стійкості.

Список бібліографічних посилань

1. Маклаков А. Г. Личностный адаптационный потенциал: его мобилизация и прогнозирование в экстремальных условиях. *Психологический журнал*. 2001. Т. 22, № 1. С. 16–24.
2. Психология здоровья : учеб. / под ред. Г. С. Никифорова. СПб. : Питер. 2003. 607 с.
3. Kobasa S. C. Stressful life events, personality, and health: An inquiry into hardiness. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1979. Vol. 37 (1), Pp. 1–11.
4. Maddi S. R., Khoshaba D. M. Hardiness and Mental Health. *Journal of Personality Assessment*. 1994. Vol. 63, No. 2. Pp. 265–274.

Отримано 24.02.2020

УДК 159.94(07)

Марина Юріївна ЛУКАШЕНКО,

*аспірант докторантури та аспірантури кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)*

СТРЕС-ФАКТОР ЯК ЧИННИК ВИНИКНЕННЯ НЕГАТИВНИХ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ПРАЦІВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто основні умовні класифікації психічних станів за спрямованістю й силою прояву. Розкрито вплив умов виконання професійної діяльності на особистість працівника Національної поліції. Визначено роль психоемоційного напруження як фактора виникнення негативних психоемоційних станів.

Виконання професійних обов'язків співробітниками Національної поліції, здійснюється в особливих умовах, тому передбачає всебічну підготовку поліцейського. Зростають вимоги до професійно важливих якостей особистості поліцейського та рівня психологічної готовності [1, с. 62]. Необхідно зазначити, що наскільки б якісною не була підготовка майбутнього поліцейського до несення служби в нових психологічних та соціальних умовах, повністю передбачити динаміку емоційного стану та визначити майбутні реакції, досить складно. Особливості виконання

професійної діяльності, часто завдають негативний вплив на особистість поліцейського та можуть спричинити такі негативні психоемоційні прояви, як підвищена тривожність, втрата мотивації, апатія, дратівливість, виснажливість, фрустрація та інші.

Вивченням різних аспектів професійного стресу займалися такі українські та зарубіжні вчені як: Дж. Мейер, Д. Гоулман, Г. Орме, Дж. Грінберг, Г. Купер, Л. Леві, Д. Карузо, Г. Гарднер, Р. Бар-Она, С. Борисов, С. Вишниченко, А. Петровська, Е. Носенко, Є. Потапчук, А. Буданов та ін.

Науковці класифікують психічні стани за спрямованістю й силою прояву на чотири умовні групи:

1. Позитивні психічні стани, що проявляються в активній формі: стан бойової готовності, активності, підйому, напруженості, психічної стійкості.

2. Психічні стани пасивної форми: стан заспокоєності, апатії, неуважності, незібраності, зайвої стриманості.

3. Негативні психічні стани активної форми: паніка, занепад, стрес, страх.

4. Негативні психічні стани пасивної форми: ригідність, фрустрація, синдром нав'язливості (смерті, неминучості поранення (отримання травми), нанесення шкоди здоров'ю внаслідок радіоактивного опромінення тощо), тривога, занепокоєння [2, с. 43]. Вплив умов зовнішнього та внутрішнього середовища детермінують виникнення різноманітних психічних станів особистості. Соціальні умови життя особистості відіграють важливу роль у виникненні вищезазначених станів.

Фактором, який провокує виникнення негативних психоемоційних станів, є психоемоційна напруженість. Цей стан обумовлений виникненням несприятливого для особистості розвитку подій, супроводжується відчуттям загального дискомфорту та тривоги, проте включає в себе готовність адекватно реагувати в різноманітних ситуаціях, діяти в них відповідним чином. В основі психоемоційного навантаження лежить перевага мотивів, що спрямовують процес діяльності, чинять мобілізуючий вплив на індивіда та сприяють збереженню високого рівня працездатності. Але при тривалій та інтенсивній дії стрес-факторів виникає декомпенсація психологічних механізмів захисту, що призводить до виражених негативних емоційних станів, які проявляються в поведінці; невідповідність співвідношень мотивів діяльності призводить до зниження ефективності та дезорганізації у різних видах діяльності.

Перебуваючи в умовах стресу та під впливом стрес-факторів, погіршується загальний функціональний стан особистості, виснажуються фізіологічні резерви організму. Для попередження виникнення негативних психоемоційних станів рекомендовано проводити ряд психопрофілактичних заходів, спрямованих на підвищення психологічної стійкості

працівників. Психологічна стійкість, як цілісна характеристика особистості, забезпечує відповідний рівень резистентності до фрустраційного впливу різноманітних ситуацій, які передбачають підвищену психологічну напругу; достатню психологічну та соціальну адаптацію; забезпечує необхідний рівень розумової та фізичної працездатності в умовах впливу стресогенних факторів.

Отже, означене вище дозволяє окреслити майбутні напрямки надання фахової психологічної допомоги працівникам Національної поліції для попередження виникнення негативних психоемоційних станів, удосконалити підготовку майбутніх працівників з урахуванням всіх емоційних складових майбутньої професійної діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Юридична психологія : підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. ; за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. Київ : КНТ, 2007. 360 с.

2. Психология состояний : хрестоматия / сост. Т. Н. Васильева, Г. Ш. Габдрава, А. О. Прохоров. М. : Пер Сэ ; СПб. : Речь, 2004. 608 с.

Отримано 24.02.2020

СЕКЦІЯ 5

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПРАВООХОРОНЦЯ

УДК 159.923

Олена Володимирівна ЗЕМЛЯНСЬКА,

професор кафедри соціології та психології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ,

доктор психологічних наук, професор;

<https://orcid.org/0000-0001-6547-2621>

КАТЕГОРІЯ ПРОФЕСІОНАЛІЗАЦІЇ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Проведено аналіз поняття професіоналізації в психології як процесу включення людини в мир професійної діяльності. Використовується, перш за все, в дослідженні проблем професійної підготовки, процесу становлення професіонала, психологічних проблем професіоналізму тощо.

Динаміка розвитку науки, як і динаміка досліджуваних нею явищ, знаходить своє відбиття в поняттях і категоріях. Аналіз включення в науковий оборот поняття «професіоналізація» вітчизняними авторами свідчить про те, що чим інтенсивніше це відбувалося, тим більше збагачувався його зміст. Причому кожна наука привносила в це поняття ознаки своєї предметної області, розвиваючи його зміст і обсяг.

Найбільш активний розвиток дане поняття одержало в педагогіці й психології, де його зміст відбивав процеси підготовки до праці; психологію професійної діяльності, її вплив на психіку людини; спеціалізацію й прагматизацію освітніх програм, профорієнтацію, профадаптацію. Професіоналізація розглядається нами в трьох аспектах: як соціальне явище; як процес оволодіння людиною професійною діяльністю, придбання професійно важливих якостей; як система суспільних інститутів, що регулюють процес освоєння професійної ролі. У суспільній свідомості це поняття есплікується як процес оволодіння професією, становлення професіонала. Найчастіше воно виступає як синонім поняття «професійний розвиток», що найбільше часто зустрічається в закордонній літературі. Процес професіоналізації є предметом постійного дослідницького інтересу вчених і практиків у зв'язку з його високою соціальною значимістю. Аналіз підходів дозволяє виділити два аспекти розгляду цієї проблеми: соціально-економічний і психолого-педагогічний. Перший вивчає рух і формування трудових ресурсів, економічний і виробничий

потенціал, специфіку ринків зайнятості й робочої сили. Другий розглядає професіоналізацію як процес, що є двостороннім. З одного боку, це процес входження людини в професійне середовище, засвоєння їм професійного досвіду, оволодіння стандартами й цінностями професійного співтовариства; з іншого боку – це процес активної реалізації себе, безперервного професійного саморозвитку, самовдосконалення.

Найчастіше воно виступає як синонім поняття «професійний розвиток», що найбільше часто зустрічається в закордонній літературі. Процес професіоналізації є предметом постійного дослідницького інтересу вчених і практиків у зв'язку з його високою соціальною значимістю.

В сфері діяльності дослідження обумовлені «каталогом, що розширюється» (термін О. М. Леонтьєва) діяльностей, з якими зіштовхується людина й суб'єктивна значимість яких для нього неоднозначна. Досліджуються компоненти діяльності і її регулятори, а також психологічні характеристики, що є системоутворюючими психологічного профілю даної професійної діяльності [1].

Аналіз процесу професіоналізації, проведений у рамках концепції системогенезу діяльності, спонукав Ю. П. Поваренкова до визначення загальної структури моделі професіонала в цілому, її дослідженню й конкретизації стосовно до умов кожної зі стадій професіоналізації [3]. Істотним у даному підході є доказ того, що архітектоніка психологічної системи діяльності може бути використана для опису активності особистості на різних стадіях професіоналізації. Можна виділяти три стадії професіоналізації: адаптацію, становлення й стагнацію, а розгляд професійного розвитку як безперервного процесу самопроектування особистості дозволяє вичленувати три стадії перебудови особистості: самовизначення, самовираження й самореалізацію.

А. К. Маркова звертається до аналізу співвідношення соціалізації й професіоналізації, розводячи ці поняття й процеси й визначаючи професіоналізацію як одну зі сторін соціалізації, подібно тому, як становлення професіонала -- один з аспектів розвитку особистості. Вона пропонує чотири варіанти співвідношення професійного й особистісного простору, а також визначає рівень і спрямованість особистісного й професійного розвитку [2].

Для виявлення змістовних характеристик процесу професіоналізації особистості необхідно, насамперед, визначити поняття «професія» і «професіонал». Методологічні й понятійні підстави психологічних досліджень процесу професіоналізації багато в чому визначаються тим акцентом, що заставляється в тлумаченні даних понять.

У більшості вітчизняних і закордонних психологічних досліджень поняття «професія» і «професіонал» розглядаються в контексті декількох дійсностей, основні з яких задаються через наступні визначення [2, 3]: професія як активність суб'єкта – професіонал як суб'єкт діяльності;

професія як предметна діяльність – професіонал як фахівець, спеціально навчена людина; професія як співтовариство професіоналів.

Теоретична модель професіоналізації як процес включення людини в мир професійної діяльності використалася в дослідженні проблем професійної підготовки, процесу становлення професіонала, психологічних проблем професіоналізму. У суспільній свідомості це поняття есплікується як процес оволодіння професією, становлення професіонала.

Різне змістовне наповнення даних понять спричиняється різні аспекти розгляду процесу професіоналізації, його основних характеристик, механізмів і закономірностей. Необхідність появи суб'єктів праці була і є однієї із ключових характеристик соціально-культурної ситуації. Суб'єкт праці розглядається у протиставленні безвідповідальному, пасивному виконавцеві.

Базовими характеристиками професіонала як суб'єкта діяльності є: активність, що полягає в самостійному, свідомому визначенні мети діяльності й можливостей її досягнення; цілеспрямованість діяльності, підсумком виконання якої є реальна зміна ситуації, об'єкта, на які ця діяльність була спрямована; принципово штучний характер діяльності, що полягає в тому, що будь-якій дії передують її уявне відтворення, що включає операції, засоби, умови й очікувані результати її виконання [4]. Професіоналізація при такому співвідношенні розглянутих понять являє собою процес становлення суб'єкта діяльності.

Таким чином, професіоналізація розглядається як процес становлення професіонала, що здійснюється протягом всього його життя. Професіоналізація з'являється як спосіб буття, спосіб самореалізації людини, становлення його суб'єктності, що дозволяє самостійно й творчо будувати й розвивати власну професійну діяльність. Процес становлення професіонала включає формування й розвиток як ціннісно-сислової, так і операційно-предметної сторін діяльності в їх взаємозв'язку. Професіоналізм слід розуміти не просто як деякий вищий рівень знань, умінь і результатів людини в цій області діяльності, а як певну системну організацію свідомості, психіки людини.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка А. М., Землянская Е. В. Психология руководителя : монография. Харьков : Золотая миля, 2006. 578 с.
2. Маркова А. К. Психология профессионализма. М. : Междунар. гуманитарный фонд, 1996. 312 с.
3. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека. М. : УРАО, 2002. 160 с.
4. Татенко В. О. Суб'єкт психічної активності в онтогенезі : автореф. дис. ... д.-ра психол. наук : 19.00.01. Київ, 1997. 44 с.

Отримано 24.02.2020

УДК 159.9:351.74(477)

Валерій Васильович СОКУРЕНКО,

*начальник Головного управління Національної поліції в Харківській області,
доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України;*

<https://orcid.org/0000-0001-8923-5639>

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СУЧАСНОГО ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Зазначено, що формування особистості сучасного поліцейського потребує комплексного підходу та ґрунтового аналізу існуючого стану профорієнтаційної роботи та відбору кандидатів на службу в органи поліції; системи підготовки кадрів для Національної поліції та системи післядипломної освіти.

Професію поліцейського слід розглядати як одну з найбільш соціально значущих в умовах сучасного правового розвитку України. Формування самостійного, відповідального, вмотивованого поліцейського, здатного до активного включення у професійну ризиконебезпечну діяльність, є запорукою забезпечення законності й правопорядку у державі. Саме тому питання професійного становлення особистості сучасного поліцейського слід розглядати як один із пріоритетних напрямків розвитку Національної поліції України. Виконання цих завдань базується на засадах гуманізації, що актуалізує проблеми особистісного та професійного самовизначення. Визначальною характеристикою поліцейських сучасності стає гармонійне поєднання компетентності, відповідальності, високого професіоналізму й особистої зрілості.

Нагальні проблеми формування особистості працівників Національної поліції України як носіїв нової ідеології сервісної функції потребують комплексного підходу та ґрунтового аналізу особливостей:

- профорієнтаційної роботи та відбору кандидатів на службу в органи поліції;
- системи підготовки кадрів для Національної поліції та професійного навчання у закладах вищої освіти із специфічними умовами навчання;
- системи перепідготовки, підвищення кваліфікації та службової підготовки працівників поліції.

Важливою складовою формування правоохоронця нового типу є орієнтація молоді на службу в поліції. Так, до основних проблемних питань профорієнтаційної діяльності слід віднести:

- відсутність єдиної системи профорієнтаційної роботи в школі щодо ознайомлення учнів із різними видами професій, в тому числі поліцейського профілю, та умовами правильного її вибору;
- недостатній рівень обізнаності населення щодо наявного суспільного професійного запиту;

- низький рівень взаємодії між суб'єктами та об'єктами профорієнтації; зниження рівня привабливості для сучасної молоді вітчизняних ЗВО;
- відсутність індивідуального, диференційованого та поетапного підходу до кожної особистості під час професійного вибору;
- недостатня інформованість молоді про особливостей різних спеціальностей поліцейського спрямування; недостатній рівень використання можливостей ЗМІ для адекватного висвітлення різних аспектів поліцейської діяльності;
- недосконалість процесу відбору кандидатів на навчання до закладів вищої освіти із специфічними умовами навчання та ін.

Тобто питання ефективної професійної орієнтації молоді набувають важливого значення та повинні розглядатися як підґрунтя розвитку фахівця у професійному середовищі.

Стосовно системи підготовки кадрів для Національної поліції взагалі та професійного навчання у закладах вищої освіти із специфічними умовами зокрема слід звернути увагу на такі нагальні питання:

- при формуванні освітніх програм підготовки кадрів для Національної поліції необхідно враховувати відповідність освітніх компонентів результатам навчання та компетентностям, що, у свою чергу, тісно пов'язане із таким показником, як якість освіти;
- приділення належної уваги професійно-психологічному супроводженню професійного становлення курсантів під час навчання в межах ЗВО (зменшення адаптаційного навантаження на першому курсі навчання, профілактика криз професійного становлення, підготовка до освоєння соціальної ролі поліцейського після закінчення навчання у профільному вузі);
- підвищення якості теоретичної та практичної складових навчання як однієї із умов набуття професійних компетентностей, що відповідають встановленим кваліфікаційним характеристиками посад працівників Національної поліції.

Як зазначають фахівці, до тих пір, поки система освіти МВС України не буде забезпечена ефективними моделями підготовки поліцейських кадрів, зберігатиметься небезпека розвитку у курсантів закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання компетентностей, що не відповідатимуть кваліфікаційним вимогам щодо посад працівників Національної поліції.

Також слід наголосити, що існуюча система перепідготовки, підвищення кваліфікації та службової підготовки працівників поліції також потребує належної уваги як з боку змістовної, так і організаційно-методичної складової. Додільним, на наш погляд є:

- перегляд існуючих підходів щодо тематичних планів підвищення кваліфікації та службової підготовки (недостатність розгляду нагальних

проблем та усунення прогалин у тій чи іншій складовій професійної компетентності; невідповідність змісту підготовки та практичного запиту; недостатність залучення фахівців різних підрозділів та служб для проведення занять та ін.);

– здійснення належного професійно-психологічного супроводження професійного розвитку поліцейського (попередження виникнення криз професійного становлення, моніторинг причин звільнення з посади та зниження показників діяльності, запобіганням проблемам адаптації молодих працівників до умов професійного середовища та ін.).

Отже, вирішення питань формування особистості сучасного поліцейського потребує комплексного та системного підходу з урахуванням специфіки зазначених складових, основою якого повинна стати відповідність професійних стандартів стандартам освітнім задля розвитку належних професійних компетентностей..

Список бібліографічних посилань

1. Мілорадова Н. Е. Проблемні питання профорієнтації та професійного відбору кандидатів на службу в органи Національної поліції України. *Право і безпека*. 2018. № 3 (70). С. 27–34.

2. Пугач В. О. Кваліфікація та компетентності в системі підготовки кадрів для Національної поліції // Підготовка поліцейських в умовах реформування системи МВС України : зб. наук. пр. за матеріалами III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 24 трав. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 29–32. URL: http://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/24_05_2018/pdf/5.pdf (дата звернення: 20.02.2020).

3. Сокурєнко В. В. Психологічне забезпечення службової діяльності поліцейських // Бочаровські читання : тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 25-річчю підготовки психологів у Харків. нац. ун-ті внутр. справ (м. Харків, 15 квіт. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 249–253.

4. Швець Д. В. Формування особистості поліцейського в умовах вищої професійної освіти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 49, т. 2. С. 90–93.

Отримано 24.02.2020

УДК 159.947:378

Олена Миколаївна ЦІЛЬМАК,

професор кафедри соціології та психології

Національного університету «Одеська юридична академія»,

доктор юридичних наук, професор;

 <https://orcid.org/0000-0001-7348-4876>

ВПЛИВ САМООРГАНІЗАЦІЙНИХ ВОЛЬОВИХ ЯКОСТЕЙ НА УСПІШНІСТЬ НАВЧАННЯ

Розглянуто особливості самоорганізаційних та дезорганізаційних вольових якостей особистості та їх вплив на навчальну діяльність. Встановлено пряму залежність успішності навчання від ступеню розвитку та прояву під час навчальної діяльності самоорганізаційних вольових якостей

На сучасному етапі велике значення для системи освіти має підготовка компетентних фахівців, які зможуть безболісно приступити до виконання професійних обов'язків після закінчення закладу вищої освіти. Навчальна діяльність, як й кожний різновид діяльності детермінується та обумовлюється певними індивідуально-психологічними характеристиками її суб'єктів, серед яких провідне місце займають вольові процеси, стани та якості.

Особливе значення у ієрархії груп вольових якостей займають самоорганізаційні вольові якості. На нашу думку, самоорганізаційні вольові якості – це сукупність таких якостей, які дозволяють організовувати та упорядковувати життєдіяльність. Як відомо, кожна якість має протилежну їй за значенням. Тому, група самоорганізаційних вольових якостей має протилежну їй за значенням групу – дезорганізаційних авольових якостей. *Дезорганізаційні якості* – це сукупність якостей, які вказують на особистісну неспроможність до самоорганізації. Так, до вказаних груп ми включили такі діади (самоорганізаційних (неорганізаційних) вольових (авольових) якостей Цільмак О.М., 2015) [2]: акуратність (неакуратність); копіткість (недбалість); організованість (неорганізованість); планомірність (непланомірність); послідовність (непослідовність); посидючість (непосидючість); ретельність (поверховість); скрупульозність (не скрупульозність); старанність (не старанність), дисциплінованість (недисциплінованість).

Для встановлення ступеню впливу на навчальну діяльність самоорганізаційних (дезорганізаційних) вольових (авольових) якостей нами проведено наукове дослідження серед успішних, середньоуспішних та неуспішних студентів. Усього у науковому дослідженні прийняло участь 2224 особи, які здобували вищу юридичну освіту, з них:

а) «успішних» – 478 осіб чоловічої та 478 осіб жіночої статті;

- б) «середньо успішних» 396 осіб чоловічої та 396 жіночої статті;
в) «неуспішних» – 238 осіб чоловічої та 238 жіночої статті.

Для встановлення гендерних відмінностей ми провели опитування однакової кількості респондентів чоловічої та жіночої статі. Опитування проводили за допомогою опитувальника «Вольові та авольові якості» [1].

В результаті дослідження нами встановлено, що у успішних студентів вольові якості «акуратність», «копіткість», «організованість», «планомірність», «послідовність», «ретельність», «скрупульозність», «старанність», «дисциплінованість» – мають високий ступінь розвитку. Однак, «копіткість» має високий ступінь розвитку у однакової кількості жінок й чоловіків. А «акуратність», «організованість», «планомірність», «послідовність», «ретельність», «скрупульозність», «старанність» має високу ступінь розвитку у більшості жінок, аніж у чоловіків.

Стосовно ступеню розвитку **самоорганізаційних (неорганізаційних) вольових (авольових) якостей у середньоуспішних студентів** нами встановлено, що:

1) *високий ступінь розвитку* мають: акуратність – у 40 % чоловіків та 46 % жінок; дисциплінованість – у 46 % чоловіків та 36 % жінок; копіткість – у 34 % чоловіків та 46 % жінок; обов'язковість – у 44 % чоловіків та 34 % жінок; організованість – у 38% чоловіків та 48 % жінок; планомірність – у 34 % чоловіків та 44 % жінок; послідовність – у 42 % чоловіків та 40 % жінок; пунктуальність – у 44 % чоловіків та 36 % жінок; посидючість – у 26 % чоловіків та 24 % жінок; ретельність – у 20 % чоловіків та 12 % жінок; скрупульозність – у 20 % чоловіків та 24 % жінок; самостійність – у 94 % чоловіків та 92 % жінок; сумлінність – у 38 % чоловіків та 28 % жінок; старанність – у 44 % чоловіків та 34 % жінок;

2) *середній ступінь розвитку* мають: акуратність – у 30 % чоловіків та 42 % жінок; дисциплінованість – у 48 % чоловіків та 56 % жінок; копіткість – у 46 % чоловіків та 36 % жінок; обов'язковість – у 40 % чоловіків та 38 % жінок; організованість – у 50 % чоловіків та 40 % жінок; планомірність – у 34 % чоловіків та 40 % жінок; послідовність – у 40 % чоловіків та 50 % жінок; пунктуальність – у 46 % чоловіків та 32 % жінок; посидючість – у 36 % чоловіків та 48 % жінок; ретельність – у 54 % чоловіків та 48 % жінок; скрупульозність – у 42 % чоловіків та 46 % жінок; самостійність – у 4 % чоловіків та 6 % жінок; сумлінність – у 60 % чоловіків та 70 % жінок; старанність – у 52 % чоловіків та 62 % жінок; не скрупульозність – у 10 % жінок;

3) *низький ступінь розвитку* мають: акуратність – у 30 % чоловіків та 2 % жінок; дисциплінованість – у 6 % чоловіків та 8 % жінок; копіткість – у 20 % чоловіків та 10 % жінок; обов'язковість – у 16 % чоловіків та 28 % жінок; організованість – у 12 % чоловіків та 2 % жінок; планомірність –

у 32 % чоловіків та 6 % жінок; послідовність – у 18 % чоловіків та 10 % жінок; пунктуальність – у 10 % чоловіків та 32 % жінок; посидючість – у 38 % чоловіків та 28 % жінок; ретельність – у 26 % чоловіків та 28 % жінок; самостійність – у 2 % чоловіків та 2 % жінок; скрупульозність – у 18 % чоловіків та 14 % жінок; сумлінність – у 2 % чоловіків та 2 % жінок; старанність – у 4 % чоловіків та 14 % жінок; не скрупульозність – у 2 % чоловіків та 6 % жінок; поверховість – у 12 % жінок;

4) *розвинуті однаково* : «скрупульозність» й «не скрупульозність» – так вказало й 18 % чоловіків; «копіткість» й «недбалість» – так вказало 8 % жінок.

Усі середньо успішні студенти (як чоловіки, так й жінки) заперечують наявність у себе таких якостей як: неакуратність, недисциплінованість, необов'язковість, неорганізованість, непланованість, непослідовність, несвоечасність, непосидючість, поверховість, несамотійність, несумлінність, нестаранність.

Стосовно ступеню розвитку *самоорганізаційних (неорганізаційних) вольових (авольових) якостей у неуспішних студентів* нами встановлено, що:

1) *високий ступінь* розвитку мають: акуратність – у 6 % чоловіків та 4 % жінок; дисциплінованість – у % чоловіків та 4 % жінок; копіткість – у 4 % чоловіків та 2 % жінок; обов'язковість – у 2 % чоловіків та 2 % жінок; організованість – у 10 % чоловіків та 8 % жінок; планованість – у 2 % чоловіків та 2 % жінок; послідовність – у 16 % чоловіків та 14 % жінок; пунктуальність – у 2 % чоловіків та 2 % жінок; посидючість – у 4 % чоловіків та 4 % жінок; ретельність – у 8 % чоловіків та 8 % жінок; скрупульозність – у 2 % чоловіків та 2 % жінок; самостійність – у 80 % чоловіків та 82 % жінок; сумлінність – у 4 % чоловіків та 6 % жінок; старанність – у 8 % чоловіків та 8 % жінок;

2) *середній ступінь розвитку* мають: акуратність – у 20 % чоловіків та 14 % жінок; дисциплінованість – у 14 % чоловіків та 14 % жінок; копіткість – у 6 % чоловіків та 6 % жінок; обов'язковість – у 16 % чоловіків та 8 % жінок; організованість – у 10 % чоловіків та 14 % жінок; планованість – у 16 % чоловіків та 6 % жінок; послідовність – у 14 % чоловіків та 16 % жінок; пунктуальність – у 16 % чоловіків та 18 % жінок; посидючість – у 10 % чоловіків та 16 % жінок; ретельність – у 32 % чоловіків та 22 % жінок; скрупульозність – у 18 % чоловіків та 12 % жінок; самостійність – у 12 % чоловіків та 2 % жінок; сумлінність – у 6 % чоловіків та 18 % жінок; старанність – у 20 % чоловіків та 8 % жінок; неакуратність – у 10 % жінок;

3) *низький ступінь розвитку* мають: акуратність – у 34% чоловіків та 48% жінок; дисциплінованість – у 43 % чоловіків та 44 % жінок; копіткість – у 52 % чоловіків та 58 % жінок; обов'язковість – у 58 % чоловіків

та 60 % жінок; організованість – у 48 % чоловіків та 44 % жінок; планомірність – у 34 % чоловіків та 48 % жінок; послідовність – у 48 % чоловіків та 40 % жінок; пунктуальність – у 16 % чоловіків та 14 % жінок; посидючість – у 38 % чоловіків та 32 % жінок; ретельність – у 26 % чоловіків та 36 % жінок; самостійність – у 4 % чоловіків та 4 % жінок; скрупульозність – у 42 % чоловіків та 44 % жінок; сумлінність – у 30 % чоловіків та 34 % жінок; старанність – у 34 % чоловіків та 36 % жінок; неакуратність – у 12 % чоловіків та 2 % жінок; недисциплінованість – у 17 % чоловіків та 16 % жінок; необов'язковість – у 14 % чоловіків та 14 % жінок; несвоєчасність – у 10 % чоловіків; несамостійність – у 2 % чоловіків та 10 % жінок; несумлінність – у 10 % жінок;

4) *однаково розвинуті*: «акуратність» й «неакуратність» – так вказало 28 % чоловіків та 22 % жінок; «дисциплінованість» й «недисциплінованість» так вказало 22 % чоловіків та 22 % жінок; «копіткість» й «недбалість» – так вказало 40 % чоловіків та 34 % жінок; «обов'язковість» й «необов'язковість» – так вказало 2 % чоловіків та 16 % жінок; «організованість» й «неорганізованість» так вказало 34 % чоловіків та 34 % жінок; «планомірність» й «непланомірність» – так вказало 48 % чоловіків та 44 % жінок; «послідовність» й «непослідовність» – так вказало 22 % чоловіків та 30 % жінок; «пунктуальність» й «несвоєчасність» – так вказало 56 % чоловіків та 66 % жінок; «посидючість» й «непосидючість» – так вказало 48 % чоловіків та 34 % жінок; «ретельність» й «поверховість» – так вказало 34 % чоловіків та 34 % жінок; «самостійність» й «несамостійність» – так вказало 2 % чоловіків та 2 % жінок; «скрупульозність» й «не скрупульозність» – так вказало 38 % чоловіків та 42 % жінок; «сумлінність» й «несумлінність» – так вказало 58 % чоловіків та 42 % жінок; «старанність» й «нестаранність» – так вказало 38 % чоловіків та 48 % жінок.

Таким чином, ми бачимо пряму залежність успішності навчання від ступеню розвитку та прояву під час навчальної діяльності самоорганізаційних вольових якостей. Так як саме самоорганізаційні вольові якості під час навчального процесу дозволяють: а) планувати та організовувати власну навчальну діяльність; б) виконувати навчальні завдання ретельно, копітко, старанно, скрупульозно та вчасно; в) вдумливо ставитися до виконання навчальних завдань; г) досягати високих успіхів та ін.

Список бібліографічних посилань

1. Цільмак О. М. Еталонний психологічний профіль вольових якостей слідчого. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 2 (4). С. 22–26.
2. Цільмак О. М. Професійно-психологічний відбір суддів за критерієм – вольові якостей. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 213–215.

Отримано 28.02.2020

УДК 159.9:378.351

Ольга Миколаївна БОРИСЮК,

доцент кафедри психології управління факультету № 7

Львівського державного університету внутрішніх справ,

кандидат психологічних наук

РОЗВИТОК УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ПОЛІЦІЇ ЧЕРЕЗ ВИКОРИСТАННЯ КОМПЛЕКСНИХ КВАЗІУПРАВЛІНСЬКИХ ЗАВДАНЬ

Розкрито процесуальний компонент розвитку управлінської компетентності майбутніх офіцерів поліції (інтеграція в тренінговій формі навчання традиційних методів). Обґрунтовано методичні засади розвитку управлінської компетентності майбутніх офіцерів поліції через психологічне моделювання їхньої управлінської діяльності у формі квазіуправлінських завдань.

До функціонально-формуєчих компонентів управлінської компетентності майбутніх офіцерів поліції належать: цільово-мотиваційний компонент (визначає спрямованість професійної підготовки в ЛьвДУВС на усвідомлення її результату), змістовий компонент (відбір змісту УК офіцера поліції і його структурування відповідно до управлінсько-службових функцій), процесуальний компонент (інтеграція в тренінговій формі навчання традиційних методів), контролюючо-корекційний компонент (поетапність діагностування рівня сформованості УК курсантів у процесі їх підготовки до професійної діяльності), результативний компонент (співвідношення результату професійної підготовки офіцера НПУ з об'єктивними вимогами, які висуваються професійною діяльністю до рівня його підготовленості).

Процесуальний компонент – інтеграція в тренінговій формі навчання традиційних методів (аналіз проблемних ситуацій, практичні завдання) з активними (ігрове моделювання), що забезпечуватиме формування управлінської компетентності майбутніх офіцерів поліції. Необхідною є системна організаційна робота на рівні ЗВО МВС щодо організаційно-педагогічного забезпечення формування управлінської компетентності випускників за видами підготовки, за основними видами навчальних заходів, на факультетах і кафедрах. Більшість форм і методів навчання є універсальними, які є характерними для системи вищої освіти, оскільки вони містять суттєвий освітній потенціал щодо формування управлінської компетентності. Найголовніше – це залучення курсантів до активної навчальної діяльності на всіх заняттях як їх суб'єктів. При цьому характер навчальної діяльності має передбачати конкретну практичну діяльність, що стимулює цілеспрямоване формування основних складників їх

управлінської компетентності, актуалізує життєвий, навчальний і професійний досвід, поетапно веде від одного рівня до наступного – більш високого рівня сформованості управлінської компетентності [2; 3].

Наприклад, ефективним засобом є квазіуправлінські завдання різної складності – від простих до комплексних, які розв’язуються курсантами на комплексних тактико-спеціальних навчаннях.

Вимоги до розроблення і використання комплексних квазіуправлінських творчих завдань розроблялися у працях О. Бойка, Т. Мацевко та В. Ягупова [1; 3; 4].

Квазіуправлінські творчі завдання мають забезпечувати:

- послідовне зростання рівня складності завдання;
- відображення у структурі завдання змісту не низки навчальних дисциплін, а сам засіб вирішення проблеми, що запропонована до розв’язання (визначити свідому актуалізацію курсантами різноманітних теоретичних знань і застосовування все більш узагальнених, усвідомлених, систем різних навчально-практичних дій);
- застосування словесно-логічних і наочно-образних систем дій (моделей, схем, зразків тощо);
- за умов розв’язання проблем, завдання не повинні бути знайомі курсантам (але доступні їх пізнавальним можливостям); в них також не повинно бути вказівок ані прямих, ані непрямих) про способи розв’язання проблем.

Комплексні управлінські завдання мають забезпечувати:

1) свободу детермінації інтелектуальної діяльності курсантів, оскільки рішення нетипових творчих управлінських завдань потребує відходу від стандартного набору операцій зі знаннями, певними розділами якоїсь навчальної дисципліни;

2) розвивати здібності курсанта до цілеспрямованої управлінської діяльності;

3) постійне вивчення педагогами способів і якості вирішення завдань курсантами з метою управління розвитком у них необхідних навчальних методів, засобів і мотивів рішення таких завдань;

4) прийняття завдання суб’єктом. Майбутній офіцер вирішує лише те завдання, у якому він знаходить який-небудь особистісний смисл. Особливо ця закономірність проявляється, коли курсанти самі у практичній, конструкторсько-творчій або ігровій діяльності приходять до «відкриття» завдань або за завданням педагога їх складають. Якщо завдання дається із зовні, то момент прийняття повинен бути спеціально забезпечений;

5) зв’язок завдання із життєвим і службовим досвідом курсантів;

6) показ недостатності цього досвіду для пояснення явищ, що подаєні у завданні;

7) стимулювання смислу, мотиву вирішення завдання, що пов'язано з включенням завдання у більш широкий життєвий контекст, особистісний план курсанта (створення власних моделей майбутньої управлінської діяльності);

8) опора на індивідуальний стиль управлінської діяльності;

9) знаходження форми подання завдання, що викликає позитивну емоційну реакцію курсанта.

На основі цих завдань нами були розроблені відповідні вправи, які були включені у програму тренінгу на розвиток управлінської компетентності майбутніх офіцерів Національної поліції України [2].

Таким чином, впровадження методів аналізу та моделювання проблемних ситуацій; використання психотехнічних вправ щодо розвитку окремих управлінських навичок і вмінь; вирішення квазіуправлінських завдань та цілеспрямована групова дискусія за їх результатами, включенням тренінгової роботи в проведення занять з професійної підготовки, дозволить сформувати мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий, операційно-діяльнісний, особистісний й рефлексивний компоненти управлінської компетентності майбутніх офіцерів Національної поліції України.

Список бібліографічних посилань

1. Бойко О. В. Формування готовності до управлінської діяльності у майбутніх магістрів військово-соціального управління : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2005. 244 с.

2. Борисюк О. М. Психологічні особливості розвитку управлінської компетентності у майбутніх офіцерів Національної поліції України : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.09. Харків, 2017. 315 с.

3. Мацевко Т. М. Психологічні особливості розвитку управлінської компетентності майбутніх магістрів військового профілю : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Київ, 2007. 225 с.

4. Ягунов В. В., Свистун В. І., Кришталь М. А., Король В. М. Формування управлінської культури, компетентності та управлінського мислення майбутніх керівників як інтегральна мета їх управлінської підготовки // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : матеріали VI Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 15 листоп. 2013 р.) / Нац. акад. Держ. прикордонної служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2013. С. 22–28. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/3245/> (дата звернення: 21.01.2020).

Отримано 04.02.2020

УДК 159.9:351.741-057.87(477)

Наталія Володимирівна ГРЕСА,

*доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук, доцент;*

 <https://orcid.org/0000-0002-0517-4822>;

Алла Андріївна ШИЛІНА,

*доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук, доцент;*

 <https://orcid.org/0000-0001-7377-0776>

СПЕЦИФІКА КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ КУРСАНТІВ НА РІЗНИХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ

Розглянуто основні психологічні особливості формування копінг-стратегій у професійній діяльності поліцейського. Представлено дані про особливості використання когнітивно – поведінкових стратегій подолання у поліцейських на різних етапах професійного становлення. З'ясовано необхідність розробки практикоорієнтованих програм, які забезпечують стресостійкість, працездатність, ефективність і розвиток особистості поліцейського в умовах професійної діяльності.

Професійна діяльність поліцейського є емоційно напруженим видом соціальної активності, оскільки їй притаманні надмірні психічні та фізичні навантаження. Правоохоронна діяльність належить до переліку професій з підвищеним ризиком і характеризується одним із найвищих рівнів екстремальності та професійного стресу. Саме функціонування такого соціального інституту, як поліція, визначає особливі вимоги до кожного співробітника. Завдання з протидії правопорушенням, підтримання соціального порядку й законності, гарантування безпеки громадян вимагають від правоохоронця високого фахового рівня незалежно від займаних посад і звань. Професійне становлення правоохоронця є складним і тривалим процесом, який передбачає не лише поступовий перехід від одного етапу до іншого, а й виникнення професійних криз як наслідку накопичення зовнішніх і внутрішніх суперечностей [4, с.181–182].

У сучасних дослідженнях проблема копінг-поведінки розглядається у таких аспектах: поведінка особистості у складних екстремальних ситуаціях (Л. В. Віноградова, О. В. Лібіна, І. Г. Малкіна-Пих), соціальні та особистісні детермінанти вибору копінг-стратегій (В. І. Голованевська, Л. І. Дементій, Т. Л. Крюкова), вплив особливостей професійної діяльності на поведінку особистості (Н. Ю. Волянчук, Т. А. Данилова, О. Н. Єжова, Л. М. Карамушка, Л. А. Колесніченко, К. І. Корнев, Г. В. Ложкін,

В. Л. Малигін, Н. В. Родіна). Серед українських дослідників цій проблематиці відведено місце у роботах Т.В. Зайчикової, С.Д. Максименко, С. В. Малазонія, О. Л. Марковець, Я. А. Плужник, З. А. Сивогракової, О. І. Склень, Д. М. Харченко, В. М. Чернобровкіної та інших [1, с. 29].

Процеси подолання людиною важких життєвих подій у психологічній науці прийнято позначати як адаптаційна поведінка або копінг поведінка. «Копінг» – це індивідуальний спосіб взаємодії з ситуацією відповідно до її власної логіки, цінності, вагомості в житті людини та її психологічних можливостей. Це когнітивні, емоційні та поведінкові спроби справлятися зі специфічними зовнішніми чи внутрішніми вимогами, які оцінюються як напруга або перевищують ресурси людини [2, с.96]

Ефективність службової діяльності поліцейського досягається не тільки професійними знаннями, вміннями та навичками, а й особливістю проявів копінг-поведінки. Питання психологічної адаптації працівників поліції до стресу посідають одне з провідних місць у царині юридичної психології, оскільки від ефективності їх вирішення безпосередньо залежить ефективність діяльності правоохоронців. Оцінювання та формування конструктивної копінг-поведінки належить до пріоритетних завдань психологічного супроводу правоохоронної діяльності [3, с. 131].

Мета дослідження – вивчити специфіку когнітивно – поведінкових стратегій подолання у поліцейських на різних етапах професійного становлення.

У дослідженні прийняли участь курсанти першого та третього курсів Харківського національного університету внутрішніх справ, а також працівники поліції (лейтенанти). Для вирішення поставлених в дослідженні завдань нами використовувалась методика діагностики когнітивно – поведінкових стратегій подолання (І. Г. Сізова, С. І. Філіпченкова).

Отримані результати дослідження свідчать, що курсантам першого курсу достовірно притаманні такі стратегії подолання як «Втеча з важкої ситуації» ($7,75 \pm 0,73$, $5,25 \pm 0,48$, $4,39 \pm 0,92$ при $p \leq 0,05$) та «Підвищення порівняння» ($12,00 \pm 0,71$, $10,03 \pm 0,74$, $9,20 \pm 0,79$, при $p \leq 0,05$), ніж курсантам третього курсу та лейтенантам. Це свідчить, що для курсантів першого курсу характерно відновлення позитивного ставлення до себе і збереження самооцінки за допомогою спогадів про свої успіхи в інших областях, ситуаціях та досягненнях, якими вони можуть пишатися. Також курсанти першого курсу схильні відмовлятися від підвищення по службі в межах навчання та привабливої пропозиції, мотивуючи це тим, що так вони уникають пов'язаних з цим ускладнень і проблем. Звичайно, в певних випадках така стратегія може бути виправданою і конструктивною, але в будь-якому випадку вона залишається пасивною, без прагнення щось зробити для свого благополуччя.

Для курсантів третього курсу притаманні такі копінг-стратегії як «Антиципаційне подолання» ($7,70 \pm 1,00$, $5,05 \pm 0,77$, $4,61 \pm 0,74$, при $p \leq 0,05$)

та «Заперечення» ($7,45 \pm 0,56$, $5,25 \pm 0,48$, $5,11 \pm 0,67$), ніж курсантам першого курсу та лейтенантам. Курсанти третього курсу використовують таку стратегію яка дозволяє психологічно підготуватися до можливих нелегких випробувань і заздалегідь намітити способи запобігання труднощів. Тобто курсанти третього курсу починають думати про ті негативні зміни в житті, які можуть статися з ними та уявляти свою поведінку в них. Також їм властива відмова визнавати, що сталася травмуюча подія, вони не переживають гострих негативних почуттів і поведуться так, як ніби нічого не сталося. Заперечення дозволяє переробляти трагічні ситуації «малими дозами», поступово асимілюючи їх смисловою сферою особистості. Після асиміляції події змінюється свідомість людини, її ставлення до світу, з'являється нова оцінка життя і власних можливостей, в свідомості збільшується простір особистого майбутнього. Це є адаптивним компонентом в даній стратегії, але в цілому це неконструктивна стратегія подолання.

В свою чергу молодим лейтенантам властиві такі когнітивно – поведінкові стратегії подолання, як «Когнітивна репетиція» ($12,00 \pm 2,22$, $8,90 \pm 0,62$, $9,35 \pm 0,83$, при $p \leq 0,05$) та «Корекція очікувань та надій» ($10,30 \pm 0,71$, $8,50 \pm 0,49$, $6,83 \pm 0,94$ при $p \leq 0,05$), ніж курсантам першого та третього курсів. Отримані результати свідчать, що прийнявши рішення про можливість позитивної зміни важкої ситуації, лейтенанти починають формувати її як проблему, визначати кінцеву і проміжні цілі, намічати план рішення, визначати способи досягнення мети, програють в думці свої дії і їх можливі наслідки. Після цього вони можуть спробувати практично вирішити важку ситуацію за наміченим планом. Іноді лейтенанти поліції можуть не використовувати практичні дії, а замінювати їх вербальними формами реагування. Але у випадку коли невдалі спроби приводять до того, що всі ресурси виявляються вичерпаними, спостерігається створення нової системи психічної регуляції, але проблема залишається невирішеною і поразка несе за собою зниження самооцінки та вимагає перегляду позитивного ставлення до себе.

Відносно інших складових когнітивно-поведінкових стратегій достовірних відмінностей не виявлено.

Таким чином, курсантам першого та третього курсу властиво використовувати конструктивні перетворюючі стратегії «Підвищення порівняння» та «Антиципаційне подолання» і неконструктивні емоційно – фокусовані «Втеча з важкої ситуації» та «Заперечення».

А у лейтенантів в свою чергу домінують конструктивні перетворюючі когнітивні стратегії «Когнітивна репетиція» «Корекція очікувань та надій».

Належна структура копінг-стратегій підвищує ефективність та продуктивність професійної діяльності як майбутніх поліцейських, так і

тих, хто вже приступив до роботи. Тому спрямованість підготовки поліцейських до самостійної результативної поведінки, прийняття правильного варіанту рішення, сприятиме підвищенню конструктивності та ефективності подолання в умовах проблемних стресових ситуацій з якими вони стикаються.

Список бібліографічних посилань

1. Байдик В. В. Особливості використання копінг-стратегій у працівників закладів освіти в умовах професійного стресу. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. № 2 (31). С. 28–33.
2. Войцеховська О., Закалик Г. Сучасні напрями психологічних досліджень копінг-стратегій особистості. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. № 2. С. 95–104.
3. Дідух М. М. Стан розвитку компонентів конструктивної копінг-поведінки у працівників органів внутрішніх справ. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 26. С. 129–143.
4. Лінник А. О. Кризи професійного становлення поліцейських. *Юридична психологія*. 2017. № 1. С. 181–189.

Отримано 28.02.2020

УДК 351.741(477):17.026.4

Ніна Володимирівна ГРИЩЕНКО,

*доцент кафедри соціальних та економічних дисциплін факультету № 2
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат філософських наук, доцент*

ГІДНІСТЬ ЯК ГОЛОВНИЙ ПРИНЦИП ІНДИВІДУАЛЬНОГО МОРАЛЬНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ПРАЦІВНИКА ПОЛІЦІЇ

Досліджено інтегративний характер поняття «гідність», показано, що усвідомлення працівником поліції власної гідності є формою його моральної самосвідомості і самоконтролю, вимогливості до себе.

Апеляція до честі гідності людини стала не лише своєрідною ознакою сучасного публічного дискурсу, а й вагомим аргументом в оцінці професійної діяльності працівників поліції. Саме за допомогою цих понять найчастіше артикулюється суспільне визнання (чи невизнання) дій як окремого працівника поліції, так і поліцейських в цілому, фіксується відповідність правоохоронної системи України європейським стандартам.

На сьогодні історичне поняття гідності людини проблематизоване з різних сторін: філософської, культурологічної, лінгвістичної, соціологічної, психологічної, тощо. Можна згадати не одну сотню публікацій із зазначеної тематики, заснованих на ідеях Аристотеля, І. Канта,

Е. Фромма, Ю. Габермаса, Дж. Роулза, однак концепт гідності і понині залишається відкритою проблемою. У сучасному інтелектуальному дискурсі та буденній свідомості можна окреслити цілий спектр підходів, в межах яких фіксуються найрізноманітніші семантичні конотації змістового навантаження поняття «гідність». Її визначають як «найвищу соціальну цінність», «внутрішню цінність людської екзистенції», «особисте немайнове право», «первинне благо», «антропологічну основу прав людини» і т.п. Попри те, що поняття «гідність» залучене до цілої низки міжнародних та національних законодавчих актів, жоден правовий документ не дає його визначення. Як зазначено у п. 4 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1 «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи», «чинне законодавство не містить визначення понять гідності, честі чи ділової репутації, оскільки вони є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту» [4].

В сучасному різноманітті тлумачення концепту «гідність» домінує метафізичний підхід, окреслений свого часу Імануїлом Кантом. Він лежить в основі і сучасного правового тлумачення гідності людини і ґрунтується на таких основних положеннях: всі люди є рівні; гідність – це самоцінність людської особистості. Вже згадувана вище постанова Пленуму роз'яснює, що «...під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності» [4]. Саме ця цінність робить кожну людську істоту вартою такого до неї ставлення, щоб вона мала можливість актуалізувати цей потенціал людської істоти і жити у мирі з собою. У цьому аспекті гідність визнається за всіма представниками людського роду. Так, Стаття 1 Загальної декларації прав людини встановлює: «Усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах» [1], тож всі юридичні документи та законодавчі акти вимагають гідного ставлення навіть до злочинців, що вчинили ганебні вчинки. Стаття 28 Конституції України затверджує, що «кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню» [2]. Принцип дотримання прав і свобод людини є одним із основних і в діяльності Національної поліції України: «Поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання» [3].

Загалом у сучасному світогляді ідея гідності перетворилася на своєрідний категоричний імператив, який забороняє перетворювати людину в засіб для досягнення різних цілей і визнає її автономію як розумної

істоти. Попри це, в історико-філософському дискурсі чітко проглядає й інший підхід до тлумачення гідності – як моральне ставлення людини до самої себе в результаті самоактуалізації власних потенцій. Експлікація гідності через самовідчуття, самооцінку найбільш повно розкриває і її моральний потенціал, який виявляється в системі відносин «Я – Інший». З огляду на це правомірними є зауваження Юргена Габермаса про те, що «людська гідність» у моральному і правовому вимірах тісно пов'язана із симетрією відносин. Тобто, гідність «не є власністю, якою можна «володіти» за своєю природою. Скоріше, вона позначає ту «недоторканність», яка має сенс виключно в міжособистісних відносинах взаємного визнання [5, с. 45–46]. Гідність зобов'язує людину до моральних вчинків і водночас коригує всю систему відносин, в яку вона вступає. З однієї сторони, усвідомлення людиною власної гідності є формою моральної самосвідомості і самоконтролю особистості, а з іншої – передбачає повагу з боку інших. На почутті гідності засновується вимогливість людини до самої себе. Саме тому вона утримується від певних дій, вважаючи що вони «нижче її гідності». В контексті вищесказаного гідність можна визначити як усвідомлення і переживання особистістю самої себе у сукупності морально-духовних характеристик. Відомий філософ Джон Роулз визначив самоповагу і почуття власної гідності як «первинне благо», яке лежить в основі всіх людських намірів і дій.

Гідність як головний принцип індивідуального морального самовизначення закладає імперативи людської діяльності, в тому числі і професійної. Тому в контексті професійної діяльності працівника поліції є сенс вести мову про професійну гідність поліцейського як усвідомлення ним свого професійно-особистісного значення. Приймавши Присягу, працівник поліції авансом отримує частку пошани та слави тих поліцейських, які гідно виконували і виконують свої професійні обов'язки. А це накладає особливу відповідальність на всі ті рішення, які щоденно доводиться приймати поліцейським в непростих умовах сьогодення, адже за поведінкою одного оцінюється діяльність всіх працівників Національної поліції.

Список бібліографічних посилань

1. Загальна декларація прав людини : прийн. і проголош. резолюцією 217 А (III) Ген. Асамблеї ООН від 10.12.1948 // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.02.2020).
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 20.02.2020).
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> (дата звернення: 20.02.2020).

4. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 № 1 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 (дата звернення: 20.02.2020).

5. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы. М. : Весь Мир, 2002. 144 с.

Отримано 28.02.2020

УДК 159.92

Вікторія В'ячеславівна ДОЦЕНКО,

доцент кафедри педагогіки та психології факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат психологічних наук, доцент;

<https://orcid.org/0000-0001-7757-2793>

ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ КОПІНГ-ПОВЕДІНКИ ПЕРШОКУРСНИКІВ ХНУВС ПІД ЧАС ТАБІРНИХ ЗБОРІВ

Проаналізовано результати емпіричного дослідження гендерних особливостей використання стратегій і моделей копінг-поведінки у першокурсників закладів вищої освіти зі специфічними умовами навчання під час табірних зборів.

У закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання підготовка майбутніх офіцерів поліції розпочинається з табірних зборів. Під час двотижневого вишкілу першокурсники розміщуються у гуртожитках, знайомляться один з одним, звикають до нових умов навчання, несення служби і розпорядку дня; оволодівають першими навичками фізичної і стрийової підготовки; знайомляться з історією і традиціями навчального закладу; приймають активну участь у заходах патріотичного та культурно-виховного характеру тощо.

Враховуючи усі труднощі адаптації курсантів до нових умов життя, навчання і несення служби (проживання у гуртожитках казарменого типу, посилені фізична і стрийова підготовка, поєднання навчання з несенням служби та ін.) важливо розуміти якими психологічними засобами володіє молоде покоління майбутніх працівників поліції, щоб подолати складні, стресові ситуації без втрати психологічного здоров'я. Слід зазначити, що за останні роки значно збільшилась кількість дівчат-курсанток, які бажають навчатися у ЗВО зі специфічними умовами. У зв'язку із цим постає низка питань: чи різняться способи опанування стресом дівчат-курсанток і юнаків-курсантів? Хто краще опановує себе у складних ситуаціях, дівчата чи юнаки? Що саме викликає стресове

напруження у курсантів, а що у курсанток? Для вирішення вищевикладених питань нами було проведено дослідження гендерних особливостей використання копінг-поведінки першокурсниками ЗВО зі специфічними умовами навчання в умовах проходження табірних зборів. Більш детальний аналіз дослідження представлений у науковій публікації [2].

Вибірку дослідження склали 72 курсанти першого курсу навчання Харківського національного університету внутрішніх справ (далі ХНУВС). З них до першої групи увійшли 58 юнаків (80,6 %), до другої групи – 14 дівчат (19,4 %).

За допомогою методики «Шкала психологічного стресу PSM-25» [3] було визначено рівень переживання психологічного стресу курсантами першого курсу ХНУВС на восьмий день проходження табірних зборів. Зазначимо, що психологічний стрес автори методики інтерпретують і як реакцію, і як процес, в якому вимоги середовища розглядаються особистістю, виходячи з оцінки наявних ресурсів і ймовірності вирішення проблемної ситуації [3].

З'ясовано, що більшість першокурсників не переживають значних труднощів під час проходження табірних зборів: у 88,0 % курсантів-юнаків і 64,3 % курсантів-дівчат визначено низький рівень психологічного стресу. При цьому, юнаків з низьким показником рівня стресу (88,0 %) статистично значимо ($p \geq 0,05$) більше, ніж дівчат (64,3 %). Середній показник рівня стресу визначено у 10,3 % юнаків і 21,4 % дівчат. Можемо стверджувати, що ці курсанти відчують певне психоемоційне напруження, що може бути компенсовано за допомогою раціонального використання часу і періодичного відпочинку. У дівчат (14,3 %) статистично значимо ($p \geq 0,05$) частіше, порівняно з юнаками (1,7 %), показник стресового напруження має високий рівень розвитку. Тобто, під час табірних зборів у дівчат виражене напруження емоційних і фізіологічних систем організму зустрічається частіше ніж в юнаків.

Для кращого розуміння з якими саме труднощами зустрічаються першокурсники під час табірних зборів було проведено опитування. Відповіді на питання «Які ситуації, події останніх восьми днів викликали у Вас психоемоційне напруження?» представлені у таблиці (див. табл. 1).

Як видно з таблиці 1, більшість ситуацій, що викликають психоемоційне напруження у першокурсників пов'язані зі зміною середовища (зміна харчування, суворя дисципліна, дотримання субординації, фізичні навантаження), новим розпорядком дня (ранній підйом, мало часу на відпочинок) і розлукою з рідними. Визначено низку статистично значимих відмінностей, а саме: юнаки (41,4 %) статистично значимо ($p \geq 0,05$) частіше, ніж дівчата (14,3 %) сприймають ранкову зарядку як стрес-фактор; юнаки (63,8 %) статистично значимо ($p \geq 0,01$) частіше переживають дискомфорт із-за неможливості виходу до міста, ніж дівчата

(28,6 %); юнаки (15,5 %) статистично значимо ($p \geq 0,01$) частіше відчують негативні емоції із-за розлуки з коханою людиною порівняно з дівчатами. Більшість дівчат (85,7 %) статистично значимо ($p \geq 0,05$) важче адаптуються до умов проживання в гуртожитку казарменого типу порівняно з юнаками (58,6 %); дівчата (50,0 %) статистично значимо ($p \geq 0,05$) частіше, ніж юнаки (22,4 %) відчують дискомфорт із-за великої кількості людей в гуртожитку, із-за великої кількості нових людей з якими необхідно знайомитися; потребу у вільному часі статистично значимо ($p \geq 0,05$) частіше відчують дівчата (78,6 %) порівняно з юнаками (53,4 %).

Таблиця 1

Стрес-фактори першокурсників в умовах табірних зборів, (%)

Стрес-фактори	Юнаки	Дівчата	Фемп	p1-2
Дотримання розпорядку дня	44,8	50,0	0,34	-
Ранній підйом	56,9	35,7	1,43	-
Ранкова зарядка	41,4	14,3	2,09	0,05
Зміна харчування (мало їжі, «нова» їжа)	32,8	21,4	0,86	-
Дотримання суворої дисципліни	60,3	42,9	1,18	-
Неможливість поїхати додому	58,6	42,9	1,06	-
Закритий простір (заборона виходу до міста)	63,8	28,6	2,42	0,01
Розлука з рідними	72,4	64,3	0,58	-
Розлука з коханою людиною	15,5	-	2,71	0,01
Проживання у гуртожитку казарменого типу	58,6	85,7	2,09	0,05
Великий колектив, нові люди	22,4	50,0	1,96	0,05
Дотримання субординації, особливості звернення до керівництва	67,2	57,1	0,70	-
Фізичні навантаження (шикування, стройова підготовка)	69,0	78,6	0,73	-
Відсутність вільного часу	53,4	78,6	1,81	0,05
Мало часу на відпочинок	82,8	71,4	0,91	-

З метою нейтралізації або зменшення дії стрес-факторів курсант може активно впливати на проблемну ситуацію шляхом використання певних моделей копінг-поведінки. За допомогою особистісного опитувача

«SACS» С. Хобфолла [1] було визначено домінуючі копінги першокурсників під час табірних зборів.

Діагностовано, що юнаки найчастіше використовують наступні моделі копінгів: вступ у соціальний контакт ($23,05 \pm 4,15$), пошук соціальної підтримки ($22,31 \pm 5,23$), обережні дії ($21,95 \pm 3,31$) та асертивні дії ($21,53 \pm 3,29$). Можемо стверджувати, що юнаки під час табірних зборів відчують потребу в міжособистісних відносинах, шукають підтримки з боку оточуючих, здатні до співпраці або компромісу. Почуття спільності, практична взаємодія, обмін корисною інформацією допомагають юнакам опанувати складною ситуацією. Юнаки здатні самостійно регулювати власну поведінку і нести відповідальність за неї. Разом з цим, юнаки прагнуть уникнути ризику невдачі, схильні до перестраховки, тривалого аналізу варіантів рішення та можливих наслідків.

Дівчата вирішують складні завдання за допомогою наступних копінгів: пошук соціальної підтримки ($26,64 \pm 2,50$), вступ у соціальний контакт ($23,57 \pm 3,90$), обережні дії ($20,86 \pm 3,18$) та імпульсивні дії ($20,21 \pm 2,97$). Іншими словами, дівчата прагнуть знайти підтримку з боку оточуючих (сім'ї, друзів, керівництва, викладачів, одногрупників), відчують потребу в контактах з іншими людьми. Копінги обережні та імпульсивні дії посіли у дівчат третє рангове місце. Тобто, в стресовій ситуації дівчата з одного боку прагнуть уникнути невдач, схильні до тривалого аналізу проблеми і обережні у прийнятті рішень, а з іншого – можуть швидко прийняти рішення піддавшись впливу емоцій. На рівні статистичної значимості ($p \geq 0,05$) встановлено, що у складних ситуаціях дівчата ($26,64 \pm 2,50$) більш схильні до пошуку соціальної підтримки, порівняно з юнаками ($22,31 \pm 5,23$). Також, схильність до емоційного реагування та імпульсивних дій статистично значимо ($p \geq 0,001$) більш характерна для дівчат, ніж для юнаків ($17,36 \pm 2,92$).

Більш детальний аналіз, за рівнями прояву моделей копінг-поведінки дав можливість з'ясувати наступні гендерні відмінності: дівчата (35,7 %) статистично значимо ($p \geq 0,01$) менше використовують копінг асертивні дії, порівняно з юнаками (6,9 %); дівчата (78,6 %) статистично значимо ($p \geq 0,01$) частіше в складних ситуаціях шукають підтримки в соціальному оточенні ніж юнаки (43,1 %); більшість юнаків (34,5 %) статистично значимо ($p \geq 0,01$) менше потребують практичної взаємодії з оточенням ніж дівчата (7,1 %); юнаки (31,0 %) статистично значимо ($p \geq 0,05$) менше схильні до імпульсивних дій порівняно з дівчатами (7,1 %); юнаки (46,6 %) статистично значимо ($p \geq 0,05$) частіше ніж дівчата (21,4 %) відмовляються від вирішення проблемної ситуації, уникають від вирішення проблем або перемикаються на щось інше.

Висновок. Дослідження показало, що для дівчат проживання у гуртожитку казарменого типу, великий колектив, нові люди і відсутність

вільного часу статистично значимо більше є стресорами табірних зборів ніж для юнаків. Для юнаків стресорами табірних зборів є: закритий простір, ранкова зарядка, розлука з коханою людиною. Визначено, що про-соціальні копінги домінують як у дівчат так і у юнаків; дівчата більш схильні до пошуку соціальної підтримки, емоційного реагування та імпульсивних дій ніж юнаки. Тоді як юнаки більш схильні протистояти зовнішньому тиску і ефективно наполягати на своїх правах ніж дівчата. Крім того, юнаки частіше, ніж дівчата, уникають від рішення проблем або перемикаються на щось інше.

Список бібліографічних посилань

1. Водопьянова Н. Е. Психодиагностика стресса. СПб. : Питер, 2009. 336 с.
2. Доценко В. В., Макаренко П. В. Копінг-поведінка першокурсників ЗВО зі специфічними умовами навчання: гендерний аспект. *Вісник Національного університету оборони України*. 2019. Вип. 3 (53). С. 61–70.
3. Щербатых Ю. В. Психология стресса и методы коррекции. СПб. : Питер, 2006. 256 с.

Отримано 24.02.2020

УДК 159.923.2

Яна Сергіївна ПОНОМАРЕНКО,

*доцент кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук;*

 <https://orcid.org/0000-0002-3374-3930>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ КОМУНІКАБЕЛЬНОСТІ ЯК СИСТЕМНОЇ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Розглянуто поняття «комунікабельність» як системна властивість особистості поліцейського. Аналіз проведений на підставі вивчення психолого-педагогічної літератури, сприяв виділенню специфіки та особливостей до вирішення проблеми комунікабельності як основоположного компонента професійної діяльності. Пропонується використовувати спеціальний тренінг в період фахової підготовки, який дозволить розвинути навички ділового спілкування та комунікативної компетентності майбутніх працівників поліції.

Підготовка працівників поліції на базі вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання гарантує високу ефективність діяльності освітньої установи в тому випадку, якщо в якості одного з основних компонентів професійної майстерності буде розглядатися таке інтегративне вміння як комунікабельність. Комунікабельність гарантує нову якість спілкування, яка, в свою чергу, є механізмом реалізації культури

як змісту освіти. Щоб впоратися з цим викликом сьогодення, в системі вищої поліцейської освіти поряд з іншими завданнями професійного становлення особистості поліцейського потрібно вирішити важливу проблему оволодіння новим знанням і навчитися його використовувати на практиці. Це означає, що для вдосконалення професійної підготовки поліцейських кадрів, курсантів слід готувати на базі вищих навчальних закладів зі специфічними умовами навчання і слухачів курсів первинної професійної підготовки поліцейських з урахуванням особливостей культури спілкування працівників правоохоронних органів, шляхом впровадження відповідних навчальних дисциплін.

З точки зору психолого-педагогічного підходу до особистості широко представлений аналіз комунікативної діяльності людини в працях М. Прищак, Ю. Ємельянова, О. Бодальова, Я. Коломинського, М. Бітянкової, М. Каган, О. Леонтьєв, І. Богомоллова, І. Логвінова, І. Омельченко, О. Проскурняк, Т. Сак, В. Кобильченко та ін.

Відомо, що будь-яка ефективна професійна діяльність немислима без справжнього спілкування суб'єктів. На думку багатьох вчених, якість та рівень цього спілкування залежить від того, що називають комунікабельністю та якими особливостями її наділяють. Тому проблема вивчення дефініції поняття комунікабельності представляється нам актуальною як в теоретичному, так і в практичному плані.

У теоретичному аспекті комунікабельність поліцейського є поняттям, яке має свою специфічну структуру, особливості та функції, суттєво відмінні від багатьох інших сфер діяльності людини; в практичному аспекті комунікабельність є вершиною професійної майстерності працівника поліції, який досконало володіє психотехніками та прийомами у професійній комунікації.

Аналіз численної наукової літератури щодо визначення поняття «комунікабельність» не дає нам підстав взяти за основу ні одне з існуючих тверджень, які представлені в науковому обігу. Більш того, можемо сказати, що поняття «комунікабельність» взагалі не було предметом спеціального дослідження і не піддавалося детальному і ґрунтовному висвітленню в царині психології.

Так, О. А. Полякова відзначила три характерні особливості до вирішення проблеми комунікабельності як основоположного компонента професійної діяльності. Авторка зазначила, що перша особливість пов'язана з тим, що комунікабельність розглядається в літературі як інтегративне явище, оскільки дослідники, вивчаючи дане поняття, фокусувалися на якійсь одній її межі; друга особливість полягає в тому, що комунікабельність розглядається в зв'язку з такими феноменами, як спілкування і культура; третьою особливістю є вказівка на зв'язок комунікабельності з вмістом професійної діяльності і обґрунтування її провідної ролі в становленні професійної майстерності сучасного фахівця.

Олена Полякова в своїй роботі пише: «О. С. Булатова розглядала комунікабельність як один з компонентів педагогічного артистизму, В. І. Кабріні розглядає комунікабельність як ступінь зрозумілості висловлювань людини для інших, В. Л. Леві – як здатність спілкуватися, В. М. Шепель – як здатності встановлювати контакти з іншими людьми, В. І. Андріаді протиставляє комунікабельність замкнутості і т.п.» [1, с. 151–152].

В. Ф. Родін та В. Л. Цветков наголошують, що процеси комунікації відіграють важливу роль в діяльності працівника правоохоронних органів, тому до особового складу поліції доцільно пред'являти певні вимоги. Професори вважають, що оптимізація комунікативної компетентності і культури спілкування правоохоронців є одним з найбільш актуальних і давно назрілих напрямків службової діяльності.

«В сучасних умовах діяльності органів правопорядку життєво необхідне підвищення професійно-психологічної підготовки працівників, в тому числі в області організації професійних контактів. Для успішного здійснення спілкування і ведення переговорів працівникам правоохоронних органів потрібна цілеспрямована спеціальна і психологічна підготовка, яка в свою чергу безсумнівно підвищить якість і ефективність діяльності правоохоронних органів», – такої точки зору дотримуються Володимир Родін та В'ячеслав Цветков.

Вони сформулювали деякі практичні рекомендації для розвитку необхідних вмінь, які здатні будуть покращити співпрацю працівників правоохоронних органів з людьми, до них входять: вміння слухати кожного; вміння не наполягати; вміння виробляти неупередженість; вміння використовувати мову тіла; вміння «прикусити язика» [2, с. 281].

Одним з основних чинників ефективного професійного спілкування поліцейських є вміння активно слухати. Уміння поліцейського слухати співрозмовника з правильною зовнішньою і внутрішньою реакцією потребує опановування та використання у професійній діяльності технік активного слухання. До таких технік належать: «Ехо» – повторення поліцейським основних положень, висловлених громадянином; «Повторення фрази» – полягає у дослівному повторенні фраз, висловлених громадянином, плюс запитання; «Парафраз» – прийом полягає у поверненні сенсу висловлювання за допомогою інших слів; «Резюме» – полягає у відтворенні суті висловлювань громадянина у стислому й узагальненому вигляді; «Уточнення» – уточнення окремих положень висловлювань; «Ага-техніки» – вербальні сигнали того, що ви знаходитеся у контакті, все ще слухаєте громадянина [3, с. 29–32].

Отже, для розвитку комунікабельності в період професійної підготовки варто використовувати спеціальний тренінг орієнтований на опановування необхідних вмінь, які дозволять розвинути навички ділового спілкування та комунікативної компетентності майбутніх працівників

поліції. Практичні можливості психології за рахунок використання сучасних психолого-педагогічних технологій в період професійної підготовки, дозволять підвищити комунікативну компетентність майбутніх поліцейських і поліпшити ефективність їх професійної діяльності в майбутньому.

Список бібліографічних посилань

1. Полякова Е. А. Развитие коммуникабельности как основополагающего компонента профессиональной деятельности менеджера-педагога. *Вестник Южно-Уральского государственного гуманитарно-педагогического университета*. 2008. № 4. С. 147–155.
2. Родин В. Ф., Цветков В. Л. Коммуникативное общение в профессиональной деятельности сотрудников ОВД РФ. *Вестник Московского университета МВД России*. 2017. № 5. С. 278–281.
3. Пам'ятка працівника Національної поліції України. Інформаційно-довідкові матеріали з питань професійного спілкування поліцейських / уклад.: І. В. Клименко, Д. В. Швець, О. О. Євдокімова, Я. С. Посохова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 52 с.

Отримано 04.02.2020

УДК 159.922.8

Наталія Миколаївна ТЕСЛИК,

*старший викладач кафедри психології, політології
та соціокультурних технологій Сумського державного університету,
кандидат психологічних наук;*

Аліна Романівна ГОНЧАРЕНКО,

*студентка факультету іноземної філології та соціальних комунікацій
Сумського державного університету*

АГРЕСИВНІСТЬ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Проаналізовано прояви агресивності осіб юнацького віку у співставленні зі слухачами первинної підготовки патрульних поліцейських. Виявлено суттєві особливості агресивності досліджуваних, які мають бути враховані при розробці та здійсненні психопрофілактичної програми з особами юнацького віку.

Профілактика злочинної деформації особистості у сучасному світі є актуальною на будь-яких життєвих етапах індивіда. Водночас, окремі вікові групи виявляють вищу сензитивність, у тому числі мова йде про осіб юнацького віку. Підвалинами подібного превентивного впливу має стати глибинне пізнання вікових особливостей розвитку особистості, а в умовах високої динаміки мінливості суспільних процесів – також актуалізація раніше проведених досліджень.

Визначення агресивності осіб юнацького віку детермінує необхідність термінологічної чіткості. У досліджуваній проблематиці спостерігається

плюралістичний підхід до розуміння понять агресія та агресивність, що визначається методологічною позицією дослідника. Попри значну історію вивчення, проблема агресивності осіб юнацького віку лишається актуальною для сучасної психології.

Л. Берковіц пояснює різноманіття у тлумаченні поняття агресія багатозначністю англomовного терміну. А. Басс сутність агресії вбачає у поведінкових проявах людини, що передбачають негативні збитки іншим. Л. Берковіц і С. Фешбах уточнюють, що вплив, який завдав оточуючим шкоду, вважається агресивним лише за умови навмисності [1, 24]. Важко сперечатися із визначенням, запропонованим Р. Бероном та Д. Рідчарсоном, що яким агресією слід вважати будь-яку форму поведінки, якщо її метою є образа або спричинення збитків істоті проти волі останньої [4].

Агресивність визначається як особистісна характеристика, психічна властивість, сутністю якої є схильність до агресивної поведінки. Агресивність межує з поняттями ворожості та жорстокості. За В. В. Давидовим, А. В. Запорожцем, Б. Ф. Ломовим агресивними вважаються ворожі дії, наслідком яких є спричинення шкоди іншій особі [5]. Отже, агресивність – це характерологічна риса, значить, вона піддається соціалізуючому впливу і може здійснюватися профілактика її надмірного прояву [4].

Профілактична програма щодо запобігання проявам кримінальної агресії потребує аналізу агресивності людини як такої [2, с. 123]. Існує стереотипне уявлення про виключну схильність до агресії підлітків. Однак завершення пубертатного періоду та нормалізація гормональних перепадів не виключає соціалізуючих факторів агресивності. Закріплені конструкти агресивних реакцій можуть лишатися властиві особам наступних вікових етапів розвитку, доповнюючись новими. На думку Р. М. Магомєдової, рівень агресивності особистості на кожному етапі її розвитку певною мірою залежить від попередніх етапів онтогенезу [3].

До вибірки увійшли 53 особи юнацького віку, у тому числі 26 дівчат та 27 юнаків віком 16–20 років. У групу порівняння увійшли 60 слухачів первинної підготовки патрульних поліцейських, у тому числі 26 дівчат та 34 юнаки віком 21–33 роки. Враховуючи відбір слухачів за чіткими психологічними критеріями, цілком припустиме значиме відхилення окремих проявів агресивності між підгрупами порівняння. Співставлення спрямоване на виявлення вікових особливостей конкретних проявів агресивності осіб юнацького віку. У дослідженні використано опитувальник рівня агресивності Басса – Дарки [6], для співставлення емпіричних даних використано t-критерій Ст'юдента.

За отриманими даними (табл. 1), особи юнацького віку мають низький рівень агресивності. Співставлення показників окремих проявів агресивності демонструє домінування таких шкал, як «непряма агресія» та

«почуття провини». Зміщення об'єкта агресії, неготовність прямо демонструвати агресивні дії цілком відповідають загальному профілю юнацтва. Відносно високі прояви почуття провини гіпотетично пов'язані із нестійкістю самооцінки осіб юнацького віку. Найменшою мірою для досліджуваних юнаків властиві фізична та вербальна агресія, негативізм.

З іншого боку, у осіб юнацького віку значимо вищий індекс ворожості. Середньозважені групові показники групи фіксуються на верхній межі норми цього показника. Водночас у 18 досліджуваних юнаків (34 % вибірки) індекс ворожості вище норми. Отже, юнацтво виявляє схильність до недовірливої світоглядної позиції, яка у разі оптимального соціалізуючого впливу може стати базою для розвитку критичного мислення. Однак існують ризики деформації у напрямку цинічного світосприйняття.

Таблиця 1

Прояви агресивності досліджуваних

Групи досліджуваних	Фізична агресія	Непряма агресія	Роздратування	Негативізм	Образа	Підозрілість	Вербальна агресія	Почуття провини	Загальний показник агресивності	Загальний показник ворожості
Юнаки	3,6± 1,1	6,38± 2,5	5,25± 1,75	2,28± 1,51	5,11± 2,14	5,23± 2,06	3,58± 2,06	5,85± 1,95	14,68± 5,22	10,06± 3,81
Слухачі	4,08± 1,99	3,87± 1,6	2,28± 1,98	1,17± 1,22	1,65± 1,56	1,96± 1,87	5,68± 2,45	4,45± 1,77	13,62± 4,54	3,63± 2,91
t _{емп} , p≤0,01	-	4,4	7,3	4,3	5,6	8,8	-	4	-	8,3

Порівняння отриманих даних (табл. 1) виявляє наближення значень загального показнику агресивності, проявів фізичної та вербальної агресії. За рештою показників спостерігаються статистично значимі відмінності. Привертає увагу факт того, що за більшістю шкал порівняння прояви агресивності слухачів патрульної поліції нижчі, ніж у юнаків. Виключення становлять параметри фізичної та вербальної агресії. Хоча статистичні відмінності не фіксуються, очевидно, мова йде про вікові особливості юнацтва – схильність до інших проявів агресивної поведінки, у першу чергу ворожої позиції.

Встановлено, що сучасне юнацтво не виявляє надмірної агресивності, однак може бути схильне до ворожості як недовірливої світоглядної позиції. Схильність юнаків до непрямої агресії та почуття провини має бути використано як підґрунтя психопрофілактичних програм у роботі з

даною категорією осіб. Водночас важливо стимулювати збереження низької схильності до фізичної та вербальної агресії у процесі вікового розвитку особистості.

Список бібліографічних посилань

1. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия. СПб. : Питер, 2001. 352 с.
2. Григор'єва О. В. Кримінальна агресія: агресія та агресивність. *Юридична наука*. 2014. № 8. С. 123–130.
3. Магомедова Р. М. О причинах проявления агрессивного поведения студентов современного ВУЗа. *Казахский педагогический журнал*. 2012. № 2 (92). С. 131–137.
4. Михайлова О. Б., Софи С. М., Шептура А. В. Агрессивность личности: основные подходы и перспективы в изучении. *Мир Науки*. 2017. Т. 5, № 6. URL: <https://mir-nauki.com/PDF/72PSMN617.pdf> (дата звернення: 12.02.2020).
5. Мишучкова М. Ю. Факторы обуславливающие проявление агрессии подростками. *Вестник Тверского государственного университета. Серия «Педагогика и психология»*. 2011. Вып. 2. С. 70–75. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/74269329.pdf> (дата звернення: 12.02.2020).
6. Хван А. А., Зайцев Ю. А., Кузнецова Ю. А. Стандартизированный опросник измерения агрессивных и враждебных реакций А. Басса и А. Дарки : метод. рек. Кемерово : КРИПКиПРО, 2006. 66 с.

Отримано 18.02.2020

УДК 159.9.3

Світлана Вячеславівна ХАРЧЕНКО,

професор кафедри педагогіки та психології факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат психологічних наук, доцент;

<https://orcid.org/0000-0002-5149-7892>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КУРСАНТІВ З РІЗНИМ РІВНЕМ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Наведені узагальнені дані щодо особливостей пізнавальної діяльності, поведінки та властивостей особистості курсантів ХНУВС з різним рівнем соціального інтелекту.

Психологічні особливості осіб з високим та низьким рівнем соціального інтелекту проявляються в когнітивній діяльності, властивостях особистості, спілкуванні. Комплексне розуміння особливостей осіб з різним рівнем соціального інтелекту представлено в публікаціях К. Албрехта, Т. Бьюзена. В роботах С. В. Карсканової, А. О. Куракіної, Л. О. Ляховець, Є. Є. Міліці, М. Л. Тарасенко, Н. А. Філіної вивчалися окремі особливості студентів з різним рівнем соціального інтелекту [1].

В комплексному емпіричному дослідженні, яке проводилося в період з 2002 по 2018 рік, було вивчено особливості пізнавальної діяльності, властивостей особистості та поведінки здобувачів вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання з різним рівнем соціального інтелекту. В дослідженні приймали участь здобувачі вищої освіти різних курсів та факультетів Харківського національного університету внутрішніх справ, які навчалися за спеціальностями «Правоохоронна діяльність», «Психологія» та «Правознавство», загальною кількістю 460 осіб.

Рівень розвитку здібностей соціального інтелекту здобувачів вищої освіти визначався за допомогою методики дослідження соціального інтелекту Дж. Гілфорда та М. Саліван. Для діагностики особливостей когнітивної діяльності використовувалися: тест інтелекту Д. Векслера, методика «Приховані фігури» (модифікована методика Л. Терстоуна), тест Г. Гарднера, методика визначення емоційного інтелекту Н. Холла, методика діагностики вербальної креативності С. Медніка (адаптований О.М. Вороніним) та невербальний субтест методики діагностики креативності Е. Торренса «Фігурна форма»; властивості особистості вивчалися за допомогою: «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика, Р. Келлермана та Х. Конте (в адаптації Л. Й. Вассермана та колег), опитувальник «Особистість, яка самоактуалізується» Е. Шострома (в адаптації Л. Я. Гозлина, Ю. Е. Альошиної, М. В. Загікої та М. В. Кроз), опитувальник «Багатовимірна шкала перфекціонізму» П. Гевіттата Г. Флетта (в адаптації Н. Гаранян); особливості поведінки були досліджені за допомогою методики «Особистісна агресивність та конфліктність» П. О. Ковальова та Є. П. Гльїна, методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі (в адаптації Л. М. Собчій), методики визначення деструктивних установок в спілкуванні В. В. Бойко, методики визначення комунікативна установка за Е. Берном, соціометричного тесту, фрустраційного тесту С. Розенцвейга (у модифікації Н. В. Тарабріної), методики діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда, опитувальника SACS С. Хофбола; при обробці результатів використовувався r_s – критерій кореляції Спірмена.

Отримані емпіричні дані дозволили стверджувати наступне. Здобувачі вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання з більш високим рівнем соціального інтелекту в когнітивній сфері мають наступні особливості:

- переважають когнітивні стилі аналітичність та полenezалежність;
- розвинуті довгострокова пам'ять, мовлення, понятійне мислення, арифметичні здібності, здатність до синтезу цілого з частин за зразком, здатність класифікувати, упорядковувати, абстрагувати, порівнювати, аналізувати зв'язки, висока швидкість засвоєння зорово-моторних навичок, здібність засвоювати нові навички, перенавчатися;

- розвинутий емоційний інтелект, перш за все, висока емоційна обізнаність, розвинута здатність керувати емоціями та розпізнавати їх;
- вище середнього креативність в вербальній та невербальній сферах.

Здобувачі вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання з нижчим рівнем соціального інтелекту в когнітивній сфері мають наступні особливості:

- переважають когнітивні стилі синтетичність та полезалежність;
- малий обсяг загальних знань, короткочасної пам'яті та уваги, знижений рівень здатності класифікувати, упорядковувати, абстрагувати, порівнювати, аналізувати зв'язки;
- розвиток емоційного інтелекту знижений, невисока емоційна обізнаність, недостатньо розвинута здатність керувати емоціями та розпізнавати їх;
- нижче середнього креативність в вербальній та невербальній сферах.

Здобувачі вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання з більш високим рівнем соціального інтелекту мають наступні властивості особистості:

- адекватна самооцінка;
- прагнення набувати знання про навколишній світ, розвинена творча спрямованість, правильна орієнтованість в часі, гнучкість, розумність в застосуванні стандартних принципів, здатністю приймати себе всупереч своїй слабкості;
- спрямованість діяльності на значущі особисті цілі, прагнення самореалізації, самостійності, ініціативності, лідерства, досягнення високих результатів;
- провідні механізми психологічного захисту – заперечення та компенсація;
- свобода смаків та світогляду.

Здобувачі вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання з нижчим рівнем соціального інтелекту мають наступні особливості особистості:

- провідні механізми психологічного захисту – проекція та реактивне утворення;
- ослаблення контролю над потягами, пригніченість настрою, повільність, слабкість вольових зусиль, песимістичне ставлення до майбутнього;
- підвищений рівень перфекціонізму, який орієнтований на себе.

Здобувачі вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання з більш високим рівнем соціального інтелекту мають наступні властивості поведінки:

- розвинута здатність виражати свої почуття, в тому числі в за-
здалегідь не продуманих діях, швидко реагувати на ситуацію, що зміню-
ється, усвідомлене програмування своїх дій;
- повага до особистої власності;
- перевага інтелекту над почуттям, емоційна врівноваженість, ро-
зважливість, емоційний комфорт, переживання позитивних емоцій;
- розрахунок дій та їх контроль, тверезість в оцінках, неконформність;
- раціональний характер реагування конфлікті, найчастіша пове-
дінка конфлікті – пристосування та, меншою мірою, співробітництво;
- перешкодно – домінантний тип реагування на фрустрацію;
- незалежність в виборі знайомих та друзів від схвалення близьких;
- досить адекватне сприйняття шлюбних стосунків та розумні
вимоги щодо партнера.

Здобувачі вищої освіти ЗВО зі специфічними умовами навчання з ни-
жчим рівнем соціального інтелекту мають наступні властивості поведінки:

- найчастіша поведінка конфлікті – уникання;
- екстрапунітивні реакції в ситуації фрустрації;
- в стресовій ситуації найчастіше реагують непрямими або асоці-
альними діями;
- вразливі, мають негативний досвід спілкування;
- можуть проявляти негативну агресивність, мстивість;
- виражені деструктивні установки в спілкуванні - відкрита або
завуальована жорстокість, обґрунтований негативізм;
- в спілкуванні можуть проявляти скромність, сором'язливість,
готовність допомагати оточуючим, брати на себе чужі обов'язки; мають
потребу в допомозі й довірі з боку навколишніх, у їх визнанні, прагнуть
тісної співпраці з референтною групою, дружніх відносинам з оточую-
чими, розвинене почуття відповідальності;
- може бути ізольований статус в групі.

Отже, особливості курсантів з високим та низьким рівнем соціаль-
ного інтелекту були з'ясовані в переважаючих когнітивних стилях, рівні
інтелекту та розвитку окремих інтелектуальних здібностей, поведінці в
ситуації фрустрації або конфлікту тощо.

Список бібліографічних посилань

1. Kharchenko S. Psychological features of persons with different levels of
social intelligence. *American Journal of Fundamental, Applied and Experimental
Research*. 2018. No. 1 (8). Pp. 35–40.

Отримано 18.02.2020

УДК 159.9:351.741

Вікторія Ігорівна ЄВТУШЕНКО,

аспірант кафедри юридичної психології

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ХАРАКТЕР ЯК ПСИХОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНАНТА ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКОГО

Наголошено, що правоохоронна діяльність накладає відбиток на індивідуально-психологічні характеристики особистості поліцейського, що впливає на процес, результат та індивідуальний стиль їх діяльності, і навпаки. Підкреслено значення і необхідність формування індивідуального стилю професійної діяльності поліцейських і створення узагальненої професійно-психологічної моделі особистості правоохоронців, що істотно впливає на важливість процесу професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в Національній поліції України.

Проблему нашого дослідження зумовило те, що зрозуміти формування характеру можна лише виходячи з історії розвитку взаємодії особистості з її соціальним середовищем, а специфічний характер правоохоронної діяльності накладає відбиток на індивідуально-психологічні характеристики особистості поліцейського, що й визначає необхідність її постійного наукового дослідження.

У зв'язку з цим дуже важливо, щоб поліцейські могли сформувати власну манеру діяння, яка б дозволила їм розвинути професійно важливі якості особистості. Такою індивідуальною манерою є індивідуальний стиль професійної діяльності, що і розглядається нами як важлива умова ефективної діяльності з урахуванням своїх власних характерологічних особливостей.

Сучасними дослідниками, які вивчають особливості діяльності правоохоронців та проблеми особистості у різних фахових напрямках ОВС є: Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, В. І. Барко, А. В. Гайдашук, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. І. Кондрюкова, О. М. Корнєв, О. М. Кретчак, О. І. Кудерміна, Т. В. Матієнко, Л. І. Мороз, І. М. Охріменко та інші.

У нашій роботі індивідуальний стиль професійної діяльності поліцейських розглядається як стратегія поведінки в трудовій діяльності, детермінована індивідуальними й типовими особливостями суб'єктів діяльності [1, с. 100–108].

Динаміка трансформацій особистісної сфери поліцейських на різних рівнях та етапах професійної діяльності може проявлятися по-різному, через те, що кожен співробітник Національної поліції наділений своїми унікальними та неповторними особливостями характеру, які, з однієї сторони є чинником становлення індивідуального стилю професійної діяльності поліцейських, а з іншої – формуються і розвиваються в індивідуальному стилі діяльності поліцейського в процесі професіогенезу.

Цінність і унікальність особистості не відкидають, а передбачають наявність її особливої структури [2, с. 3–13]. Однією з найусталеніших у психології є структура особистості, розроблена О. Г. Ковальовим, де основними її складовими є: самосвідомість, спрямованість, здібності, характер і темперамент.

Ми вважаємо, що розвиток характеру нерозривний з розвитком інших компонентів особистості, а всі складові особистості розвиваються синхронно та в найтіснішому взаємозв'язку. Надалі ми будемо свідомо обмежувати свою задачу і акцентувати свою увагу на таких структурних складових як: характер та темперамент. Адже включаючись в розвиток характеру, властивості темпераменту змінюються, а це суттєво впливає на оволодіння професійною діяльністю та індивідуальний стиль діяльності загалом.

Темперамент – динамічна характеристика особистості в усіх її дієвих проявах і чуттєва основа характеру [3, с. 42].

Згідно з С. Д. Максименком та В. О. Соловієнком, «...характер – це сукупність стійких індивідуально-психологічних властивостей людини, які виявляються в її діяльності та суспільній поведінці, у ставленні до колективу, до інших людей, праці, навколишньої дійсності та самої себе» [4, с. 241].

Говорячи про структуру особистості поліцейського, слід відштовхуватися не просто від загальних типових структурних компонентів, а й від конкретних рис, які визначають спершу задатки потенційної готовності до служби, а в подальшому й формування професійно значущих якостей [5, с. 58–66].

Риси характеру – це ті суттєві властивості людини, з яких з певною логікою і внутрішньої послідовністю випливає певна лінія та стратегія поведінки [3, с. 53].

Торкаючись проблем конкретизованих психологічних характеристик особистості правоохоронця, слід сказати, що в сучасній спеціальній та загальній літературі пропонується широкий спектр переліків професійно значущих якостей. На нашу думку, у сучасних умовах для працівників Національної поліції України важливими особистісними якостями, які суттєво впливають на індивідуальний стиль професійної діяльності, є [1, с. 100–108]:

I. *Емоційно-вольові якості* (емоційна стійкість у стресових ситуаціях, наполегливість, відповідальність, ініціативність, рішучість, високий рівень самоконтролю, стресостійкість, впевненість, високий рівень розвитку адаптаційних можливостей та самоконтролю, схильність до ризику та високої активності, витривалість, дисциплінованість тощо).

II. *Індивідуально-характерологічні якості* (екстравертованість, стеничний тип реагування, прагнення до лідерства, суперництва, домінування, самостійності в прийнятті рішень і дій, здатність до невимушеності в спілкуванні, організаційність, енергійність, професійний артистизм, гнучкість та здатність до рольової поведінки, достатній рівень розвитку

інтуїції, комунікативність, відкритість у спілкуванні, тенденція до само-реалізації та саморозвитку, спонтанність поведінки тощо).

Отже, такі ракурси надають можливість обґрунтування та вдосконалення психодіагностичного інструментарію в процесі професійно-психологічного відбору і створення узагальненої професійно-психологічної моделі особистості правоохоронців, що відкриває перспективи оптимізації організації професійно-психологічного відбору кандидатів на службу в Національній поліції України, а також дає змогу запропонувати психокорекційні заходи характерологічних детермінант індивідуального стилю діяльності поліцейського в процесі професійно-психологічного супроводження.

Список бібліографічних посилань

1. Євтушенко В. І. Характер у структурі детермінант індивідуального стилю діяльності поліцейського. *Юридична психологія*. 2019. № 2 (25). С. 100–108.
2. Максименко С. Д., Мул С. А. Структура особистості: теоретико-методологічний аспект. *Проблеми сучасної психології*. 2009. Вип. 6, ч. 1. С. 3–13.
3. Психология индивидуальных различий : учеб. пособие / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. М. : ЧеРо, 2000. 776 с.
4. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія. Київ : Рефл-Бук, 2000. 528 с.
5. Александров Д. О. Особливості дослідження структурних компонентів особистості працівника ОВС. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2014. Вип. 1. С. 58–66.

Отримано 26.02.2020

УДК 159.9:343.98

Ольга Анатоліївна ГЕРАСИМЕНКО,

старший науковий співробітник сектору лінгвістичних та психологічних досліджень лабораторії почеркознавчих, лінгвістичних, психологічних і мистецтвознавчих досліджень Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. Н. С. Бокаріуса, аспірантка кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ;

<https://orcid.org/0000-0002-1447-6101>

ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У ЖИТТІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Наполягається, що ідентичність відноситься до сфери самосвідомості особистості і являє собою узагальнення людських реакцій на думку про неї оточуючих. Показано, що внутрішньою, динамічною структурою, яка самоутворюється, що забезпечує відчуття цілісності, безперервності і тотожності особистості, і пов'язується з наявністю в людини чіткого самовизначення, що включає вибір цілей, цінностей і переконань, якими людина слідує в житті.

Особливості поведінки особистості у сучасних умовах життя суспільства стають об'єктом пильної уваги психологічної науки. Сучасні соціально-економічні, політичні та культурні перетворення, трансформації цінностей, зміни ідеологічних устоїв суспільства, безумовно, відображаються на внутрішньому світі людей, особливо на підростаючому поколінні та на процесі їх соціалізації. Саме життєва позиція повинна стимулювати молодь до використання всіх наявних у них потенційних здібностей для успішної соціалізації, самореалізації та особистісного зростання.

Як наслідок вищезазначеного, неминуче виникає проблема формування особистісної ідентичності, що має великий вплив на соціалізацію та становлення особистості людини. Проблема ідентичності зберігає свою актуальність в міждисциплінарному дискурсі соціально-гуманітарного знання досить тривалий час. Поняття «ідентичність» виявилось широко затребуваним в різних гуманітарних науках таких, як філософія, соціологія, психологія, культурна і соціальна антропологія, культурологія, етологія, в гендерних та політичних науках.

Сьогодні потреба людини в ідентичності виходить за значимістю на одне з перших місць. Цю ситуацію передбачав ще на початку 70-х років ХХ століття Клод Леві-Стросс, який стверджував, що криза ідентичності стане новою бідою століття. Проблема ідентичності виявилася складною і багатогранною для сучасної людини. Її осмислення дозволяє «більш глибоке і нюансоване розуміння суб'єктності індивіда як в контексті суспільства і культури, так і в складних умовах «пост сучасності».

Наприклад, Е. Еріксон термін «ідентичність» використовується у різних значеннях. Він розуміє під ним і свідоме почуття унікальності індивіда (самобутність), і несвідоме прагнення до безперервності життєвого досвіду, і солідаризацію з ідеалами групи. У подальшому цей термін починає набувати ще ширшого спектра значень: самовизначення, самобутність, психофізіологічна цілісність, безперервність досвіду, сталість у часі (відносно або збережена у процесі), психологічна визначеність, саморегульована єдність, тотожність (із самим собою або серед розмаїття інших об'єктів), самість як справжність індивіда, соціокультурна відповідність, самоналежність, самореферентність, цілісність, ступінь відповідності соціальним категоріям, модель розрізнення «Я» від «не-Я», релевантність внутрішнього досвіду зовнішньому.

У цілому Е. Еріксон розумів ідентичність, як процес організації життєвого досвіду в індивідуальне «Я», що природно припускало його динаміку протягом всього життя людини. Основною функцією цієї особистісної структури є адаптація в самому широкому значенні цього слова. Більше того, ідентичність виконує певну організуючу функцію в розвитку особистості – це поняття є для Е. Еріксона центральним при

розгляді питання про стадії психосоціального розвитку. Але у своїх роботах Е. Еріксон не застосовував емпіричні дослідження, обмежуючись теоретичним аналізом проблеми ідентичності.

Натомість, у символічному інтеракціонізмі виділяються два аспекти ідентичності: орієнтований на соціальне оточення і орієнтований на унікальність людини. Дж. Мід вперше показав безперервність внутрішнього стану індивіда, обумовленого органічною зв'язком з соціальним світом.

На успішність процесу набуття ідентичності впливає рівень розвитку суб'єктності особистості. Формування ідентичності може передбачати різну міру активності суб'єкта та усвідомлення виборів, які він здійснює. Так, Дж. Мід говорить про усвідомлювану та неусвідомлювану ідентичність [Антонова Н. В., 1996]. Остання базується на несвідомому прийнятті людиною норм, цінностей, звичок, патернів поведінки та мислення, які вона отримує від групи, з якою себе ідентифікує. Очевидно, що при цьому рівень суб'єктності мінімальний і про життєвий вибір не йдеться. Особливістю усвідомлюваної ідентичності є те, що вона здійснюється при активній участі свідомості, при застосуванні рефлексії, коли людина починає задумуватись над життєвими цілями. В цьому випадку особистість проявляє свою суб'єктність, здійснює життєві вибори та будує власне життя самостійно.

Отже, ідентичність відноситься до сфери самосвідомості особистості і являє собою узагальнення людських реакцій на думку про неї оточуючих. Ідентичність з'являється в результаті взаємодії з іншими людьми, засвоєння суспільних норм, цінностей, способів діяльності. Не менш важливим є те, що на соціалізацію особистості і формування уявлення про себе і своє місце серед інших людей здійснюють рідні, близькі, колеги.

Ідентичність являє собою внутрішню, динамічну структуру, яка самоутворюється, що забезпечує відчуття цілісності, безперервності і тождественності особистості і пов'язується з наявністю у людини чіткого самовизначення, що включає вибір цілей, цінностей і переконань, яким людина слідує в житті. Відчуття ідентичності створює умови для зустрічі людини зі своєю індивідуальністю, на ньому будується процес особистісного та професійного самовизначення і зростання.

Список бібліографічних посилань

1. Андреева Г. М. Социальная психология : учеб. М. : Аспект Пресс, 2005. 363 с.
2. Румянцева Т. В. Проявления кризиса идентичности у студентов в меняющихся социальных условиях // Личность в современных исследованиях : материалы V межрегион. науч.-практ. конф. Рязань : Информац. технологии, 2005. С. 102–106.
3. Столин В. В. Самосознание личности. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1983. 284 с.
4. Эриксон. Э. Идентичность // Психология самосознания : хрестоматия. Самара, 2000. 672 с.

УДК 371.134:355.23

Вікторія Володимирівна ЗАВИДОВИЧ,

*викладач кафедри зарубіжної літератури і культурології
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ В УМОВАХ МАГІСТРАТУРИ

Обґрунтовано особливості розвитку комунікативної компетентності офіцерів-прикордонників в умовах магістерської підготовки. Установлено, що процес розвитку комунікативної компетентності офіцерів-магістрів може бути успішно реалізований за умови впровадження у навчальну програму додаткового спеціального курсу «Комунікативна компетентність у професійній діяльності офіцера-прикордонника», де має бути враховано специфіку керівної діяльності офіцера-прикордонника.

Сьогоднішні реалії вимагають від офіцера-прикордонника – випускника магістратури високого рівня управлінських знань, умінь, досвіду, готовності швидко приймати рішення і найголовніше – прагнення постійного вдосконалення. Незважаючи на те, що сучасні військові керівники у переважній більшості є кваліфікованими спеціалістами, багатьом з них бракує необхідного рівня комунікативних вмінь та навичок, що виявляється у помилках при прийнятті відповідальних рішень, виборі оптимального стилю управління, нездатності вирішувати конфлікти тощо. Їхнє комунікування не завжди є переконливим, стилістично вірно забарвленим, доцільним, відповідним основній меті комунікації, тобто ефективним. Тому підготовка фахівців, які володітимуть високим рівнем комунікативної компетентності, є важливою умовою досягнення професіоналізму та успішної подальшої управлінської діяльності. Розвиток комунікативної компетентності сприятиме усуненню недоліків на шляху становлення справжніх професіоналів, керівників, лідерів, здатних вести за собою, дискутувати і переконувати, володіти високими комунікативними знаннями та високою особистісною комунікативною культурою, бути майстрами слова вищої кваліфікації. Таким чином, дослідження розвитку комунікативної компетентності офіцерів-керівників є актуальною проблемою сучасної вищої військової школи, і зокрема на магістерському етапі.

Останніми роками проблема дослідження саме комунікативної складової професійної компетентності фахівця набула особливої актуальності. Аналіз наукових публікацій свідчить про значний інтерес учених до проблеми формування і розвитку КК майбутніх фахівців різних сфер діяльності (О. Леонт'єв, Н. Кузьміна, А. Мудрик, А. Капська, Л. Савенкова), окремі напрями та аспекти комунікативної підготовки військових фахівців висвітлюються у роботах О. Волобуєвої, О. Діденка, Н. Берестецької, О. Бондаренко, О. Мисечко, С. Чернової та ін. Питання професійної підготовки магістрів військового закладу вищої освіти присвячені дисертаційні дослідження В. Веретільника, І. Чистовської.

Ефективність розвитку комунікативної компетентності майбутніх керівників під час магістерської підготовки залежить від правильно підбраного педагогічного інструментарію, тобто методику розвитку комунікативної компетентності. Однак саме цей аспект залишається поза увагою вчених у галузі вищої військової освіти, у зв'язку з чим предметне поле дослідження сьогодні потребує додаткового вивчення.

Важливими інструментальними принципами комунікативної взаємодії, що також пропонуються у вигляді тесту, є принципи комунікативної співпраці, сформульовані як максими спілкування американським вченим П. Грайсом в рамках категорій «кількості», «якості», «релевантності» і «манери»: «Робіть Ваш внесок у розмову таким, як необхідно на певній стадії відповідно до прийнятої мети чи напряду бесіди, в якій Ви берете участь». Категорія кількості обмежує обсяг інформації (повідомляйте не більше інформації, ніж це потрібно в рамках певного контексту); якості – вимагає говорити в розмові те, у що Ви самі вірите; релевантності – висуває вимогу говорити тільки те, що релевантне обговорюваній проблемі; манери – означає, що слід говорити зрозуміло і стисло, уникати двозначностей [1].

Вивчення кожної подальшої теми спецкурсу пропонується вивчати у три етапи: теоретичний, практичний та творчо-продуктивний.

Отже, як результат рівень розвитку комунікативної компетентності майбутнього військового керівника має стати значно вищим, а сама комунікація набуде таких характеристик: усна комунікація з використанням вербальних і невербальних засобів – статусно орієнтована; ділова (має прагматичну мету); офіційна (відбувається у формальних комунікативних ситуаціях); публічна (масова – відбувається в межах малої групи) або ж міжкультурна; соціально орієнтована (спрямована на встановлення ієрархічних відносин); закрита або змішаного типу (спілкування на обмежені теми, іноді коло тем стає ширшим); ініціативна або змішаного типу (є можливість обирати партнерів для спілкування, але в деяких ситуаціях такої можливості може не бути); активна гетеро комунікація (діалогова: суб'єктна щодо себе і суб'єктна щодо реципієнта; об'єктна щодо себе і об'єктна щодо реципієнта) [2].

Тож незаперечним є те, що розвиваючи комунікативної компетентності, ми вчимося «не тільки укріплювати взаємини і взаєморозуміння між людьми, а також передаємо ті заповіді й цінності, які формують суспільний уклад» [3].

Особливостями розвитку у офіцерів-прикордонників комунікативної компетентності в умовах магістратури слід назвати такі: дотримання принципів системності, концептуальності й науковості, професійної спрямованості, структурованості, індивідуального підходу, керованості, відтворюваності, можливості перенесення в нові умови; відповідна організація навчання в умовах магістратури через відбір необхідного за змістом навчального матеріалу, який має сприяти розвитку комунікативної компетентності офіцерів-прикордонників для подальшої керівної діяльності; розробка спецкурсу «Комунікативна компетентність у професійній діяльності офіцера-прикордонника», що повинен мати професійно орієнтований характер та передбачати інтеграцію знань з розвитку комунікативної компетентності з посиленою увагою до різних аспектів керівної діяльності офіцерів-прикордонників; використання потенціалу тренінгових занять для розвитку в офіцерів комунікативних умінь та навичок; застосування методів інтерактивного навчання для забезпечення двоспрямованості комунікування з оптимальним врахуванням життєвого й професійного досвіду офіцерів; регулярна діагностика комунікативної компетентності офіцерів з відповідним вибором методів та форм контролю, а також з урахуванням особливостей подальшої керівної діяльності офіцерів-магістрів та ін.

Список бібліографічних посилань:

1. Успешность коммуникации: постулаты П. Грайса и максимы Дж. Лича. Речевой этикет и вежливость. Языковые средства выражения вежливого отношения к собеседнику. Понятие фатической коммуникации // Лингвистика : сайт. URL: <http://linguistics-konspekt.org/?content=9263> (дата звернення: 22.02.2020).
2. Пашко Л. А., Ларіна Н. Б., Руденко О. М. Комунікативна компетентність керівника : навч.-метод. матеріали / упоряд. Г. І. Бондаренко. Київ : НАДУ, 2013. 76 с.
3. Биби С. А. Обучение ценностям через содержание предмета «Коммуникативные исследования». *Сибирь. Философия. Образование*. 2000. Вып. 4. С. 77–94.

Отримано 26.02.2020

УДК 351.741(477)

Артур Олегович КОЛДАШОВ,

*аспірант кафедри адміністративного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого (м. Харків)*

ЗАОХОЧЕННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ВОГНЕПАЛЬНОЮ ЗБРОЄЮ ЯК СПОСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СЛУЖБОВОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Показано місце заохочення в підтримці службової дисципліни поліцейських. Розглянута практика вручення відзнаки Міністерства внутрішніх справ України «Вогнепальна зброя» та надана оцінка практики вручення цієї відзнаки.

Для керівників органів Національної поліції актуальним є забезпечення службової дисципліни. Одним із засобів її зміцнення є заохочення поліцейських відомчими відзнаками. Оптимальна політика щодо заохочення поліцейських підвищує якість їх діяльності й сприяє ефективності публічного управління.

Службова дисципліна ґрунтується на створенні необхідних організаційних та соціально-економічних умов для чесного, неупередженого та гідного виконання обов'язків поліцейського, повазі до честі і гідності поліцейського, вихованні сумлінного ставлення до виконання обов'язків поліцейського шляхом зваженого застосування методів переконання, заохочення та примусу. Заохочення є засобом підтримання службової дисципліни, що полягає у відзначенні поліцейського за успішне виконання ним обов'язків, а також за інші заслуги перед державою та суспільством.

Відповідно до пункту 10 ст. 6 Дисциплінарного статуту Національної поліції України поліцейського можна заохотити відомчою заохочувальною відзнакою Міністерства внутрішніх справ України «Вогнепальна зброя». Відомча заохочувальна відзнака Міністерства внутрішніх справ України «Вогнепальна зброя» – це зброя вітчизняного або іноземного виробництва, у тому числі зброя невійськового призначення. Вручення відзнаки здійснюється в урочистій обстановці Міністром внутрішніх справ України, особою, яка виконує його обов'язки, або за дорученням Міністра членами колегії МВС, керівниками структурних підрозділів апарату МВС, командувачем Національної гвардії України, керівниками центральних органів виконавчої влади, діяльність яких спрямовується та координується Міністром внутрішніх справ. Нагородженому вручається відзнака та завірена копія наказу. В особовій справі робиться відповідний запис із зазначенням дати і номера наказу МВС про нагородження відзнакою та вид зброї. Повторне нагородження однією й тією самою відзнакою не здійснюється, втрачені відзнаки повторно не видаються. Позбавлення нагородженого відзнаки та її вилучення здійснюються за

обвинувальним вироком суду, який набрав законної сили, а також за вчинки, що дискредитують нагородженого. Реєстрація, зберігання, носіння, використання і застосування зброї здійснюються відповідно до законодавства. Передача відомчої заохочувальної відзнаки іншим особам або її відчуження забороняються.

Відповідно до положення про відомчу заохочувальну відзнаку Міністерства внутрішніх справ України «Вогнепальна зброя» відзнакою нагороджується дієздатна особа, яка має право на придбання, зберігання та використання вогнепальної зброї відповідно до вимог нормативно-правових актів, за сумлінну службу, особливі заслуги в боротьбі зі злочинністю, охороні громадського порядку, захисті конституційних прав та свобод людини та громадянина, за бездоганну багаторічну службу, зразкове виконання військового, службового та громадянського обов'язку, виявлені при цьому честь і доблесть ці положення нормативно правового акту вступають в правову колізію із *Дисциплінарним статутом Національної поліції України* де визначено що відомчою заохочувальною відзнакою Міністерства внутрішніх справ України «Вогнепальна зброя» заохочуються поліцейські за виняткові заслуги у сфері забезпечення національної безпеки, з розкриття особливо тяжких злочинів, затримання особливо небезпечних озброєних злочинців, виявлені честь, доблесть та самопожертву під час рятування життя громадян у разі ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та в особливий період.

За підрахунками Української асоціації власників зброї, сьогодні на руках у громадян перебувають близько 40 тисяч одиниць нагородного вогнепальної зброї. На мою думку, «вогнепальна зброя» як відомча нагорода є певним анахронізмом. В українській суспільній свідомості нагородна вогнепальна зброя дедалі частіше сприймається як ексклюзивний сувенір для генералів та політичних діячів. Так, неоднозначну реакцію в суспільстві викликало вручення вогнепальної зброї 88 народним депутатам України, які брали участь в Революції гідності, та гравцям національної збірної команди України з футболу.

Вручення вогнепальної зброї все ще залишається поширеним видом заохочення в Міністерстві внутрішніх справ України: лише протягом 2014–2016 років було вручено 1085 одиниць іменної вогнепальної зброї (штурмові гвинтівки, автомати Калашникова, кулемет «Максим», пістолет-кулемет «Томмі-гана», пістолет-кулемет «Форт-224», пістолет IWI Jericho 941 / «Форт-21.03», пістолет-кулемет MP5 K A4, «Форт-17-05» та ін.).

Список бібліографічних посилань

1. Про Дисциплінарний статут Національної поліції України : Закон України від 15.03.2018 № 2337-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2337-19> (дата звернення: 20.02.2020).

2. Положення про відомчу заохочувальну відзнаку Міністерства внутрішніх справ України «Вогнепальна зброя» : Наказ МВС України від 30.11.2015 № 1521 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1569-15> (дата звернення: 20.02.2020).

Отримано 26.02.2020

УДК [356.35:378.6](043.3)

Олег Васильович ПЕТРУК,

*старший викладач кафедри загальновійськових дисциплін
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого (м. Харків)*

ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА» ВІЙСЬКОВОГО ЮРИСТА

Розглянуто питання, пов'язані із визначенням сутності поняття «професійна культура» у контексті професійної діяльності військового юриста. Виокремлено змістові складові (правова, психологічна, етична, комунікативна) професійної культури військового юриста на підставі особливостей професійної діяльності.

Ефективність професійної юридичної діяльності перебуває в прямій залежності від рівня професійної культури її працівників. Підтвердженням тому є прийняті останнім часом нормативно-правові документи, що вказують на важливу роль професійної культури фахівців юридичної галузі. Підставою для визначення змісту та структури професійної культури військових юристів є специфіка професійної діяльності цієї категорії працівників.

Дослідження проблеми професійної культури фахівців юридичної галузі постійно знаходиться у полі зору вчених, практиків, громадськості. Вітчизняними та зарубіжними науковцями досліджується широке коло питань, пов'язаних з цією проблемою. Аналіз сучасного стану проблеми засвідчив, що питання професійної підготовки військовослужбовців розглянуто в наукових працях О. Барабанщикова, А. Галімова, І. Грязнова, О. Діденка, В. Іванова, Д. Іщенко, А. Кучеренка, А. Мірошніченка, С. Морозова, М. Нещадима, Є. Потапчука, В. Райка, М. Руденко, О. Сафіна, О. Ставицького, О. Торічного, С. Чистякова, Г. Штефаніч, Ю. Юрчук, В. Ягупова. Особливості, характеристики та специфіка професійної діяльності юристів досліджені в роботах таких науковців, як В. Васильєв, Н. Євдокимова, А. Жалинський, І. Івашкевич, В. Романов, М. Сілкін, О. Столяренко, Ю. Чуфаровський, Г. Яворська та ін.

Професійна діяльність військових юристів становить поєднання юридичної та військової професій, тобто військові юристи – це військовослужбовці (офіцери), які мають юридичну освіту й відають питаннями застосування норм права до правовідносин, що складаються в збройних силах (тобто військового права та загально-правових норм). Військові юристи працюють у військових судах, органах військової прокуратури, органах військового слідства й в органах військової юстиції тощо.

Основними особливостями професійної діяльності військового юриста є: правова регламентація (нормативність) професійної поведінки, схвалюваних рішень, які приймають працівники правоохоронних органів, юридичних служб і інші юристи, що професійно задіяні в правовій діяльності; владний, обов'язковий характер професійних повноважень посадових осіб правоохоронних органів; екстремальний характер правоохоронної діяльності багатьох юристів, особливо тих, хто працює в органах суду, прокуратури, податкової служби й податкової поліції тощо; нестандартний, творчий характер праці юриста; процесуальна самостійність, персональна (для багатьох – підвищена) відповідальність юристів, що працюють у правоохоронних органах, державно-правових структурах [3].

Аналіз наукової літератури свідчить, що професійна культура розглядається як вищий рівень підготовленості фахівців, що інтегрує в собі інформаційну поінформованість про професійну діяльність, психологічну готовність до її виконання, і технологічні вміння вирішувати професійні завдання. Інтегруючою основою для названих визначених рівнів підготовленості фахівців виступає ціннісно-сміслова складова професійної культури як відбиття суті культури особистості фахівця з її ціннісно-регулятивною функцією. Професійна культура фахівця функціонально визначає зміст і спосіб існування фахівця в предметно-професійному середовищі відповідно до соціальної спрямованості професійної праці й способів її перетворення відповідно до функціонального призначення професії [4; 5].

Професійна культура – це специфічна сукупність засобів, способів, форм, зразків і орієнтирів взаємодії людей у професійному середовищі, які вони виробляють в сумісній професійній діяльності. Професійна культура – це система колективних цінностей, переконань, зразків і норм виробничої поведінки, притаманних певній групі працівників – професіоналів [1; 2].

Професійна культура юриста, як зазначає С. Сливка, характеризує його як суб'єкта діяльності у сфері обраної професії і передбачає знання правових, моральних, естетичних, педагогічних, психологічних норм; повагу до права, моральні принципи і норми, почуття службового юридичного обов'язку; вміння і навички реалізовувати вказані норми та

правила; готовність виконувати свій службовий обов'язок, діяти правомірно у будь-якій ситуації; саме правомірну поведінку правоохоронця при здійсненні ним професійної діяльності [5].

У науковій літературі існують різні підходи до визначення змісту та структури професійної культури. Так, О. Скакун виокремлює такі елементи професійної культури правника як правова, політична, психологічна, етична, естетична, екологічна, економічна, інформаційна культура [4, с. 219]. С. Гусарев, О. Тихомиров – моральну, етичну [1, с. 321], С. Сливка – духовну, моральну, естетичну, національну, педагогічну, політичну, економічну, акторську [5, с. 10].

Отже, професійна культура військового юриста – це сукупність різних елементів культур та норм-вимог правового, психологічного, етичного, естетичного, політичного, економічного, екологічного та інформаційного характеру, які висуваються до фахівця для забезпечення ефективного виконання своїх професійних функцій.

На наш погляд, у структурі професійної культури військового юриста можна виокремити наступні складові: правова, психологічна, етична та комунікативна культура.

Головним елементом професійної культури військового юриста є правова культура, що є системою професійно-правових знань, умінь і навичок, які характеризують високий ступінь правового розвитку фахівця і її вплив на правову культуру суспільства в процесі правоохоронної діяльності [4, с. 219]. На наш погляд, правову культуру військового юриста становлять: фахові юридичні знання, уміння і навички; знання зі сфер життєдіяльності людини, пов'язаних із відповідною галуззю правового регулювання; правова свідомість та правомірна поведінка носія цієї професії. Правова свідомість і правомірна поведінка працівника правоохоронних органів – це взаємозумовлені професійні якості. Правова свідомість віддзеркалює внутрішній професійний світогляд правника, його переконаність у необхідності права як такого і правового регулювання суспільних відносин, беззаперечного верховенства права та неухильного дотримання встановлених правил, загострене почуття справедливості у розв'язанні конфліктів на засадах рівності всіх і кожного перед законом [1].

Важливу роль відіграє психологічна культура як одна із складових професійної культури військового юриста. С. Сливка під психологічною культурою даної категорії фахівців розуміє рівень володіння ними психологічними знаннями, уміннями, навичками і прийомами і використанні їх в професійній діяльності [5].

Однією із важливих складових професійної культури працівника правоохоронних органів є етична культура, що містить систему моральних принципів і норм, які сформувались як результат почуттів, знань, потреб, переконань та відображені у моральній поведінці співробітника

правоохоронних органів, його внутрішніх переконаннях і зовнішніх проявах.

В структурному розумінні етичну культуру особистості можна розглядати з точки зору духовного та практичного, що дозволяє нам виділяти такі рівні її внутрішньої побудови як теоретичний (чуттєво-психологічний) та раціональний (діяльнісний або практичний).

Поняття етичної культури військового юриста пов'язане із моральними якостями, яких виявляється ставлення до Батьківщини, свого народу, його культури, мови, історії розвитку; розвинуте почуття обов'язку, особистої відповідальності за справу; власне моральні якості: чесність, правдивість, почуття особистої гідності, скромність у спілкуванні; моральні якості, які проявляються в екстремальних ситуаціях: сміливість, мужність, дисциплінованість, готовність до самопожертви тощо; якості, що характеризують культуру спілкування співробітників під час служби та в побуті [1].

Особливе місце, з погляду окремих авторів, у структурі професійної культури посідає комунікативна культура. Комунікативна культура є невід'ємною складовою частиною професійної культури й культури особистості зокрема, являє собою ступінь засвоєння комунікативного досвіду у вигляді знань, умінь, навичок. Рівень комунікативної культури працівників залежить від їх загального розвитку, широти світогляду, правової культури, наявності різнобічних знань, сформованості певних моральних якостей.

Професійна культура військового юриста формується поетапно. Основи її закладаються в процесі здобуття професійної освіти, а інші складові професійної культури набуваються в процесі пізнання специфіки правоохоронної діяльності.

Отже, враховуючи складність феномену «професійна культура» можна стверджувати, що його формування вимагає цілеспрямованої та спеціально організованої діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності) : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 487 с.
2. Корніяка О. М. Психологія комунікативної культури : монографія. Київ : Міленіум, 2006. 336 с.
3. Радченко К. А. Зміст і особливості формування професійної компетентності майбутніх військових юристів. *Педагогічні науки*. 2017. Вип. LXXVII, т. 1. С. 164–169.
4. Скаун О. Ф. Юридична деонтологія : підручник. Харків : Еспада, 2008. 400 с.
5. Сливка С. С. Філософсько-правові проблеми професійної культури юриста : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.12. Харків, 2002. 32 с.

Отримано 26.02.2020

УДК 159.92:351.74(477)

Наталя Євгенівна ТВЕРДОХЛЄБОВА,

*аспірант кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Визначено сутність поняття професійної самореалізації працівника поліції. Сформульовано найбільш значущі особистісні чинники, що впливають на професійну самореалізацію.

У сучасних умовах розвитку країни в якісно новому аспекті розглядається проблема самореалізації особистості. Специфіка професійної діяльності та нестабільність сучасного суспільства вимагають від працівників поліції високого рівня розвитку професійної готовності, соціально-емоційної зрілості, стійкості, відповідальності, самостійності, уміння зберігати самоконтроль, гнучкості поведінки. Недостатній розвиток цих якостей особистості правоохоронця перешкоджають здійсненню нею своїх функціональних обов'язків на високому професійному рівні, породжують помилки в трудовій діяльності, викликають процеси професійної дезадаптації та професійної деформації. Науковці виділяють три групи факторів, що можуть сприяти професійній деформації: фактори, зумовлені специфікою діяльності органів правопорядку; фактори особистісної властивості; фактори соціально-психологічного характеру [1, с. 21].

Існує достовірний зворотній зв'язок між рівнем професійної деформації і впевненістю у власній спроможності, задоволеністю своїми здібностями, характером, знаннями, навичками, адекватною самооцінкою правоохоронця. Найбільш складною психологічною проблемою є поєднання внутрішніх стимулів і зовнішніх умов саморозвитку працівника поліції. З одного боку, не завжди наявність ідеальних умов відповідає розвитку особистісних якостей поліцейського; з іншого – їх розвиток може відбуватися в самих екстремальних, несприятливих зовнішніх умовах. Будь-яка зовнішня дія завжди опосередковується сукупністю внутрішніх умов, найважливішими з яких є здібності поліцейського.

Професійна самореалізація правоохоронця – динамічний процес активного, мотивованого та усвідомленого самовияв у професійно-особистісних якостей і властивостей, сутнісних сил та можливостей у багатовимірній практичній та професійній діяльності.

Характерним атрибутом професійної самореалізації працівника поліції є потреба ставати більш компетентним, просуватися професійним шляхом та виконувати більш складну і відповідальну роботу внаслідок розвитку та вдосконалення власного професіоналізму. Репрезентацією професійної самореалізації є кар'єрне зростання, що визначається як

успішне професійне життя правоохоронця і містить у собі: по-перше, удосконалення в професії, підвищення професійної майстерності та, по-друге, просування по службі.

Самореалізація у професії є соціокультурним феноменом, який тісно пов'язаний з конкретною соціальною ситуацією певного часу та простору. Мотивуючу функцію у цьому процесі виконує уявлення особистості про себе. Це уявлення дослідники називають суб'єктивною перспективою професійної самореалізації особистості. Аналізуючи сутність професійної самореалізації у контексті нашого дослідження, ми враховували, що вона дозволяє розв'язати одне з головних протиріч розвитку «Я», яке виникає між мотивом і результатом роботи, що корегує досвід особистісної складової і детермінує досвід професійної самокорекції.

Специфіка діяльності працівників поліції обумовлює особистісні трансформації, які суттєво впливають на особливості професійної самореалізації. Трансформації ціннісно-сислової сфери особистості охоплюють змістовно-сислові та динамічно-мотиваційні зміни, а також зміни внутрішніх зв'язків і відносини між різнорівневими компонентами та параметрами, що визначають рівень особистісної стійкості та професійної надійності правоохоронців [2, с. 112].

Професійна самореалізація працівника поліції є складним організованим та багатоетапним процесом поступового перетворення професійного потенційного на реальне, що відбувається протягом усього життя. Найбільш значущими особистісними чинниками, що впливають на професійну самореалізацію, є: ціннісні регулятори поведінки й мотиваційна сфера, які дають розуміння власної самоефективності, що виявляється в умінні організувати свою діяльність і досягти успіху у взаємодії з людьми; гнучкість поведінки, яку забезпечують ефективна міжособистісна та професійна взаємодія; незадоволеність власною діяльністю, що стимулює розвиток мотивів і потреби до професійного зростання.

Таким чином, самореалізація правоохоронця – невід'ємний атрибут розвитку його особистості, розкриття та здійснення її потенціалів, реалізація себе у професійній діяльності, яка постає як цільовий проміжний етап у нескінченному процесі самовдосконалення, що створює нові прагнення і потреби особистості на більш високому рівні.

Список бібліографічних посилань

1. Буданов А. В. Педагогика личной профессиональной безопасности сотрудников органов внутренних дел. М. : Акад. МВД России, 1997. 133 с.
2. Твердохлебова Н. Є. Трансформації ціннісно-сислової сфери правоохоронців на етапі навчання у ЗВО зі специфічними умовами навчання. *Вісник Національного університету оборони України*. 2018. Вип. 2 (50). С. 112–118.

Отримано 26.02.2020

УДК 159.923:351.74

Оксана Сергіївна ХРИСТЮК,

викладач кафедри юридичної психології

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ);

<https://orcid.org/0000-0002-5680-4935>;

Марія Петрівна БОНДАРЕНКО,

здобувач другого (магістерського) рівня

вищої освіти за спеціальністю «Психологія»

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

МОТИВАЦІЯ ЯК ПЕРВИННИЙ ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦЯ- ПРАВООХОРОНЦЯ

Розкривається проблема врахування особливостей мотивації працівників правоохоронних органів керівниками підрозділів в ході управлінської діяльності. Звертається увага на необхідність постійного моніторингу основних мотивів працівників в процесі служби з метою підвищення ефективності правоохоронної діяльності, а також досягнення професійного становлення особистості фахівця.

Основним підґрунтям реформування правоохоронних органів виступає зміна підходів управління персоналом практичних підрозділів. На перше місце виходять психологічні складові, серед яких головною виступає мотивація професійної діяльності працівників. Мотивація розглядається вченими як рушійна сила, що впливає на вибір моделей і стилів поведінки, становлення особистості як професіонала, спрямованість на розвиток та вдосконалення, професійне зростання, визначає процес і результат діяльності. Крім того, як вказує С. О. Гарькавець, формування особистості правоохоронця – це певний запит суспільства, оскільки даний процес завжди відбувається у конкретно-історичному соціальному просторі, що визначається певною системою ціннісних координат. Від того, які превалюють духовні цінності, існує виробництво матеріальних цінностей, наявна сфера споживання, соціальних відносин і взаємодія між членами соціальних груп, залежать установки особистості та особливості прояву її соціальної активності [1, с. 237]. Саме тому велика увага приділяється встановленню мотивації особи як при професійно-психологічному відборі кандидатів на службу в нову українську поліцію, так і діючих поліцейських.

Проблеми розвитку мотивації в професійній діяльності правоохоронців знаходять своє відображення в роботах В. Г. Андросюка, О. М. Бандурки, В. І. Барка, С. П. Бочарової, В. Л. Васильєва, Л. І. Казміренко, В. В. Литвин, Т. В. Матієнко, В. С. Медведєва, Г. В. Попової, В. О. Соболева, О. М. Столяренка, О. В. Тімченка, О. М. Цільмак, С. І. Яковенка та ін.

Метою наукової доповіді є визначення мотивації особи як первинного елементу формування особистості фахівця-правоохоронця в умовах реформування правоохоронних органів України.

В процесі життєдіяльності та професійного становлення фахівця відбувається постійний розвиток його особистості. Під впливом зовнішніх умов служби (умови праці, навантаження, екстремальність роботи) та внутрішньої психічної діяльності працівника змінюється його мотиваційна сфера, виникають нові мотиви або нівелюються попередні. На цій основі особа корегує свої прагнення, змінює цілі, в тому числі і в професійній сфері. Як слушно зауважує Т. В. Матієнко, управляючи професійною мотивацією підлеглих, керівники структурних підрозділів повинні комплексно застосовувати різні засоби впливу. Адже працівника можна утримувати на роботі зарплатою, задовільними умовами праці до тих пір, доки це є актуальним для нього. Якщо він не має можливості реалізувати на службі свої здібності й інтереси, важливі для нього, він веде себе пасивно, опирається змінам, проявляє безвідповідальність, висуває неприйнятні умови [2, с. 230].

Дослідження мотивації до служби в правоохоронних органах є досить важливим аспектом управлінської діяльності керівного складу підрозділів, зважаючи на умови праці, навантаження, екстремальність роботи. В процесі формування особистості фахівця використовується цілий комплекс психолого-педагогічних впливів, засобів і методів. Їх результативність залежить від наявної мотивації до діяльності в поліції. На думку Т. В. Гостеевої, навіть за наявності у працівника всіх інших професійно важливих розвинених якостей, професійна діяльність його не буде повною мірою ефективною до тих пір, поки він не буде зацікавлений у результатах своєї праці [3, с. 100]. На жаль, останнім часом в ході здійснення психологічної роботи з персоналом практичних підрозділів Національної поліції, все помітнішою стає певна демотивованість діяльності частини працівників, виявляються прояви нерозуміння на пряму та суті роботи, специфіки виконання професійних обов'язків. Серед працівників правоохоронних органів психологічною службою підрозділів проводиться систематичне дослідження мотиваційної сфери. Кандидатами на службу в Національній поліції вказуються, що їх основними мотивами до роботи виступають: забезпечення прав громадян та їх захист, статус такої професії, можливість кар'єрного зростання, самовираження, потреба в розширенні кола осіб, отримання владних повноважень, отримання гарантій гідного матеріального та соціального забезпечення, досвід для майбутнього. Однак, провівши опитування серед діючих працівників, було виявлено, що на сьогоднішній день підтримання високої мотивації на тривалий період є складним завданням. Працівники поліції відмічають багато недоліків управлінської діяльності,

недостатність матеріального забезпечення як в плані заробітної плати, так і службової діяльності, порушення в цілому режиму роботи та відпочинку, вказуючи на зниження мотивації до виконання службових обов'язків на високому рівні.

На сьогоднішній день основними шляхами вирішення питання мотивації до роботи в правоохоронних органах є забезпечення гідного фінансування, наявність «соціального пакету»: соціальних гарантій, медичного страхування особи та її родини, можливість навчання та кар'єрного зростання з урахуванням спрямованості, реальних досягнень та здібностей особи, впевненість у пенсійному забезпеченні, можливість отримання житла, навчання дітей. Також слід звернути увагу на необхідність вдосконалення нормативно-правової бази діяльності поліції, що надасть можливість працівникам працювати на реальний результат та забезпечить безпеку як громадянам так і правоохоронцям. Все це позитивно впливатиме на мотивацію до служби в правоохоронних органах, що, в свою чергу, дасть можливість відібрати кваліфіковані кадри, які створять достойний імідж системі правоохоронних органів.

Таким чином, моніторинг мотивації працівників правоохоронних органів створить підґрунтя як ефективного управління практичними підрозділами, так і надасть можливість розвитку особистості працівників в руслі побудови професійної кар'єри, а також забезпечить попередження негативних впливів службової діяльності.

Список бібліографічних посилань

1. Гарькавець С. О. Про системні принципи формування особистості правоохоронця // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 берез. 2018 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 236–238.
2. Матієнко Т. В. Структура та фактори формування професійної мотивації поліцейських. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 10. С. 228–231. DOI: <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.401>.
3. Гостєєва Т. В. Дослідження причин звільнень працівників ОВС зі служби // Актуальні проблеми психологічної теорії та практики: матер. щорічної наук.-практ. конф. асоціації психологів Донбасу з міжнародною участю : зб. наук. пр. Макіївка, 2009. С. 100–103.

Отримано 28.02.2020

УДК 159.922.7

Дарина Олександрівна ШУТКО,

курсантка факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ

ВПЛИВ РІВНЯ РОЗВИТКУ ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ НА ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ВЛАСТИВОСТІ КУРСАНТІВ ЗВО ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

З'ясовано, що курсанти з більшвисоким рівнем логічного мислення в стресових ситуаціях демонструють впевнену поведінку, обирають обережні, маніпулятивні або агресивні дії. Виявлено, що курсанти з невисоким рівнем логічного мислення в стресових ситуаціях прагнуть соціальної підтримки або намагаються уникнути стресової ситуації. Показано, що рівень розвитку логічного мислення курсантів сприяє формуванню відповідальності в сприятливих для виконання правоохоронних функцій формах: соціальна адаптивність, емоційна стабільність, реалістичність сприйняття навколишнього, розвинутий самоконтроль, прагнення підтримувати встановлені норми.

Підрозділам Національної поліції України потрібні компетентні фахівці, здатні приймати обґрунтовані рішення в нестандартних ситуаціях і організовувати їх виконання, а також самостійно діяти з урахуванням реальних обставин. Підготовка фахівців з високим рівнем професійної компетентності й різнобічним особистісним розвитком, здатних до безперервного самовдосконалення, постійного поповнення й розширення спектра своїх знань і вмінь, тобто здатних навчатися впродовж усього життя, є одним із центральних завдань сучасної вищої освіти. Саме тому актуальним становиться вивчення професійно важливих властивостей курсантів, які стануть основою їх професійної успішності та особистісного зростання.

Аналіз літературних джерел дозволив виділити наступні групи властивостей, які сприяють успішній професійній діяльності сучасного правоохоронця: когнітивні; комунікативні; моральні; ресурсні.

В якості маркерів, які дозволяють визначити рівень розвитку професійно важливих властивостей, були вибрані логічне мислення, комунікативна та соціальна компетентність, стратегії подолання стресових ситуацій та саморегуляція. Достатній рівень розвитку логічного мислення правоохоронця є обов'язком та складно компенсується в юнацькому віці, тому в роботі був досліджений саме взаємозв'язок рівня розвитку логічного мислення та інших маркерів професійно важливих властивостей курсантів.

Для вирішення поставлених задач були використані наступні психодіагностичні методики: тест логічного мислення» М. Войноровського,

опитувальник «стратегій подолання стресових ситуацій» – SACS С. Хобфолла, опитувальник діагностики особистісного симптомокомплекса відповідальності та оцінка його психометричних характеристик І. Коچارян, методика діагностики комунікативної соціальної компетентності. Для статистичної обробки даних був використаний r_s - критерій рангової кореляції Спірмена. У дослідженні приймали участь 64 курсанта ХНУВС, які навчаються за різними спеціальностями. Рівень розвитку логічного мислення більшості курсантів відповідав середньому рівню.

Впевнена поведінка як стратегія подолання стресових ситуацій у курсантів позитивно статистично достовірно ($p \leq 0,01$), корелює з розвитком логічного мислення (таблиця 1).

Таблиця 1

**Взаємозв'язок вибору стратегій подолання стресових ситуацій
та логічного мислення у курсантів**

Стратегії подолання стресових ситуацій	r_s	P
Впевнена поведінка	0,36	0,05
Вступ у соціальний контакт	0,25	-
Пошук соціальної підтримки	-0,44	0,01
Обережні дії	0,38	0,05
Імпульсивні дії	0,09	-
Уникання	-0,42	0,01
Маніпулятивні дії	0,39	0,05
Асоціальні дії	0,16	-
Агресивні дії	0,29	-

Вибір курсантами такої стратегії подолання стресових ситуацій як вступ у соціальний контакт в обстеженій вибірці виявився позитивно пов'язаним з рівнем розвитку логічного мислення. Позитивний зв'язок рівня розвитку логічного мислення курсантів був також з такими стратегіями подолання стресових ситуацій як обережні ($p \leq 0,05$), маніпулятивні ($p \leq 0,05$), асоціальні та агресивні дії.

Пошук соціальної підтримки та уникання як стратегії подолання стресових ситуацій у курсантів пов'язані статистично достовірним ($p \leq 0,01$) негативним зв'язком з рівнем розвитку логічного мислення.

Таким чином, курсанти з більш високим рівнем логічного мислення в стресових ситуаціях демонструють впевнену поведінку, обирають обережні, маніпулятивні або агресивні дії.

Отримані в дослідженні дані свідчать, що рівень розвитку логічного мислення курсантів виявився статистично достовірно ($p \leq 0,05$) негативно

пов'язаним з результатами за факторами «принциповість» та «самоствердження» методики діагностики особистісного симптомокомплексу відповідальності та оцінки його психометричних характеристик І. Кочарян (табл. 2).

Таблиця 2

Взаємозв'язок відповідальності та логічного мислення у курсантів

Типи відповідальності	r_s	P
Принциповість	-0,33	0,05
Самоствердження	-0,31	0,05
Нормативність	0,21	-
Самопожертва	-0,11	-
Етичність	0,63	0,01
Загальний рівень відповідальності	0,01	-

Курсанти з більш високим рівнем логічного мислення не схильні орієнтуватися на власну систему цінностей та цілей. Ці курсанти більш екстернальні, рефлексивні, реалістично сприймають навколишнє, мають розвинутий самоконтроль, неактивні, проявляють афіліативну потребу, самолюбиві, не шукають визнання, не мають почуття провини. Курсантам з невисоким рівнем розвитку логічного мислення інтернальні, кмітливі, мають нестачу самоконтролю, активні, не проявляють афіліативну потребу, дистанційовані, фантазують, схильні до самолюбства, залежні від чужої думки, мають підвищене відчуття провини, шукають визнання, фрустровані.

В таблиці 2 представлені дані, що рівень розвитку логічного мислення курсантів виявився позитивно пов'язаним з результатами за факторами «нормативність» та «етичність» ($p \leq 0,01$). Тобто, курсанти з більш високим рівнем логічного мислення соціально адаптивні та емоційно стабільні, прагнуть підтримувати встановлені норми та традиції, мають розвинену самокритику та виражене Супер-его, не амбітні та не залежні, екстернальність в сфері здоров'я, не схильні до самопожертвування заради близьких.

Таким чином, рівень розвитку логічного мислення курсантів сприяє формуванню відповідальності в сприятливих для виконання правоохоронних функцій формах: соціальна адаптивність, емоційна стабільність, реалістичність сприйняття навколишнього, розвинутий самоконтроль, прагнення підтримувати встановлені норми, розвинена самокритика.

В обстеженій вибірці рівень розвитку логічного мислення статистично достовірно ($p \leq 0,05$) позитивно пов'язаним з показниками В, С та К особистісних факторів за методикою діагностика комунікативної та соціальної компетентності (див. табл. 3).

Таблиця 3

**Взаємозв'язок комунікативної і соціальної компетентності
та логічного мислення у курсантів**

Особистісний фактор	r_s	P
A	0,06	-
B	0,36	0,05
C	0,45	0,01
D	0,06	-
K	0,39	0,05
M	-0,02	-
H	-0,07	-
П	-0,16	-

Тобто, курсанти з більш високим рівнем логічного мислення більш кмітливі, емоційно стійкі, зрілі, спокійні. Курсантам з невисоким рівнем розвитку логічного мислення неуважні, емоційно нестійкі, мінливі, піддаються почуттям.

Отже, достатній рівень розвитку логічного мислення є провідною складовою в системі професійно важливих властивостей майбутніх правоохоронців.

Отримано 28.02.2020

СЕКЦІЯ 6

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДГОТОВКА ПЕРСОНАЛУ ПРАВООХОРОННИХ СТРУКТУР ДО ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ В МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ТА ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

УДК 343.9:343.54

Олександр Маркович БАНДУРКА,

президент кримінологічної асоціації України,

доктор юридичних наук, професор,

академік Національної академії правових наук України,

заслужений юрист України;

<https://orcid.org/0000-0002-0240-5517>

СЕКСУАЛЬНІ ДОМАГАННЯ ДО ДІТЕЙ У МЕРЕЖІ ІНТЕРНЕТ

Описано причини секстингу в підлітковому середовищі. Названо основні ознаки, за якими діти можуть розпізнати злочинця в мережі Інтернет. Зазначені дії дорослого у випадку виявленого правопорушення або злочину проти дитини за допомогою Інтернету.

За різними оцінками, до 16 років свої акаунти в соцмережах є у 95 % підлітків. Багато ключових подій – знайомства, спілкування, сварки та дружба – у дітей відбуваються в Інтернеті. Майже половина підлітків визнають, що вони приховують від батьків подробиці свого спілкування в Інтернеті.

Діти недооцінюють небезпеку в Інтернеті, в соцмережах вони знайомляться, починають листуватися з незнайомими людьми, в тому числі й дорослими, що призводить до певних проблем. Половина дітей знаходиться в потенційній небезпеці, оскільки регулярно розміщує особисті дані, а кожен п'ятий неповнолітній вже опинявся в небезпечних ситуаціях, маючи безпосередній контакт зі зловмисником, понад 28 % опитаних дітей готові надіслати свої фотокартки незнайомцям у мережі.

Сексуальні домагання до дітей в мережі Інтернет набирають обертів. Так, на 2013 р. у глобальній «павутині», зокрема в соціальних мережах, циркулювало більше 12 мільйонів одиниць контенту, що містять дитячу порнографію. За даними Фонду InternetWatchFoundation, Україна посідає 7-ме місце у світі за розповсюдженням дитячої порнографії у всесвітній мережі.

Одним із джерел сексуальної експлуатації дітей онлайн є все більш популярний підлітковому середовищі секстинг (поняття використовується з 2005 р.) – обмін власними фото/відео/текстовими матеріалами інтимного характеру, із застосуванням сучасних засобів зв'язку: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж. При цьому 12 % підлітків ділилися інтимними фото з третіми особами без згоди відправника.

Підлітки можуть надсилати один одному свої інтимні фото/відео за наступних причин:

- «інші роблять так само»;
- це один зі способів прояву довіри в романтичних стосунках;
- це один зі способів прояву флірту, бажання подобатися, викликати захоплення, зблизитися;
- бажання бути як «дівчина з обкладинки»; «відчути себе дорослим», отримати перший сексуальний досвід;
- це більш безпечно, ніж реальний секс;
- це спроба самоствердитися і отримати прийняття, якщо воно відсутнє звичайному житті;
- якщо інша сторона сильно на цьому наполягає.

Але часто фото та відео потрапляють в Інтернет за інших причин (сторінка може бути зламаною, гаджет – втраченим або вкраденим) і де швидко та безконтрольно розповсюджуються між користувачами (у соціальних мережах та чатах класу), що в подальшому може призводити до кібербулінгу дитини (знущання й глузування через сучасні засоби комунікації). Крім того, трапляється, що юнаки та дівчата створюють у соціальних мережах групи з непристойними назвами, куди з помсти викладають інтимні фото колишніх коханих.

Поширюється також сексуальне насильство онлайн – бесіди на інтимні теми, демонстрація дитині оголеного тіла або матеріалів порнографічного змісту, примус дитини торкатися інтимних частин свого тіла, фотографування або зйомка дитини в сексуальних позах.

Злочинці реєструються в соцмережах під виглядом підлітків, втираються в довіру до їх однолітків з метою отримання від них інтимних фото або відео, а потім шантажують, щоб отримати ще більш відверті матеріали, гроші або змусити до особистих зустрічей офлайн.

Зазвичай злочинці створюють угруповання, до яких входять і чоловіки, і жінки. Вони заводять фейкові акаунти в соцмережах, але можуть діяти й через популярні месенджери тощо. Часто злочинці роблять розсилку листів/запрошень дружити сотням дітей і чекають, поки хтось із них відповість. Іноді їхні жертви цілеспрямовано обираються за дописами і профілем, з яких зрозуміло, що дитині не вистачає уваги або ж вона надто довірлива. Сторінки злочинців важко відрізнити від сторінок реальних підлітків. Вони намагаються адаптувати свій профіль під жертву –

завжди однолітки, вказують схожі інтереси, наповнюють сторінку максимально правдоподібною інформацією.

Основні ознаки, за якими діти можуть розпізнати злочинця в мережі Інтернет:

- він (вона) багато пише. Це відбувається дуже часто, різними способами – в Facebook, Instagram, Whatsapp та інших месенджерах;
- він (вона) просить тримати спілкування в секреті. Просить нікому не розповідати про розмови, щоб це було їхнім «особливим секретом», говорить про довіру;
- він (вона) приділяє своєму юному партнеру неочікувано багато уваги;
- він (вона) розпитує, чи може взяти комп'ютер або телефон дитини хтось ще, в якій кімнаті вона перебуває під час спілкування, тобто про все, що дасть зрозуміти, чи можуть їх викрити дорослі. Пропонує для спілкування використовувати телефонні додатки Whatsapp та Viber замість соціальних мереж;
- він (вона) переходить до розмов про секс після нетривалого знайомства, починає надсилати свої сексуальні зображення. Це завжди починається дуже непомітно. Наприклад, може кинути фото та запитати: «Тебе коли-небудь так цілували?» або «Новий фотосет. Не занадто?».
- він (вона) дуже наполегливо просить відправити свої відверті знімки або відео у відповідь. Якщо отримує відмову, сильно засмучується, ображається, погрожує нашкодити собі;
- він (вона) пропонує онлайн дзвінок, але ж каже, що зламана або відсутня камера.

Певною проблемою є те, що батьки недостатньо поінформовані не тільки щодо небезпеки всесвітньої мережі, але й щодо шляхів її попередження. Дані всеукраїнського соціологічного дослідження «Знання та ставлення українців до питання безпеки дітей в Інтернеті» показали, що 76 % батьків навіть не знають, які сайти відвідують їх діти.

Дорослий у випадку виявленого правопорушення або злочину проти дитини за допомогою Інтернету має:

- зберігати спокій, не лякати дитину додатково бурхливою реакцією;
- дати дитині впевненість, що цю проблему можна подолати;
- стежити за емоційним станом дитини, оскільки існує ризик скоєння суїциду;
- з'ясувати, що спонукало дитину зробити й викласти ці фото, зрозуміти, хто бачив ці матеріали та чому їх стали поширювати, а також хто та з яких причин їх розповсюджує;
- пояснити дитині, що їй необхідно припинити листування, не надсилати фото або гроші, не зустрічатися зі злочинцем у реальному житті;

- зберегти свідчення події, зробити копію з цих повідомлень для звернення до поліції;
- звернутися до служби підтримки соціальних мереж/сайту з проханням видалити ці матеріали із зазначенням того, що на них зображена оголена неповнолітня особа;
- не карати дитину: вона невинна в нападах на неї, вона вже постраждала;
- за необхідності чи за наявності загроз звернутися до органів поліції.

Список бібліографічних посилань

1. Каждому третьему ребенку в соцсетях пишут незнакомые «добрые дяди» // КП в Украине : сайт. 09.04.2019. URL: <https://kp.ua/life/635112-kazhdomu-tretemu-rebenku-v-sotssetiakh-pyshut-neznakomye-dobrye-diady> (дата звернення: 12.02.2020).
2. Діти в Інтернеті : як навчити безпеці у віртуальному світі : посібник для батьків / І. Литовченко, С. Максименко, С. Болтівець та ін. Київ : Аванпост-Прим, 2010. 48 с. URL: https://rvo-kolomak.ucoz.ua/Informatizacija/kijiv_star.pdf (дата звернення: 12.02.2020).
3. Секстинг среди подростков: почему дети обмениваются интимными фото и что делать родителям // NEWSONE : сайт. 05.02.2019. URL: <https://newsone.ua/articles/society/sekstinh-sredi-podrostkov-pochemu-deti-obmenivajutsja-intimnymi-foto-i-cto-delat-roditeljam.html> (дата звернення: 12.02.2020).

Отримано 14.02.2020

УДК 159.9:351.741

Леонід Володимирович МОГІЛЕВСЬКИЙ,

*проректор Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор юридичних наук, професор;*

 <https://orcid.org/0000-0002-6994-6086>

ДЕФЕКТИ ПРАВОВОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИК ДЕВІАЦІЙ У ПІДЛІТКІВ

*Розглянуто тенденції правової соціалізації підростаючого покоління. По-
дано дефекти правової соціалізації, які є причиною девіантної поведінки непов-
нолітніх у підлітковому віці.*

Бурхливі зміни сучасного життя істотно впливають на процес соціалізації підростаючого покоління. Деформація життєвих цінностей привела наше суспільство до серйозних наслідків. Одним із них є різке омолодження злочинності. Якщо десять років тому серед злочинів, учинених підлітками, переважали дрібні крадіжки й хуліганські дії, то зростання агресивних тенденцій у підлітковому середовищі, крадіжки,

тяжкі тілесні ушкодження – реальність нинішнього часу. Аналіз причин протиправної поведінки підлітків вимагає вивчення не тільки особистісних якостей і властивостей, але й факторів соціального оточення, правил і норм поведінки, що справляють вирішальний вплив на особистість, яка формується, становлення її ціннісно-нормативної сфери і правової соціалізації.

Підлітковий вік з його бурхливими психофізіологічними змінами здавна вважається фактором, що сприяє розвитку девіантної поведінки. Виокремлюють низку розповсюджених видів девіантної поведінки у підлітковому віці: протестна поведінка – виявляється в непослуху, грубості, агресії, відмові (від ігор, спілкування, їжі, відвідування уроків тощо); імітаційна поведінка – копіювання зовнішнього вигляду, поведінки авторитетних для підлітка людей, може призводити до асоціальної поведінки, формування шкідливих звичок; компенсаційна (гіперкомпенсаційна) поведінка – виявляється у прагненні компенсувати певну неспроможність (фізичну слабкість – відмінними знаннями). При гіперкомпенсації поведінка підлітка може призводити до його дезадаптації (наприклад, займаючись боком ізгой класу складає список кривдників і поновлює «справедливість»); емансипована поведінка – підвищене прагнення до самостійності, потреба визволитися з-під опіки; групування – прагнення бути членом групи ровесників; бродяжництво – життя без турбот і клопоту, втеча від дорослих; суїцидальна поведінка – усвідомлене позбавлення себе життя (як форма відходу від конфліктів, нездатність раціонально справитися з труднощами, відсутність перспектив майбутнього, наявність надмірного зовнішнього контролю); делінквентна поведінка – асоціальна, протиправна поведінка (дрібне хуліганство, лихослів'я, нецензурна лайка в громадських місцях, образливе чіпляння до громадян, прогули занять без поважних причин, розпивання спиртних напоїв на вулицях, у парках та в інших громадських місцях, заняття проституцією, крадіжки, викрадення автомобілів, вандалізм, шахрайства тощо).

Важливо не тільки те, що скоїв підліток, але і які суб'єктивні та об'єктивні чинники призвели до такої поведінки. Аналіз причин девіантної поведінки підлітків вимагає вивчення не тільки особистісних якостей і властивостей, але й факторів соціального оточення, правил і норм поведінки, що мають вирішальний вплив на особистість, яка формується.

Особистість неповнолітнього з певними проявами девіацій як правило характеризується низьким рівнем правової соціалізації. Поняття правової соціалізації є досить широким і включає процеси засвоєння особистістю: соціально-правових цінностей; системи діючих правових норм і правил поведінки; системи знань, вмінь і навичок, необхідних для саморегуляції правової поведінки та налагодження контактів з оточенням у рамках правових відносин; настановлень і уявлень щодо правової

культури та етики поведінки тощо. Життя неповнолітнього від народження до початку трудової діяльності є вагомим важелем у процесі правової соціалізації особистості. Так, на етапі ранньої соціалізації (від народження до вступу до школи) соціальний досвід засвоюється некритично, за рахунок копіювання та наслідування поведінки дорослих (батьків, родичів, вихователів). Дитина отримує перші юридичні уявлення з літературних творів зокрема, казок, відтворює та трансформує їх у рольових іграх, поступово формує власну картину правового життя.

Під час здобуття освіти (у школі, технікумі, коледжі, університеті тощо) правові цінності переймаються вже не тільки від батьків, родичів, вчителів, але й друзів, авторитетних знайомих, значущих для неповнолітнього людей. У взаємодію вступають різні за належністю групи (сім'я, школа, однолітки тощо). При цьому ступінь засвоєння правових норм і зразків поведінки залежить від ставлення неповнолітнього до оточення. Позитивне емоційне ставлення призводить до наслідування і засвоєння тих морально-правових цінностей, якими вони керуються у своєму житті, негативне – до заперечення. Особливого значення набуває даний етап для підліткового віку, коли сила впливу дорослих зменшується, а впливовість однолітків значно зростає.

Виокремлюють наступні дефекти правової соціалізації, що призводять до девіантної поведінки підлітків :

1) недоліки сімейного виховання – відчуження в родині, неблагополучна сім'я, відтворення руйнівних форм поведінки, які підлітки спостерігали у власних родинях (недостатня підтримка з боку батьків, скандали батьків, фізичні покарання підлітків, що призводять до виховання запальності, підвищеної збудливості, нестриманості);

2) нагромадження дефектів виховання: порушення розвитку емоційної сфери, слабкість механізмів волі, бідність емоційного життя, егоїзм, інфантилізм, несформованість правосвідомості;

3) дефекти соціалізації – групування з раніше засудженими, які мають досвід антисоціальної поведінки, не працюють, не навчаються, зловживають алкоголем або наркотиками. У сучасних умовах під впливом змін в економіці у підлітків усе більш помітні тенденції накопичення, що сприяє розвитку цінності збагачення. Розкрадання, крадіжки стають важливою установкою в злочинних підліткових групах;

4) дефекти педагогічних впливів: неповага в школі, конфлікти з учителями, презирство з боку благополучних однолітків, булінг, синдром тривожного очікування, невпевненості в собі, породжений систематичними навчальними неуспіхами;

5) дефекти засобів масової інформації – негативний вплив і не контролюваність інформаційних потоків.

Подані дефекти правової соціалізації потребують пильної уваги з боку представників різних соціальних інституцій (сім'ї, освітніх закладів,

ЗМІ та ін.) та науковців: юристів, психологів, педагогів, соціологів, економістів. Джерела цих недоліків слід шукати в кризових явищах, які переживає наше суспільство останні десятиріччя. Досить часто правова соціалізація підростаючого покоління не є керованою і потребує цілеспрямованого впливу на особистість підлітка для засвоєння соціально корисних норм і цінностей.

Список бібліографічних посилань

1. Яковенко С. І., Максимова Н. Ю., Мороз Л. І., Мороз Л. А. Злочинність неповнолітніх: причини, наслідки та шляхи запобігання : навч. посіб. Київ : Паливода А. В., 2006. 260 с.
2. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки : навч. посіб. Київ : Либідь, 2011. 520 с.
3. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. О. М. Бандурки ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Майдан, 2018. 684 с.

Отримано 14.02.2020

УДК 371.13

Валентина Олександрівна ТЮРІНА,

*професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор педагогічних наук, професор*

ФОРМУВАННЯ В МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ ГОТОВНОСТІ ДО РОБОТИ З ПРОФІЛАКТИКИ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї

Показано, що готовність є інтегративною якістю особистості, психологічною основою якої є здатність і прагнення здійснювати якусь певну діяльність. Готовність до роботи з попередження насильства в сім'ї має базуватися на знаннях про насильство та про профілактичну роботу, на вміннях протидіяти насильству та попереджати його, на певних якостях особистості, до яких належить, зокрема готовність до роботи з попередження насильства в сім'ї. Означена готовність формується у відповідній діяльності і залежить від особливостей організації останньої.

На сьогодні однією з пекучих проблем, що потребує вивчення, є проблема насильства в сім'ї. Результати аналізу статистичних даних свідчать, що найбільша кількість тяжких правопорушень проти особистості відбувається саме в сфері сімейно-побутових відносин.

Провідну роль у роботі щодо попередження сімейних конфліктів та їх мирного вирішення покликані відігравати правоохоронні органи, які зобов'язані і мають можливість проводити з населенням профілактичну роботу, що спрямована на попередження насильства в сім'ї.

Проблема формування у курсантів як майбутніх працівників поліції готовності до професійної діяльності в різних сферах була предметом дослідження багатьох учених.

Проблему насильства в сім'ї розглядають у своїх роботах зарубіжні та вітчизняні спеціалісти різних галузей наук: юристи (Е. І. Скакунов, В. А. Туляков), психологи (І. Д. Бех, О. І. Захаров, О. Б. Орлов, О. О. Кочеміривська, З. Фройд, Е. Фромм, Е. Міллер, Л. Берковіц, М. Страус, Н. Блеклок), педагоги (Л. С. Нечепоренко, Н. Опухова, В. В. Радул, В. О. Тюріна, І. А. Хозраткулова, П. Д. Червоний), соціологи (А. А. Бессєдін, О. В. Бойко, В. М. Закірова, Р. Коллінз, Г. Паттерсон, Т. В. Шипунова) та інші дослідники. Насильство в сфері шлюбно-сімейних відносин з позицій конфліктології вивчалося А. Я. Анцуповим, А. Г. Здравомисловим, А. М. Ніколаєвською, Л. А. Петровською, Т. М. Титаренко, А. І. Шипіловим та ін.

Але оскільки вирішенням проблеми насильства в сім'ї правоохоронці почали займатися після введення в дію Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. [1], тобто порівняно недавно, то питання, пов'язані з профілактикою насильства в сім'ї, зокрема питання, щодо формування у курсантів як майбутніх офіцерів поліції готовності до роботи з попередження насильства в сім'ї, залишилися недостатньо розробленими.

Мета нашої роботи полягає в тому, щоб показати доцільність раціональної організації навчально-пізнавальної діяльності курсантів з метою формування у них готовності до роботи щодо попередження насильства в сім'ї.

На сьогодні проведення профілактичних заходів, спрямованих на попередження насильства в сім'ї, державою покладено, в основному на служби дільничних інспекторів поліції, служби кримінальної поліції у справах неповнолітніх, куди в більшості випадків звертаються потерпілі від насильства в сім'ї. Робота цих служб, в основному, орієнтована на виявлення фактів насильства в сім'ї та покарання насильників, інші ж установи (кризові центри й центри медико-соціальної реабілітації) займаються нівелюванням наслідків насильства, що вже скоєно.

Отже, вирішення проблеми насильства в сім'ї орієнтовано в основному на усунення наслідків насильства, тобто спрямовано на здійснення вторинної та третинної профілактики.

Але, на нашу думку, для того, щоб зменшити кількість випадків насильства в сім'ї, працівникам поліції разом з соціальними психологами і педагогами доцільно проводити з населенням первинну профілактику, яка має бути спрямована саме на попередження, тобто завчасну ліквідацію і відвернення умов, що провокують появу криміногенно небезпечних явищ, які можуть сприяти виникненню насильства в сім'ї.

Особливо ефективною, на нашу думку, така профілактична робота може виявитися з молоддю, зокрема, старшокласниками, курсантами, студентами, оскільки саме вона – молодь – створює нові сім'ї, а, отже, й власні сімейні традиції, переносючи в свою нову сім'ю стереотипи поведінки, що були засвоєні під час спілкування з однолітками або у батьківських сім'ях. А цей досвід і запозичені стереотипи далеко не завжди є позитивними.

Профілактична робота поліції з населенням потребує реалізації педагогічної функції і сформованості у курсантів готовності до здійснення професійної діяльності, зокрема, готовності до роботи з попередження насильства в сім'ї.

Готовність – це якість особистості, психологічною основою якої є здатність і прагнення ефективно й результативно виконувати певну діяльність. Тобто готовність передбачає сформованість системи знань, умінь і навичок, а також певних якостей особистості, а, отже, формується в процесі навчально-пізнавальної діяльності, і як результат цієї діяльності залежить від особливостей її організації [2; 3]. Виходячи з цього, ми вважаємо, що готовність до роботи з попередження насильства в сім'ї потребує сформованості у курсантів як майбутніх працівників поліції системи знань про те, що таке «насильство» взагалі і, зокрема, «насильство в сім'ї», які існують види насильства в сім'ї, які умови і фактори провокують його виникнення, а також системи знань з питань профілактики. Це передбачає формування цілого комплексу відповідних умінь щодо результативного здійснення профілактичної роботи з попередження насильства в сім'ї, а також комплексу певних якостей особистості, що сприяють підвищенню якості вказаної роботи.

Уміння і навички здійснювати первинну профілактику насильства в сім'ї доцільно формувати у курсантів соціально-психологічних факультетів в процесі проходження педагогічної практики в загальноосвітніх школах. Тут вони можуть працювати з чисельним різноманітним контингентом молоді, яка невдовзі створюватиме власні сім'ї. Саме для старшокласників, як свідчить наш досвід, питання, що стосуються поведінки в сім'ї, сімейних відносин, можливості зберегти почуття, що були до вступу в шлюб, психології сім'ї, є актуальними й активно обговорюються особливо з курсантами-практикантами, оскільки спрацьовує принцип «рівний – рівному», коли виникає більше довіри саме до курсантів, які ненабагато старші за учнів-старшокласників, ніж до вчителя. Ефективність формування у курсантів Харківського національного університету внутрішніх справ готовності до роботи з попередження насильства в сім'ї підтверджується результатами нашого дослідження [4].

Таким чином, раціональна організація навчально-пізнавальної діяльності курсантів, зокрема проходження ними педагогічної практики у

загальноосвітніх школах з метою проведення роботи з профілактики насильства в сім'ї, сприяє якісному формуванню у майбутніх офіцерів поліції професійних знань, умінь та навичок щодо роботи з попередження насильства в сім'ї, а отже, й готовності до виконання цієї роботи.

Список бібліографічних посилань

1. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11. 2001 № 2789-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> (дата звернення: 22.02.2020). Втратив чинність.
2. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. М. : Педагогика, 1973. 424 с.
3. Тюріна В. О. Пізнавальна самостійність школярів. Харків : Основа, 1993. 144 с.
4. Тюріна В. О. Формування у майбутніх офіцерів поліції готовності до роботи з попередження насильства в сім'ї. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27. С. 69–75.

Отримано 27.02.2020

УДК [159.9:343.54](477)

Валентина Олександрівна ТЮРІНА,

*професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор педагогічних наук, професор;*

Тетяна Дмитрівна ВАВРЕНЮК,

*студентка факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

КІБЕРБУЛІНГ ЯК ФОРМА ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА В ПІДЛІТКОВОМУ ТА МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Показано, що однією з форм психологічного насильства в інформаційному просторі є кібербулінг. Кінцевою метою кібербулінгу є встановлення влади одного з членів соціуму над іншим, який є слабшим; визначено прийоми здійснення кібербулінгу.

На сьогодні Україна посідає четверте місце в світі за рівнем підліткової агресії, після Росії, Албанії та Білорусі. Згідно з дослідженням, проведеним UNICEF Ukraine у 2017 році, з цим явищем стикалися 67 % вітчизняних школярів. Причому 40 % з них нікому не розповідають про насильство, навіть батькам [2]. Різні види насильства поширюються у дитячому і підлітковому середовищі. Така агресивна поведінка дітей один до одного, яка принижує, залякує і часто супроводжується фізичним

насильством, називається булінгом. Окремою формою цькування серед підлітків є кибербулінг (або онлайн-булінг). В Україні 29 відсотків опитаних підлітків були жертвами онлайн-булінгу, а 16 відсотків були змушені пропускати через це шкільні життя.

Фундаментальні основи сучасних теорій насильства були закладені в роботах зарубіжних та вітчизняних дослідників: Х. Арангурена, Г. Блумера, М. Вебера, Л. Гумпловича, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, Р. Мертон, У. Самнера, П. Сорокіна, О. Шпенглера, та ін. Але недостатньо розробленими залишилися питання щодо видів і форм булінгу і кибербулінгу.

Кибербулінг – на сьогоднішній день один з самих згубних типів онлайн атак, внаслідок того, наскільки нещадно зловмисники використовують невпевненість жертви з метою завдання їй найбільшої психічної травми і приниження. Інтернет-цькування або кібертравля – це навмисні образи, погрози, дифамації і повідомлення іншим компрометуючих даних за допомогою сучасних засобів комунікації, як правило, протягом тривалого періоду часу [2].

Кибербулінг – це підлітковий віртуальний терор, – це напад з метою нанесення психологічної шкоди. Цькування здійснюється в інформаційному просторі через інформаційно-комунікаційні канали та засоби, у тому числі в Інтернеті за допомогою електронної пошти, програм для миттєвого обміну повідомленнями (наприклад, ICQ) в соціальних мережах, на форумах, а також через розміщення на відеопорталах (YouTube, Vimeo та інших) непристойних відеоматеріалів і повідомлень (як правило, з ненормативною лексикою), або за допомогою мобільного телефону (наприклад, за допомогою SMS-повідомлень або докучливих дзвінків).

Наслідки кибербулінгу часто мають сумний і навіть фатальний результат. Існує навіть поняття «буліцид» – загибель жертви внаслідок булінгу.

Поведінка – це процес взаємодії особистості зі середовищем [1]. Крім того, відомо, що людина починає діяти або певним чином поводитися тільки тоді, коли у неї виникає відповідна потреба. Отже, якщо людина поводить себе у той чи інший спосіб, то це означає, що ця поведінка приносить людині якусь користь. Тому виникають такі запитання: Як виникає кибербулінг? Яку саме користь отримує людина, здійснюючи насильницьку поведінку?

Кибербулінг або онлайн цькування своїми коріннями уходить в ті ж самі темні області людської психіки, як і у випадку звичайного цькування, яке агресор обирає в якості засобу розповсюдження свого впливу або влади через образу жертви (особливо, якщо жертва слабше або не може відповісти), підвищуючи тим самим свій соціальний статус. Частіше за все кібербулери публікують свої образи анонімно, ховаючись за вигаданими іменами, але можуть виступати і під своїми власними іменами,

часто в тих випадках, коли жертва набагато слабше і не представляє загрози для агресора.

Більшість кібербулерів здатні висловлюватися тільки в онлайн просторі, в реальному житті вони не наважаться промовити подібне в обличчя жертви. Осіб, які вчиняють такі хуліганські дії, часто називають «Тролі», «Буллі» або «Мобери», вони діють анонімно, так, що жертва не знає, від кого виникають агресивні дії. Педагог Кармен Тренц (Carmen Trenz) давно займається вивченням проблем мобінгу в середовищі підлітків і школярів (термін кібермобінг, розповсюджений в німецькомовному середовищі). Вона підтверджує, що знущання над тими, хто не може за себе постояти, - феномен, який віртуальним простором не обмежується. За даними статистики, 80 відсотків підлітків піддаються мобінгу як в Інтернеті, так і в реальному житті. Нерідко ініціатори цькування не ховаються за ніками в соціальних мережах, навіть не намагаючись дотримати анонімність. Нажаль в Україні ще немає експерта по вивченні цієї проблеми [4]. Виявляти випадки кібербулінгу і боротися з ними досить важко, стверджують експерти. Діти зазвичай переживають такі ситуації самотійно і рідко звертаються по допомогу до батьків та вчителів. Та й батьки не поспішають розголошувати ситуацію, побоюючись, що тоді їхнім чадам дістанеться ще більше. За словами психологів, агресія, тривожність, зміна поведінки можуть у таких випадках бути першими дзвіночками для батьків. При батьках дитина ховає телефон або вимикає комп'ютер, нервує під час користування гаджетами, втрачає інтерес до школи, менше спілкується з друзями.

З січня 2019 року почав діяти Закон щодо протидії булінгу. Згідно з ним, будь-яке психологічне, фізичне, економічне чи сексуальне насильство, зокрема із застосуванням електронних комунікацій, карається штрафами. Станом на перше півріччя 2019 року Національна поліція склала 211 протоколів за статтею «булінг (цькування) учасника освітнього процесу». Хоча, кажуть, самих звернень було в рази більше. Попри позитивну дію цього закону проблеми виникають й тому, що він недосконало прописаний, кажуть в організації «Батьки SOS» [3].

Вдала модель поведінки булера переноситься у доросле життя до наступного нового оточення, де знову призводить до деструктивних явищ у наступному колективі або оточенні. Щодо жертви, некомпенсовані вчасно шкільні образи у дорослому житті можуть перейти у соціальну невлаштованість, зловживання на посаді, злочинну діяльність, асоціальну поведінку, помсту та прояви самоствердження серед слабких.

Одним із завдань школи є виявлення та запобігання знущанням та його своєчасна профілактика у координації з батьками, вчителями, шкільним психологом та правоохоронними органами.

Список бібліографічних посилань

1. Змановская Е. В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения). М. : Академия, 2003. 288 с.
2. Кібермоббінг // Вікіпедія : віл. енцикл. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Кібермоббінг> (дата звернення: 12.02.2020).
3. Закон про цькування і штрафи за такі дії. Чому це стосується не лише шкіл // Українська правда : сайт. 19.12.2018. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2018/12/19/234794/> (дата звернення: 12.02.2020).
4. Кибормоббинг: травля в Сети набирает обороты // Wayback Machine : сайт. 23.06.2011. URL: <https://web.archive.org/web/20121027220759/http://vkurse.ru/article/4767629/> (дата звернення: 12.02.2020).

Отримано 27.02.2020

УДК [159.9:343.54](477)

Валентина Олександрівна ТЮРІНА,

*професор кафедри соціології та психології факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ,
доктор педагогічних наук, професор;*

Олеся Анатоліївна КОВБАСЯР,

*студентка факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

БУЛІНГ ЯК ВИД ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА В ДИТЯЧОМУ І ПІДЛІТКОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Показано, що однією з форм психологічного насильства в дитячому і підлітковому середовищі є булінг. Кінцевою метою булінгу є встановлення влади одного з членів групи над іншим, який є слабшим; визначено прийоми запобігання та протидії булінгу.

В січні 2019 року в Україні набув чинності Закон про булінг. Потреба у прийнятті такого Закону пояснюється тим, що за рівнем підліткової агресії Україна посідає четверте місце в світі після Албанії, Білорусії і Росії. На жаль, вельми розповсюдженим явищем є психологічне насильство. І булінг є одним з його різновидів. Як свідчать результати соціологічних опитувань, в нашій країні майже кожна третя дитина стає жертвою булінга. Булінг – це агресивна поведінка дітей відносно один до одного, яка принижує, залякує і часто навіть супроводжується фізичним насильством. Булінг є відносно новим поняттям і тільки нещодавно ця проблема набула великого розголосу.

Законодавство України визначає булінг як цькування, тобто діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням

засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи або такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого [2].

Булінг – це навмисна, систематично повторювана агресивна поведінка, що ґрунтується на нерівності соціальної влади або фізичної сили. Це поняття ввів у науку норвезький психолог Д. Ольвеус [1]. У наш час булінг набуває все більшої актуальності, він негативно впливає на психіку дитини та її майбутнє, в разі систематичного цькування батьки не можуть бути впевненими у безпеці своєї дитини, тим більше не може бути й мови про її всебічний гармонійний розвиток. Моральний тиск на дітей спричиняють дорослі, однолітки, сусідські діти, знайомі, навіть найближчі друзі, але найчастіше агресорами стають однокласники, тому недарма синонімом слова булінг називають «шкільне насильство». Головною умовою формування булінгу у наш час вважається відмінність жертви булінгу від однолітків: особливості зовнішності, манера спілкування, поведінки, фізичні вади. В цю категорію також входять діти з особливими освітніми потребами (з порушеннями зору, слуху, опорно-рухового апарату; хворобами нервової системи; затримкою психічного розвитку, інтелектуальними порушеннями, складними порушеннями мовлення; іншими складними порушеннями розвитку, у тому числі з розладами спектру аутизму) [3]. Наслідки булінгу часто мають негативний і навіть фатальний результат. З'явилося навіть поняття «буліцид» – загибель жертви внаслідок булінгу.

Л. Лушпай в своїх наукових роботах зазначає, що булінг це сукупність соціальних, психологічних і педагогічних проблем, які охоплюють процес тривалого фізичного чи психологічного насилья з боку індивіда або групи стосовно індивіда, який не може захистити себе в певній ситуації [4].

М. Бородаєва визначає булінг як агресивне переслідування одного з членів колективу іншими членами колективу. Ознаками булінгу можуть бути наявність кривдника (булер), постраждала особа (жертва), спостереґачі; дії чи то бездіяльність кривдника які призводять до психічної та/або фізичної шкоди жертви [5]. Булер може навмисно заподіяти шкоди чи причинити дискомфорт за допомогою фізичного контакту, словесних образ, побиття або психологічної маніпуляції. У роботах Ю. Савельєва провідною є думка про те, що булінгу можна «навчитися»: стати агресором або стати жертвою [6].

У шкільному середовищі дитина проводить більшу частину свого часу, і відправляючи свою дитину до школи, батьки бажають бути впевненими у її безпеці, у тому, що її зрозуміють та підтримають. У зв'язку з цим вважаємо за потрібне у майбутньому розробити методи та форми роботи зі школярами щодо попередження булінгу та ввести їх у комплексну

програму з профілактики психологічного насильства над дитиною. Загрозливих масштабів булінгу можна було б уникнути, якби школярі не бачили моделей жорстокої поведінки серед дорослих, у ЗМІ, сім'ї, груп однолітків тощо. Часто дорослі ігнорують перші прояви булінгу, не звертають увагу, тому інколи провина лежить не лише на булері, а й на дорослих, що вибрали шлях ігнорування проблеми. То ж дієвим способом боротьби з булінгом є перш за все рішучі дії адміністрації школи, в якій була виявлена ситуація булінгу, це можуть бути психопрофілактичні заходи в школі, дисциплінарні заходи, бесіди, впровадження системи повідомлення про булінг, вона має бути обов'язково анонімною. Батькам треба частіше розмовляти зі своїми дітьми, висловлювати своє занепокоєння. Батькам булерів треба пояснити дітям, що ніколи насильство не приводило до адекватного вирішення конфлікту. Батькам жертв булінгу треба підтримувати своїх дітей, вірити їм, щоб у майбутньому уникнути небезпеки для своєї дитини. Самим жертвам булінгу для запобігання конфлікту необхідно відпрацювати для себе і навчитися використовувати на практиці ігнорування булера, це не свідчить про страх, а свідчить про байдужість до кривдника і демонструє її. Булеру не цікаво ображати людину, якщо вона не ображається, тобто дії булера не дають бажаного результату. Не треба вступати в бійки та сварки, цим жертва тільки показує булеру, що їй боляче, тобто булер досяг поставленої мети, а, отже, така дія може стати тригером для наступних конфліктів. Дітям треба пояснити, що вони мають не боятися обговорювати свої почуття з дорослими, котрі обов'язково допоможуть дітям.

Отже, булінг негативно впливає на психіку дитини, її майбутнє, та на всебічний гармонійний розвиток. Нажаль булінг – це дуже популярний вид психологічного насильства у наш час, і викорінення булінгу є прерогативою педагогів, психологів, а інколи – й працівників поліції.

Список бібліографічних посилань

1. Olweus D. *Bullying at school: what we know, what we can do*. Malden: Blackwell Publishing, 1993. 140 p. URL: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/pits.10114/abstract> (дата звернення: 12.02.2020).
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 12.02.2020).
3. Про деякі категорії осіб з особливими освітніми потребами : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.11.2018 № 952 // Законодавство.com : сайт. URL: <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/kabinet-ministriv-postanovi/postanova-vid-listopada-2018-952-pro-deyaki364993.html> (дата звернення: 12.02.2020).
4. Лушпай Л. І. Шкільний булінг як різновид суспільної агресії. *Наукові записки. Серія Філологічна*. 2013. Вип. 33. С. 85–88. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoaf_2013_33_28.pdf (дата звернення: 12.02.2020).

5. Морозов. О. А., Булда Д. А., Бородаева М. В Особенности буллинга и моббинга в России. *Актуальные проблемы авиации и космонавтики*. 2010. № 6. С. 262–263.

6. Савельєв Ю. Б., Салата Т. М. Виключення та насильство: чи існує булінг в українській школі? *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. 2009. Т. 97. С. 71–79.

Отримано 27.02.2020

УДК 159(075)

Ігор Олександрович ВІДЕНСЄВ,

*доцент кафедри соціальної психології факультету управління та бізнесу
Харківської державної академії культури,
кандидат психологічних наук, доцент;*

Аліна Євгенівна АКЧУРИН,

*студентка факультету управління та бізнесу
Харківської державної академії культури;*

Марина Леонідівна БАСАЛКЕВИЧ,

*студентка факультету управління та бізнесу
Харківської державної академії культури*

ДЕФОРМАЦІЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПРИ ВИНИКНЕННІ ТА РОЗВИТКУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

Проведено дослідження особливостей деформації морально-етичної самосвідомості в структурі девіантної поведінки серед неповнолітніх, обґрунтовано необхідність створення поступовітєнціарної системи для надання підтримки підліткам-правопорушникам, пропонується програма попередження рецидивної злочинності.

Специфіка української ментальності складається в цементуючій ролі історичності і була завжди притаманна українському суспільству. Основою розвитку цього суспільства був захист духовних морально-етичних засад. Однак з часом в українському суспільстві, і особливо в сфері освіти, колишні цінності базової культури і ідеали вичерпали себе, а нові ще не закріпилися.

У зв'язку з цим загострюються проблеми входження в суспільство, прийняття його основних цінностей, засвоєння норм, традицій і звичаїв. Аспекти перетворення культурного, соціально-політичного та економічного простору в більшій мірі, ніж на інших категоріях населення, відображаються на підлітках.

Розвиток індивідуальності підлітка, створення якісно нового рівня його самосвідомості формулюється як криза духовності і моральності. Деякі автори відзначають «суперечливість моральної свідомості особистості» (Л. Н. Антілогова), інші - «болісне розмежування самосвідомості на реально і ідеально моральне» (Г. Кіреєв), треті дослідники дотримуються позиції, що нові цінності все ж виникають в «розбובтаної, розладнаної, але живої і чинної нормативно-ціннісної системи» (Н. І. Лапін, Л. А. Беляєва). Вчені остерігаються, що через натиск потужного зростання особистісної самосвідомості загальні моральні установки можуть втратити свій статус абсолюту і разом з цим відбудеться стрімке руйнування традиційних суспільних основ.

Особливо увагу потрібно звернути на ту частину молодих людей та неповнолітніх, які не мають позитивного досвіду взаємодії з соціумом. Роблячи акцент на профілактиці девіантної поведінки неповнолітніх за допомогою використання різноманітних методів освоєння підлітками просоціальних цінностей і нових технологій в навчально-виховному процесі, з огляду на особливості формування і розвитку ціннісно - нормативної сфери, ми можемо запобігти збитку, що наноситься як окремої особистості підлітка-девіанта, так і суспільству в цілому.

Основною і, на наш погляд, головною причиною появи труднощів як у самих підлітків, так і у дорослих, які з ними спілкуються, є зміна в моральній свідомості, яка є наслідком впливу суспільства, що знаходиться в стані негативного мікросередовища, неправильно обраного батьками стилю сімейного виховання, невідповідності напрямку педагогічного впливу потребам неповнолітнього таїнш.

Риси важковиховуваних спочатку проявляються як невіддатливість виховного впливу, емоційна невірноваженість, грубість, афективні спалахи невмотивованого гніву, які при відсутності уваги з боку педагогічного колективу, ігнорування підлітка його батьками можуть перейти в правопорушення. Саме ціннісно-нормативна сфера визнається багатьма психологами і кримінологами як один з головних чинників, що визначає відміну делінквентної поведінки від нормативної [1, с. 36].

Нами було проведено дослідження специфіки морально-етичної сфери особистості девіантних підлітків. Для більшого розуміння морально-етичної самосвідомості підлітків ми зробили аналіз їх вчинків, тому що саме у вчинках можливо яскраво побачити моральні принципи людини.

У проведеному дослідженні брали участь три групи підлітків: перша – учні загальноосвітньої школи (49 осіб – 23 дівчини і 26 юнаків); друга – підлітки з центру соціально-психологічної реабілітації (50 осіб – 16 дівчат і 34 юнака); третя – учні спеціальної школи закритого типу (35 осіб – 10 дівчат і 25 юнаків). Підлітки описували значущі для них вчинки та відзначали своє ставлення до них.

У ході дослідження було виявлено, що морально-етична самосвідомість підлітків першої групи розвивається набагато швидше та спрямовується іншим шляхом розвитку, якісно відмінним від асоціального.

Неповнолітні другої групи відносять до вчинків такі особистісні якості, як «грубий», «нестриманий», позитивно ставляться до власних жорстоких проступків, не усвідомлюють порушення норм. Усе це свідчить про недостатню зрілість когнітивної і афективної складових морально-етичної самосвідомості.

Учні третьої групи чітко уявляють систему покарання за вчинене правопорушення. В описаних вчинках деяких підлітків містилося жаль про скоєне, каяття. Недостатня кількість позитивних емоційних контактів з однолітками і дорослими стає причиною формування негативних тенденцій в поведінці підлітків другої і третьої групи, що призводить до розвитку делінквентної поведінки.

У розробленій нами програмі реалізується ідея розвитку морально-етичної самосвідомості неповнолітніх як засобу попередження і корекції девіантної поведінки.

Програма складається з трьох ключових етапів. На підготовчому етапі здійснюється знайомство учасників з програмою, що відбувається в формі класних годин для підлітків і батьків, зборів для фахівців, зацікавлених в реалізації програми. Також на підготовчому етапі здійснюється підготовка волонтерів-студентів із запрошенням різних фахівців, психологів.

В ході основного етапу реалізації програми волонтер встановлює довірчі відносини з підлітком, заповнює робочі матеріали, фіксує результати первинної та подальшої психолого-педагогічної діагностики, проходить обов'язкову супервізію. Через 3-4 місяці після початку індивідуальної роботи підлітки втягаються в групові заняття (тренінги, ділові ігри, свята і ін.).

Нами було виділено кілька ключових блоків-напрямків, в рамках яких необхідно будувати корекційно-розвиваючу роботу. Аксиологічна корекція, створення умов для гармонізації інтелектуальної діяльності та емоційної сфери, мобілізація можливостей особистісного зростання, застосування методів арт-терапії та аутогенного тренування дозволять змінити становище на краще.

На заключному етапі волонтери та співробітники центру узагальнюють і аналізують отримані матеріали, оцінюють затребуваності програм, вносять пропозиції та зауваження щодо її розвитку.

Результати проведеного нами дослідження і розроблена програма – це тільки початок глибокого вивчення психологічних механізмів девіантного розвитку особистості та визначення ролі морально-етичної самосвідомості в регуляції поведінки підлітка.

Список бібліографічних посилань

1. Віденєєв І. О. Особливості особистості підлітків з різними формами та ступенем виразності девіантної поведінки // Актуальні проблеми соціальної, психологічної та виховної роботи в ОВС України : матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 жовт. 2008 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2008. С. 36–37.

Отримано 14.02.2020

УДК 159.9+370.711+378.02+343.1

Ольга Василівна ДАВИДОВА,

доцент кафедри юридичної психології

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),

кандидат психологічних наук, доцент;

<https://orcid.org/0000-0002-1349-3997>;

Вікторія Олександрівна КАЗМІРЕНКО,

доцент кафедри юридичної психології

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник;

<https://orcid.org/0000-0003-1473-5959>

ДО ПРОГРАМИ ПРОЕКТУ «ЗМІЦНЕННЯ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ У КОНФЛІКТІ ІЗ ЗАКОНОМ»

Обґрунтовано пропозиції щодо змісту психологічної частини тренінгового курсу, метою якого є забезпечення кращого захисту дітей, які перебувають у конфлікті з законом. Тренінг спрямований на формування комунікативної компетентності суб'єктів юридичної діяльності у ситуаціях професійного спілкування з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом.

Затвердження Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року було зумовлене необхідністю вдосконалення механізмів юстиції щодо дітей на засадах забезпечення їх прав шляхом виконання програм профілактики правопорушень серед дітей, здійснення ефективних заходів соціальної адаптації та реабілітації неповнолітніх, які перебувають у конфлікті із законом.

Зазначене вимагає комплексного підходу, який можливо забезпечити за умови скоординованих дій органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зокрема судів, підрозділів Національної поліції, органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби, організацій громадянського суспільства, надавачів соціальних, освітніх, медичних та інших послуг [1].

У своїй професійній діяльності працівники відповідних органів стикаються з низкою питань, вирішення яких потребує високопрофесійної

психологічної підготовки, а саме: урахування психологічних та фізіологічних особливостей розвитку дитини при проведенні її опитування та допиту, здійсненні індивідуально-профілактичної роботи з дітьми, які схильні до вчинення правопорушень та перебувають на профілактичних обліках у поліції [2, с. 207]. Актуальною залишається, зокрема, проблема жорстокого поводження з дітьми, яке негативно позначається на розвитку, здоров'ї та житті дитини, порушує її соціалізацію, спричиняє бездоглядність і злочинність серед дітей [3, с. 80].

Найголовнішим питанням у запровадженні принципів правосуддя, дружнього до дитини, є підготовка фахівців – слідчих та суддів. Проте фахівці не завжди готові до виконання функцій, які покладає на них держава.

Психологічна тематика тренінгового курсу «Зміцнення системи захисту дітей у відношенні до дітей у конфлікті із законом» передбачає опрацювання наступних тем та навчальних питань.

Тема 1. Вікові особливості дитини як учасника правовідносин:

- 1) динаміка та закономірності психічного розвитку дитини;
- 2) детермінанти становлення особистості дитини;
- 3) особливості особистісного розвитку дитини як учасника правовідносин в різні вікові періоди (дошкільний, молодший шкільний, підлітковий та ранній юнацький вік).

Мета – сформувати уявлення про особливості психічного розвитку дитини, визначити основні фізіологічні та психологічні особливості розвитку дітей різного віку; розвинути вміння діагностувати та враховувати вікові особливості психічного розвитку дитини, використовувати методи візуальної психодіагностики.

Тема 2. Насильство та його вплив на розвиток особистості дитини:

- 1) види та форми насильства щодо дитини;
- 2) характеристика потенційних змін у психологічному розвитку дитини внаслідок вчинення щодо неї насильства.
- 3) основні індикатори поведінки та спілкування дитини, які можуть свідчити про вчинення можливого насильства відносно неї.

Мета – визначити основні форми та ознаки насильства та його наслідки для дітей, характеристики осіб, які потенційно можуть вчиняти насильство в сім'ї; сформувати науковий світогляд та професійні якості щодо запобігання жорсткому поводженню з дітьми; розвивати вміння ідентифікації ознак жорстокого поводження з дітьми, спілкування з дітьми, що постраждали від насильства.

Тема 3. Психологічні особливості процесу опитування та допиту дитини:

- 1) маркери та інструментарій психологічної діагностики актуального емоційного стану дитини в процесі здійснення опитування та допиту дитини;

2) психологічні аспекти свідчень дітей;

3) кризові форми девіантної поведінки дітей та типовий «симптомокомплекс віктимності»;

4) характеристика сутності методики «Зелена кімната».

Мета – визначити основні психологічні засади підготовки і проведення опитування та допиту дитини; сформувати професійні уміння вибору та застосування прийомів та процедур опитування дитини; розвивати вміння проводити процесуальні дії за участю дітей; використовувати методики опитування дітей з урахуванням їх психологічних та вікових особливостей, зокрема, методику «Зелена кімната».

Тема 4. Комунікативна компетентність суб'єктів юридичної діяльності в ситуаціях професійного спілкування з дітьми, які перебувають у конфлікті із законом:

1) характеристика конфліктних та безконфліктних ситуацій професійного спілкування суб'єктів юридичної діяльності з дітьми;

2) психологічні бар'єри професійного спілкування суб'єктів юридичної діяльності з дітьми та можливі шляхи їх подолання;

3) засоби протидії маніпулятивного впливу дітей та інших учасників правовідносин (представників, батьків тощо) в процесі професійного спілкування.

Мета – визначити цілі та особливості професійного спілкування в процесі взаємодії з дітьми; сформувати уявлення щодо необхідних комунікативних знань, умінь та здібностей для здійснення ефективного спілкування з дітьми як учасниками правовідносин; розвивати вміння подолання комунікативних бар'єрів, конструктивного вирішення конфліктів та протидії маніпуляції.

Зміст тренінгового курсу охоплює теоретико-методологічні засади, понятійно-категоріальний апарат з указаної тематики, практичні вправи та проблемні ситуації для професійно-психологічного аналізу.

Список бібліографічних посилань

1. Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-p> (дата звернення: 20.02.2020).

2. Давидова О. В. Психологічні особливості спілкування поліцейських ювенальної превенції з дітьми різного віку // Психологічні засади забезпечення службової діяльності працівників правоохоронних органів : зб. матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Кривий Ріг, 7 лют. 2019 р.) / МВС України, Нац. поліція України, Донецьк. юрид. ін-т. Кривий Ріг, 2019. С. 207–210.

3. Казміренко В. І. Вияви домашнього насилля над дітьми. *Юридична психологія*. 2017. № 1. С. 78–90.

Отримано 24.02.2020

УДК 343.85:343.541:364.632

Віта Олександрівна ІВАЩЕНКО,

*професор кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ (м. Київ),
кандидат юридичних наук, доцент*

ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЯ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ УПОВНОВАЖЕНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

Розглянуто питання запобігання та протидії домашньому насильству уповноваженими підрозділами органів Національної поліції. Розкрито особливості винесення ними термінового заборонного припису стосовно кривдника, взяття на профілактичний облік та проведення з ним профілактичної роботи. Звернено увагу на деякі прорахунки, що можуть виникнути в практиці застосування прийнятого законодавства.

Зростання масштабів і небезпеки домашнього насильства, враховуючи високий рівень латентності, обумовило необхідність прийняття спеціальної нормативно-правової бази щодо його запобігання та протидії.

Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. [1] визначив організаційно-правові засади запобігання та протидії домашньому насильству, основні напрями реалізації державної політики у цій сфері, передбачив створення Єдиного державного реєстру випадків домашнього насильства та насильства за ознакою статі.

Звернемо увагу на досить широке коло суб'єктів, на які покладатимуться функції із здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству. Серед них – уповноважені підрозділи органів Національної поліції України. До повноважень цих підрозділів належить виявлення фактів домашнього насильства та своєчасне реагування на них; прийом і розгляд заяв та повідомлень про вчинення домашнього насильства; інформування постраждалих осіб про їхні права, заходи і соціальні послуги, якими вони можуть скористатися; винесення термінових заборонних приписів стосовно кривдників; взяття на профілактичний облік кривдників та проведення з ними профілактичної роботи; здійснення контролю за виконанням кривдниками спеціальних заходів протидії домашньому насильству протягом строку їх дії; анулювання дозволів на право придбання, зберігання, носіння зброї та боєприпасів їх власникам у разі вчинення ними домашнього насильства, а також вилучення зброї та боєприпасів у порядку, визначеному законодавством.

Закон закріпив також спеціальні заходи щодо протидії домашньому насильству: терміновий заборонний припис стосовно кривдника; обмежувальний заборонний припис стосовно кривдника; взяття на профілактичний

облік кривдника та проведення з ним профілактичної роботи; направлення кривдника на проходження програми для кривдників.

Так, новелою законодавства став терміновий заборонний припис стосовно кривдника, що виноситься уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України як реагування на факт домашнього насильства та спрямований на негайне його припинення, усунення небезпеки для життя і здоров'я постраждалих осіб та недопущення продовження чи повторного вчинення такого насильства. Припис може виноситься як за заявою постраждалої особи, так і за власною ініціативою працівників поліції за результатами оцінки ризиків. При вирішенні питання про його винесення пріоритет надається безпеці постраждалої особи.

Терміновий заборонний припис може містити зобов'язання залишити місце проживання (перебування) постраждалої особи; заборону на вхід та перебування в такому місці; заборону в будь-який спосіб контактувати з постраждалою особою. При цьому не має значення кому належать майнові права на відповідне житлове приміщення – кривднику чи постраждалій особі. Фактично власник житла може втратити можливість ним користуватися на деякий час. Більше того, якщо кривдник відмовляється добровільно залишити помешкання, то працівники поліції одержали право застосовувати поліцейські заходи примусу. Якщо ж кривдник не досяг вісімнадцятирічного віку на день винесення припису і має спільне місце проживання чи перебування з постраждалою особою, то зобов'язати залишити помешкання та заборонити входити чи перебувати там підрозділи поліції не мають права.

Крім того, кривдник, який повинен залишити місце спільного проживання з постраждалою особою зобов'язаний повідомити про місце свого тимчасового перебування уповноважений підрозділ органів Національної поліції за місцем вчинення домашнього насильства. Виноситься припис строком до 10 діб.

З метою застосування на практиці розглянутих законодавчих положень наказом МВС № 654 від 01.08.2018 затверджено Порядок винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника [2].

Також уповноважені підрозділи (дільничні офіцери поліції) беруть на облік кривдників, контролюють їх поведінку та проводять з ними профілактичну роботу з метою недопущення вчинення повторних фактів домашнього насильства [3]. Профілактичний облік осіб, що вчинили домашнє насильство, які не досягли вісімнадцятирічного віку, здійснюється працівниками підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України.

Уповноважені підрозділи поліції контролюють дотримання вимог заходів тимчасового обмеження прав кривдників або покладення на них

обов'язків шляхом щотижневого спілкування з кривдниками, а у разі необхідності – з постраждалою особою.

Разом з тим, звернемо увагу на деякі прорахунки та ризики, які можуть виникнути в практиці застосування прийнятого законодавства. На даний час не визначені місця перебування кривдника, якщо йому заборонять знаходитися в місці спільного проживання з постраждалою особою, не передбачені заходи щодо захисту осіб, які стали свідками домашнього насильства. Не узгоджується з діючими положеннями законодавства України право підрозділів Національної поліції виселяти з житлового приміщення без рішення суду. Поліцейські одержали право проникати до житла особи без вмотивованого рішення суду в невідкладних випадках, пов'язаних із припиненням домашнього насильства, у разі безпосередньої небезпеки для життя чи здоров'я постраждалої особи.

Разом з тим, прийняття спеціальних законодавчих актів щодо запобігання та протидії домашньому насильству є важливим кроком у пряму подолання цього явища, а також приведення вітчизняного законодавства у відповідність до європейських стандартів.

Список бібліографічних посилань

1. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 17.02.2020).

2. Про затвердження Порядку винесення уповноваженими підрозділами органів Національної поліції України термінового заборонного припису стосовно кривдника : Наказ МВС України від 01.08.2018 № 654 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0965-18> (дата звернення: 20.02.2020).

3. Про затвердження Порядку взяття на профілактичний облік, проведення профілактичної роботи та зняття з профілактичного обліку кривдника уповноваженим підрозділом органу Національної поліції України : Наказ МВС України від 25.02.2019 № 124 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0270-19> (дата звернення: 20.02.2020).

Отримано 20.02.2020

УДК 364.63-053.2

Олена Павлівна МАКАРОВА,

старший викладач кафедри педагогіки та психології факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ,

кандидат психологічних наук;

<https://orcid.org/0000-0002-5480-5942>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ НАСИЛЬСТВА ТА ЖОРСТКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

Розглянуті теоретичні аспекти «насильства», «домашнього насильства», «жорстокого поводження з дітьми». «сексуальне зловживання» які знайшли своє відображення у роботах сучасних науковців.

Нещодавно вважалось, що випадки жорстокого поводження з дітьми, зустрічаються в край рідко та пов'язані з психічними захворюваннями або алкоголізмом батьків, їх моральною нерозвиненістю або моральною дефектністю. В даний час дитина стикається з насильницькими діями влюбий час і влюбий ситуації: в школі, на відпочинку, в громадських місцях. Навіть сім'я не є виключенням, не дивлячись на те, що соціальний інститут визнаний забезпечувати безпеку, яка є необхідним фактором нормального розвитку дитини.

Сьогодні насильство – є визначальною характеристикою суспільної реальності в країні. Тема насильства стає центральною для засобів масової інформації, для повсякденного спілкування та відносин з дітьми.

Насильство над дітьми не сучасна проблема, яка є характерною тільки для нашої країни. Жорстоке поводження з дітьми пронизує всю історію розвитку людства, тенденція зростання насильницьких дій у відношенні дітей відзначається сьогодні в усьому світі.

Кожна народжена дитина по своєму соціальному та природньому призначенню є продовжувачем людського роду. Дитина, у спілкуванні з дорослими, під їхнім постійним керівництвом та впливом, поступово оволодіває різноманітними видами діяльності, відносин, способами поведінки, набуває життєвого досвіду, навчається бути людиною. Тому дуже велике значення мають дорослі, які оточують дитину в родині та в соціумі.

Зміни, які відбуваються сьогодні у нашому середовищі, висувають цілий ряд проблем, однією з яких є насильство та жорстоке поводження з дітьми. Актуальність даної проблеми в тому, що з кожним роком фіксується збільшення жертв – дітей, які постраждали від насильства та жорстокого поводження. Причинами цього можуть бути політична та соціально-економічна нестабільність суспільства, посилення впливу псевдокультур, зміни ціннісних орієнтацій батьків, несприятливі сімейно – побутові відносини, надмірна зайнятість батьків та «епідемія» розлучень.

Визначені причини можуть сприяти розвитку різних форм насильства, яке стає визначальною характеристикою реальності сучасного суспільства. Метою насильства є панування та контроль шляхом образ, залякування, шантажу тощо. Насильство ототожнюється зі злом і провокує брехню, ненависть, лицемірство та ін. У насильство все більше і більше втягується молоде покоління країни.

Значна кількість дітей та підлітків живуть та зростають в контексті негативних соціальних, психологічних, економічних явищ, які їх оточують. У багатьох дітей глибока незадоволеність потреби в спілкуванні з дорослими, образи на їх байдужість та непорозуміння. Це призводить до розвитку підвищеної тривожності, почуття невпевненості в собі, нестійкої самооцінки, до труднощів в становленні особистості та схильності к асоціальному діям, ускладнює нормальне протікання процесів соціалізації та індивідуалізації. Тому захист дітей від негативних проявів сучасного життя це пріоритетне завдання суспільства та обов'язок усіх дорослих.

У функціонуванні систем допомоги дітям – жертвам насильства визначальну роль відіграють суб'єкти. Головна роль серед суб'єктів належить організаціям, установам, соціальним інститутам суспільства. Найголовнішим суб'єктом є сім'я – важливіший інститут соціалізації та захисту дитини. Освітні та освітньо-виховні заклади також виступають в ролі активних суб'єктів підтримки і захисту дітей – жертв насильства та жорстокого поводження.

Насильство – це таке відношення, звернення однієї людини до іншої, яке порушує право іншого бути особистістю.

Домашнє насильство – це система поведінки однієї людини для збереження і контролю над іншою різними способами (ізолювання, залякування, маніпулювання, погрози, емоційне насильство, економічне насильство, фізичне насильство, сексуальне насильство).

Виділяють три сфери відносин, в яких відбувається соціалізація дитини та де вона піддається ризику насильства: сім'я, сфера освіти, державні установи інтернатного типу та сфера мікросоціальних відносин.

Жорстоке поводження з дітьми – це здійснення батьками фізичного або психічного насильства над дітьми; замах на їх статеву недоторканість; застосування неприпустимих способів виховання (грубість, зневажливе ставлення, що принижує людську гідність, образи); експлуатація дітей, неналежне їх утримання (ненадання їм продуктів харчування) та ін.

Насильницькі дії можуть проявлятися в різних формах: від образ до вбивства.

У домашньому насильстві часто розрізняють зневагу (погане поводження), жорстоке поводження (знущання, фізичне насильство), сексуальне зловживання.

Жертва насильства – це будь яка людина, яка залучається у відношення шляхом насильств, тиску, обману.

Зневага розуміється як відсутність належного батьківського піклування та опіки, коли дитина є безхатченком, мешкає у фізично небезпечному середовищі. В поведінці батьків є серйозні недоліки в забезпеченні життєво необхідних потреб дитини: харчуванні, одязі, догляді, медичному обслуговуванні та захисті від небезпечних умов.

Фізичне жорстоке поводження визначається як навмисне або усвідомлене застосування жорстких тілесних покарань або завдання дитині фізичних страждань.

Сексуальне зловживання розуміється як використання дитини для цілей сексуального задоволення дорослої людини або особи значно старшої ніж сама жертва. Воно може здійснюватися в різних формах: розпусних діях, статевих зносини або їх спроби, зґвалтування, кровозмішення (інцест), демонстрація порнографії, проституція неповнолітніх.

Під сексуальним зловживанням розуміється залучення функціонально незрілих дітей до сексуальних діянь, які вони здійснюють, повністю їх не розуміючи, на які вини не здатні дати згоду, які порушують закони сімейних (соціальних) ролей.

Жорстоке поводження з дітьми оцінюється з урахуванням найближчих і найвіддаленіших соціально – медичних наслідків. Характеристика жорстокого поводження з дітьми включає: оцінку скоєних діянь (фізичне, сексуальне, емоційне); тривалість цих впливів та особливості їх наслідків (фізичні, емоційні, психологічні).

Насильство та жорстоке поводження слід відрізняти від агресії, але ці феномени мають багато спільного. Агресія – це цілеспрямована деструктивна поведінка, яка протирічить нормам і правилам існування людей в соціумі, завдаючи шкоди об'єктам нападу, заподіюючи фізичний збиток людям або викликаючи у них психологічний дискомфорт.

Нажаль, соціальні катаклізми в дитячому середовищі досягли небезпечних для суспільства масштабів, що є потужним дестабілізуючим фактором тривалої дії, погрожуючи соціальній безпеці суспільства. Ситуація, яка виникла, визначає високий рівень потреби, значної частини дитячого населення країни в підтримці.

Список бібліографічних посилань

1. Бандурка І. О. Система захисту дітей від жорстокого поводження та попередження насильства в сім'ї. *Форум права*. 2014. № 2. С. 47–57. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_10.pdf (дата звернення: 10.02.2020).
2. Гема Л. Насильство над дітьми – реалії першого кварталу 2011 року // Збірник інформаційних матеріалів та нормативно-правових актів з питань попередження насильства в сім'ї, зокрема, над дітьми. Київ : Калита, 2005. 254 с.
3. Защита детей от жестокого обращения / под ред. Е. Н. Волковой. СПб. : Питер, 2007. 256 с.

4. Цымбал Е. И., Дьяченко А. П. Вовлечение несовершеннолетних в педофильные отношения и виды педофилии // Педофилия. Основные криминальные черты / под ред. Ю. М. Антоняна. М., 2012. С. 113–126.

5. DSM-IV-R. Washington, DC. American Psychiatric Association, 2000.

Отримано 14.02.2020

УДК 364.63-053.2

Олена Павлівна МАКАРОВА,

*старший викладач кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат психологічних наук;*

 <https://orcid.org/0000-0002-5480-5942>;

Лариса Олександрівна РАДІОНОВА,

*заступник начальника ювенальної превенції
управління превентивної діяльності*

Головного управління Національної поліції в Харківській області

ФАКТОРИ РИЗИКУ НАСИЛЬСТВА ТА ЖОРСТОКОГО ПОВОДЖЕННЯ З ДІТЬМИ

Розглянуті фактори ризику насильства та жорстокого поводження з дітьми. Висвітлені групи ризику щодо жорстокого поводження і насильства над дітьми.

Поширеність випадків насильства над дітьми, значно збільшилась у порівнянні з минулим періодом, від загальної кількості дитячого населення, дання статистика вважає цю проблему актуальною як для сучасного світу в цілому. Виділяють дві основні групи факторів, що призводять до насильства.

До першої групи відносять особливості суспільства, в якому проявляється насильство: характер соціально-економічної формації, рівень безробіття, бідність, рівень злочинності, слабкість законів, відсутність цілісної та дієвої системи захисту дітей, а також установок суспільства з точки зору терпимості до насильства по відношенню до дітей, переконання, що фізичні покарання є ефективним способом виховання.

Друга група причин насильства над дітьми пов'язана з особливостями сім'ї та характером сімейних відносин, в яких виховується дитина.

Соціалізація дітей у сучасній сім'ї супроводжується зміною її структури, стилю батьківсько-дитячих відносин, зростанням конфліктів. Багато конфліктів мають яскраво виражений насильницький характер.

Дитина, що є жертвою жорстокого поводження, не засвоює норм соціально-позитивних відносин в спілкуванні з людьми, не може належним

чином пристосуватися до життя, їй важко створити власну сім'ю, вона жорстоко ставиться до своїх дітей, легко вирішується на застосування насильства до інших людей, дитина яка доведена до крайнього ступеня приниження перетворюється з жертви на злочинця.

Будь-яке насильство призводить до почуття очікування небезпеки або занепокоєння. Діти і підлітки, які зазнали насильства, відчувають біль, страх, безсилля, переляк і замішання, збентеження, сором, вони часто звинувачують себе в тому, що трапилося, відчувають себе співучасникам або винуватцями.

На думку багатьох дослідників до факторів жорстокого поводження батьків з дітьми, відносяться: ознаки асоціальної особистості з психопатичними рисами і афективною збудливістю, алкоголізм, кримінальність; незрілість батьків, їх ізолюваність, відсутність соціально-психологічної підтримки з боку прабатьків; низька самооцінка у батьків, зниження толерантності до стресів і особистісні проблеми; потреба батьків в абсолютній владі над дитиною; Жорсткі моральні норми і впертість батьків; самотність і погане здоров'я матері.

До групи ризику щодо жорстокого поводження і насильства можна віднести наступних неповнолітніх: дітей, які проживають в асоціальних, дезорганізованих сім'ях з наркологічної, психопатологічної обтяжливості батьків, аморальним або кримінальною поведінкою старших членів родини; дітей, які залишилися без піклування одного або обох батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав і знаходяться на державному забезпеченні або під опікою осіб, які не в змозі повною мірою забезпечити життєво необхідні потреби дітей в їх фізичному і психосоціальному розвитку; дітей з асоціальною (кримінальним) поведінкою, які не досягли віку кримінальної відповідальності і потребують примусових заходів виховного впливу; дітей, які перебувають в особливо важких умовах (в сім'ях біженців, переселенців, безробітних, самотніх неповнолітніх матерів).

Діти з психічними та фізичними вадами піддаються прямої дискримінації при включенні в соціальне середовище. Шкільне середовище, яке переживає наростаючу диференціацію програм і впровадження елітарних форм навчання, створює зони підвищеної конфліктності між однокласниками різних соціальних груп. Це призводить до підвищення агресивності в системі міжособистісних відносин. У випадках домашнього насильства дитина не відчуває небезпеки і страху, часто не звертається за допомогою, страждає від самого факту насильства і від зради близьких людей. Найбільша кількість насильства відбувається по відношенню до дітей та підлітків. Пояснюється це фізіологічними і соціально-психологічними особливостями підлітків: меншою фізичною силою, більшою психологічною вразливістю, соціальною і моральною залежністю від дорослого. Певну роль у формуванні «комплексу жертви» грають

соціальна ізоляція, соціальна незахищеність, страх перед майбутнім в умовах нестабільності суспільства. Людину, яка вчинила насильство, відрізняє потреба домінування над оточуючими, а способом підпорядкування собі є жорстокість.

Наслідки жорстокого поводження впливають в цілому на психіку дитини, і ці наслідки виявляються в дорослому житті в формі різних зловживань (наркотики, алкоголь, лікарські препарати) різних порушень, пов'язаних з неприйняттям себе. Переживання фізичного насильства в дитинстві, а точніше, розвиток дитини в умовах, де насильство є нормою міжособистісних відносин, часто пов'язують з рівнем агресивності, які спостерігаються в подальшому житті.

Список бібліографічних посилань

1. Гончарова Т. В. Насильство дітей у сім'ї: умови, причини й фактори виникнення. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2010. № 4. С. 47–53.
2. Психолого-педагогічна робота у загальноосвітніх навчальних закладах з профілактики насильства над дітьми : метод. посіб. / автор.-упоряд.: Т. В. Вовчок, Н. П. Степура, І. С. Даниленко та ін. ; за заг. ред. Т. П. Цюман. Київ : Експрес, 2009. 328 с.
3. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособие / авт.-сост. Л. В. Мардахаев. М. : Академия, 2002. 368 с.

Отримано 14.02.2020

УДК 069:[378.6:351.74](477)

Павло Дмитрович ЧЕРВОНІЙ,

*старший викладач кафедри педагогіки та психології факультету № 3
Харківського національного університету внутрішніх справ,
кандидат педагогічних наук;*

 <https://orcid.org/0000-0002-8172-7732>

ІСТОРІЯ МУЗЕЮ ІМЕНІ А. С. МАКАРЕНКА В КУРЯЖІ

Викладена історія будівництва музею ім. А.С. Макаренка, у якому прийняли великий колектив фахівців: архітектори, інженери, мистецтвознавці, дизайнери. Дотепер це одна із найкращих музейних експозицій гуманітарного профілю за предметно-просторовим рішенням та інформативним наповненням, пов'язаним із педагогічною діяльністю А. С. Макаренка.

У 1988 році виповнилося 100 років з дня народження відомого в СРСР педагога А. С. Макаренка. Музей А. С. Макаренка побудований на місці комуні в Куряжі. Урочисте відкриття відбулося 18 серпня 1988 року. На фронтоні музею є такі слова: «Я був звичайним народним учителем. А. С. Макаренко», а ліворуч від центрального входу – барельєфи О. М. Горького та Н. К. Крупської [1].

Архітектурно-художнє вирішення зовнішнього вигляду і внутрішньої композиції музейного будинку відображає епоху, в якій формувалася педагогічна практика А. С. Макаренка. Завдання з його спорудження, обладнання експозиційних і фондових приміщень вирішував великий колектив фахівців: архітектори, інженери, мистецтвознавці, дизайнери. Художнє оформлення експозицій будинку-музею здійснювала художник-декоратор Глушич Галина Василівна, яка запропонувала архітекторам відобразити в будівлі повість «Прапори на баштах». Музей спроектовано функціонально, забезпечено найкращий огляд експозицій, немає перетину потоків відвідувачів, створені оптимальні умови для наукової та масово-освітньої роботи. Велике значення в архітектурно-художньому оформленні музею та експозиційних залів має використання нових будівельних і декоративних матеріалів. Застосовано поєднання кам'яної та цегляної кладки, бетону, скла, металу. У центрі музею розміщена гвинтова драбина на оглядовий майданчик, виконаний у формі башти, над ним майорить прапор.

Улітку 1987 року Галина Василівна прибула на місце, де повинен бути будинок-музей. На цьому місці неповнолітні, які відбували покарання в Курязькій виправній трудовій колонії, розчищали територію під наглядом озброєного конвоїра. Донедавна на цьому місці був старий двоквартирний дерев'яний будиночок. Коли вона підійшла до них, вартовий зупинив її, попередив, що з ними розмовляти заборонено. Один із колоністів запропонував їй попити чаю, бо відповідно до режиму наступив час для відпочинку. Галина Василівна погодилась, а потім побачила, з якого посуду вони п'ють чай. Це були брудні, гнуті, биті металеві кружки. Однак вона переборола себе й випила з ними чаю. У цю мить щось пережила, вона відчула тих вихованців, той час, коли неповнолітні безпритульні діти за часів Макаренка виховувалися в Курязі. Цей випадок вплинув на неї, допоміг по-своєму відчутти обстановку, переживання, які відчували діти тих часів. Щоб відчутти дух, історію, відкрити інтуїцію Г. В. Глушич відвідала також с. Ковалівку під Полтавою, де свого часу була колонія ім. М. Горького. Це допомогло спроектувати тематичні конструкції, підібрати колір експозиції, експонати, композиції. Художнє оформлення експозиційного залу підпорядковане принципу єдності змісту й форми. Колір стін, стелі, підлоги, оформлення експозиційних вузлів і окремих експонатів – усе це відображає кінець XIX і 20-30-ті роки XX ст., виконано в стилі соцреалізму та авангарду, тобто стіни з червоної цегли, лозунги, етапи діяльності оформлені на чорному та червоному фонах.

Виконана багатогранна експозиційна робота музею, яка складалася з таких етапів: наукова підготовка експозицій, складання планів, добір і виготовлення експонатів, підготовка пояснювальних матеріалів, оформлення і

монтаж експозицій, відкриття експозицій, фіксація і подальше вдосконалення.

Галина Василівна проектувала експозиції зі знанням джерел і музейних предметів для правильного їх добору, враховувала психологію сприймання і сучасні напрями декоративно-оформлювального мистецтва.

Усі плакати, композиції та конструкції виготовлялися майстрами художнього фонду під її керівництвом. Портрети вихованців написали художники цього ж фонду. Портрети вихованців Макаренка відтворені за фотографіями і написані художниками Інституту. Так, портрет А. С. Макаренка написав А. Капшук, О. М. Горького – К. А. Тяньпетер, інший портрет Макаренка написав художник Н. Р. Капельников.

А от встановлювати і розмішувати експонати допомагали вихованці Курязької ВТК, які чітко виконували вказівки Г. В. Глушич. При створенні інтер'єрів був використаний авторський підхід, тому нині музей Макаренка сучасні музеєзнавці називають музеєм із харизмою.

Дотепер це одна із найкращих музейних експозицій гуманітарного профілю за предметно-просторовим рішенням та інформативним наповненням, пов'язаним із педагогічною діяльністю А. С. Макаренка. Це макети, настінні розписи, портретні замальовки безпритульників, створені поколінням чудових рисувальників, майстрів Харківської школи мистецтв у будівлі, побудованій як асоціативна паралель до повісті А. С. Макаренка «Прапори на баштах». Предметно-просторове рішення, органічне розміщення експонатів, дозволяють сприймати цей музей як документ епохи та як об'єкт, створений в дусі часу [2].

На підставі подання Міністерства інвестицій і будівництва України та Спілки архітекторів України присуджена Державна премія України керівникові будівництва, начальнику Курязької ВТК Управління внутрішніх справ у Харківській області Підгорному Ігорю Львовичу, провідному архітекторові Укрміськбудпроекту Виноградовій Іраїді Вікторівні, головному архітекторові проектів Укрміськбудпроекту Другаку Олександрю Григоровичу, начальникові групі архітекторів Укрміськбудпроекту Яковенку Олександрю Геннадійовичу. Підгорному Ігорю Львовичу Указом президента України від 28 грудня 1992 р. № 637/92 за архітектуру музею А. С. Макаренка Курязької ВТК у селищі Подвірки Харківської області було присуджено Державну премію України з архітектури 1992 року [3].

Також на території Курязької ВТК знаходяться такі скульптурні групи, як «Горький і Макаренко» та «Макаренко і його вихованці».

Автором скульптурної групи «Горький і Макаренко» був скульптор К. М. Присталов, а архітектором А. Шауліс. Відкрита скульптурна група була 3 вересня 1987 року. Ця робота виконана із бронзи й відливалась у ливарному цеху колонії за участю працівників і вихованців Курязької ВТК.

Скульптурно-меморіальна група «Макаренко і його вихованці» виконана на Харківській скульптурній фабриці із граніту. Автором був Савченко Віктор Миколайович, архітектором – Антропов Анатолій Олексійович. Скульптурно-меморіальна група установлена на майдані ім. А. С. Макаренка перед будівлею адміністративного корпусу колонії. Відкрита 18 серпня 1988 року. Про це говорить перелік і опис скульптур і меморіальних дошок, встановлених у Курязькій ВТК ім. А. С. Макаренка 1987 року [4].

Основною формою роботи музею є екскурсія. Однак діяльність музею стала корисною не тільки для неповнолітніх правопорушників та вихованців ВТК, а й для населення, а особливо тих фахівців, які виховували та навчали школярів, юнацтво і молодь, дослідників творчого та життєвого шляху А. С. Макаренка.

Екскурсія розпочинається з ознайомлення з полотном невідомого художника, де зображений Курязький монастир, на території якого була колонія ім. Дзержинського, та портретом А. С. Макаренка, який написав його вихованець, в минулому безпритульний Георгій Камишанський. Цей портрет називають ще й живим – куди б ви не переміщалися, очі Макаренка спостерігають за вами.

Відповідно до відділів, екскурсія продовжується з розповіді про дитячі та юнацькі роки, першу педагогічну діяльність А. С. Макаренка до навчання в Полтавському учительському інституті. На стендах розміщені копії документів та фотографії сім'ї А. С. Макаренка. Наступний розділ називається «Народний учитель», він розповідає про початок роботи з безпритульними в колонії ім. О. М. Горького. Розділ «Курязький період» розповідає про переїзд колонії ім. М. Горького до Куряжу. Наступний розділ присвячений створенню і діяльності комуни ім. Ф. Дзержинського, періоду педагогічної та літературно-творчої діяльності. Також там знаходиться оригінал посмертної маски та кистей рук А. С. Макаренка. Експонати розповідають про життєвий та трудовий шлях його вихованців, їх діяльність, матеріали, що пов'язані з ім'ям А. С. Макаренка у світі. Дана експозиція присвячена тим науковцям та вчителям-практикам, які нагороджені медаллю А. С. Макаренка.

Серед експонатів знаходяться прапор дитячої трудової колонії ім. М. Горького 1927 року, який надав у 1988 році один із вихованців А. С. Макаренка – К. Белковський, портрет Макаренка, який написав Г. В. Камишанський, окуляри А. С. Макаренка, косоворотка (вишита сорочка). Галина Костянтинівна Калабаліна передала до музею після смерті Семена Калабаліна башлик Макаренка, яким Макаренко зігрівав Семена, коли забрав його із полтавської тюрми. 13 березня 2013 року гостем музею був внучатий племінник, письменник, режисер Антон Васильєв-Макаренко, який подарував чорнильницю А. С. Макаренка.

Також в музеї знаходиться меморіальна дошка про присвоєння імені А. С. Макаренка Курязькій виховно-трудої колонії згідно з постановою Ради міністрів УРСР від 24.02.1989 року № 60. Щороку музей відвідує більше 3000 осіб, серед яких учні шкіл, студенти педагогічних та інших закладів вищої освіти, курсанти МВС України, педагоги, мешканці Харківської, Полтавської та Сумської областей, міжнародні делегації, представники різних організацій, які працюють з адитивною поведінкою дітей та молоді, представники Міжнародної Макаренківської асоціації.

Дотепер у музеї проходять конференції, присвячені А. С. Макаренку, вихованню дітей, презентуються різні проекти, один із них – «Сучасний музей з харизмою».

Отже, педагогічна спадщина А. С. Макаренка продовжує своє життя завдяки музею А. С. Макаренка в с. Подвірки, здійснюється виховання дітей за методикою видатного педагога, розширення їхнього світогляду, подається правильний приклад шанування пам'яті визнаного усім світом педагога, надається інформація для роздумів щодо навчання та формування педагогічних умінь у студентів, творчий підхід та пошук нових методів виховання дітей та юнацтва в умовах стрімких суспільно-історичних та інформаційних процесів. Діяльність музею має велике значення для пізнання історії краю, а для педагогів вивчення спадщини А. С. Макаренка – це невичерпне джерело знань із теорії і практики їх видатного попередника.

Список бібліографічних посилань:

1. Гетьманець. І. О. Літературно-меморіальний музей Макаренка // Літературна Харківщина : довідник. 2-ге вид. Харків, 2007. С. 175.
2. Вольпе Н. Семья, род, нация. Из серии выставок в рамках проекта «Харьковские династии».
3. Про присудження Державних премій України по архітектурі 1992 року : Указ Президента України від 28.12.1992 № 637/92 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/92> (дата звернення: 26.02.2020).
4. Лист директора ХСФ В. Г. Шепиль начальнику Курязької ВТК ім. А. С. Макаренка Підгорному Л. І. від 17.06.1991 № 90.

Отримано 28.02.2019

УДК 159.922.86

Ольга Ярославівна ЗАВЕРУХА,

викладач кафедри практичної психології та педагогіки

Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З АДИКТИВНИМИ ОСОБАМИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Розкрито теоретичні аспекти психокорекційної роботи з адиктивними підлітками. Констатовано, що залежно від ступеня вираженості адиктивної поведінки підлітків можна поділити на такі групи: потенційні адикти, епізодичні (випадкові адикти), регулярні адикти. Обґрунтовано потребу у психокорекційній роботі з адиктивними підлітками, спрямованої на пропрацювання афективної, когнітивної та соматичної сфер підлітків шляхом формування комплексної системно-сімейної програми корекції адикції у підлітків для роботи у групах.

Адикція – це порушення поведінки, яке виникає в результаті зловживання різними речовинами, які змінюють психічний стан людини, включаючи алкоголь та тютюн, до того моменту, коли фіксується факт психічної і фізичної залежності. У класифікацію нехімічних адикцій увійшла також Інтернет-залежність як альтернативна форма адаптації деяких підлітків до життєвих умов, як засіб їх самореалізації та емоційно-психічної регуляції [5].

Аналіз останньої опублікованої відповідної наукової літератури щодо практичної психокорекційної роботи з адикціями [2; 4; 5] свідчить про те, що адиктивні особи:

– страждають через синдром дефіциту задоволення, який виявляється в постійній або ж частій нудьзі. Життя адикт собі уявляє сірим та одноманітним. Пошук фарб у житті вимагає додаткової стимуляції, тому адикт направляє всю свою енергію на її пошук. До решти сфер життя адикт інтересу не виявляє, а все більше намагається відійти від них. Так, Н. Пезешкіан виділяє чотири форми адиктивної поведінки як втечі від реальності: втеча в тіло (фізичне або психічне «удосконалення» себе, що спостерігається у підлітків у формі анорексичних ідей, посиленого зайняття спортом); втеча в роботу, що проявляється в підлітків через посилену концентрацію на улюбленій справі, певних справах, а також навчанні (отримання максимальної оцінки будь-яким способом); втеча в контакти або самотність, що серед підлітків бачимо у формі постійного (перебільшеного) прагнення до спілкування з референтною групою або, навпаки, до усамітнення, що виявляється в схильності до дромоманії та інших форм поведінки; втеча у фантазії як форма життя в світі ілюзій та

фантазій через ігromанію, надмірну захопленість соціальними мережами, потребу в закоханості [3].

Підтвердженням зазначеної типології Н. Пезешкіана може бути дуже схожа думка Е. Берна [1] про існування у людини шести видів голоду: голод за враженнями, за визнанням, за контактом і фізичним погладжуванням, сексуальний голод, голод структурування часу, голод щодо подій. В адиктивних персон внаслідок поганої здатності долати труднощі повсякденного життя та постійної критики від певного оточення, а також самодокорів формується комплекс неповноцінності. Тривожний адикт може це компенсувати через гіперсоціальність (трудоголізм), гіперкомпенсацію у вигляді завищеної самооцінки з демонстрацією своєї переваги над оточенням, протиставляння себе оточенню через власне романтичне життя, що є вільним від зобов'язань, а тому й від звинувачень, присвячення себе кар'єрі, боротьбі за владу, збагачення;

– основними мотивами адиктивних розладів виступають такі: усувають тривогу, субмісійний (підпорядкування впливу інших), гедоністичний (ейфорійний), активуючий (збудження для активності достатнього рівня), псевдокультурний (демонструє приналежність до культури, що компенсує комплекс неповноцінності), потреби в тому, щоб його любили чи схвалювали всі значущі люди в оточенні, отримання шансу виправдати щось колишніми досягненнями чи успіхами;

– адикт страждає внаслідок переживання внутрішньої дисгармонії, дискомфорту та фрагментації або через нездатність думати добре про себе, а тому й про інших. Тому, серед адиктів дуже розповсюдженими є механізми психологічного захисту, які додають ще більше страждань оскільки виявляються для нього руйнівними. Вважається, що основними психологічними захистами пошкодженого та вразливого Его адикта є примітивна ідеалізація об'єкта залежності; фантазії інкорпорації (поглинання об'єкта шляхом злиття); інтроекція (заміна відносин із зовнішнім об'єктом відносинами з його інтроектами); всемогутність (перебільшення власної сили); девальвація (презирливе знецінення чогось важливого); проєкція (приписування іншому власних емоційно значущих мотивацій); проєктна ідентифікація (проєкція своїх почуттів та мотивацій на об'єкт залежності, над яким адиктована особа потім намагається встановити контроль за допомогою ідентифікації); розщеплення або сплітінг (поділ себе та об'єкта або об'єктів на добрих і поганих); заперечення (ігнорування важливих аспектів реальності); контрфобія (задоволення від небезпечної діяльності, бrawада); псевдонезалежність (несвідома демонстрація незалежності від об'єктів адикції); екстерналізація (перенесення внутрішнього конфлікту зовні та відігравання його компульсивною або імпульсивною дією); раціоналізація (свідоме обгрунтування своєї поведінки прийнятними мотивами замість прихованих

неприйнятних). Так, механізми психологічного захисту серед адиктивних підлітків більше представлені за результатами дослідження, а ще більша їх представленість зафіксована в підлітків з сімей трудових мігрантів;

– девіантна поведінка супроводжується широким колом негативних емоцій, особливо тривогою, страхом та агресією. Нездатність підлітків справлятися з емоціями внаслідок відсутності відповідного досвіду на фоні формування нових цінностей та потреб є вкрай потужним фактором формування адикцій через випадкові та досить легкі способи подолання психотравматичної напруги ще нетренованої психіки. Це виявляється у віковій схильності підлітків до формування суто їхніх акцентуацій характеру, що потім трансформуються в психопатології, різні форми девіантної поведінки, а особливо в її найбільш розповсюджений різновид – адиктивну.

Зазначене вказує на те, що особливостями адикцій у підлітків є стартове, але дуже потужне переживання посиленої психічної напруги емоційного, когнітивного, а також соматичного характеру, що є нестерпним, внаслідок чого виникає потужна потреба в стабілізації функціонування особи в цілому. Тому, найбільш доцільно у психокорекції з адиктивними підлітками зосередитися на отриманні ними достатньо розширеного та ефективного досвіду у формуванні здатності долати зазначені види напруги.

Таким чином, подальша наша робота буде спрямована на пропрацювання афективної, когнітивної та соматичної сфер підлітків шляхом формування комплексної системно-сімейної програми корекції адикції у підлітків для роботи у групах.

Список бібліографічних посилань

1. Берн Е. Що ти кажеш після привітання? Психологія людської долі / пер. з англ. Р. В. Клочка. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 432 с.
2. Заверуха О. Я. Психологічна корекція адикцій у поведінці підлітків з сімей трудових мігрантів через призму сучасних підходів. *Науковий збірник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2018. Вип. 5. С. 166–170.
3. Пезешкиан Н. Психосоматика и позитивная психотерапия: пер. с нем. М. : Медицина, 1996. 464 с.
4. Сердюк О. О., Белоусов Ю. Л. Соціальна робота з особами з наркотичною та алкогольною залежністю // Соціальна робота в органах внутрішніх справ України : навч. посіб. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2006. С. 303–324.
5. Соловйова О. П. Причини виникнення адиктивної поведінки у підлітковому віці та основні напрямки психокорекційної роботи із залежними підлітками. *Практична психологія та соціальна робота*. 2013. № 4. С. 28–32.

Отримано 04.02.2020

УДК 159.9+370.711+378.02+343.1

Оксана Сергіївна ХРИСТИЮК,

викладач кафедри юридичної психології

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ);

Наталія Володимирівна ФЕДОРОВСЬКА,

старший науковий співробітник наукової лабораторії

з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції

навчально-наукового інституту № 3

Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НАВЧАЛЬНО-ТРЕНУВАЛЬНОГО ПОЛІГОНУ «ЗЕЛЕНА КІМНАТА» У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Розкриті психолого-педагогічні аспекти підготовки майбутніх фахівців-психологів підрозділів Національної поліції до роботи з дітьми, що перебувають в контакт з законом використовуючи навчально-тренувальний полігон «Зелена кімната» інституту.

Прийнятий вектор орієнтації України на європейські стандарти правоохоронної діяльності, ратифікація основних міжнародних документів, що забезпечують охорону та захист прав і свобод людини та дитини, особливості наявної політичної, економічної, соціальної та криміногенної ситуації в державі вимагають використання дієвих форм та методів роботи з дітьми, що перебувають в складній життєвій ситуації та/або в контакт з законом. На жаль, непоодинокі випадки вчинення злочинів та правопорушень дітьми або проти дітей, що вимагають провадження необхідних слідчих дій за їх участю.

Зважаючи на серйозну проблему психотравматизації дитини та важких наслідків для психічного та психологічного здоров'я в її подальшому житті, міжнародними правовими нормами впроваджено поняття child-friendlyjustice (правосуддя, дружнє до дітей). Однією із вимог якого є розробка та впровадження в практику стандартів проведення слідчих дій за участю дитини у справах щодо сексуального насильства та експлуатації, торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, у сприятливій, комфортній обстановці та в спеціально пристосованих для таких цілей приміщеннях, які отримали назву «Зелена кімната». Організація роботи здійснюється на основі індивідуального підходу до кожної дитини з урахуванням її віку і ступеня розвитку.

Проблеми участі неповнолітніх в кримінальних процесих, психологічні особливості дітей – жертв насильства висвітлювались в наукових працях багатьох вчених: І. Басистої, В. Васильєва, Д. Васина, С. Єфимовича,

Н. Карпінської, Л. Келлі, І. Кона, В. Коновалової, Т. Матюшкової, О. Ліщинської-Мартинюк, Є. Лук'янова, Є. Лук'янчикова, В. Нора, М. Панова, С. Пришляк, Є. Стрельцова, С. Тетюєва, В. Шепітько, В. Христенка та ін. Особливості роботи слідчих, психологів із неповнолітніми в спеціально створених сприятливих умовах, використання психологічних знань в процесі провадження окремих слідчих дій, застосування методики «Зелена кімната» розглядалися А. Козловою, Н. Лях, Т. Мальованою, Я. Овсянніковою, О. Працюком, В. Пясковським, О. Цильмак, С. Яковенко.

Метою статті є визначення особливостей використання навчально-тренувального полігону «Зелена кімната» у процесі фахової підготовки курсантів-психологів.

Не зважаючи на те, що дана методика почала впроваджуватись в практику діяльності правоохоронних органів з 2013 року, існує чимало актуальних проблемних питань. Як зазначають Ю. Д. Винниченко та О. М. Дуфенюк, сьогодні в Україні тільки починає розвиватися практика проведення таких child-friendly допитів. Однак у практичній діяльності «зелені кімнати» не використовуються в повному обсязі, адже немає чіткої норми у КПК України, яка дозволяє проводити слідчу (розшукову) дію з урахуванням цілого комплексу тактичних особливостей. Далі вимагається під час допиту дитини присутність цілої низки осіб, а матеріали відеозапису не дають змоги виключити необхідність повторного допиту дитини в суді. Відсутня регламентація цього механізму і на рівні відомчої інструкції, тому слідчі, зазвичай, допит дитини продовжують проводити у службових кабінетах. Окрім цього, провести допит дитини у «зеленій кімнаті» неможливо у більшості регіонах у зв'язку з їх відсутністю [1, с. 123].

Наше дослідження проблеми використання «Зеленої кімнати» працівниками правоохоронних органів показало, що основною проблемою, крім зазначених вище, є відсутність детальної інформації про методику, чітко прописаних інструктивних матеріалів та дієвих алгоритмів, правових норм, а також недостатність професійно-психологічної підготовки персоналу.

З метою посилення практичної складової фахової підготовки курсантів-психологів НАВС використовується навчально-тренувальний полігон «Зелена кімната». На його базі проводяться факультативні заняття та окремі практичні заняття за тематикою навчальних дисциплін викладачами кафедр юридичної психології разом з психологом підрозділу та співробітниками наукової лабораторії з проблем превентивної діяльності та запобігання корупції.

Після проведених перших «пілотних» занять в «Зеленій кімнаті» був розроблений спеціальний цикл факультативних занять, що включає

в себе 10 занять, розрахований на 20 годин, які проводяться з групою з 8 осіб один раз на тиждень. Даний цикл містить в собі теоретичну (перший та другий блок) та практичну частини (третій та четвертий блок). Перший блок занять включає огляд нормативно-правової бази застосування методики «Зелена кімната» (вимоги ратифікованих міжнародних документів щодо судочинства, дружнього дитині; чинне законодавство України щодо захисту прав дітей, процесуальні норми та порядок здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх ст. 226, 484–496 КПК України, вимоги ст. 84 КПК до висновку спеціаліста). Другий блок занять включає розгляд психологічних особливостей віку неповнолітніх. Третій блок містить в собі розгляд та відпрацювання прийомів психологічної роботи з дитиною з використанням розроблених методичних рекомендацій щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство; особливості психодіагностичних методик, в тому числі проєктивних, малюнкових. Четвертий блок містить в собі розгляд та відпрацювання прийомів та методів ефективного спілкування з неповнолітніми, особливості встановлення психологічного контакту та побудови довірчих відносин засобами рольової гри. Крім того, приділяється увага формуванню навичок психодіагностичного спостереження та спеціально розробленого інтерв'ю. Особлива увага курсантів звертається на встановлення взаємодії психолога-дитини-слідчого. Для закріплення пройденого матеріалу були розроблені сценарії рольової гри, де курсанти можуть на практиці показати свої знання та вміння.

Таким чином, проведення спеціально розробленого циклу факультативних занять з курсантами-психологами допоможе їм в набутті професійних знань та досвіду, а також створить підґрунтя до поширення використання методики «Зелена кімната» в практичних підрозділах Національної поліції.

Список бібліографічних посилань:

1. Винниченко Ю. Д., Дуфенюк О. М. Child-friendly допит у кримінальному провадженні: стандарти облаштування «зелених кімнат» // Кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство у контексті реформи кримінальної юстиції : матеріали наук.-практ. семінару (м. Львів, 31 трав. 2019 р.) / МВС України, Львів. держ. ун-т внутр. справ. Львів, 2019. С. 119–123.

Отримано 04.02.2020

УДК 159.9:343.137.5(477)

Наталія Олександрівна ПАШКО,

практичний психолог міського центру дитини

Київської міської державної адміністрації,

аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ СЛІДЧИХ ДО ПРОВЕДЕННЯ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ ЗАЗНАЛИ НАСИЛЬСТВА

Проаналізовано теоретичні аспекти психологічної готовності слідчих до проведення допиту неповнолітніх, які постраждали від насильства. Наголошено, що з метою захисту прав та інтересів неповнолітніх, які постраждали від насильства необхідно використання слідчими знань вікових та психологічних особливостей дитини. Підкреслено, що основними особливостями психологічної готовності слідчого до проведення допиту неповнолітніх є: особистісні якості слідчого, знання криміналістичної тактики проведення допиту, вікової психології та врахування психологічного стану неповнолітнього, який постраждав від насильства при побудові контакту та запитань.

Проблема психологічної готовності слідчих до проведення допиту неповнолітніх є однією з найбільш актуальних, оскільки вона тісно пов'язана із захистом прав та інтересів дитини. Протягом 2018 року до поліції надійшло 1285 заяв і повідомлень про вчинення домашнього насильства. Ці заяви подали самі діти. Упродовж 2018 року було скоєно 4,3 тисячі злочинів відносно дітей, від яких постраждали 4,7 тисяч дітей. Майже 1,5 тисячі дітей стали жертвами тяжких та особливо тяжких злочинів. 80% насильства щодо неповнолітніх відбувається зі сторони найближчого оточення, родичів [2, с. 4].

Допит є чи не єдиною слідчою (розшуковою) дією, яка проводиться в усіх без винятку кримінальних провадженнях. У теорії кримінального процесу та в практичній діяльності слідчих підрозділів існує чимало проблемних аспектів, що стосуються допиту неповнолітніх жертв та свідків насильства. Складність його проведення обумовлена специфікою психології формування такої категорії допитуваних, їх віковими та індивідуальними особливостями [3]. Допит неповнолітнього є психологічно непростим, як для неповнолітнього так і для слідчого – це зумовлено складністю налагодження психологічного контакту через нестійкість і несформованість психіки неповнолітнього.

Актуальність теми дослідження обумовлена одним з документів, в якому найбільш докладно визначаються вимоги до допиту дитини – свідка чи жертви злочинних посягань, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р., CETS № 201), яка була ратифікована

Верховною Радою України 27 серпня 2012 р. і набула чинності з 1 грудня 2012 р. Стаття 35 Конвенції безпосередньо стосується опитування/допиту дітей. Відтак, потребують оновлення й удосконалення практичні рекомендації щодо проведення допиту і такої категорії осіб, як неповнолітні. Знання цих особливостей має велике значення для обрання прийомів встановлення психологічного контакту, вибору режиму проведення допиту, здійснення впливу на неповнолітнього, оцінки його свідчень [2, с. 9].

Правосуддя, дружнє до дитини, підтримує ідею про те, що система правоохоронних органів є потужним інструментом у формуванні життя дітей, і в той же час визнає факт, що контакт з цією системою найчастіше є не засобом правового захисту, а джерелом додаткової травми для дитини. Повага до принципів правосуддя, дружнього до дитини, не лише усуне травматичний досвід, з яким діти стикаються в правовій системі, а й також сприятиме більшій повазі їхніх прав, надаючи дітям повний доступ до правосуддя та можливість повідомляти про факти порушення їхніх прав [2, с. 21].

Проблема особливостей допиту малолітніх та неповнолітніх на стадії досудового розгляду досліджувалась багатьма вітчизняними науковцями: А. А. Закатовим, Л. Л. Каневським, В. Е. Коноваловою, В. В. Леоненко, Н. В. Павлюком, В. М. Тертишником, І. С. Федотовим, Т. С. Шмиголем, А. А. Шуличенко та іншими [4]. Психологічні особливості проведення слідчих дій, зокрема за участі неповнолітніх, також розглядали Р. І. Благута, В. Л. Васильєв, А. А. Венедіктов, Н. В. Грищенко, М. Є. Дирдін, Д. В. Затенацький, М. В. Костицький, Д. В. Куриленко.

Допит – це найпоширеніша слідча та судова дія, за допомогою якої можна отримати і перевірити докази. Допит – це процесуальна дія, що являє собою регламентований кримінальними процесуальними нормами інформаційно-психологічний процес спілкування осіб, котрі беруть в ньому участь, спрямований на отримання інформації про відомі допитуваному факти, що мають значення для встановлення істини у справі (ст. 224–227, 232, 490–491 КПК). Під час допиту малолітньої або неповнолітньої особи застосовуються загальні правила, встановлені ст. 224 КПК, і одночасно правила, що встановлені вимогами ст. 226 КПК, які й розкривають окремі особливості слідчої дії. На сьогодні Кримінально-процесуальний кодекс України недостатньо ефективно регулює особливості взаємодії слідчого з малолітньою або неповнолітньою особою під час проведення слідчих (розшукових) дій, що може призвести до підвищення рівню травматизації дитини [1; 2, с. 21].

Чинним КПК України не передбачається врахування психологічних особливостей проведення допиту неповнолітнього потерпілого на стадії досудового слідства. Зокрема, стаття 171 Кримінально-процесуального

кодексу України щодо виклику і допиту потерпілого взагалі не передбачає ніяких гарантій для неповнолітніх. Зазначена стаття КПК України містить посилання на статті 166 та 167 щодо порядку виклику свідка для допиту та допит свідка, нічого не кажучи про необхідність дотримання гарантій для неповнолітніх, навіть передбачених статтею 168 для допиту неповнолітнього свідка [1].

Результат допиту неповнолітніх в значній мірі буде залежати від особистісних якостей його учасників, а вирішальною мірою – від професійно необхідних психологічних якостей слідчого. Принциповий, справедливий, чесний, доброзичливий слідчий викликає повагу у допитуваного, бажання дати правдиві свідчення та розповісти про подію. Ефективність допиту забезпечують і інші соціально-психологічні якості слідчого, такі, як витримка, самовладання, емоційна стійкість, життєвий досвід, професійні знання, здатність логічно правильно вести допит. Уміння знайти потрібний індивідуально-психологічний підхід до допитуваного – одне з основних завдань слідчого. Цей підхід передбачає врахування віку, статі, освіти, професії, життєвого досвіду допитуваного, рівня культури, інтересів, поглядів, випробовуваних в момент допиту психічних станів. До зовнішніх комунікативних якостей слідчого відносяться зовнішній вигляд, фізичні дані, манера поведінки, стиль одягу і т. п. Підтягнутість, акуратність, простота, товариськість слідчого, скромний, діловий стиль одягу, уважність, доброзичливість – все це сприяє появі довіри, готовності до спілкування з боку неповнолітнього. Необхідно враховувати і психологічний стан неповнолітнього, який зазнав насильства, тому що відтворення події призводить до повторного переживання факту насильницьких дій та сама ситуація допиту викликає хвилювання і розгубленість. Допит з урахуванням його поглядів, інтересів, настрою, психологічних особливостей сприяє зняттю психічної напруги, усунення недовіри, появі готовності дати правдиві свідчення.

Досвідчений слідчий на допиті, цілеспрямовано впливаючи на особистість допитуваного в рамках закону, вміє вибрати той єдиний каталізатор, підхід до неповнолітнього, який допоможе потерпілому відчути себе в безпеці та розповісти про події [2, с. 74].

Аналіз законодавства, літературних джерел, слідчої та судової практики дозволяє впевнитися в актуальності теми дослідження щодо впливу готовності слідчого до проведення допиту неповнолітнього, який постраждав від насильства на дачу показів та достовірної інформації з метою захисту прав та інтересів дітей. Отже, психологічна готовність слідчого до проведення допиту неповнолітнього включає в себе не тільки знання процесуальних дій, але й включає в себе індивідуально-психологічні особливості самого слідчого. Наявна потреба в навчальній програмі для слідчих з метою отримання знань щодо вікових та психологічних

особливості неповнолітнього, який постраждав від насильства та врахування їх в процесі допиту.

Список бібліографічних посилань

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 24.02.2020).
2. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство : метод. посіб. / авт.-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська, Т. Цюман ; за заг. ред. Т. Цюман. Київ : ФОП КЛИМЕНКО, 2015. 114 с.
3. Мозгова В. Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 93–98.
4. Петчел О. Ю. Використання спеціальних психологічних знань щодо неповнолітніх учасників досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2009. 22 с.

Отримано 27.02.2020

УДК 378-057.85:37/37.013.42/376.58

Олена Миколаївна ШПОРТЮК,

*старший науковий співробітник відділу наукової діяльності
та міжнародного співробітництва*

Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів);

 <https://orcid.org/0000-0002-0252-5594>

МЕДІАТИВНІ НАВИЧКИ ЯК НЕОБХІДНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОФІЦЕРА ЮВЕНАЛЬНОЇ ПРОБАЦІЇ

Проаналізовано ефективність застосування медіативних технологій як ефективного способу вирішення спорів у країнах Європи, США та Австралії. Розглянуто впровадження процесу медіації у вітчизняному правовому просторі та необхідність застосування процесу медіації у ювенальній пробації. Особливо важливим є процес відновного правосуддя у справах, в яких стороною конфлікту є неповнолітня особа. Офіцер пробації виступає учасником медіаційного процесу та повинен володіти спеціальними компетентностями, що дозволять ефективно впроваджувати відновне правосуддя у ювенальній пробації.

Медіативні технології на сьогодні апробовані в багатьох сферах нашої життєдіяльності і визнані досить ефективними. Наразі медіація (англ. mediation – посередництво) активно розвивається в країнах Європи, США, Австралії, а також впроваджується на території країн пострадянського простору і є одним із найефективніших засобів альтернативного вирішення

спорів. Вміння домовлятися стає прерогативою не тільки дипломатів і політиків, а й юристів, бізнесменів та майже всіх соціальних верств населення. Подібне явище існує в Каталонії (Іспанія), Англії та Уельсі, Фінляндії, Німеччині, Ірландії та Польщі. Медіація в такому випадку ініціюється прокурором або суддею (або, як в Англії та Уельсі, поліцією чи службою пробації) і діє як один з альтернативних видів впливу у кримінальних справах. В Австрії та Франції в кримінально-процесуальному кодексі також встановлюється медіація для неповнолітніх (*réparation* [відшкодування] у Франції).

На даний час в традиційній карній системі домінує держава, що зумовлює пасивну роль учасників кримінального конфлікту. У своїй відомій статті «Конфлікт як власність» норвезький криминолог Н. Крісті виклав думку, що можливість вирішувати конфлікти є не тільки правом, практично узурпованим на сьогодні системою правосуддя, а й гострою потребою як самих учасників конфлікту, так і громади загалом, оскільки воно дозволяє сформувати уявлення не тільки про порядок і моральність, а й зберегти практичне і чуттєве розуміння того, що є добром, а що ні [1].

У результаті плідної праці науковців та практиків ще в 2006 р. відповідною робочою групою було розроблено проекти законів «Про медіацію (посередництво) у кримінальних справах» та «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо процедури медіації (посередництва)». Однак і до сьогодні вищезазначений закон не прийнято, він декілька разів повертався на доопрацювання, 28.02.2019 р. Верховною Радою України проект Закону «Про медіацію (№ 3665) направлено на повторне друге читання. За умов відсутності спеціального закону певні можливості для впровадження медіації в юридичну практику та практику надання правничої допомоги в Україні надає поки що тільки галузеве законодавство. Зокрема, Законом України «Про соціальні послуги» [5], який введений в дію 1 січня 2020 р., медіація визнається базовою соціальною послугою (частина 6 статті 16), за Законом «Про безоплатну правову допомогу» безоплатна первинна правова допомога включає такий вид правової послуги, як надання допомоги в забезпеченні доступу особи до медіації (частина 2 статті 7) [4].

Однак, впровадження медіації є дуже важливим аспектом в міжнародній діяльності, вирішенні сімейних спорів, у трудових, адміністративно-правових відносинах, а також як форма відновного правосуддя, особливо у справах де стороною виступає неповнолітня особа. Також процедура медіації суттєво допомагає розвантажити судову систему. Так, у США лише 5 % справ, поданих до суду, направляється на розгляд, решта вирішуються мирним шляхом. Логічно, що порозуміння, досягнуте в процесі врегулювання конфлікту, а не вирішення – відповідно до волі, наприклад, арбітра або судді, приймається і визнається сторонами.

Важко не погодитися і не поважати рішення, у прийнятті якого особисто брав активну участь, набагато легше не визнавати й оскаржувати рішення судді.

В «Національній стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року», яка спрямована на забезпечення профілактичної, соціально-виховної роботи та ресоціалізацію неповнолітніх, які вчинили правопорушення, наголошується на забезпеченні інтересів дитини як пріоритетної засади формування та здійснення дружнього до дитини правосуддя, що декларується міжнародними стандартами та потребує ефективного впровадження таких спеціальних практик та механізмів, як процедура відновного примирення (медіації) [3].

Однією з ефективних форм медіації є відновне правосуддя. Під відновним правосуддям мається на увазі особлива кримінально-процесуальна форма, на основі якої сторони кримінально-правового конфлікту вирішують його за посередництва третьої нейтральної сторони. Це відбувається за допомогою застосування відповідних технік та методик шляхом максимального відновлення матеріального, морально-психологічного стану та соціального статусу, що існував до вчинення злочину. Особливо актуальними є програми застосування відновного правосуддя для неповнолітніх правопорушників, які часто вчиняють протиправні дії під впливом психо-фізіологічних факторів, необдуманно, керуючись емоціями, під впливом зовнішніх обставин. Процедура відновного правосуддя дає змогу активізувати участь сторін кримінального конфлікту, залучивши до цього процесу підлітків, потерпілих та їх родичів. Лише за такої умови стає можливим визнання своєї провини неповнолітнім, дієве каяття, примирення сторін, відшкодування шкоди та відновлення справедливості.

Таким чином медіація може бути як альтернативна підстава для звільнення неповнолітнього порушника від кримінальної відповідальності чи від покарання або як спосіб (процес), який сприяє укладенню угоди про примирення, на основі якої судом виноситься вирок.

На сьогодні існує широке коло відновних форм для роботи з неповнолітніми у різних країнах світу та найбільш поширеними вважають:

- *медіація між потерпілим та правопорушником* (зустріч з усунення завданої злочином шкоди), на якій в присутності та за допомоги медіатора обговорюються ситуація конфлікту, обставини, почуття, викликані конфліктом та при можливості укладається мирова угода;

- *сімейні конференції* (замість слухання справ у суді соціальний працівник організовує зустріч потерпілого і неповнолітнього правопорушника у присутності членів його родини, адвоката та представників поліції);

- *групові обговорення або кола для вирішення конфліктних ситуацій*, які організовуються медіатором для примирення між потерпілим та неповнолітнім порушником, надання підтримки сторонам конфлікту.

У процесі відновного правосуддя беруть участь не лише сторони конфлікту, та медіатор, а також представники поліції та офіцери пробації.

Одним з обов'язків офіцера пробації є складання досудової доповіді відносно неповнолітнього, дана процедура є поступальним рухом до відновного правосуддя. Медіативні технології для роботи з неповнолітніми, які знаходяться у важких життєвих ситуаціях або соціально небезпечному становищі допомагають побудувати ефективну взаємодію між фахівцем пробації та неповнолітнім. В рамках виконання посадових обов'язків у процесі проходження процедури відновного правосуддя стосовно неповнолітнього порушника офіцер органу пробації може здійснювати наступні дії:

- складання соціального портрету неповнолітнього;
- вивчення ризиків та потреб;
- складання звіту та рекомендацій щодо застосування (незастосування відновного правосуддя);
- надавати інформацію медіатору щодо соціального стану правопорушника;
- безпосередньо брати участь у процесі медіації, допомагати у складанні плану соціальної реабілітації неповнолітнього, та ін..

Отже, медіація, а саме відновне правосуддя є перспективним вирішенням конфліктів у справах, де неповнолітній є стороною конфлікту. Офіцер пробації, в процесі здійснення своїх посадових обов'язків стає безпосереднім учасником медіаційного процесу у зв'язку з цим повинен володіти навичками медіатора, вміннями усунення конфліктів, а також мати знання не лише у сфері права а й у таких сферах як психологія, соціологія та педагогіка, які є необхідними для проведення медіації.

Список бібліографічних посилань

1. Кристи Н. Конфликты как собственность // Судебно-правовая реформа : сайт. URL: <http://sprc.ru/wp-content/uploads/2012/08/Нильс-Кристи.-Конфликты-как-собственность.pdf> (дата звернення: 23.02.2020).
2. Медіація у професійній діяльності юриста : підручник / авт. кол.: Т. Білик, Р. Гаврилюк, І. Городиський та ін. ; за ред. Н. Крестовської, Л. Романадзе. Одеса : Екологія, 2019. 456 с.
3. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 № 1027-р // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-r> (дата звернення: 23.02.2020).
4. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст. 577.
5. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 18. Ст. 73.

Отримано 24.02.2020

УДК [159.9.:343.54](477)

Вікторія Юрїївна ГЛАЗЕНКО,

студентка факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

БУЛІНГ ПРОТИ ВЧИТЕЛЯ ЯК ФОРМА ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА У ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Показано, що «булінг» - це один з різновидів насильства, який застосовується переважно в групах і колективах з метою особистого самоствердження «булера». Кінцевою метою будь-якого насильства є встановлення влади однієї людини над іншою, яка є слабкішою за булера.

Коли йдеться про булінг у шкільному середовищі, передусім на думку спадає цькування дітей однолітками. Проблемі булінга присвячені роботи зарубіжних і вітчизняних дослідників (П.-П. Хайнеманн, Д. Ольвеус, Е. Г. Руланн, А. Пікас, К. Салмивалли, А. А. Бочавер, С. М. Єніколопов, С. В. Кривцов, К. Д. Хломов та ін.). Проте жертвами булінгу нерідко стають і вчителі – вони потерпають не лише через психологічне, а й через фізичне насилля з боку учнів та їхніх батьків.

Булінг – один із різновидів насильства, який застосовується переважно в колективах з метою особистого самоствердження «булера» за рахунок систематичного приниження «жертви». Існує фізичний, психологічний, економічний, сексуальний та кібербулінг. Шкільного середовища стосуються передусім перші два види. Так, фізичний булінг найчастіше проявляється в таких формах як побиття, ляпаси чи штовхання. Психологічний – у вербальному цькуванні (надання прізвиськ, обзивання, поширення пліток).

Часто булінг проявляється у такий спосіб: вчитель проводить урок, а школярі не звертають на нього уваги й навмисно голосно розмовляють та займаються своїми справами. Іноді доходить і до того, що діти починають жбурляти в учителя, скажімо, папірці та відкрито насміхатися. Здебільшого, усі зусилля педагога припинити це є марними. Як правило, в підлітка-булера – конфлікт не лише з учителем. Він хоче продемонструвати щось одноліткам. А завдання вчителя – включити цього учня в загальну групову динаміку в класі, зацікавити його. Вкрай важливо зараз навчати самих учителів працювати з групою, а не традиційно сидіти за столом «із прямими очима і рівною спиною». Зараз, в час новітніх технологій, вчитель – не єдине джерело знань. Діти з легкістю відкривають мережу і можуть знайти там усе, що потрібно. Так учні самі показують, що вчителям уже час змінюватися і шкільну систему освіти теж терміново потрібно реформувати [2].

За словами Богдана Петренка, заступника директора Українського інституту дослідження екстремізму, опитування, яке було проведено в

Іспанії, показало, що 73 % педагогів потерпали від словесного знущання, а 15 % – від насильницьких нападів з боку учнів. В Японії дійшло до того, що прем'єр-міністр країни порадив учителям записатися на курси самооборони.

Прояви булінгу щодо вчителя: ігнорування; образливі прізвиська; обговорення приватного життя вчителя; систематичне порушення дисципліни; відмова виконувати вимоги педагога; негативні пости у соцмережах; відправка листів з образами та погрозами (частіше за все – анонімних).

На переконання Богдана Петренка, винуватцем булінгу можуть бути як учні, так і самі вчителі. Основними мотивами булінгу у переслідувачів є потреба у владі, відчуття вдоволення від завдання шкоди іншим, а також винагорода – матеріальна (гроші, цінності, сигарети, що їх відбирають у жертви) або психологічна (престиж, соціальний статус тощо). Крім індивідуально-особистісних передумов учасників виникненню булінга сприяють також особливості соціального контексту. Найчастіше ініціатором булінгу щодо вчителя стають ті діти, які ображають і своїх однолітків. Це можна порівняти з виходом на новий рівень «майстерності» – коли лідер прагне продемонструвати, що не боїться навіть дорослих.

У чому полягає вина вчителя? Цькують насамперед тих, хто не може за себе постояти. Це педагоги, які проявляють крайню терплячість, дозволяють з себе знущатися, не можуть поставити задираку на місце. Однією з найпоширеніших причин є невміння педагога налагодити з учнями гарні взаємини, зворотній зв'язок, неповага до них. Важливим фактором є професійне вигорання: якщо учителю самому вже «нічого не хочеться», він є песимістом та вічно незадоволеним – діти це відчувають і підсвідомо «карають» учителя за те, що і їм самим стає нудно. А з іншого боку – підштовхують його до звільнення, щоб на його місце прийшов інший. До інших причин треба віднести таке: нетактовна поведінка учителя; учитель, прагнучи стати учням другом, дозволив їм панібратство (іншими словами, дозволив вилізти собі на голову); не слідкує за своїм зовнішнім виглядом; закриває очі на проблему та дозволяє деструктивним настроям наростати.

Отже, головна причина булінгу щодо педагогів – це втрата їхнього авторитету серед учнів. На Україні зафіксовано декілька випадків булінга щодо вчителів. Так, у Хмельницькій області суд ухвалив рішення про притягнення до адміністративної відповідальності особи за булінг. У поліції розповіли, що булером виявився старшокласник однієї з місцевих шкіл, а потерпілим – його вчитель. Булінг проявлявся в систематичних образах та психологічному тиску з боку учня. Підлітка визнали винним у вчиненні адміністративного правопорушення, передбаченого ч. 3

ст. 173-4 (Булінг (цькування) учасника освітнього процесу) Кодексу України про адміністративні правопорушення [1]. На Рівненщині вчителька кинулася з моста через складні стосунки з учнями, раніше стало відомо про київського другокласника, який регулярно знущався з вчителів та однолітків, а в січні цього року всю країну обурило побиття педагога батьком одного зі школярів у Києві [3].

Що ж робити у випадку прояву булінга по відношенню до вчителя?

По-перше, слід зізнатися самому собі, що ця проблема існує та усвідомити, що педагог став жертвою насилля. Варіант «перечекати» відкинути зразу. Навпаки – про проблему мають знати і адміністрація освітнього закладу, і батьки учнів, які ображають учителя. Потрібно розібратися у причинах, а тоді прибирати наслідки.

По-друге, педагогу варто замислитися: можливо, він робить щось не так? Чому учні вибрали саме його? Нецікаві уроки? Занадто сувора поведінка? Чи навпаки – дозволив перейти межі дозволеного? Дуже важливо бути цікавим для своїх учнів, проявляти доброзичливість і водночас не перетворюватися на тирана. Не демонструвати свою перевагу, і в той же час не виказувати занепокоєння і страх.

По-третє, навчитися поважати себе. І не декларативно, а «на ділі». Знати свої права, показати, що педагог готовий їх відстоювати. Не боятися при цьому «підняти на вуха» керівництво закладу, а не мовчки погоджуватися «не виносити сміття». Якщо ж педагога у цьому не підтримають – то чи варто залишатися на такому місці роботи.

По-четверте, складіть правила поведінки. Це своєрідна угода з учнями. Важливо прописати у ній не лише обов'язки учнів, а й власні, як і окреслити вчинки-табу. Звичайно, це не юридичний документ, проте визначення правила гри дисциплінує і дозволяє стримати прояви негативної поведінки.

Список бібліографічних посилань

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню) : Закон України від 18.12.2018 № 2657-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19> (дата звернення: 12.02.2020).
2. Попова С. Як вчителю не стати жертвою булінгу // Нова українська школа : сайт. 06.03.2019. URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-vchytelyu-ne-staty-zhertvoyu-bulingu/> (дата звернення: 12.02.2020).
3. Булінг з боку учнів: як учителю захиститися від насилля // Український інститут дослідження екстремізму : сайт. 07.12.2018. URL: <http://uire.org.ua/publikatsiyi/buling-z-boku-uchniv-yak-uchitelyu-zahistitisya-vid-nasillya/> (дата звернення: 12.02.2020).

Отримано 24.02.2020

УДК [159.9:343.54](477)

Мілена Геннадіївна КОТОЛУП,

студентка факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЖІНКА ЯК ЖЕРТВА СІМЕЙНОГО НАСИЛЬСТВА

Показано, що домашнє насильство має розглядатися як безліч окремих актів насилля у динаміці; психологічний стан і переживання жінки –жертви домашнього насильства часто можна співвіднести зі «стокгольмським синдромом»; розглянуто наслідки домашнього насилля відносно жінок через чотири види насилля; показано, що необхідним шагом до звільнення жінки від відносин залежності і насильства є аналіз стратегій насилля і разом з цим розробка контрстратегій.

За останні десятиліття змінилося ставлення до проблеми домашнього насилля з боку суспільства. Це вплинуло на визнання частоти випадків жорстокого поводження, а також його руйнівного впливу як на індивідуальне благополуччя особистості, так і на благополуччя сім'ї в цілому. У відповідності з офіційними даними, одержаними з правоохоронних органів та медичних установ, більше 85% відомих жертв сімейного насилля – жінки. Отже, проблема сімейного насилля потребує вирішення.

Дослідники З. А. Андросова, Т. А. Вахмянина, Н. Н. Водопьянова, Н. Ю. Івановська, С. С. Морозова, М. П. Писклакова, Є. Р. Ярська-Смирнова та інші у своїх роботах підкреслюють актуальність проблеми насилля над жінками в сім'ї, розглядають види подружнього насилля, його циклічність.

Але, не зважаючи на фундаментальність означених робіт, проблема сімейного насилля, зокрема насилля по відношенню до жінок, залишається недостатньо вивчено.

Мета нашої роботи полягає в тому, щоб розглянути наслідки домашнього насилля для жінок, які потерпали від нього.

Кожна жінка, яка уходить з ситуації насилля, уносить з собою сліди побиття. Жінки, які потерпають від д насильства в сім'ї, відстоюють свою фізичну цілість, прагнуть запобігти насиллю – вони є такими, що «пережили» насилля [1, с. 103]. Досвід роботи з постраждалими жінками і результати останніх досліджень показують, що домашнє насильство має розглядатися як безліч окремих актів насилля у динаміці. Ця динаміка, є аналогічною ситуації тюремного ув'язнення з використанням погроз і катування, або ситуації терористичного акту, або захвату заручників. Жінки, які пережили насилля, демонструють ті самі моделі поведінки, що і заручники. Психологічний стан і переживання жертви часто

можна співвіднести зі «Стокгольмським синдромом», тобто захисним підсвідомим захисним зв'язком, що виникає між жертвою і агресором в процесі застосування насилля. Під впливом сильного шоку заручники починають співчувати своїм загарбникам, виправдовувати їхні дії, і в кінцевому рахунку ототожнювати себе з ними, поділяти їхні ідеї і вважати свою жертву необхідною для досягнення «загальної» мети. Після звільнення ті заручники, хто вижив, можуть активно підтримувати ідеї загарбників, просити про пом'якшення вироку, відвідувати їх у місцях позбавлення волі тощо. Психологічний механізм цього синдрому полягає в тому, що в умовах цілковитої фізичної залежності від агресора людина починає тлумачити будь-які його дії на свою користь. Означений синдром може прямо чи непрямо проявлятися в діях постраждалої жінки, які є свідками насилля і погроз.

Розглянемо наслідки домашнього насилля відносно жінок через види насилля.

По-перше, застосовуючи фізичне насилля, кривдник використовує засоби і стратегії, якими користуються для встановлення контролю над жінкою. Їх можна порівняти з тими стратегіями, які застосовуються при систематичних катуваннях. Вони полягають у методичних, повторювальних діях, спрямованих на досягнення травматичного ефекту й ізоляції. Внаслідок цього жінка відчуває безпомічність, поступово підринається її ідентичність і самооцінка, в кінцевому рахунку фізичне насилля стає неперервним і супроводжується постійним почуттям страху. Жінка не бачить виходу з ситуації і підкоряється. Однак часто кривднику буває цього замало і він вимагає вдячності за те, що залишив жінку живою.

По-друге, соціальне насилля проявляється через руйнування зв'язків, у зв'язку з ізоляцією жінки. Їй постійно забороняють бачитися з рідними, подругами, знайомими, працювати, контролюють на робочому місці тощо. Це погано впливає і на дітей, їм не дозволяють запрошувати додому друзів або ходити до них у гості. Це лишає жінку соціальної підтримки і заважає піти від кривдника. Як правило, наслідки можуть мати і психологічний характер, тому що постійний контроль є одним з елементів стратегії ізоляції. На початку відносин така поведінка сприймається як ознака піклування і жінка легко підкоряється. Однак, по мірі посилення ізоляції, це призводить до психологічної та емоційної залежності. Кривдник прагне позбавити жінку емоційних і фізичних сил (не дає жінці спати або завантажує її роботою), і це зменшує її опір. Систематична брехня, образити й зневажання призводять до руйнування самооцінки жінки. Жінка рідко усвідомлює той факт, що це стратегія, і звинувачує у всьому себе.

Необхідним шагом до звільнення жінки від цих відносин є аналіз стратегій насилля і разом з цим розробка контрстратегій. Прагнучи

запобігти посиленню насильства і вижити, постраждалі розробляють стратегії, спрямовані на зміну ситуації. Ці стратегії можуть бути проблемними або емоційними. Проблемні стратегії передбачають активні кроки, що призводять до зміни практичної ситуації. Емоційні стратегії передбачають вирішення ситуації на внутрішньому рівні. У більшості випадків постраждала обирає обидва види стратегій одночасно або послідовно [2].

Насилля – це болісний досвід, який стає ще більш болісним, якщо суспільство звинувачує в цьому жінку. Насильство в сім'ї – це травматичний досвід, який веде до серйозних наслідків для жінок. Чим довшим і жорстоким є насильство, тим глибшою є травма. У випадках тяжкої травми розвиваються негативні механізми адаптації.

Отже, сімейне насильство по відношенню до жінок носить системний характер насильницьких дій. Це інциденти, множинних видів насилля (фізичного, психологічного, емоційного, економічного), що повторюються у часі. Також специфіка сімейного насилля полягає в тому, що воно відбувається між близькими людьми, включаючи подружжя або партнерів, батьків, дітей, інших родичів, тих, хто збирається одружитися. Насилля по відношенню до жінок є порушенням прав людини і основних свобод жінок, а також перешкоджає і не дозволяє їм користуватися цими правами і свободами. Також акти насилля наносять пряму шкоду здоров'ю і можуть впливати на здоров'я протягом тривалого часу, що у свою чергу, впливає на суспільство в цілому.

Список бібліографічних посилань

1. Брусницын Л. В. Насилие в семье. *Закон*. 2004. № 4. С. 103–105.
2. Закирова В. М. Развод и насилие в семье – феномен семейного неблагополучия. *Социологические исследования*. 2002. № 12. С. 131–133.

Отримано 24.02.2020

УДК [159.9:343.54](477)

Інна Станіславівна РЕЗНІК,

студентка факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ

ДОМАШНЄ НАСИЛЬСТВО ЯК ПРОЯВ ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА

Показано, що домашнє насильство – це один з проявів психологічного насильства, яке застосовується з метою особистого самоствердження одного з членів сім'ї. Кінцевою метою будь-якого насильства є встановлення влади однієї людини над іншою, яка є слабкішою за агресора. Насильство – це свідома поведінка, використання власної переваги й контроль жертви, воно має наслідком

тяжкі психологічні травми і навіть може призвести до посттравматичних стресових розладів.

Сьогодні проблема домашнього насильства є досить поширеною у вимірі сучасного соціального простору, а також однією з найбільш розповсюджених у світі форм порушення прав людини. Домашнє насильство вважається серйозною проблемою в кожній країні, де вивчаються ці питання. Такого насильства зазнають, зокрема, жінки всіх вікових і соціально-економічних груп. Сам термін «домашнє насильство» на сьогодні є досить поверховим. Недостатнім є розуміння того, що міститься у понятті «насильство», коли говориться про застосування його у родині між її членами. Найчастіше під домашнім насильством розуміють безпосереднє застосування насилля одного члена сім'ї по відношенню до іншого, наприклад, насилля батьків над дитиною, дорослої дитини над батьками тощо [1].

Фундаментальні основи сучасних теорій насильства були закладені в дослідженнях Х. Арангурена, Г. Блумера, М. Вебера, Д. Галтунга, Л. Гумпловича, Е. Дюркгейма, Г. Зіммеля, К. Маркса, Р. Мертон, У. Самнера, Н. Смелзера, П. Сорокіна, О. Шпенглера, та ін. Проблему насильства в сім'ї розглядають у своїх роботах вітчизняні та зарубіжні спеціалісти: психологи (І. Д. Бех, О. І. Захаров, О. Б. Орлов, О. О. Кочеміривська, З. Фройд, Е. Фромм, Е. Міллер, Л. Берковіц, М. Страус, Н. Блеклок), педагоги (Л. С. Нечепоренко, Н. Опухова, І. А. Хозраткулова, В. В. Радул), соціологи (А. А. Бесєдін, О. В. Бойко, В. М. Закірова, Р. Коллінз, Г. Паттерсон, Т. В. Шипунова), юристи (Е. І. Скакунов, В. А. Туляков) та інші дослідники. Насильство в сфері шлюбно-сімейних відносин у контексті конфліктології розглядалося А. Я. Анцуповим, А. Г. Здравомисловим, А. М. Ніколаєвською, Л. А. Петровською, Т. М. Титаренко, А. І. Шипіловим та ін.

Але недостатньо розробленими залишилися питання, пов'язані з профілактикою насильства в сім'ї, оскільки розв'язанням проблеми насильства в сім'ї соціальні педагоги почали займатися зовсім недавно, після введення в дію Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 року [4].

Мета нашої роботи полягає в тому, щоб охарактеризувати домашнє насильство як прояв психологічного насильства.

Охорона сім'ї державою здійснюється у відповідності з Конституцією України (ст. 48, 51), Сімейним кодексом України (ст. 5) та іншими нормативно-правовими актами. Водночас, одна з поконівних проблем, з якою стикалися і стикаються майже всі люди, в усі часи, - це проблема насильства, зокрема насильства в сім'ї.

Психологічне (або емоційне) домашнє насильство – це використання переваги, щоб принизити та знецінити іншого члена сім'ї. Насильством

також є свідоме ігнорування потреб та почуттів тих членів сім'ї, які залежні від людини та потребують догляду, як-от дітей чи людей старшого віку.

Окремий конфлікт у сім'ї, випадкова образа чи навіть повторювані сварки – це не психологічне насильство. Насильство – свідоме поведінка, використання власної переваги й контроль жертви. Це ускладнює для постраждалих ефективний захист почуттів та інтересів.

Небезпечним і поширеним видом насильства є психологічне насильство – насильство із застосуванням словесних та психічних слів, приниження гідності, образи, зневажливе ставлення, що веде до втрати самоповаги, докори, лайка, в тому числі нецензурна, грубість, залякування. Дуже важливим аспектом прояву насильства є ізоляція жертви кривдником. Це виражається в тому, що він поступово руйнує її соціальне оточення і контакти, починаючи з батьківської сім'ї. Це відбувається шляхом поступових маніпуляцій [3]. Психологічне насильство присутнє практично у всіх випадках насильства в сім'ї. Психологічне насильство веде до значних психологічних страждань, посттравматичних стресів, депресій, неминучого почуття страху, а іноді й до більш серйозних наслідків, – до спроб суїциду. Психологічне насильство тягне за собою руйнування особистості жінки, її соціальну дезадаптацію (неприспособованість) [6].

Насильство, скоєне по відношенню до дитини чи підлітка, має наслідком тяжкі психологічні травми і навіть може призвести до посттравматичних стресових розладів. Порушення, що виникають внаслідок насильства, стосуються всіх сфер функціонування дитини: виникають порушення сну й апетиту, пізнавальної сфери, з'являються стійкі зміни особистості, що у майбутньому заважатимуть формуванню адекватної самооцінки та самореалізації дитини, сприятимуть виникненню порушень поведінки (ранній алкоголізм, наркоманія, мимовільне відтворення травматичних дій у поведінці, аутоагресія, тобто самокатування і суїцид).

Поведінка – це процес взаємодії особистості зі середовищем [5]. Як зазначає Джеймс Джилліген, насильство дає цілком реальні переваги багатьом людям, які вдаються до нього [2, с. 28]. Поведінка як реальність є соціальною за своєю суттю, тобто вона формується та реалізується у суспільстві, а, отже, відображає процес соціалізації особистості, тобто інтеграції у соціум. Тому особливості поведінки дітей і молоді, в тому числі ті чи інші насильницькі дії, є наслідками особливостей соціалізації сучасних дітей, підлітків та юнаків.

Соціально-політична криза в Україні, розшарування населення за рівнем матеріального стану, невпевненість переважної кількості громадян у завтрашньому дні, погіршення матеріального становища – це фактори, що сприяють зростанню напруженості у суспільстві та як наслідок –

підвищенню агресивності та конфліктності у відносинах, криміналізації багатьох сфер суспільного життя, зростанню кількості правопорушень, зокрема правопорушень, що є проявами різних видів насильства. Внаслідок означеного загострюється проблема насильства в суспільстві, зокрема насильства, від якого потерпають діти, підлітки, молодь, жінки, літні люди.

Отже, як свідчать статистичні дані, в Україні найбільша кількість тяжких правопорушень і злочинів проти особистості відбувається в сфері сімейно-побутових відносин. Тобто однією з актуальних проблем, що потребує вивчення і вирішення на державному рівні, є проблема насильства в сім'ї, і перш, ніж розпочинати профілактичну роботу щодо попередження насильства, зокрема насильства в сім'ї, необхідно з'ясувати, визначити ті фактори й умови, що детермінують виникнення насильницької поведінки.

Список бібліографічних посилань

1. Психологічне насильство // EDRA : сайт. URL: <https://nonviolence.edera.com/psychological-violence> (дата звернення: 20.02.2020).
2. Джилліген Д. Запобігання насильству. Київ : Сфера, 2004. 192 с.
3. Дяченко К. І. Методична розробка уроку на тему «Психічне та фізичне насильство над особистістю». *Безпека життєдіяльності*. 2005. № 1. С. 35–39.
4. Про попередження насильства в сім'ї : Закон України від 15.11.2001 № 2789-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14> (дата звернення: 21.02.2020). Втратив чинність.
5. Змановская Е. В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения). М. : Академия, 2003. 288 с.
6. Психологический практикум и тренинг: профилактика насилия в семье и школе / авт.-сост. Л. В. Прикуль. Волгоград : Учитель. 2009. 302 с.

Отримано 24.02.2020

УДК 159.922.7

Альона Олегівна СІРОШТАН,

курсантка факультету № 3

Харківського національного університету внутрішніх справ

ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ В ПІДЛІТКОВОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Показані особливості та подібності ціннісних орієнтацій осіб юнацького віку. З'ясовано, що найменш значущою ціннісною орієнтацією в усіх групах була «Соціальна активність для досягнення позитивних змін в суспільстві».

В останній час в суспільстві відбуваються глибинні перетворення. Суттєво змінюються соціальні інститути, вимоги до особистості людини,

що викликає зміни в оцінці особистістю себе, власних досягнень, цінностей тощо. Цінності – це узагальнені уявлення про блага та прийнятні способи їх отримання, на основі яких суб'єкт здійснює свідомий вибір цілей і засобів діяльності. Ціннісні орієнтації впливають на функції цілепокладання, прогнозування, планування, самоорганізації, контролю і корекції, цілеспрямованості поведінки на життєві цілі та конкретні ідеали, виступають як специфічний результат, якого можна досягти у майбутньому. Ціннісні орієнтації та система особистісних смислів складають ціннісно – смислову сферу особистості та обумовлюють спонукальну й поведінкову сторони суб'єкта. У сучасних соціально-економічних умовах механізми передачі цінностей від старшого покоління до молодшого змінився.

Ціннісні орієнтації – це важливий елемент внутрішньої структури особистості, який мотивує діяльність, визначає й спрямовує поведінку особистості. Ціннісно-смислова сфера пов'язана із внутрішньою діяльністю людини, з її переживаннями, які надалі трансформуються в зовнішнє життя. Особливості соціальної ситуації розвитку визначають ієрархію ціннісних орієнтацій особистості.

Підлітковий вік є найбільш чутливим до формування ієрархії цінностей і морального розвитку. Це період самовизначення. Часто вчені розглядають самовизначення в системі цінностей, спілкування та відносин як центральне завдання розвитку в підлітковому віці. На думку Д.Б. Ельконіна, головним змістом почуття дорослості виступають морально-етичні норми поведінки.

Основними завданнями в юнацькому віці є вибір професії, життєвого шляху, соціального та особистісного самовизначення. У порівнянні з підлітками інтерес до навчання в юнацькому віці підвищується. Провідною діяльністю в умовах закладів вищої освіти стає професійне навчання. До навчання юнаки ставляться свідомо, як до необхідної передумови майбутньої професійної діяльності. Юнацький вік є сенситивним для формування життєвих цінностей, світогляду, релігійних поглядів людини. Основною спрямованістю юнаків є зосередження в майбутнє.

Деякі вчені вважають, що до початку юнацького віку ціннісні орієнтації остаточно оформляються в цілісну, інтегровану систему, яка тісно пов'язана з іншими характеристиками особистості. Але розвиток особистості продовжується, накопичується індивідуальний досвід, що не може не впливати на певні зміни в системі цінностей та ціннісних орієнтацій особистості.

Наявність цілей в майбутньому, які надають життю свідомість, спрямованість і тимчасову перспективу виявилася незалежною від віку. Але для осіб юнацького віку притаманна наявність більшої кількості цілей та більша міра задоволення в їх досягненні, більша впевненість у власній здатності ставити перед собою цілі, вибирати завдання з готівки і домагатися результатів, ніж в більш молодшому та старшому віці.

Підлітки в більшій мірі, ніж більш старші за віком особи, сприймають процес свого життя як цікавий, емоційно насичений і наповнений сенсом. З віком відбувається певне зниження оцінки прожитої частини життя, зменшується переконання про те, що людині дано контролювати своє життя, вільно приймати рішення та втілювати їх в життя

Метою проведеного емпіричного дослідження був порівняльний аналіз ціннісно-сислової сфери особистості в підлітковому та юнацькому віці.

У дослідженні були використані методики: СЖО Д. Леонтьєва, методика поліструктурних ціннісних орієнтацій особистості Бубнова та методика статистичного аналізу U - критерій Мана-Уїтні.

Дослідження проводилося на базі Харківських муніципальних закладів та Харківського національного університету внутрішніх справ. Було обстежено 65 осіб, з них 33 особи підліткового віку та 32 учасника дослідження юнацького віку.

В ході дослідження було з'ясовано, що для підлітків більш значущими, ніж для більш старших за віком осіб, були більшість ціннісних орієнтацій, а саме, «Приємне проведення часу, відпочинок», «Високе матеріальне становище», «Любов», «Пізнання нового в світі, природі, людині», «Високий соціальний статус и управління людьми», «Спілкування» та «Здоров'я». Для учасників дослідження підліткового віку достовірно були більш значущими, ніж для обстежених юнацького віку, такі ціннісні орієнтації як «Допомога та милосердя до інших людей», «Визнання та повага людей и вплив на оточуючих» та «Соціальна активність для досягнення позитивних змін в суспільстві».

Для осіб юнацького віку більш значущими, ніж для учасників дослідження підліткового віку, були наступні ціннісні орієнтації «Пошуки насолоди прекрасним», «Допомога та милосердя до інших людей», «Визнання та повага людей и вплив на оточуючих» та «Соціальна активність для досягнення позитивних змін в суспільстві».

Структура ціннісних орієнтацій учасників дослідження різного віку істотно відрізнялася. Подібним в різних за віком груп було місто в системі ціннісних орієнтацій наступних: «Високе матеріальне становище», «Пошуки насолоди прекрасним» «Любов» та «Соціальна активність для досягнення позитивних змін в суспільстві». Ціннісна орієнтація «Високий соціальний статус и управління людьми» мала однакове місце в групі підлітків та в юнацькій групі.

Найменш значущою ціннісною орієнтацією в усіх групах була «Соціальна активність для досягнення позитивних змін в суспільстві».

Отримано 24.02.2020

Наукове видання

**Психологічні та педагогічні проблеми
професійної освіти та патріотичного
виховання персоналу системи
МВС України**

Тези доповідей
Всеукраїнської науково-практичної конференції
(Харків, 27 березня 2020 р.)

Відповідальні за випуск: *О. І. Федоренко, С. В. Харченко,
Н. О. Волошина*

Коригування списку бібліографічних посилань: *С. С. Тарасова*
Комп'ютерне верстання: *А. О. Зозуля*

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 19,6. Обл.-вид. арк. 20,05.
Тираж 25 пр. Зам. № 2020-2.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. Льва Ландау, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.